Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

LEn
V1449

1999

201
Ա-88

ԼՈՒՍԻԼԼԸ

կամ

ՍՈՒՐՔ ԳՐՈՑ ԸՆԹԵՐՑՄԱՆԸ

ՎՐԱՑ

ՀԱՅԵՐԵՒԵԼ ՅԵՏԱԼՔ ՄԱՐԳՈՍԻ

ԳԱՂՂԻԱՐԵՆԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԱԾ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Ա. Գ. ՃՐՐՃՐԼԻԻ

1854

օրհնութիւն վերայ նը տպութիւն": (Առակ. ա. 1—2:)
պատճառ օրհնութիւն չըլլի է, ի ցոյնէ ու՝ ըլլէր տանը
"Չունանալէ է ան մարդը՝ որ տանը կոտրը Ա-

Գ 1449.ԱՍ

Ձ֊ 1457

ՅԱՒԱՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԱՒԱԶԱՆ

ԼՈՒՍԱՒԼԸ ԵՒ ՓՇՊԱՏՆԱՍ ՄԱՀՈՒՆ

Հայտ պիտի զարմանաս, ինծմէ նամակ մը առնելուդ վրայ. բայց աւելի պիտի զարմանաս, երբոր զանիկայ կարդաս: Սակայն աշխարհքիս մէջը հրամանքէդ զատ ուրիշ մը չեմ ճանչնար, որուն իմ սիրտս բանալու համարձակիմ անանկ մէկ նիւթի մը վրայօք՝ որն որ քանի մը շաբաթէ 'ի վեր ինծի աւելօք մտատանջութիւն կու տայ: Իմ կենացս մէջ՝ ասիկայ առաջին անգամն է որ հասկնալու սկսայ, թէ ես ընաւ կրօնք մը կամ հաւատք մը չունիմ. և փափաք ունիմ՝ մէկ կրօնք մը ունենալու: Ես բոլոր ուրիշ մարդոց պէս, կամ գոնէ բոլոր ուրիշ կանանց պէս՝ մէկ կրօնասիրական կամ աստուածսիրական գրգիռ մը զգալու վայրկեան մը ունեցայ, ան հասակին մէջ՝ որ մարդկային սիրտը սիրոյ հարկաւորութիւնը զգալ կ'սկսի. և Աստուծոյ կը դիմէ, ուրիշ սիրոյ առարկայ մը չունենալուն համար: Բայց ան վայրկեանը փայլակի մը պէս շուտով անցաւ: Ո՛չ ան ալ անմիջապէս՝ զբօսանքն ու իմին փոքրիկ աշխարհային յաջողութիւնները, և հոգն ալ՝ Պարոն տը Լասալլին տուած սէրս, կենաց պարտքերը, ամուսնութիւնը, տնտեսական հառաջադիմութիւնն ու զաւակներս՝ իմին բարեպատակ դիտաւորութիւնս և ուշադրութիւնս բո-

ձառներ կան , որ զիս աւելի Վաղմոլիկի կրօնքին կապուիլ կու տան : Ասիկայ քաղաքական կամ շողոքորթական խօսք մը չըսարձակես : Խրօթէսթանդ քարոզիչի մըն ալ աս նոյն բանը պիտի խօսէի ու գրէի , թէպէտեւ Խրօթէսթանդ ծնած էի . սակայն չեմ կրնար ծածկել որ քու կրօնքիդ մէջ անանկ մեկ իշխանութեան մը տեսքը կ'երեւայ , որ միւսին մէջ չերեւար . և անոր տարածումը , կարգաւորութիւնը , ընութիւնը , և միանգամայն անոր հանդիսաւոր արարողութիւնները , և գեղեցկաշէն տաճարները , զիս իրեն կը քաշեն : Ի վերայ այսր ամենայնի ինձի հարկ ու պարտ կը համարիմ՝ որ իմ ընդունելու կրօնքս , խիստ աղէկ ճանչնամ ու անանկ ընդունիմ . ու ես որչափ ալ որ ուրիշ լոյսեր ու տեղեկութիւններ կը փնտռեմ , Պաւռ-էլ Տէ-Ռըբրիէն ըսուած գիրքը սկսայ շարունակ կարդալ որն որ ինձի սովորութիւն էի ըրեր եկեղեցիի մէջ կարդալու՝ առանց մէջն կարդացածիս վերայով խորհելու : Ըս գիրքին մէջ՝ մեկ բան մը ինձի աւելօք ազդեցութիւն ըրաւ . այսինքն անոր մէջը վկայութիւն ըներուած Սուրբ Գրոց հատուածները . կամ աս պատճառով որ Սուրբ Գիրքը՝ երկու կրօնքին ալ հասարակ հիմն է . ու ես զան կարդալովս՝ թէ Վաղմոլիկի և թէ Խրօթէսթանդի կրօնքին մէջը պակասութիւն մը ըրած չեմ ըլլար , և կամ ան պատճառով որ՝ աս գիրքին ան մասանցը մէջ անանկ մեկ մասնաւոր յատկութիւն մը կը գտնամ , որ զանոնք բոլոր գիրքին ուրիշ մասերէն կը զատէ : Ինչպէս և գիրքին ուրիշ մասերն ալ հաճութեամբ ու

չինուԹիւն ստանալով կարդացի , բայց մէջի դըտ-
նուած՝ Ըւեւտարանչէրէն ու Ըռաքելոց ԹուղԹերէն
առնուած մասերը , առանց ձանձրանալու ու առանց
կշտանալու կրկին և կրկին անգամ կարդացի • ու
անոնք իմ սրտիս մէջ անանկ մէկ կրկնակի տպա-
ւորուԹիւն մը Թողուցին , որ ես անոր ինչ ըլլալը
չեմ կրնար հասկընալ • ու պէտք է որ հրամանքդ
ինծի օգնես՝ որպէս զի կարենամ զանիկայ որոշել :
Ուրիշ կողմանէ՝ ինչպէս որ հրամանքիդ հիմա զըուց-
ցեցի , ան գիրքին մէջը կարդացած Սուրբ Գրոց հա-
տուածներս՝ ինծի այնպիսի մեկ պարզ ճշմարտուու-
Թիւն ու հեղինակուԹիւն մը կը ցուցընեն , որ զիս կը
բռնադատեն հաւատալու Թէ անոնք աստուածային
ներշնչուԹեամբ գրուած են : Բայց միւս կողմանէ ալ՝
կը խոստովանիմ որ անոնց մէջ այնպիսի անսովոր ու
ամէն ընդունուած գաղափարներու ներհակ բաներ
կը տեսնեմ՝ որ ամենևին չեմ կրնար հաւատալ Թէ
անոնք ճշմարիտ ըլլան , և Թէ Աստուած այս կեր-
պով խօսած ըլլայ : Ու Թէ որ շիտակը կ'ուզես
ա՛լ ա՛կ • Աբբա , ես ընաւ չեմ կրնար զիս համո-
զել՝ Թէ Աստուած ինչ և իցէ կերպով մարդկանց
հետ խօսած ըլլայ : ՅայտնուԹիւնները , մարգարէ-
ները , հրաշքները—ներէ իմ համարձակուԹեանս , բայց
ասանկ բաներ եղած ըլլալուն ես դժուարաւ կրնամ
հաւատալ ընծայել : Թէպէտ ես իմ էրկանս ասա տես-
սակ խօսակցուԹիւններէն ալ համ մը չեմ առներ ,
բայց անոր բանաւոր փաստերը երբեմն ուզածէս ա-
ւելի զիս կը համոզեն : Ա՛լ ա՛կ • հրամանքդ ինչ
կը զրուցես , արդեօք ան հրաշալի պատմուԹիւնները

ձշմարիտ են : Ես աղէկ գիտեմ , որ Հրամանքդ ա-
նոնց կը հաւատաս . ու ես քուկին անկեղծ բարքդ
ալ աղէկ կը ճանչնամ : Հրամանքիդ պէս մարդը՝ ա-
ռանց վկայութեան անձնատուր չըլլար . ուստի կ'ա-
ղաչեմ , ասոնց վկայութիւնները ինչ են : Արդեօք կրը-
նաս ինծի այնպիսի վկայութիւններ տալ , որ իմ սիր-
տըս կատարեալապէս համոզեն ու հաճեցընեն : Դուն
աղէկ կը տեսնես , որ իմ միտքս՝ շատ բաց չէ հա-
ւատք ընդունելու . բայց լոյսին դէմ ալ շատ դո-
ղուած չէ : Ինչ և իցէ , ես կիսկատար բան մը չեմ
ուզեր ընել . ու ասոնք քննութեան մէջ մտնելէն ետև ,
ալ պիտի լմնցընեմ : Հրամանքդ հիմա պիտի
պատճառը իմանաս թէ ես ինչո՞ւ համար իմ ժողո-
վրդապետ քահանային չեմ երթար : Հայր Ալեքսիսը
բարեկիրթ և բարեպաշտ մարդ մըն է . բայց ան նո-
բահասակ և նորաձարժ պատանիներէն է , որոնցմով
այսօր եկեղեցիները լեցուած են . ու իրենց դպրոցը
սորվածներնէն աւելի ուրիշ բան մը չեն գիտեր :
Ես մարդու մը կարօտ եմ որ՝ անոր խոհեմութեանն
ու բազմահմուտ ըլլալուն վրայ աւելի վստահե-
լու կարող ըլլամ : Մէ՛ որ Հրամանքդ ինծի պա-
տասխան տալու նեղութիւնը չանձ կ'առնես , քե-
զի կ'աղաչեմ՝ ասալ միշտ յիշես որ ես շատ խելք
ու շատ գիտութիւն չունիմ . ուստի ինծի հետ խիստ
պարզ ու դիւրիմաց ոճով խօսիս , և ինծի այնպիսի
փաստեր ու ապացոյցներ տաս , որ իմ կարողու-
թիւնս կարենայ վերցընել :

ՆԱՄԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՓԱՊԻՆՈՍ ԵՐԲԵՔ ԵՒ ՂՈՒԿԱՍԸ

Ով բարեպաշտ Տիկին, ես քու պատասխան տալու ամենևին նեղութիւն մը չեմ զգար. ու չեմ ուզեր որ հրամանքդ ինձի աս խոսքը ըսուցես: Ըն նամակը՝ որն որ հրամանքդ ինձի գրելովդ մեծ պատիւ ըրեր ինձի, ամէնն նամակներէն աւելի ախորժելի և ընդունելի է ինձի անկեալ: Ըրդեօք ասկէ աւելի ուրախարար բանի մը կրնայ փափաքիլ, ինձի պէս Յիսուս Քրիստոսի պաշտօնեայ մը. վասն զի կը տեսնեմ որ հրամանքդ խիստ անկեղծութեամբ և բարեմտութեամբ ճշմարտութիւնը կը փնտռես: Եւ իմ փափաքանացս ու իմ պարտուցս աւելի յարմար զբաղմունք մը և դործք մը ձեռք բերած չեմ ըլլար, երբոր աս խնդիրքիդ ու քննութեանդ մէջ քեզի օգնութիւն մը ընեմ իմ տկար լուսովս, բայց բոլոր բարենախանձ և հոգեսէր եռանդովս: Ասուած սկսաւ քեզ լուսաւորել, և զանիկայ պիտի կատարէ. դուն ամենևին մի տարակուսիր: Յիրաւի դուն ուրիշ հաւատացելոց բռնած սովորական ճամբայէն տարբեր ճամբայ մը բռներ ես: Վասն զի ուրիշ հաւատացեալները նախ եկեղեցիին կը հաւատան. ու եթէ եկեղեցիին հաւատքովը՝ Սուրբ Գրոց կը հաւատան. որուն աստուածային ներշնչութեանը համար՝ եկեղեցին միշտ երաշխաւոր է: Բայց դուն ընդ հակառակն կ'երևայ թէ, Սուրբ Գիրքին՝ և եկեղեցին կ'ուզես երթալ: Եւ ես բանը ինձի քիչ

մը հոգ կ'ընէի, թէ որ չըհամոզուէի որ դուն շուտով սովորական ճամբան պիտի մտնես, որն որ անշուշտ աւելի պարզ ու ապահով ճամբայ մըն է: Ո՛վ Տիկին, դուն շուտով պիտի հասկընաս՝ որ անսասան ու ապահով հանգստութիւնը, միայն ան մարդը կը վայելէ՝ որն որ զինքը առ Աստուած առաջնորդելու հոգւաբարձութիւնը բոլորովին եկեղեցւոյն կը յանձնէ, ինչպէս որ մէկ զաւակ մը զինքը իրեն բարի մօրը կը յանձնէ: Ընդհակառակն, փորձառութիւնը, քու սրտիդ քննութիւնը, ու քուկին բրտնած ճամբուդ մէջ արդէն հանդիպած դժուարութիւնները՝ իմ խրատներէս աւելի ասոնք քեզի պիտի հասկըցընեն, ու քուկին սրտէդ պիտի խլեն Ինքնէսիանգուեանն ան մեացորդը՝ որն որ դարձի գալուն կարգը քեզի տակնուվրայ ընել տուաւ:

Դուն կ'ուզես որ ես քեզի յայտնեմ ան փաստերն ու ապացոյցները, որոնք որ մեր սուրբ Հաւատքին աստուածային սկզբնաւորութիւնը կը հաստատուն: Ես բանը շատ դիւրին կ'ըլլար, կամ բոլորովին աւելորդ բան մը կ'ըլլար՝ թէ որ դուն իմ ցոյց տուած ճամբաս բռնէիր, ու նախ և առաջ սորվէիր ամէն բանի մէջ եկեղեցւոյն որոշմանը ընդառնալու: Ըն ատենը ես քեզի երկու խօսքով ամէն բան գուշացած կ'ըլլայի: Աստուածաշունչը մէկ դիրք մըն է՝ որ Աստուծմէ ներշնչեալ է. վասն զի եկեղեցին այսպէս կը սորվեցընէ, որն որ չկրնար մեզ մոլորեցընել: Բայց հիմակուան գտնուած վիճակիդ մէջ, այսպիսի պատասխանը բնաւ քեզ չհամոզեր: Ուստի ես բնաւ ետ չեմ կայնիր քու փափաքանացդ

աւելի յարմար պատասխան մը տալէն • որպէս զի իմ լռելովս դուն չկասկածիս : Ըստուած չընէ , որ ես նոր ծագած քու հաւատքդ՝պայթակղեցընեմ ու պղտորեմ :

Բայց ո՛վ Տիկին քուկինն ինձի առաջարկած նիւթդ խիստ մեծ ու ծանր նիւթ մը ըլլալուն համար , ես զանիկայ քեզի սոսկ նամակով մը չեմ կրնար բացատրել : Ես ատ նիւթը քեզի լաւ ևս կրնամ բացատրել խօսակցութեան մէջ • վասն զի դուն անտանը քուկին դժուարութիւններդ ու երկբայութիւններդ անմիջապէս կրնաս ինձի առաջարկել կամ հարցընել : Ես եկած շաբթու մէջ ձամբորդութիւն պիտի ընեմ դէպ՝ի • • • : Երթալու ատենս ձամբուն վրայ ժամանակը չընկերեր , որ ես ձեզի հետ տեսութիւն ընեմ • բայց անկից դառնալու ատենս՝ ձեր գեղի ամրոցը պիտի իջնեմ • կրնամ հանգստութեամբ խօսակցիլ քեզի հետ ատ նիւթիս վրայօք որն որ այսչափ քու ուշադրութիւնդ գրաւած է և իրաւամբ ալ :

ՄԱՄՆ Ա·

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ

ՆԵՐԾՆՉՈՒԹԵԱՆԸ ՎՐԱՑ

ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԸՆԹԱ· Ո՛վ Տիկին ահա ես պատրաստ եմ իմ խոստմունքս կատարելու :

ԼՈՒՍԻԼԼԱ· Խարտվ եկար· Վ՚կր· Ընթա· ես շատ կը փափաքիմ քու խօսքդ լսելու :

ՊԱՌՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ· Որովհետև դուք մանաւոր խօսակցութիւն մը ունիք, ետ կը քաշուիմ ու կ՚երթամ :

ԼՈՒՍԻԼԼԱ· Սիրելի՛ դուն մեզի ծանրութիւն չես բլլար : Դուն աղէկ գիտես որ ես սկսայ հաւատքի վրայ մտածելու : Վ՚կր· Ընթան իմ աղաչանքս բարեհաճութեամբ ընդունելով հոս եկաւ, որպէս զի իմ իրեն խնացուցած տարակոյսներս լուծէ : Դուն ալ ինձի պէս անոր խրատին ու կրթութեանցը կաթա ես· ու ով գիտէ թէ մեր երկուքէն ո՞րը առաջ պիտի համոզուի ու պիտի հաւատայ :

ՊԱՌՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ· Ո՛վ իմ սիրուհիս՝ այսպէս չէ : Վ՚կր· Ընթան աղէկ գիտէ, որ ես միշտ իրեն խօսքը լսած առնես մեծ ղուարճութիւն մը կը զգամ·

բայց քեզի ալ աղէկ է, որ քեզ մինակ թողում անոր հետ։ Դուն իմ մտքիս սկեպտիկեան ըլլալը կը ճանչնաս։ Քեզ պղտորելու վախս՝ ձես պիտի տանջէ. ու ես չպիտի կրնամ իմ միտքս բացատրել այսպիսի խորին վհճաբանութեան ու քննութեան մէջ հարկ եղած ազատութեամբ մը, յորմէ ամենևին չեմ վախնար։

ԱՌԱՔ. Ոչ ալ կրօնքը կը վախնայ Պարոն։ Ընկերայ մանաւանդ թէ՝ մէկ շնորհք մը, կամ աւելի շիտակ ըսելով իրաւունք մը կը սեպէ՝ զրոյն որ հաւատքը միշտ կը պահանջէ, բայց զանիկայ շատ քիչ անգամ ձեռք կը բերէ։ Կ'աղաչեմ հոս կեցէք, ու ազատաբար ու աներկիւղ ձեր միտքը բացատրեցէք։ Հրամանքնիդ ասանկ զրուցելէն ետքը՝ ձեր ներկայ ըլլալը ինծի հարկաւոր է Տիկինին միտքը համոզելու համար։ Հրամանոդ բացակայութեան առնեն՝ ես ունայն տեղ պիտի պատասխանած ըլլամ իր առարկութիւններուն, քանզի միշտ իր մտքին մէջ ասխորհուրդը պիտի ունենայ թէ քու ըրած առարկութիւններուդ պատասխանելը աւելի դժուար պիտի ըլլար. կամ թէ որ դուն ներկայ ըլլայիր իմ գործս աւելի դժուար պիտի ըլլար։

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ. Ես հոս պիտի կենամ, որովհետև դու այնպէս կը հաճիս. բայց յիշէ որ հետևութիւններուն դուն պատասխանատու պիտի մնաս ու նաև կ'աղաչեմ որ եթէ պարզ ու ազատաբար խօսիմ, չնեղանաս։

ԱՌԱՔ. Իմ ուզածս ալ ան է, ու ես քեզի օրինակ պիտի ըլլամ։ Խօսքի մէջ անշուշտ քաղաքա-

վարուքիւն դործաճուիլը աղէկ է • բայց ամմինէն աւելի՝ ճշմարտուքիւնը աղէկ է :

Պարոն տը Լասսալ • Ընդհ՝ վնը • բայց մէկզմէկ աղէկ հասկընալու համար , ամմէն բանէն առաջ քեզի կը խոստովանիմ , որ ես Ռուսսօյին աշակերտն եմ : Վօլթէրը , ու անոր դպրատունը ինձի ընդունելի ու ախորժելի չէ • անկէց խիստ թեթև ըլլալուն համար՝ խելացի ու խոհական մարդը չկրնար հաճեցընել • ու շատ ամբարիշտ ըլլալուն համար ալ՝ բարի մարդը չկրնար հաճեցընել : Բայց իմ հաւատոյ դաւանութիւնս՝ Ռուսսօյին դաւանութիւնն է • վասն զի ծանր , հաստատուն , ու պերճախօս է • ու անոր մէջ խելք ու ճշմարտութեան կնիքը կը տեսնեմ : Ես մէկ Ըստուած մը , ու մէկ Հանդերձեալ կեանք մը կը հաւատամ • բայց յայտնութեան չեմ կրնար հաւատալ :

Ըթեց • Ու ես ալ՝ Պարոն , թէ որ ինձի մէկ վարժապետ մը ընտրելու ըլլայի , Ռասքալը կ'ընտրէի : Ընկերայ ճշմարիտ պերճախօսութեան կողմանէ ամմինէն գերազոյն է • ու նախադասութեանց և իր բարքին կողմանէ ալ Ռուսսօյէն աւելի ազնիւ է : Ըսածս ճշմարիտ չէ՞ արդեօք • դուն ալ ասանկ չե՞ս ընդունիր : Բայց մենք մարդիկները թողունք , ու փաստերը տեսնենք : Վնասն կ'աղաչեմ՝ ինձի ըսէ , ո՞ր փաստերն են որ քեզի արդելք կ'ըլլան յայտնութեան հաւատալու :

Պարոն տը Լասսալ • Մէկին դէմ՝ հարիւրաւոր փաստեր ունիմ : Ըհա առաջինն փաստը՝ որ միտքս կու գայ : Աշխարհիս մէջ ոչըսփ ազգ որ կայ , այն-

չափ ալ Աստուծոյ կողմանէ յայտնուած կրօնք կայ : Եմինէն ազգ իրեն սեպհական կրօնք մը ունի , որ ուղղակի Աստուծմէ իրեն կու գայ . ու անիկայ ան- հակառակելի ապացոյցներ , հրաշքներ , ու մար- գարէներ ունի : Եմիննուն հաւատալը՝ անկարելի է . վասն զի իրարու հակասական են . ու զիրար կը նզո- վեն : Բայց մենք ի՞նչ կանոնով կրնանք ընտրու- թիւն ընել : Ա՛հաւնէ հաւատալը՝ ու բոլոր մեկա- լոնք հերքելը՝ ներեցէք համարձակութեանս , յայտ- նի կողմնապաշտութիւն չէ՞ արդեօք : Ասոր ես ատ եղրակացութիւնը ընելով , ամէնէն ալ կը հերքեմ :

Բ. Պարոն՝ քուկին համարձակութիւնդ ինձի ամենևին չնեղացըներ . բայց քուկին տրամաբանու- թիւնդ ինձի կ՚երևայ թէ սխալ է : Որչափ կրօնք կ՚ուզէ թող ըլլայ՝ որոնք աստուածամբ պարծենան թէ Աստուծմէ ծագումն ունին . ասով ամենևին չապացուցաներ թէ բնաւ մէկ տեղ մը ճշմարիտ յայտնութիւն չկայ : Ըստ օրինակ քանութիւնք մարդկի քուկին Հօրեղբօրորդւոյդ Պարոն որ Լա- քօմպին ժառանգութիւնը քեզի պէս պահանջե- նուն համար , դատաւորը անկէ կրնա՞յ հետևցընել թէ ճշմարիտ ժառանգ չկայ . ու մկալներուն հետ քեզ ժառանգութեան իրաւունքին դուրս հանել՝ առանց քուկին վկայական փաստերդ տեսնալու : Ա՛խ մեր ալ որ՝ այսչափ սուտ պահանջմունքները անշուշտ պիս կը համոզեն , որ մէկը ճշմարիտ իրա- ւունք ունի : Աստութիւնը շատ թեթև ըլլալուն համար , չկրնար մինակ հաստատ կայնիլ . ու չկըր- նար զինքը հաւատացընել՝ բայց եթէ ճշմարտութեան

մը վայ կոթընելով. ու անոր օդնութեամբը հասա-
րակաց մէջը ընդունելի կ'ըլլայ: Ան քաւութիւնք
սուտ ժառանգները՝ բնաւ չպիտի կրնային սուտ
պահանջումներ յառաջ բերելու, թէ որ քուէին
դերդաստանիդ ճշմարիտ և ուղիղ պահանջմունքը՝
անոնց միտքին մէջ նոյն խորհուրդը չձգեր: Սուտ
ստակ կոխելու գաղափարը չէր ըլլար, թէ որ ճըշ-
մարիտ ստակ ջլլար: Սուտ ու խաբեպայ բժիշկ-
ները՝ ժողովրդեան մէջ այնչափ համարում չէին
ստանար, թէ որ ճշմարիտ բժիշկներ ու ճշմարիտ
դեղեր ջլլային: Կը տեսնես հիմա թէ իմ խօսքս
ուր կ'երթայ: Թէ որ Աստուած մարդկանց հետ
խօսած ջլլար, ու թէ որ աշխարհս սկիզբէն ալ ա-
նոնց հետ խօսած ջլլար, քուէին Առաջնորդիդ ը-
սած "Բրեակայական յայտնութիւն" գաղափարը
բնաւ ծնած չէր ըլլար: Աւետի փոխանակ եղրա-
կացընելու թէ՝ բնաւ ճշմարիտ յայտնութիւն մը
չկայ, որովհետև շատ սուտ յայտնութիւններ կան.
ընդ հակառակն պէտք է ըսել թէ՝ այսչափ սուտ
յայտնութիւններ անոր համար կան, որովհետև մէկ
ճշմարիտ յայտնութիւն մը կայ: *

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ. Ան խորհրդածութիւնը ինձի
համար բոլորովին նոր է. ես անոր դէմ պատաս-
խանելու բան մը կրնայի գտնել. բայց զըուցէ
ինձի հարկաւոր չիրևար. վասն զի ինչ կ'ըլլայ
թող ըլլայ, աս խօսքը բաւական է որ՝ այնչափ
շատ սուտ յայտնութիւններ կան որ անկարելի է

*Տես խորհրդածութիւնք Խաքալայ, Լ. Պատ. Ցօղ. Ժէ. 7:

անոնց մէջէն ճշմարիտը որոշելու։ Ու թէ որ մէկ ճշմարիտ յայտնութիւն մըն ալ կայ՝ որուն ես չեմ հաւատար, այնչափ շփոթութեան ու խառնակութեան մէջ զանիկայ որոշելն ալ անկարելի է։

Աբբա. Կուգին կարծածիդ չափ անկարելի չէ։ Սուտ կրօնքներուն վրայ շատ խօսք եղաւ որ ճշմարիտ կրօնքին պատիւը կոտրեն։ Բայց ան կրօնքները՝ որ իսկապէս իրենց աստուածային սկզբնաւորութիւն մը կունան, ինչպէս որ է Յիսուս Քրիստոսի կրօնքը. կամ թէ ան կրօնքները, որ մեզի կը ցուցընեն անանկ մէկ գիրք մը՝ որուն հեղինակը աղէկ ճանչցուած է, ու զանիկայ աստուածային ներշնչութեամբ գրուածի պէս մեզի կը ներկայացընեն, այն պիսիները խիստ քիչ են. ու մենք միայն այնպիսիներուն վրայ կրնանք խօսակցութիւն ընել։ Ու մեծ անմտութիւն մը պիտի ըլլայ յիշել կամ վկայութիւն բերել ան բազմամեայ, անհիմն, անճոռնի ու մտացածին պահանջմունքները կամ աւանդութիւնները, որ գրոց մէջ վաւերական ու ստոյգ վկայութիւն մը չունին։ Ու որոնց վրայ ինչ որ ուզեն կրնան հաստատել, քանզի անոնք ընութեան խաւարին մէջ թաղուած են. մեր վիճաբանական քննութիւնը միշտ մէկ ստոյգ հիման մը վրայ հաստատուած ըլլալու է։ Ուստի դուն Աիբիլյաներուն պատգամները, ու Հերմէսի Եռամեծին վարդապետութիւնները՝ Քրիստոսական կրօնքին վարդապետութեանը հետ բաղդատելու, կամ անոր նմանցընելու չպիտի նայիս։

Պարոն տը Լաստա. Ճարի՝ թող այնպէս ըլլայ.

ու մենք հիմա միայն ան աստուածային յայտնութիւնները յիշենք, որոնք որ՝ քու ուզածիդ պէս՝ գիրքեր ունին: Հայց ես աս ցուցակին կամ աս կարգին մէջ կը գտնամ միանգամայն Յիսուս Քրիստոսի կրօնքը, ու Մովսէսի, Մուհամմետին, Օրբաղաշտին, Սանքօնիաթօնին, Քօնֆուչիոսին, Պրամային, Օտինին ու ալ շատերուն կրօնքը:

Ըթաս. Ես աս բաներ չեմ ընդունիր: Դուն աս վերջին գարուս նոր փիլիսոփաներուն պէս կը խօսիս, որոնք իրենց հաստատել ուզած գրութիւններնուն մէջը շատ զգուշութեամբ ու խղճմտանքով չէին խօսեր: Ես ըսածիդ մէջը՝ Մովսէսին, Յիսուս Քրիստոսէն ու Մուհամմետէն ի զատ, ուրիշ մէկ հաստատուն բան մը չկայ: Ու թողը մեկալ յիշած գիրքերդ՝ ապացուցուած վաւերականութիւն մը չունին, կամ գիրքնք աստուածային ներշնչութեամբ գրուածի պէս չեն ցուցըներ: Գիրքի մը մէջ աստուածային օգնականութեանը վրայ քանի մը խօսք գտնուիլը՝ ուրիշ բան է, ու Սուրբ Գրոց կամ Գուրանին պէս՝ աստուածային ներշնչութեամբ գրուած ըսուիլը՝ ուրիշ բան է: Օրբաղաշտին յայտնութեանը վրայ կը խօսիս: Հայց աս աւանդութիւնը այնչափ անստոյգ է, որ ինչուան վեց Օրբաղաշտ մեզի կը համրէ: Ու թէ որ Օրնտաւէսթայի գիրքը վաւերականութիւն մը ունենար ու վեցի տակ ինկած չըլլար ալ, տակաւին աս գիրքը աւելի մեկ աստուածաբանական, փիլիսոփայական, և ուրիշ բաներ ճառող գիրք մը սեպուելու էր, քան թէ սուտ յայտնութիւն մը: Աստի անոր հե-

632.

դէնակը՝ աւելի օրէնադիր մըն է, քան թէ սուտ մարգարէ մը. ու Պարոն Ընքէթիլ տիւ Լէբրոն անոր այս անունը կու տայ. ու զանիկայ կրնանք Յաղոնի և Լիկուրգոսի նմանցընել, որոնք որ առաջուծոց հեղինակութիւնը իրենց օգնութիւն կանչեցին՝ իրենց օրէնադրութեանը համար, առանց զիրենք մարգարէ ձեւացընելու: Գանք Քօնֆուչիոսին. անիկայ ան պատիւը ամենեւին իրեն չըսեպհականեց. վասն զի Աստուծոյ մը վըրայօք կամ հանդերձեալ կենաց վըրայօք բնաւ մէկ յիշատակութիւն մը չըտնուիր իրեն գիրքերուն մէջը՝ որուն որ ինքը հեղինակ կը սեպուի*: Սանքօնիաթօնին ալ միայն մէկ երկրպագական ու կիսկատար գործքը կամ դրուածքը կայ. ու ան ալ հեղինակիչն ըլլալը շատ անատոյգ, ըստ որում չորս ձեռքէ անցնելով մեզի հասած է: Օձանիկայ մեզի ակնեղեցւոյ հայրերը կը յիշատակեն. ու անոնք ալ Պորփիւրէն (ակնեղեցւոյ հայոնի թշնամիէն) առեր են. Պորփիւրն ալ Փիլոնէն, ու Փիլոնն ալ Փիւնիկիացի հեղինակէն գրուածքը յառաջ կը բերէ: Յերաւի Հնդկացիք ունին այնպիսի գրեանք, որն որ իրենք աստուածայինն ներշնչութեամբ գրուած կը կարծեն. բայց նոյն գիրքերը՝ մէկ ստոյգ ու ճշմարիտ սկզբնաւորութեան մը նմանելու ամենեւին երեւոյթ մը կամ նշան մը չունին: Ընտոց խիստ մեծին ու անիմանալի գաղտնիքը կամ խորհուրդը՝ իրենց ծագումը կամ սկզբնաւորութիւնը կը ծածկէ: Չէ՛ չէ՛ Պարոն. թէ որ

*Tennemann Geschichte der Philosophie, հտր. 74:

կը հաճիս մենք աւելի յայտնի ու դիւրըմբռնելի նիւթերու վրայ խօսինք : Ես չեմ գտնար այնպիսի կրօնքներ , որ անոնց աղէկ ճանչցուած հնդկականութեան աստուածային ներշնչութիւնը սեպհականեն կամ պահանջեն , բաց ի սա իրեքէն . որք են Մովսէսին կրօնքը , Յիսուսի Քրիստոսի կրօնքը , ու Մուհամմէտին կրօնքը : Ու աղէկ գիտցիր , որ սոսկը ալ մի և նոյն սկզբունքէ ծագած են . վասն զի Յիսուս Քրիստոս Մովսիսական օրէնքին վրայ հիմնուած է . ու Մուհամմէտն ալ սա երկուքին վրայ կ'ուզէ հիմնել : Հին Կտակարանը ամէն գիրքերէն հին է . ու աստուածային ներշնչութեամբ գրուած ըլլալը՝ ամմենուն յայտնապէս կը վկայէ : Ու սա հասարակ սկզբնաղբիւրէն յառաջ եկած են բոլոր մեկուկալ յայտնութիւնները , թէ իրաւ ըլլայ և թէ սուտ . ու աշխարհքիս մէջը համարում ստացեր են . և անոնց մէջ միայն իրեք կրօնք կայ , որոնց հնդկականութիւնը աստուգելը կարելի կամ հարկաւոր է :

ՊԱՐՈՆ ՏՐԱՍՏԱՆ . Կրնանք սա իրեք կրօնքը ու սա իրեք գիրքը կարդալը ու բաղդատելը՝ միշտ հարկաւոր է : Ես քննութիւնը ընելու համար՝ ընդունակութիւն ու կարողութիւն ունեցող ոըչափ մարդ կը դանուի :

ԷՒԳԱՆ . Ես աշխատութիւնը կամ գործը խիստ երկարատև ու անսահման բան մը չէ . ու նաև կրնայ մարդ զանիկայ կարճնցընել : Հրէական կրօնքը ու քրիստոնէական կրօնքը՝ իրարու հետ այնպիսի մեծ հաղորդակցութիւն ունին որ , թէ որ երկրորդը Ես-

տուծմէն է, առաջինն ալ անշուշտ Աստուծմէ պիտի ըլլայ • վասն զի երկրորդը՝ առջինին վկայութիւն կ'ընէ : Ու քրիստոնէական կրօնքը՝ ամէն ուրիշ կրօնքներուն այնչափ դէմ է որ եթէ քրիստոնէական կրօնքը Աստուծմէ է, մեկալները անշուշտ Աստուծմէ չէն կրնար ըլլալ : Ու առանց ուրիշ փաստեր փնտռելու, ասիկա փաստը միայն բաւական է : Աստանկ ըլլալէն ետքը՝ Պարոն, մենք կրնանք մեր Հարցմունքներն ու քննութիւնները Յիսուս Քրիստոսի կրօնքէն սկսիլ : Եթէ որ անոր աստուածային սկզբնաւորութիւնը հաստատուի, ան ատենը Մովսէսին բաւական վկայութիւն ըրած կ'ըլլանք : Ու կարծեմ թէ դուն ալ խելքովդ աւելցք Հաւանութիւն կու տաս ասոնց բանիս, թէ կրօնքներուն մէջը աւելի Հաւանական նշաններ ունեցողը՝ քրիստոնէական կրօնքն է : Ըհա մեր քննութիւնը աւելի պարզ ու դիւրին եղաւ • վասն զի հիմա միայն մէկ կրօնքի վրայ պիտի խօսինք • անանկ կրօնքի մը վրայ, որուն դրաւոր վկայականներն ու ապացոյցները խիստ յայտնի ու քաջածանօթ ժամանակներու կը վերածին : Հիմա ոնց մնաց Ռուսսոյին բոլոր ան խօսքերը, թէ աս նիւթիս վրայօք ճշմարիտ քննութիւն մը ընելու, և անկից օգուտ մը քաղելու համար՝ մէկ քայլ մը մեզի անկարելի է յառաջ երթալ • անոր պերճախօսութիւնները քու ջուղելովդ քեզ կը խաբէ • մանաւանդ անոնք իմաստական ճարտարախօսութիւններ են :

ԼՈՒՍԻԼԼՈՍ • Սիրելիս ինծի կ'երեւայ թէ, դուն ալ • Բոլոր բոլոր առաջարկութիւնները սիրով

պիտի ընդունիս ։ վասն զի վիճաբանութեան առարկան կամ նիւթը ընտրելը ։ կարճելընելը ։ և ուշադրութեամբ անոր վրայ քննութիւն ընելը ։ ամէնն մարդու օգտակար ու ախորժելի է ։

Պաւրն տը Լասսալ ։ Վէր ։ Ըրբա՝ ուզած խօսքդ ինձի զրուցելով չափազանց թոյլտուութիւն ըրած կ՚ըլլամ ։ բայց հոգ չէ թող անանկ ըլլայ ։ քրիստոնէական կրօնքին վրայ առաջ խօսինք՝ առանց ուրիշ կրօնքներու դպչելու ։

Յիրաւի ես կը խոստովանիմ ։ թէ Ա֊ստուածընին մէջ՝ մանաւանդ անոր բարոյականին մէջ ։ ու անոր հիմնադրին վարքին մէջ այնպիսի զարմանալի բաներ կը գտնուին ։ որ երբեմն երբեմն իմ փափաքս կը շարժեն անոր Հաւատալու ։ բայց աս կրօնքը այնպիսի անհաւատալի բաներ ալ ունի ։ որ ես չեմ կրնար զանոնք հասկընալ ։ ու ընդունիլ ։ Ու իմ սիրելի հեղինակիս հետ կը զրուցեմ "Յիրաւի կը տեսնամ անոր օգնիչ այնպիսի ապացոյցներ ։ որ ես չեմ կրնար անոնց դէմ դնել ։ բայց կը տեսնամ նաև անոր դէմ այնպիսի առարկութիւններ ։ որ ես չեմ կրնար զանոնք լուծել ։ Ահ անոր օգնող՝ և թէ անոր դէմ դնող՝ այնչափ հաստատուն ու զօրաւոր փաստեր կան որ ։ ես չզգիտնալով թէ անոնց ո՞րը որոշեմ՝ ես զանիկայ ո՛չ կ՚ընդունիմ ։ և ո՛չ ալ կը հերքեմ" ։ Ու հետևող ըլլալով ան առածին թէ "Երկբայելը բանէն ետ կեցիր" ։ ես ալ այնպէս կ՚ընեմ ։

Աբբա ։ Այսպիսի նիւթի մէջ այդ բանը անկարելի է ։ Ա֊ստուածը շատ նիւթերու մէջ հասարա֊

կաց կարծեացը դէմ կը խօսի • քանի որ դուն երկ-
բայութեան մէջ կը մնաս , հաստատակաց կարծեացը
հետեւող եղած կ'ըլլաս • ու Աստուածը միժամ
կ'ըլլաս : Այն խօսքը՝ որն որ Հայքալը Աստուծոյ
դպրութեան վրայ խօսած առնը ըսաւ թէ "Զգա-
ւանիլ որ Աստուած կայ , գաւանիլ է որ Աս-
տուած չկայ" , քրիստոնէական կրօնքին վրայ աւելի
աղէկ կը յարմարի : Ինոր կողմը չընդունելը , ու
զանիկայ չընդունիլը , անոր դէմ կենալ է : "Ան որ
իմ հետս չէ , ինձի հակառակ է" , ըսաւ Յիսուս
Քրիստոս : *

Պարոն տը Աստուած • Այդ բանը կարելի է •
Հայց երբոր քրիստոնէութիւնը իմ խելքիս դէմ
կը դնէ իմ յանցանքս չէ :

Բրուս • Ինչ բաներու վրայով :

Պարոն տը Աստուած • Իսիա շատ բաներու • զոր
օրինակ՝ Աստուծոյ մարդեղութիւնը • Յիսուս
Քրիստոսի կուսէ մը ծնանիլը • յանցաւորներուն
համար անմեղին չարչարուիլը եւ • և թէ ամէն մարդ՝
կրնայ չկրնայ , ատոնց ամենուն հաւատալու է • ա-
պա թէ ոչ՝ պիտի պատժուի , ու յաւիտեանս յա-
ւիտենից դժոխքին մէջ պիտի մընայ :

Բրուս • Սեղիր սիրելի Պարոնս , կարդաւ առաջ
երթանք : Դուն քրիստոնէական վարդապետութեան
մէջ այնպիսի բաներ կը գտնաս , որ քեզ կը զարմա-
ցընեն , ու քեզի գայթակղութիւն կու տան՝ ես
հասկըցայ : Հայց ամենէն առաջ ատ բանը աղէկ

---

*Մատ • ԺԲ • 30 :

մը բացատրելու ու հասկընալու ենք: Աւետարանը Աստուածմէ կիսած է՝ թէ չէ: Թէ որ դուն մէկ անգամ մը համոզուիս, թէ անիկայ Աստուծոյ խօսքն է, կարծեմ թէ դուն ան առնը անոր բսածները դիւրաւ կ'ընդունիս, քուկին գաղափարներուդ համեմատ եղեր է, թէ չէ: Ա՛սն ալ Աստուած անիկայ մեզմէ աղէկ գիտէ, ու մեր խելքն ու միտքը՝ մեր Արարչին մտացը ընդունելը՝ մեր խելքին վնաս մը, անիրաւութիւն մը, կամ անպատուութիւն մը ընել չէ: Դուն քուկին պզտիկ Թէոփիլէ տղուդ կ'ըսես թէ աշխարհս կը գառնայ, և ո՛չ թէ արեգակը: Ա՛ս խօսքը՝ անոր մտադիր հասակին հասկըցողութեանը, ու նաև անոր աչացը վկայութեանը հակառակ է, բայց՝ ի վերոյ այսը ամենայնի, անիկայ կ'ընդունի ու կը հաւատայ, վասն զի ըսողը՝ հրամանքդ ես: Անիկայ ատանկ ընելովը՝ արդեօք սխա՞լ մը ըրած կ'ըլլայ:

ՊԱՐՈՆ ՏՐ ԱՍՏԱՒԱ, Աղէկ կ'ընե, Անիկայ իրաւունք ունի այսպէս ընելու, վասն զի պարտական է աւելի իմ գատմանս հաւատալու, քան թէ իրեն գատմանը: Հայց անիկայ ստոյգ գիտէ, որ իրեն հետ խօսողը՝ իր Հայրն է: Սակայն ես աղէկ տեղակ չեմ, ու ապահով կերպով մը տեղեակ չեմ կրնար ըլլալ որ Աստուած ինձի խօսեր է Աւետարանին մէջ: Ընդա՞ս առաջին խնդիրը լուծելը, կամ՞ ըսյլը առնելը անկարելի է, քանզի ես ա՛ս նիւթիս վրայօք ինչ բանով ապահով պիտի ըլլամ, բանաւոր ու համոզիչ փաստերու օգնութեամբը չէ՞:

ԷՐԱՍ, Ընտարակոյս:

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԼԱՍՍԱԼ. Հայց թէ որ իմ դատումս կամ խնդրս, Ըւնտարանին վարդապետութիւննե-րէն դիմադարձութիւն ըրածին չափ, անոր ապա-ցոյցներէն ալ զոհ եղած ու համոզուած որ ըլլայ, ան առնը ի՞նչ ընելու եմ: Ըյսպիսի պարագայի մը մէջ իմ դատումս՝ ի հարկէ մէկ պակասութիւն մը կամ սխալմունք մը պիտի ունենայ, կամ մէկ կողմանէ կամ մէկալ կողմանէ: Ու ես արդեօք իրա-ւունք չունի՞մ իր վրայ կասկածելու, քրիստոնէու-թեան ապացոյցները կշռելու առնը՝ որչափ որ ա-նոր վարդապետութիւնները դատելու առնը ունիմ:

ԵՒՍԻ. Ձէ՛ Պարոն՝ իրաւունք չունիս. վասն զի ապացոյցները կշռելը, ու վարդապետութիւնները դատելը՝ իրարմէ տարբեր բաներ են: Ինձի թոյլ տուր, որ իմ բաղդատութիւնս շարունակեմ: Ինչ որ քու որդւոյդ Թէոփիլէին միտքը՝ այնչափ դիմա-դարձութիւն կ'ընէ քուկին ան խօսքիդ, թէ երկիրը կը դառնայ՝ որչափ որ Համոզուած է, թէ անիկայ ըսողը իրեն հայրն է, ի՞նչ ընել կը հարկաւորի: Քու խօսքիդ նայելով՝ անիկայ որչափ որ պիտի երկրին շարժիլը ընդունի, այնչափ ալ պիտի հրկ-բայի, թէ արդեօք իր հետը խօսողը՝ իր հա՞յրն է:

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԼԱՍՍԱԼ. Դուն խաղ կ'ընես վ՛ըր: Ը-նոր միայն աչք պէտք է իր հայրը ճանչնալու. բայց աստղերուն շարժումը տրմիլու համար աւելի խելք պէտք է, որն որ անիկայ դեռ չունի. ու նորը քննութիւններ, որ անիկայ չկրնար ընել: Ինչ-փիլէն որչափ որ նորահասակ ալ է, աս տարբերու-թիւնը աղէկ կրնայ տեսնել:

Աբբա. Ըղէկ ըսիր. ես ալ քեզի կը համաձայնիմ բայց «Ա՛ռ ու բերնէդ քեզ պիտի դատեմ»: Ապացոյցները կշռելու համար, այսինքն դիտնալու համար թէ՝ արդեօ՞ք հրաշքներ եղան. կամ թէ մարգարէութիւնները իրօք կատարուեցան. միայն քննութիւն ու հետազօտութիւն պէտք են, որոնց որ մարդկային խելքը բաւականապէս կարող է: Բայց վարդապետութիւնները դատելու համար. այսինքն Աստուծոյ ինչ ըլլալը, և բնութիւնը, կամքը, ու խորհուրդները դիտնալու համար՝ անանկ մէկ լոյս մը կը պահանջեն, որն որ մարդուս խելքը չունի: Սուրբ Խրոց Աստուածմէ կամ մարդոցմէ եկած ըլլալը՝ երկրային բան մըն է, որն որ մարդկային դիտողութեանը տակը կ'իյնայ: Բայց ան ամենը որ Աստուծոյ բնութեանը կամքին, ու խորհուրդներուն կը վերաբերին երկնային բան մըն է, ու մեր փորձառական համառութեան սահմաններէն վեր է:

Պարոն տէր Յովսէփ. Թողութիւն ըսէ՝ Վէր. քանզի կարելի է որ ես քու կին խօսքդ աղէկ չեմ հասկընար. բայց քու խօսքերդ իրարու հակասական կ'երեւայ: Դարձեալ միտքս միշտ աս պարզ երկայարաբանութեանը կուգայ թէ. կամ մեր խելքը մեզի առաջնորդութիւն ընելու կարող է, կամ թէ կարող չէ. թէ որ կարող է աստուածային յայտնութեան կարօտ չէ. թէ որ կարող չէ, անոր ճշմարտութիւնները չկրնար քննել ու ստուգել:

Աբբա. Ահա ասիկայ ան հանրական ու բացարձակ առածներէն է, որոնցմով վիճաբանական խնդիրները լուծուելու տեղը՝ բոլորովին կը մթնանան:

Ճշմարիտը աս է որ մարդկային խելքը կարող է մեղի առաջնորդութիւն ընել քանի մը բաներու մէջ. բայց քանի մը բաներու մէջ ալ կարող չէ :

Ընդհակայ կրնայ մեզի առաջնորդութիւն ընել փորձառական համոզմանց ու քննութեանց վերաբերեալ բաներու մէջ. և անհրաժեշտ է Աստուածայնին ճշմարտութիւնը ստուգելու համար : Բայց Աստուծոյ վերաբերեալ բաներու մէջ անհրաժեշտ չէ մեզի առաջնորդութիւն ընել. և աս բանը միայն՝ աստուածային յայտնութիւն հարկաւոր ըլլալը ցուցնելու համար բաւական է : Ընդհակայ միշտ Աստուածային կը նմանի որն որ կրնայ իր հայրը ճանչնալ. բայց աստղերուն շարժումը չկրնար սորվիլ : Մէկ ուրիշ նմանութիւն մը կամ օրինակ մը բերեմ, որ մեր խնդիրին աս մասին աւելի յարմարի : Մէկ կոյր մը չկրնար ինքիրեն իր ճամբան գտնալ, բայց աղէկ կրնայ որոշել, թէ իրեն առաջնորդութիւն ընել ուզող մարդուն ձայնը, իրեն բարեկամին ձայնն է, թէ չէ : Ընդհակայ առջի բանին անկարող է. վասն զի տեսնալու զորձարանը կը պակսի. ու երկրորդին կարող է. վասն զի լսելու զորձարանը ունի : Աս խօսքիս մէջ ամենևին հակասական բան մը չկայ : Ու ես ալ հակասական բան մը ըրած չեմ ըլլար՝ երբոր իմ խելքիս կարողութիւնները կը զորձածեմ, որպէս զի որոշեմ թէ արդեօք Աստուածայնին ձայնը՝ ճշմարտապէս Աստուծոյ ձայնն է, ու հետն ալ խելքիս չընեցած կարողութիւններուն տեղը կը ընծեմ զիրենք երկնային ձայնին առաջնորդութեանը յանձնելով : Ինչէ որ ապացոյցները երևան ելլ-

քին , կը կասկածիմ . բայց ետքը կատարելապէս կը հաւատամ . մանաւանդ իմ սահմանաւոր խելքս՝ առաւածային լուսոյն այնչափ կարօտութիւն ունի , որչափ որ կոյրը իր բաղեկամին աչացը : «Խելքը» կ'ըսէ Սուրբ Օգոստինոս , «ամենևին չէր հպատակէր՝ թէ որ արժան չգտաներ թէ այնպիսի առիթներ կամ գէպքեր կան , որոնց համար հպատակելու պարտաւորեալ է : Երեմն արժան է որ անիկայ հպատակի , երբոր հպատակիլը արժան կը գտնէ . ու չհըպատակի երբոր իրաւապէս արժան կը գտնէ թէ պէտք չէ հպատակիլ : Հայց աղեկ զգուշութիւն ընելու է , որ չվաթռուի» : *

Լ ՈՒՍԻՒՆ . Ահա սիրելիս մէկ պարզ որոշումմը , որն որ ես ամենևին չէի մտմտացեր . ու քուկին պէս քաջ Ռուսսօիզ առարկութիւններուն մեծ մասը ընաջինջ կ'ընէ :

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ . Ես ասանք բոլորովին չեմ ուրանար . բայց կը վախնամ թէ մեր խօսքին կամ քննութեան մէջ շատ յառաջ չենք երթար : Հիմա ասանք կ'ուզեմ դիտնալ , թէ արդեօք մեր խելքը կրնա՞յ իրօք Աստուածային հեղինակութիւնը ստուգել : Աստուածային յայտնութեան ապացոյցները գիրքնականն են . ու գիրքնական ըլլալու են . բայց մեր խելքը՝ որ բնականի չարմար է , գիրքնականէն բան մը չհրնար հասկընալ : Այր . դուն ինծի ըսիր թէ ասիկայ մէկ երկրաւոր քննութիւն մըն է : Շատակը կ'ուզես , իմ խելքս ասանկին չհանիր : Արդեօք հրաշքին աւելի երկնային բան մը կրնա՞յ ըլլալ :

* Տես խորհրդածութիւնք Ռասքալայ . Մ . Մասն . Յօդ . Ը . 2 :

ԸՐԴԱ. Ասիկայ լրաւ է որ հրաշքը երկինքէն կու գայ. բայց անիկայ երկրի վրայ ի գործ կը դրուի ու կը կատարուի: Նա ասկէ միտքով քեզի ըսի թէ անիկայ երկրաւոր բան մըն է՝ որ մեր դիտաղութեան տակը կ'ինկնայ, տարբեր ըլլալով Աստուծոյ խորհուրդներէն ու վճիռներէն՝ որն որ մարդ մը չկրնար տեսնել ու առանց յայտնութեան ճանչնալ: Հրաշքը աստուածային յայտնութեանը ապացոյց ըլլալուն համար, ինքը զինքը յայտնելու կարօտութիւն չունի: Ինչպէս բնական դէպքի մը պէս յայտնի կ'երեւնայ. ու ան տեսնողները ուրիշներուն վկայութիւն կու տան: Երդիօք Յիսուս մեռելներն յարութիւն առաւ, թէ չառաւ: Ասիկայ մէկ պատմական հարցում մըն է, որն որ մարդկային խելքը կրնայ լուծել առ յետագայ հարցմունքին պէս: Երդիօք Յուլիոս Կեսարը Հռովմայի ծերակոյտին մէջ սպանուեցաւ թէ չէ: Հրաշքի ու բնական դէպքի մը մէջ միայն առ տարբերութիւնը ընել արժան է. այսինքն թէ՝ հրաշքի համար աւելի մեծ ու երեւելի վկայութիւններ փնտռելու ենք. վասն զի անոր մէկալէն դժար կը հաւատացուի, ու անիկայ աւելի ծանր հետեւութիւններ ունի: Բայց հրաշքը աղէկ մը ապացուցանելէն ետքը, մեր խելքը՝ որն որ աղէկ դիտէ թէ մարդկային բնութիւնը այսպիսի բաներ ընելու կարող չէ, կը պարտաւորի եզրակացընել թէ՝ ան բանին մէջ Աստուծոյ ձեռքը կայ. և թէ այսպիսի նշաններ ունեցող կրօնք մը Աստուծմէ է:

ՊԱՐՈՆ ՏՐ ԼԱՍՍԱԼ. Ըսածդ լրաւ կ'ըլլար, թէ

որ ես աչքով հրաշք տեսած ըլլայի. բայց դէշը ան է որ իմ տեղս ուրիշները տեսան. ու այնպիսի վկաներ են, որ զանոնք ես չէի ընտրած: Ես միշտ կը յիշեմ Աստուծոյն առ խօսքը թէ "Իմ ու Աստուծոյ մէջ ո՞րչափ մարդիկներ կան":

Ըսած. Սխիկայ ըսել է որ՝ դուն հրաշքները աւելի ազատութեամբ մը հերքելու համար, վկայութիւն ընողներուն վաւերականութիւնը չես ընդունիր. որոնցմով միայն կրնան հաստատուիլ: Բայց դուն ասոնք բանը աղէկ մը մտմտա: Թէ որ դուն միայն քու աչքովդ տեսած բաներուն հաւատալու ըլլաս, ան ատենը մինչև ուր պիտի հասնի քու բանդ: Խիստ շատ բաներ կան՝ որ դուն զանոնք ուրիշի վկայութեամբը ճանչցեր ես, որոնց վրայօք ամենևին մէկ տարակոյս մը չունիս: Ըրդեօք Ամերիկային գոյութեանը ու Ընդքսանդրի պատմութեանը վրայօք՝ վկայութիւններէն ի զատ ուրիշ մէկ ապացոյց մը ունիս: Ըրդեօք մէկին, կամ մէկալին վրայօք՝ քունկին մտքիդ մէջը մէկ երկբայութիւն մը կամ ծէ: Ամերիկային ու Ընդքսանդրին որչափ որ կը հաւատաս, Յիսուս Քրիստոսի յարութեանն ալ այնչափ հաւատա, ու անիկայ ինծի բաւական է: Ենթադրէ թէ այսօր Գաղղիոյ մէջ մէկ ճշմարիտ մարդարէ մը ելլէր է, որ որ յայտնապէս փարիզու և ուրիշ երևելի քաղաքներու մէջ ճշմարիտ հրաշքներ կ'ընէ. դուն ինչ կը կարծես. միթէ վկայութեան վաւերականութիւնը յայտնելու մէկ միջոց մը գործածելը անկարելի՞ պիտի ըլլար, և համոզելու ջատագով մարդիկները՝ որոնք ի-

քննչ աչքովը պանոնք տեսած չէն : Պարոն անկեղծ խօսինք : Թէ որ չիտակը կ'ուզես , քուկին երկբայութիւններդ աւելի հրաշք ընելու կարելիութեան վրայ է , քան թէ ապացուցանելու կարելիութեանը վրայ՝ թէ արդեօք հրաշք եղեր է : Թէ որ դուն այսպէս նախապաշարուած չըլլայիր թէ՝ հրաշքը ըստ ինքեանն անկարելի է , շատով կը խոստովանէիր որ այսինչ վկայութիւնները ըլլալով բաւական է անոնց ճշմարտութիւնը ապացուցանելու . և թէ կան ան ըսուած վկայութիւնները Աւետարանին հրաշքները հաստատելու համար :

Պարոն տը Լասսալ . Ես ադ բանին ամենևին դէմ չեմ կենար . հրաշքը ինծի միշտ անկարելի երևցած է . և պատճառը անիկայ է որ , Աստուծոյ՝ որուն հրաշագործութիւն կը տրուի , անարժան կը համարիմ : Ինութեան դեղեցիկ կարգը՝ որն որ հրաշքը խանգարելով կը պարծի , Աստուծոյ մեծութիւնը ու փառքն է : Արդէ Աստուած չէր կրնար իր գործքերուն մէկը բարձրացընել առանց մէկալը խանգարելու :

Բրօս . Պարոն՝ թէ որ աս ֆիզիկական աշխարհքիս կարգը՝ Աստուծոյ գործքերուն ամենէն գեղեցիկն է , Աստուած անոր ընթացքը մէկ վայրկեանի մը չափ դադրեցընելուն կամ խափանելուն համար իր փառքը բնաւ չկորսընցըներ : Ես դադարումը ոչ միայն ստեղծագործութեան սովորական ներդաշնակութիւնը աւելի պայծառ կ'երևցընէ , այլ նաև մէկ անվիճելի նշան մըն է , որ անոր Հեղինակը ու տէրը Աստուած է : Արդի գործքին փառքը կարևոր չէ . հապա

գործքը ընողին փառքը : Դուն ինչ պիտի ըսէիր թէ որ այնպիսի ժամանակ մը գալու ըլլար՝ որ երկինք ու երկիր բռնկէին , իրենց մէջն եղածներովը հասնէին "Նոր երկինքի մը ու նոր երկրի մը" տեղ տալու համար : Պարոն՝ ան ժամանակը անտարակոյս պիտի գայ • ու ան հրաշքներուն հրաշքը՝ Աստուծոյ փառքը ամենէն պիտի չզակսեցընէ : Բայց մեծ սխալ ու մոլորութիւն է կարծելը կամ մտածելը , թէ աս ֆիզիկական աշխարհքս անոր գործքերուն ամենէն փառաւորն է : Աստուծոյ գործքերուն խիստ փառաւորը , ոգւոց աշխարհքը՝ բարոյական աշխարհքն է : Ես աղէկ գիտեմ որ դուն ալ Բաբալէն հետ կը համաձայնիս աս գեղեցիկ խորհրդածութեան մասին • "Ամէն մարմինները՝ հաստատութիւնը , աստղերը , երկիրը , ու թագաւորութիւնները խիստ պզտիկ հոգիի մը չափ չեն արժեր • վասն զի անիկայ՝ աստոց ամէնը ու զինքը կը ճանչնայ • բայց մարմինը՝ բան մը գիտնալու կարողութիւն չունի" : Ֆիզիկական աշխարհիս ամենէն մեծ փառքը ան է որ բարոյական աշխարհին երևոյթները մեր աչքին առջևը կը նկարագրէ • վասն զի զրեթէ անոր պատկերը կամ հայելին է : "Երկինք Աստուծոյ փառքը կը պատմեն" • ու անոր անտեսանելի կատարելութիւնները՝ աշխարհիս ստեղծմանէն ի վեր անոր գործքերուն մէջը աչերև կը տեսնուին : Աստի մէկ ծառ մը՝ որ կ'աճի , ու տերևներ կ'արձակէ , ու պտուղներ կու տայ , նշանակ է հոգւոյ մը՝ որ Աստուծոյ ճշմարտութեան մէջ մնծնալով , լուսով ու դիտութեան գործքերով կ'ուռճանայ ու կը բար-

գաւառի : Ա՛ս այսպէս ըլլալով՝ բաղդատութիւնը կամ օրինակը կրնայ երբեմն փաստ համարուիլ . ա՛ն զի երկու աշխարհքը շինողը , մի և նոյն ձեռքն է . ու անոնց մէջը մի և նոյն դիտաւորութիւնը կը տեսնուի : Ա՛ս պատճառաւ՝ Աստուծոյ հանրական կարգադրութիւնը կրնայ բնական կարգէն բան մը խանգարել կամ վերցընել , բարոյական կարգը պահպանելու կամ զանիկայ հաստատելու համար : Ա՛հա հրաշքներուն նպատակը ասիկայ է : Հրաշքը՝ ֆիզիկական երկինքին մէջը մէկ գործածական ու բաց դուռ մըն է , վերի բարոյական երկինքը մեզի ճանչցընելու համար :

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԼԱՍՍԱԼ . Ա՛կր . դուն միշտ բաղդատութիւններ ու օրինակներ պատրաստ քովդ ունիս . ու շնորհալի զրուցուածով մը ուզածիդ պէս զանոնք կը յարմարցընես : Հայց դուն կ՚ուզես որ ես քեզի անանկ մէկ փաստ մը զրուցեմ , որ անիկայ միայն բաւական է զիս համոզել քրիստոնէական կրօնքին դէմ դնելու : Ա՛յսինքն թէ՝ քրիստոնէական կրօնքը , ամէնէն մարդու յայտնուած ու ճանաչ չէ : Իրաւ է որ շատոնց մարդարէութիւն եղած է թէ՝ օր մը անիկայ խիստ հեռաւոր ազգերու մէջ պիտի թափանցէ ու ազդէ , ու բոլոր աշխարհքս պիտի ճածկէ . խօսքով մարդարէութիւն ընելը շատ դիւրին բան մըն է : Սակայն և այնպէս , անիկայ քառասուն դարէն ետքը աշխարհքիս մէջ երևցաւ . ու տասնը ուղիը դար է որ անիկայ աշխարհքիս մէջն է , ու հաղիւ թէ մարդկային սեռին չորրորդ մասը զանիկայ ճանչցած է : Ինչուան հիմա քա՞նի քա՞նի

մարդիկներ , դերդաստաններ , ու ազգեր կորսուեցան առանց անոր անունը լսելու : Երկնօք հաւատալի բան է՞ որ , աստղակ մէկ աստուածային յայտնութիւն մը՝ որն որ ճանչնալը խիստ հարկաւոր է փրկութեան համար , ամէն ազգաց կամ թէ ամէն մարդոց կարողութեանը ու խելքին յարմար ու դիւրըմբռնելի եղած չըլլայ : Ո՞նչ • արեւը՝ աշխարհիս առաջին օրէն , կամ թէ որ չիտակը կ'ուզես՝ չորրորդ օրէն 'ի վեր՝ ամէնուն վրայ կը ծագէ • և աստուածային յայտնութեան լոյսը՝ որ անկից աւելի հարկաւոր է , շատերէն ծածկուած ու պահուած ըլլայ :

Ա.ՐԱՔ • Պարոն՝ դուն հիմա անանկ մէկ ծանր ու դժուարին նիւթ մը առաջարկեցիր , որ նախընթաց խնդիրներէն աւելի դժար է : Բայց աս ձեռնարկութիւնը միայն կրօնքի չէ պիտի • Հապա բոլոր աստուածային կարգադրութեանը ու խորհուրդին դէմ կրնայ ելլել : Երեք՝ բոլոր աշխարհիս վրայ մէկէն կը ծագէ • վասն զի ասիկայ այնպիսի բան մըն է , որ մարգս անոր վերաբերեալ ամենևին մէկ գործողութիւն մը չունի : Բայց որովհետև իմացական ու բարոյական յառաջադիմութեան՝ մարդիկ կրնան իրենց աշխատութեամբը մասնակից ըլլալ , ան պատճառաւ մենք միշտ ու ամէն տեղ կը տեսնենք որ՝ Աստուած ան ընդհանրը տալուատենը , մարդիկ "Իրեն գործակից կ'ընէ" • ինչպէս որ Սուրբ Գիրքը կը զրուցէ : Քաղաքակրթութեան ու արհեստից լոյսն ալ մէկէն 'ի մէկ ամէն ազգաց մէջ չտարածուեցաւ • Հապա աստիճան աստիճան ատացուեցան , մարդոց օգնութիւնով ու շատ դարերուն աշխա-

տուրքիւնով: Արնք աս բանին վրայ առնենք գանգատ չընենք • քանզի Աստուած մարդուս խելքին ու ազատութեանը պատիւ ըրած կ'ըլլայ, երբոր զանկայ իրեն գործքին ընկերակից կ'ընէ մէկ կերպով մը: Արնք ինչո՞ւ համար պիտի զարմանանք, երբոր Աստուած իրեն ուրիշ ամէն գործքին մէջ բռնած կարգն ու մեթոտոսը՝ կրօնքի մէջ ալ բռնելու ըլլայ:

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԱՍՍՍԱ. • Ամիկայ անոնցմէ շատ տարբեր է • ման զի քուկին ըսած բաներուդ մէջ եղած տգիտութիւնը՝ մարդուս փրկութեանը մէջ մը չտար • բայց քու խօսքիդ նայելով՝ կրօնական նիւթին մէջ եղած տգիտութիւնը՝ անոր փրկութեանը արգելք կ'ըլլայ • ուստի բոլոր այն խելք ողորմելի կռապաշտները յաւիտեան կորսուեցան Յիսուս Քրիստոսի չհաւատալնուն համար, որուն անունը անգամ չէին լսած:

ԲԻՒՆ. • Պարոն՝ չափազանցութիւն չընենք • ման զի Հեթանոսները այնպէս չըսեր, ու եկեղեցին ալ այնպէս չքարոզեր ու չսորվեցըներ: "Աստուած ազգերը արդարութեամբ պիտի դատէ" • ու մարդ մը պիտի չպատժուի չդիտնալուն համար այն բանը, որն որ չէ կրցած ճանչնալ ու գիտնալ: Թէ որ կռապաշտը կը դատապարտուի, Հեթանոսին չհաւատալուն համար չէ • հապա բնական լոյսին դէմ մեղանչելուն համար, որն որ ամէնուն տրուած է: Ու աս պատճառաւ Պօղոս առաքեալը՝ Հռոմայեցւոց գրած թուղթին առաջին գլուխն մէջ, կռապաշտին ըրած գանգատը բոլորովին կը ջնջէ:

Ի վերայ այսը ամենայնի ահա ես քեզի նորէն կը գրուցեմ, թէ աս նիւթը իրաւցընէ դժուարին նիւթ մըն է. ու չեմ պարծենար թէ ես կարող եմ աս նիւթիս վրայօք քեզի կատարեալ կերպով գոհ ընելու փաստ մը տալ: Բայց աս ալ ամենայն զօրութեամբ կը մերժեմ, թէ դուն իրաւունք ունիս քրիստոնէական կրօնքին դէմ վճռել աս բանին համար: Բայց դուն՝ դուցէ ես ալ, թէ որ Աստուծոյ տեղն եղած ըլլայինք տարբեր կերպով պիտի ընէինք. ահա այսչափ կրնանք ըսել: Բայց միթէ քեզի անկարելի՞ բան մը կ՚երեւայ՝ որ Աստուած պատճառներ ունի, որոնց կարող չէ մեր խելքը հասնելու. ու Աստուած չէ՞ր կրնար արդեօք այնպիսի բան մը ընել, որ արարածի մը հասանութեան ու հաճութեանը տակը չիյնար. մանաւանդ թէ՝ մեղաւոր ու սըխալական արարածի մը, ինչպէս որ մարդս է: Թէ որ դուն՝ աստուածային յայտնութեան աստիճան աստիճան յառաջ երթալուն այնչափ շատ ընդդիմութիւն կ՚ընես, պէտք է որ դուն մէկ ուրիշ ընթացք մը ցուցընես: Անթափուր թէ, մէկ աստուածային յայտնութիւն մը կայ: Դուն ի՞նչ ճամբայ պիտի բռնէիր զանիկայ աշխարհիս բոլոր ազգերուն մէկէն ի մէկ հասկրցընելու ու հաղորդելու համար, առանց Աւետարանին հրաշքներէն աւելի բազմաթիւ ու նորանշան ու անսովոր հրաշքներ ընելու: Ամէնը աս չէ, դուն կ՚ուզես որ աստուածային յայտնութիւնը ոչ միայն ամէն ազգաց, այլ նաև ամէն մարդոց կարողութեանը ու մտացը ընդունակ ըլլայ. ու ասով կը հետևի թէ ամէնուն խելքը միա-

քը հաւասար է : Շատ աղէկ • ենթադրենք թէ մէկ միջով մը՝ որուն իմ խելքս չհասնիր , աստուածային յայտնութիւնը այսօր աշխարհիս ամէն կողմը հասնի : Ըրդեօք էկրնա՞ը ըլլալ որ ապագայ աղգերը կամ ցեղերը անկէ խոտորին • ինչպէս որ Ասիայի շատ ժողովուրդները քրիստոնէական կրօնքը թողուցին ու սուտ կրօնքներ ընդունեցին : Ընտանեաց լինչ ընելու է : Վերոյ խօսքիդ նայելով՝ պարտ և արժան է որ բոլոր քու հրաշքներդ նորէն ու կարգաւ սկսուին ի գործ դրուիլ • կամ թէ՝ ամէնէն գործք պարապը երթալու է : Գիտեն որ հրաշքներուն թիւնամին ես , արդեօք կ՚ուզե՞ս որ աշխարհս հրաշքներով լեցընես • ու ամէն երկու իրիք գարն անդամ մը հրաշքները նորոգես : Ըրդեօք ասկէ աւելի հակասական բան մը կրնա՞յ ըլլալ :

ՊԵՏՐՈՆ ՏԸ ԱՆՏՍԱԼ • Էս աս հակասականութենէն դիւրաւ պիտի ազատիմ՝ հրաշքները բոլորովին մէկդի ձգելով , և յայտնութիւնն ալ չընդունելով : Գանք քուկին ենթադրութիւնդ քննելու : Ան է որ անանկ մէկ ժամանակ մը ըլլար , որ ամէն մարդ աստուածային յայտնութիւնը կարենար ճանչնալ • ու թէ որ հարն ալ անկէ հեռանար , ան ատենը անիկայ անոնց տգիտութեանը կը տրուէր • թէ որ իւրաքանչիւր մարդու ալ չէ , գոնէ բոլոր մարդկային ցեղին տգիտութեանը կը տրուէր : Ես ենթադրութենով դժուարութիւնը չվերնար , բայց գոնէ բանին հանգամանքը կը փոխուի • ու փրկութեան ճամբան չէ թէ Աստուծոյ , այլ մարդոց գործքով՝ մարդկային ազգին իրեք քառորդ մասէն ծածկուած կ՚ըլլայ :

ԱԲՐԱՀԱՄ • Ու թէ այնպիսի ժամանակ մը եկած ըլլայ, դուն ինչ պիտի ըսես:

ՊԱՐՈՆ ՏՐ ԼԱՍՏԱԼ • Ինչ ըսել կ'ուզես:

ԱԲՐԱՀԱՄ • Նշաւ անանկ մէկ ատեն մը՝ որ մարդուս ձեռքն էր որ երկրիս բոլոր ընտանիքները ընդունին, չէ թէ Աստուածը, այլ աստուածային յայտնութեան անմասը՝ որն որ նախահարց տրուեցաւ, ու անոնց փրկութեանը համար բաւական եղաւ: Նշաւ անանկ մէկ ատեն մը, որ միայն մարդոցմէն կախումն ունէր ամէն մարդու փրկութեան հասնելը:

ԼՈՒՍԻԼԼԱ • Վեր • Երբա յայտնէ մեզի, թէ ան ո՞ր ժամանակն է:

ԱԲՐԱՀԱՄ • Շաբթիս առաջին օրերը: Դեմ մեղքի մէջ ընկածին պէս, զաւակները ստանալէն առաջ՝ Աստուած անոր շնորհաց առաջին խոստումը տուաւ, (Ծննդ • գ • 15,) որն որ մեղաւոր մարդուն՝ Աւետարանի դալուստը կը ծանուցանէր, որով անիկայ կրնար փրկուիլ հաւատալով • ինչպէս որ մենք ալ եկած Աւետարանի հաւատալով կրնանք փրկուիլ: Աբէլ հաւատաց, ու փրկութեան հասաւ: Աբէլին ըրածը, Կայենն ալ կրնար ընել • ու նմանապէս երկուքին զաւակներն ալ կրնային ընել • ու ետքն ալ անոնց զաւակներուն զաւակները, ու վերջապէս ամէն մարդիկ: Ընկարելի է աս ենթադրութեան չափ բունանալը • վասն զի թէ որ անիկայ՝ ի գործ դրուած ըլլար՝ աստուածային յայտնութեանց բոլոր կարգը պիտի փոխեր: Հայց Աստուծոյ կողմանէ ամենևին մէկ արգելք մը չեղաւ, որ շնորհաց խոստումը՝

*որն որ Ադամին անկումէն ետքը անմիջապէս աշխըրքիս մէջը մտեր էր , չհասնի ամէնէն տեղ՝ ուր որ մեղքը տարածեցաւ : Հանը աս կերպով՝ ի գործ հդրուելուն պատճառը , մարդուս գործքն է . ահա քու պահանջածդ ասիկայ է : **

ԼՈՒՍԻՒՍ . Պարո՛ն՝ ասիկայ մէկ աքանչելի բան մըն է . ասիկայ մէկ լուսոյ ճառագայթի մըն է :

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱՆ . Ո՛վ սիրուհիս , մոլեռանդութենէ զգոյշ եղիր . վասն զի անիկայ՝ ճշմարտութիւնը փնտռելու առեն՝ դէշ առաջնորդութիւն կ՚ընէ : Ի վերայ այսը ամենայնի , ես կը խոստովանիմ որ՝ Ա՛ստ . Երբան անանկ փաստեր ունի , որ ես տակաւին զանոնք չէի լսած . ու ինձի մտմտալ կուտան : Հայդ Ա՛ստ . հրամանքդ հիմա մէկ խօսք մը ըսիր , ու ան խօսքը իմ միտքիս չկլաւ . թէ դուն իմ ըրած ետքի առարկութեանս մէջ այնպիսի իրաւական դժուարութիւններ կը դտնես , որ անոնց վրայօք ինձի համոզիչ փաստեր տալու չես պարծենար : Ես աս տեսակ անկեղծ խօսակցութիւնը կը յարգեմ . բայց փաստաբան մը՝ այսպիսի խոստովանութեամբ իմ մտացս մէջ համարում վաստկիլ չի , արդիօք նոյն իսկ փաստը ամենևին բան մը չկորնչցըներ : Ամէն որ կրօնքը՝ աս դժուարութիւնը կը ցուցընէ , ուրիշ դժուարութիւններ ալ կրնայ ցուցընել : Ու թէ որ քուկին քննութեամբդ աս դժուարութիւնը լուծուի ,

---

*Այս բանը եղաւ նաև աշխարհիս նորոգութեան ժամանակը՝ ջրհեղեղին եռև : Նոյ՝ դլուխ ըլլալով մի միայն աղգատոհմի՝ որ երկրիս վրայ մնաց , փրկութեան վարդապետութիւնը ճանչցաւ , ու զանիկայ իրեն որդւոցը աւանդեց , որոնցմէ բոլոր մարդիկ առաջ եկան :

կրնայ անանկ դժուարութիւններ ալ գտնուիլ, որ չլուծուի. վասն զի ես անոնց մէջ անանկ դժուար առարկութիւններ կը գտնեմ, որ անլուծելի կ'ե-ւթին: Ու այնպիսի հարցումներ ու խնդիրներ կան որոնց դուն չես կրնար այնպիսի պատասխան մը գըտ-նալ, որ չես բոլորովին գոհ ընեն:

ՅՈՒԼԻՈՍ. Ես այդ խօսքդ կ'ընդունիմ:

ՅՈՒԼԻՈՍ. Կ'ընդունի՞ս:

ՅՈՒԼԻՈՍ. Այո՛. ով բարեպաշտ Տիկին. ու աս խոստովանութիւնը դուն չես բնաւ չնեղը: Վասն զի դուն կրնաս Աստուծոյ յաւիտենականութեանը վը-բայ, մարդեղութեան վրայ, շնորհաց վրայ, յա-ւիտենական պատժոյ վրայ, ու նաև քրիստոնէա-կան վարդապետութեան այլ և այլ նիւթերուն վը-բայ այնպիսի հարցումներ ընել, որ ես պարզապէս քեզի աս պատասխանը կուտամ թէ՝ ես չեմ դի-տեր: Յիրաւի անոնք անլուծելի դժուարութիւն-ներ են. բայց դժուարութիւնը՝ երկբայութիւն չէ:

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ. Թէ որ շիտակը կ'ուզես, աս առաջին անգամն է որ՝ ես աստուածային յայտնու-թիւնը աս կերպով պաշտպանելը կը լսեմ: Ուրիշ քուկին խորհրդածութիւնդ ու եզրակացութիւնդ ի՞նչ է:

ՅՈՒԼԻՈՍ. Ահա ասիկայ է: Մեկ բան մը կրնայ ա-պացուցուիլ այնպիսի կերպով մը, որ անոր վրայ երկբայութիւն չըլլայ. բայց կրնայ տեղի տալ այն-պիսի հարցումներու ու առարկութիւններու, որ անլուծելի ըլլան: Աստ պատճառը խիստ պարզ է: Գիտնալը ուրիշ բան է. հիմնովին գիտնալն ու հաս-

կընալը ուրիշ բան է : Մենք կրնանք մեկ բանը անթերի ստուգութեամբ գիտնալ • բայց անոր ինչպէս ու ինչու համար ըլլալը չենք կրնար հասկընալ : Ասոր օրինակները՝ մարդկային տեղեկութեանց կամ գիտութեանց ամէն ճիւղերուն մէջ խիստ շատ կը գտնուին : Ռնական պատմութեան մէջ՝ զոր օրինակ • գիտենք որ եթէ ցորենին հատը հողին մէջ դրուի՝ կը բուսնի , կ'աճի , ու մեկ հասկ մը կ'արտադրէ : Բայց թէ որ քեզի հարցընելու ըլլան , թէ այդ բանը ինչպէս կ'ըլլայ • կրնա՞ս պատասխանը տալ : Դուն քեզի երեւակայէ անանկ մեկ մարդ մը , որ բուսոց ծնելութեանը վրայօք բնաւ մեկ գաղափար մը չունենայ • ու թէ որ քեզմէ ան խօսքը առաջին անգամը լսելու ըլլայ՝ ո՞րչափ հարցումներ , դիտուարութիւններ , ու կարծիքական սուտ անկարելիութիւններ քու առջեւդ կը դնէ : Դուն քու կողմանէդ կը պարտաւորիս անոնց ամենուն ալ պատասխանը տալ թէ՝ Ես չեմ գիտեր : Սակայն դուն ամենևին երկբայութիւն չունիս , թէ արդեօք հասկը ցորենին հատէ՞ն ելեր է : Ուրեմն թէ՛ ինձի եւ թէ՛ քեզի , գիտուարութիւնը՝ երկբայութիւն չէ : Նոյնպէս փիլիսոփայութենէ ալ կրնանք օրինակ մը բերել • ես կամք կ'ընեմ , ու իմ թելս վրը կ'ելլայ • աննիւթ գոյացութիւն մը՝ նիւթին շարժում կ'ուղայ • ինչպէ՞ս , ո՞վ գիտէ : Ընեմ գիտեր • բայց չեմ ալ երկբայիր : Մաթեմաթիգական գիտութիւնները՝ մեզի խիստ շատ օրինակներ կու տան , որ դուն զանոնք ինծմէ աղէկ գիտես : Դուն կ'ապացուցանես , որ անզուգընթաց գիծը՝ միշտ չափազանց ըսուած

գիծին կը մօտենայ • բայց երբէք չկրնար անոր հանդպիլ ու դպչիլ : Դուն կ'ապացուցանես , որ մէկ հունաւոր քանակութիւն մը կրնայ յանհունս բաժնուիլ • ու ասկից կ'ենթադրուի , թէ անիկայ անհուն մասանց թիւէ բաղադրած է : Ո՞վ կրնայ ասոր պատճառը ցուցընել • բայց ո՞վ ալ կրնայ ա- նոր վրայ երկբայիլ : Ուստի՝ Պարոն , այն բանը որ ուրիշ գիտութեանց մէջ կ'ըլլայ , աւելի իրա- ւունքով կրօնքի մէջ ալ պիտի ըլլայ • որն որ ամէն գիտութիւններէն բարձր է : Թէ որ խոտին ինչ ըլլալը չենք կրնար բացատրել , Աստուածութիւնը ինչպէ՞ս պիտի բացատրենք • և թէ որ չկարենանք բացատրել , ինչո՞ւ այնչափ պիտի զարմանանք : Ես կրնամ ապացուցանել , թէ քրիստոնէական օրէնքը Աստուծմէ եկած է • բայց չեմ կրնար հասկընալ , թէ Աստուած ի՞նչ պատճառով ու իրաւունքով անոր բարիքը ու օգուտը ինչուան հիմա ամէն ազ- գաց չէնորհեց : Ես կրնամ ապացուցանել , թէ Յիսուս Քրիստոս միանգամայն Աստուած և մարդ է • առանց կարող ըլլալու հասկընալ , թէ ինչպէս աստուածային բնութիւնը մեր բնութեանը հետ միացաւ : Կրնամ ապացուցանել , թէ յաւիտենական տանջանքներ կան • բայց առանց աղէկ հասկընալու , թէ ինչո՞ւ համար անոնք հարկաւոր են : Ա՛լքջա- պէս Պարոն՝ ես քրիստոնէութեան վրայ ան աչքով կը նայիմ , ինչ աչքով որ դուն բնական կրօնքի վրայ կը նայիս : Անոր մէջ ալ ծածուկ բաներ կան • բայց անոնք քուկին հաւատքդ չեն խախտեր : Ես ասոր վրայ քեզի միայն մէկ օրինակ մը տամ • դուն չես

կրնար ըսել, թէ աշխարհիս մէջ չարիք չկայ. վասն զի զանիկայ քու աչքովդ կը տեսնաս. բայց դուն յանձդ կ'ածանես բացատրելու, թէ անիկայ ինչ կերպով մտեր է: Ահա ասիկայ ծածկեալ բաներու մէջ ամէնէն աւելի ապացուցուածն է, ու նոյն աստեղծուածը ամէնէն աւելի ալ անխմանալին է. և բանականութիւնը՝ որ կը բռնադատի բացարձակապէս աս ճշմարտութիւնը ընդունելու, քանի որ ուրիշ նման ճշմարտութիւններու համար փախուստի ճամբաներ ու ելարքներ կը դործածէ, ինք իր մէջը անհամաձայնութիւն մը ցոյց կու տայ: Պարոն՝ Լիբաւի կրօնքին մէջը խիստ շատ բաներ կան, որ իմին իմացականութենէս շատ բարձր են. բայց ես անոնց վրայօք ոչ կը զարմանամ, և ոչ ալ կը շփոթիմ. վասն զի անոնց այնպէս ըլլալը կ'ապաւեմ: Ես ա կը հասկընամ, որ ես բան մը չեմ հասկընար: Իմ մէն տեղ ու ամէն բանի մէջ դժուարութիւններ կան. հարկաւորապէս կրօնքի մէջ ալ դժուարութիւններ պիտի ըլլան. չէ թէ միայն մեզի, բայց նաև բոլոր աստեղծուած էակներուն ալ: Ան որ մէկ արարած մը ամէնէն բան հասկընալու ըլլար, Աստուծոյ տեղը անցած կ'ըլլար, ու Աստուած պիտի ըլլար: Ա խօսքը հակասական խօսք մը չէ. վասն զի թէ որ մէկը՝ արևուն մէջ կենալով անկէ լուսաւորուած առարկաներու վրայ նայիլու ըլլայ, անիկայ աստուեր մը պիտի չտեսնէ. մենք որ երկրիս վրայ ենք, ի հարկէ աստուեր կը տեսնենք: Նմանապէս ան որ առարկաները ջնջելու ըլլայ Աստուծոյ ծոցէն՝ որն որ աստեղծագործութեան կեդրոնը ու սկիզբն է, անոր

համար ամենևին մեծութիւն մը կամ գժուարութիւն մը չկայ. վասն զի չէ թէ միայն ամէն բան իր յատուկ որպիսութեամբը պայծառ կ'երեւայ ա-նոր, այլ նաև բոլոր ուրիշ բաներուն հետ ունեցած հմարիտ կապակցութիւններովը: Հայց մեզի՝ որ տիեզերիս կեդրոնին մէջը չենք, և ամեն առեղծուած էակներուն ալ՝ մեծութիւններ ու գժուարութիւններ կը մնան, ու միշտ պիտի մնան: Ասիկայ մեր բնութեանը օրէնքն է: Աւրիշի իրաւունք չպիտի ունենանք անանկ մէկ կրօնական դրութիւն մը փնտռել, որ բոլորովին գժուարութիւններէ ու մեծութիւններէ ազատ ըլլայ: Ընդհակառակն դրութիւն մը ամենևին չպիտի գտնուի. ու մեզի համար չկայ. ու կը համարձակիմ զսպելու թէ՝ և ոչ իսկ հրեշտակաց համար ալ կայ: Պէտք է որ մենք բաւականանանք ընդունելու ան դրութիւնը, որն որ ամենէն լաւագոյն ապացոյցներ ու խիստ քիչ գժուարութիւններ կը ներկայացնէ: Մնրնչլի. դուն աս խօսքը նշան դիր: Իրաւ է որ՝ քրիստոնէին հաւատքը՝ գժուարութիւններ ունի. բայց անոր գժուարութիւնները՝ թերահաւատին կամ անհաւատին գժուարութիւններէն շատ քիչ է. ու միայն բանականութիւնը զիս քրիստոնեայ կ'ընէ. վասն զի Աստուածը մերժելու համար՝ ան աստիճան դիւրահաւանութիւն մը պէտք է, որ ես զիս ընդունակ չեմ տեսնար անոր:

ՊԱՐՈՆ ՏՈՒՍՏԱԼ. Ահա մէկ նոր բան մըն ալ կը լսեմ. ուրեմն երկուքէս դիւրահաւանը ես եմ:

ԲԱՐԱՆ. Այո՛ Պարոն, դուն ես:

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԼԱՍՍԱԼ • Խայց ասկէ ինծի միաս մը չկայ , վասն զի ամենևին բանի մը չեմ հաւատար :

ԷՖՖԱ • Շատ աղէկ է • Թէ որ կարելի ըլլար բանի մը չհաւատալ • բայց միշտ մէկ բանի մը կը հաւատացուի կամ հաւատք կ'ընծայուի : Վասն զի թէ որ Սուրբ Խորհուրդը Աստուածմէ չէ , մարդոցմէ է • ասիկայ իրաւ չէ՞ : Սուրբ Խորհուրդը Աստուածմէ է • ահա իմ հաւատքս • Սուրբ Խորհուրդը մարդոցմէ է • ահա քու հաւատքդ : Հիմա ես կը պնդեմ , թէ քու հաւատքդ իմ հաւատքէս աւելի մեծ դժուարութիւններ ունի • կամ թէ իմ միտքս աղէկ հասկրցնելու համար , ասանկ զրուցեմ • ես կը հաստատեմ որ եթէ իմին հաւատքս դժուարութիւններ ունի , քուկինն հաւատքդ բացարձակ անկարելիութիւններ ունի • Թէ որ ես իմ հաւատացածս հաւատալու համար՝ Աստուծոյ գլուխ ծռելու եմ , որն որ ես առանց ամչնալու կ'ընեմ • դուն քու հաւատացածդ հաւատալու համար՝ քննութեան , փորձառութեան , ու պատմութեան մէջ խիստ աղէկ ճանչցուած ու յայտնի բաներուն դէմ պիտի պնես :

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԼԱՍՍԱԼ • Թէ որ շիտակը կ'ուզես , ես շատ մեծ հետաքրքրութիւն ու բաղձանք ունիմ հասկրնալու թէ՝ ատ բսածդ ինչպէս պիտի ապացուցանես :

ԼՈՒՍԻԼԼԱ • Սիրելի • ես ալ նմանապէս շատ փափաք ունիմ ատ բանը սորվելու • բայց Վեր • Բոբայեն քիչ մը հանգիստ տալու է : Խօսակցութիւնիդ հիմա քիչ մը թողուցէք • ու կէս օրէն հոգը նորէն սկսեցէք :

ՊԱՐՈՆ ՏՐԱՍՏԱՆ • Հաւատ աղէկ • բայց վէրը • էրկայ թէ ինքիրնդ խորհրդածութիւններ ընելով՝ քու համարձակութիւնդ կորսնցնես: Վատն ալ ինչ որ ինծի խոստացար, զանիկայ մինչև որ կատարես չպիտի թողում: Ու նաև ինծի պէտք է ապացուցանես, թէ ինչքո՞ն ես հաւատացեալ մը աւելի դիւրահաւան եմ:

ՔՐԻՍ • Դուն հանգիստ եղիր • իմ խորհրդածութիւններս արդէն եղած են• ու կը յուսամ թէ, ես քեզ աւելօք գոհ պիտի ընեմ:

ԽՕՍՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՔՐԻՍ • Պարո՛ն՝ մենք մեր առաւօտեան վիճաբանական քննութեանը մէջ՝ մեր խօսքը կարդի էդրինք: Հաստ առարկութիւններու համ խնդիրնեբու ձեռք զարկինք, բայց բնաւ մէկն ալ խորունկ չքննեցինք: Ասիկայ քիչ մը քու յանցանքդ է• և այնպէս ըլլալը դուն ալ պիտի խոստովանիս: Դուն սկսար ինծի հետ պատերազմիլ վարպետութեամբ: Ես սիրանուէր յօժարութեամբ ու առանց դանգատելու զանոնք լսեցի՝ որպէս զի առիթ ունենամ քեզի ցուցընելու, թէ քուկին փիլիսոփաներուդ ըրած ամէն յանդուգն ու ապատ առարկութիւններուն դէմ՝ Աւետարանը կրնայ հաստատ ու զօրաւոր պատասխան մը տալ: Ահա քուկին կարդդ եկաւ որ դուն քեզ պաշտպանես• ու իմ կարգս ալ եկաւ, որ քեզի հետ հակաճառութիւն ընեմ: Ու

որչափ որ խօսակցութեան մը մէջ կարելի է, պիտի ջանամ որ զանիկայ կանոնաւոր կերպով մը ընեմ. ու կը յուսամ որ դուն ալ ինծի հետեւելով նոյն կանոնը կը բռնես:

ԳԱՐՈՆ ՏՐ. ԱՍՏՈՒԱԾ. Իմ ուզածս ալ ան է:

ԲԻՇՈՓ. Աստուածաշունչ կամ Սուրբ Գիրք մը կայ: Հիմա բացատրելու ենք, թէ անոր ծագումը կամ սկզբնաւորութիւնը ինչպէս եղաւ: Աստ վերջայօք իմ ընելու բացատրութիւնս ասիկայ է: Աստուած Սուրբ Գիրքը գրողներուն ներշնչեց. ու Սուրբ Գիրքով զինքը մարդկանց յայտնեց: Ա՛ս բացատրութիւնը՝ իրեն դժուարութիւնները կամ մթութիւնները ունի: Պէտք ա՛ս առաջ զանոնք տեսանք. ուստի չեմ ուզեր նորէն զանոնք յիշել: Ա՛ն դժուարութիւններուն ինչ ըլլալուն վերջայօք ես միայն մէկ ընդհանուր ծանօթութիւն մը տալու կը բաւականամ: Ա՛ն դժուարութիւններուն դրեթէ բոլորն ալ՝ Աստուծոյ իմաստութենէն ու կամեցողութենէն կախում ունեցող բաներուն վերայօք է: Այսինքն թէ՝ Աստուծոյ իմաստութեանը ու մեծութեանը չվայլէր՝ զինքը յայտնել. կամ թէ որ Աստուած զինքը յայտնել ուզեր է ալ, անհաւատալի բան է որ Ա՛ստուածաշունչ ըսած միջոցները՝ ի գործ դրած ըլլայ զինքը յայտնելու համար: Ու թէ՝ Աստուածը այնպիսի վարդապետութիւններ ունի, որ Աստուծոյ կատարելութիւններուն հետ չհամաձայնիր: Ու թէ՝ Աստուած չկամիր. Աստուած չպարտաւորիր. միշտ առանձ խօսքեր կը գտուցին. վասն զի չեն համարձակիր ըսելու թէ՝ Աստուած

չկրնար : Ըս տեսակ առարկութիւնները բացորոշ կերպով մը հաստատելու համար , պէտք է որ մենք աստուածային բնութիւնը վրայօք կատարեալ տեղեկութիւն մը ունենանք : Պարոն . արդեօք մենք ա տեղեկութիւնը ունի՞նք : Ու երբոր մենք՝ Աստուծոյ ըրածը փնտռելու տեղը՝ Աստուծոյ ըրածին վրայօք դատողութիւններ ընել ուզենք , սխալելու ու խաբուելու վտանգին մէջը չի՞նք իյնար : Աբեմն քովինն առարկութիւններդ անհիմն ու անստոյգ են . ու քիչ շատ ճշմարտանման կարծիքներ են . ուրիշ բան չեն : Դուն կրնաս ըսել՝ այսպէս կը կարծեմ , այսպէս կը խորհիմ . բայց՝ դիտեմ , ո՛չ երբէք կրնաս ըսել : Քովինն խորհրդածութեանդ նայելով՝ Աստը Տիրքին ծագմանը կամ սկզբնաւորութեանը վրայօք քեզի ըրած բացատրութիւնս քիչ հաւատալի է . բայց ըստ ինքեան անկարելի չէ , ու անտեղի ալ չէ :

Պարոն տը Լասսալ . Ո՛չ ալ . ես չըսի որ անանկ է :

Ընկ . Շատ աղէկ . բայց Պարոն ես քեզի չափ քաղաքավար չեմ կրնար ըլլալ : Քովինն ան կարծիքդ թէ Աստը Տիրքը ուրիշ գիրքերուն նման է , և թէ աստուածային ներշնչութիւն մը կը պահանջէ , խիստ շատ դժուարութիւններ կը պարունակէ . ո՛չ միայն գաղտնի և դժուար նիւթի մը վրայօք՝ ինչպէս է աստուածային բնութիւնը , այլ նաև մարդկանց մէջ աւելօք ճանչցուած ու ստուգուած բաներու վրայօք ալ : Այդ կարծիքը իրական ճշմարտութիւններուն և բանականութեան

շատ հակառակ է • ու դուն չես կրնար զանիկայ հաստատել առանց անճոռնի սխալմունքներու մէջ իյնալու : Իրաւ՝ ասս իմ ըսած խօսքս խիստ է • և կը փութամ զանիկայ արդարացընելու : Իմ խորհրդածութիւնս աղէկ բացայայտելու համար , պէտք է որ ընդհանուր խօսուածքը ձգենք , ու միայն մէկ նիւթի մը վրայ մտադրութեամբ քննութիւն ընենք : Ես մարգարէութիւնը կ'ընտրեմ • ու մանաւանդ պէս ան մարգարէութիւնները , որ Հին Կտակարանին մէջ Մեսիային վրայ եղած է : Նախ և առաջ ասս խնդիրը աղէկ մը քննենք : Հին Կտակարանին մէջ՝ որուն վերջին երեսները Քրիստոսի Թուականէն հինգ հարիւր տարիի մը չափ առաջ գրուած են , խիստ շատ մարգարէութիւններ կը գտնամ որ՝ մէկ ապագայ մարգարէի մը կը վերաբերին : Նոր Կտակարանին մէջն ալ նոյն մարգարէութիւնները Յիսուս Քրիստոսի վրայ կատարուած կը տեսնամ : Ուստի ես առանց դժուարութեան՝ մեկնութիւն մը կրնամ ընելով , թէ Յիսուս Քրիստոս Աստուածմէ խրկուեցաւ • ու Աստուած զանիկայ շատ ժամանակ առաջ ներշնչեալ մատենագիրներու ձեռքով ծանուցանել տուաւ : Հայց դուն որ Յիսուսի Քրիստոսի աստուածային առաքմանն ու մարգարէից ներշնչութեանը չես հաւատար , մարգարէութեան ու դիպուածքին մէջտեղը յայտնի համաձայնութիւնը ի՞նչպէս կրնաս մեկնել :

Պարոն ՏՐ ԼԱՍՍԱԼ • Վեղի կ'աղաչեմ սա մարգարէութիւններուն խօսքը ինձի մի ըներ • վասն զի ասկէ առելի ձախորդ ու անպատշաճ ընտրութիւն

մը չէիր կրնար ընել: Վ.ուկին ապացոյցներուդ մէջ ամէնէն աւելի իմ խելքիս ու դատմանս ներհակ երեւցողը անիկայ է. ու կարծեմ թէ ես հրաշքները՝ մարդաբէութիւններէն աւելի յօժարութեամբ կ'ընդունիմ: Ա՛ւելի մարդ մը հինգ կամ վեց հարիւր տարիէն եղբը ըլլալու բանը առաջուց ծանուցանէ, ու ան բանն ալ՝ անոր ըսածին պէս իրօք կատարուի, ատիկայ համարձակ խօսելով անկարելի է:

Ա.ՐՏ. Ընկարելի՞ ատիկայ խիստ մեծ բառ մըն է. ու դուն քիչ մը առաջ ինծի ըսիր, թէ դուն աս բառը աս տեղը գործածելու ամենևին իրաւունք չունիս: Այդ բառը իմ միտքս ձգեց իմ համբերութեանս մէկ պարագան՝ որ ինծի հիմա քեզի պիտի պատմեմ, թէ որ ինծի հրաման տաս: Ծողոքելուն ըրէ աս ըրած մօտաւոր բաղդատութեանս. վասն զի ես աս օրինակը պիտի գործածեմ, իմ միտքս աղէկ հասկըցնելու համար: Երեկ ոտքով լեռնէն վեր ելլելու ատենս, ճամբան քովէն վարձկան ծառաներուդ մէկին հանդիպեցայ՝ որն որ տօնաւաճառէն ետ դարձեր էր, ու խել մը ատեն անոր հետ մէկտեղ ճամբայ ըրի: Երկուքս ալ զրմանալով մը մարը մտնելու վրայ եղող արեւուն կը նայէինք: Ընիկայ ինծի մէկ խօսք մը զրուցեց, որ ինծի աւելի տուաւ յիշեցընելու, թէ շարժողը կամ դադաղողը երկիրն է, արեւը չէ: Ես չէի յուսար որ Վաղոնիոյ մէջ անանկ մէկ գիւղացի մը գտնուի, որ աս բանը չդիտնայ: Բայց դուն անոր զարմանքը տեսնալու էիր. անիկայ բարձր ձայնով մը պոռաց թէ՝ Ընկարելի է. ու աչքը վրաս տնկած կը նայէր

աղէկ մը Հասկընալու Համար , թէ արդիօք ես իրեն վրայ կը խնդամ : Ու երբոր Համոզուեցաւ , թէ ես իրաւունէ առանց կատակի կը զրուցեմ , նորէն պօռալով ըսաւ թէ՝ Ընկարելի է . ես արեւուն ելլելը ու մտնելը աչքովս կը տեսնամ , ու աղէկ գիտեմ որ երկիրը ոտքիս տակը Հաստատ կեցեր է : Այս ամենեւին չկրցայ անոր կարծիքը փոխել . թէպէտ և շատ ջանացի , որ դիւրիմաց ապացոյցներով ասոր բանը անոր Հասկըցընեմ : Հայց անոր միտքը շատ Հաստատուած ըլլալով՝ իմ խօսքերուս ականջ չտուաւ : Պարո՛ն , Հիմա ես քեզի կը Հարցընեմ . ո՛վ աւելի դիւրահաւան է . արդիօք ան դիւղացի՞ն , որ երկրիս շարժմանը չՀաւատար , ու իրեն կարծեացը դէմ եղածը չուզեր ընդունիլ . թէ դուն , որ երկրիս շարժմանը կը Հաւատաս՝ զանիկայ քընննելուդ , տեսնելուդ , ու լսելուդ Համար : Էհիմա Հասկըցա՞ր ինչ ըսել կ՚ուզեմ : Թէ որ դուն մարդարէութեանց խնդիրը քննած չես , ու ես որ փընտռեր , լսեր , ու քններ եմ . մեր երկուքին մէջէն՝ աւելի դիւրահաւանը ես չեմ՝ Հապա դուն ես , որ ասոնց քննութեան ո՛չ աչք ունիս . ու ո՛չ ալ ականջ կը դնես . ու գործքը քննելէն առաջ՝ միտքիդ մէջը կարծիք մը կը Հաստատես , ու զանիկայ ամենևին չես փոխեր : Դուն գիտութեանց պատմութիւնը ինծմէ աղէկ գիտես : Ըրդիօք ասիկայ իրաւ չէ՞ որ գիտութիւնները ան օրը պատիւ ստացան , որ օրն որ մեծն Պաքոն ասոնց սկզբունքը Հիմն դրաւ թէ՝ ՚՚Նախ իրողութիւնները քննէ՛ , ու եաքը ան տեսական դիտութիւնը փնտռէ՝ որուն միջոցով աղէկ բացատ-

բուին իրողութիւնները" : Ըղէկ . ես ալ կրօնքի մէջ Պաբռնին եղանակը կը գործածեմ . նախ կը քննեմ , ու ետքը եղելակայութիւնը կ'ընեմ . բայց գուն՝ թողութիւն ըրէ , հին եղանակը կը գործածես , ու առանց իրողութիւնները քննելու տեսական գիտութիւն մը կը կազմես :

Պաբռն տը լասսալ . Հայց աղէկ գիտցիր , տէր իմ , որ դուն աս խօսքով ինձի անիրաւութիւն կ'ընես : Թէպէտ և ես մարգարէութեանց նիւթը աղէկ չեմ տորված . սակայն և այնպէս անոր վրայ քիչ մը խորհրդածութիւն ըրեր եմ : Հայց Պուասօն անոնց վրայօք մէկ բանաւոր դատողութիւն մը կամ ձեռնարկութիւն մը կ'ընէ , որ ինձի միշտ անապատական կ'երեւայ : "Պէտք էր մարգարէութիւնները կարենան ինձի հեղինակութիւն ընել" կ'ըսէ , "անոնց իրեք բան պէտք է , որոնց մէկ տեղ գտնուիլը անկարելի է . այսինքն թէ՝ ես ան մարգարէութեան վրայ եղած ըլլալու եմ . ու դէպքին ալ վրայ ըլլալու եմ . ու նաև ինձի պիտի ապացուցուի , որ ան եղածը կամ դէպքը թէ որ մարգարէութեան հետ համաձայներ է , պատահական չէ" :

Ըրեա . Ես քուկին բերած վկայութեանդ շատ հաւնեցայ . անիկայ մեզի անօգուտ պիտի չըլլայ : Պուասօն կ'ուզէ որ իրեն ապացուցուի , թէ ան դէպքը մարգարէութեան հետ թէ որ համաձայներ է պատահաբար չէ . ու դիտմամբ կամ դաւով եղած բան չէ : Անիկայ կ'ուզէ որ նոյն դէպքին վրայ եղած ըլլայ , որ ճիշդ գիտնայ , թէ անոր կա-

տարման ատենը կամովին նենգութիւն մը կամ խաբդախութիւն մը եղած չէ: Ու կ'ուզէ նաև մարգարէութեան ալ ականատես ու ականջալուր վկայ ըլլալ, որպէս զի աղէկ հասկընայ թէ նոյն մարգարէութեան մէջ ալ խարդախութիւն մը չկայ. վասն զի անիկայ դէպքին ըլլալէն եառքն ալ կրնայ գրուիլ: Վկային հեղինակը դէպքին ու մարգարէութեան համաձայնութիւնը բացատրելու՝ քեղն իրէք կերպ կը սորվեցընէ առանց աստուածային կամքը միջամտելս ըլլալու: Թէ որ ան դէպքը խորհրդով պատրաստած չէ, պատահական դիպուած մըն է: Առաջին մեկնութիւն: Թէ որ խորհրդով պատրաստած է, անիկայ Աստուծմէ չէ. հապա մարդոցմէ է, որոնք երկու կերպով կրնան զանիկայ ի գործ դնել: Մարդիկ դէպքը կրցան դիտմամբ և կամ խորհրդով պատրաստել որպէս զի ան մարգարէութիւնը կատարուի: Երկրորդ մեկնութիւն: Ու նաև կրցան դէպքը ըլլալէն եառքը՝ մարգարէութիւնը շարագրել, ան դէպքին համեմատ: Երրորդ մեկնութիւն: Ըս բաժանումը՝ միայն Աստուածային տրամաբանութեանը արժանաւայել է. ու ինձի կ'երեւայ որ աս բաժանումը՝ կատարելապէս աս խնդիրը կը հատցընէ:

Պարոն տը Լասսալ. Վ կր. Ըբբա, դուն ինձի շատ աղուոր մեկնեցիր Աստուածային խորհրդածութիւնը՝ որն որ շատ ճշմարիտ ու կատարեալ է: Բայց ես իմ հակառակորդիս վհանձնութիւնը չեմ ուզեր չարաչար գործածել. հապա ինչպէս որ դուն ըսիր, ճշմարտութիւնը ամէն բանէն առաջ թող

ըլլայ : Ես ես ամբաստած եմ կարծեմ որ քու հա-
րուածներուդ դէմ կենամ : Ինձի մէկ պատնէշ մը
հերիք է • բայց ես իրեք հատ ունիմ : Շատ մեծ
ձախորդութիւն պիտի ըլլար , թէ որ դուն անոնց
իրեքն ալ կոտրտանէիր :

Ա.ԲՐԱՀ • Պիտի ընենք • իրաւ է որ աս ի-
րեք մեկնութիւններուն մէկը միայն քեզի կ'օգտէ •
ու անոնց իրեքն ալ քեզի ընդունելի կ'երեւան • հի-
մա նայինք թէ արդեօք այնպէս է • ոճսկէ կ'ուզես
սկսիլ :

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ • Պատահական դէպքէն • վասն
զի ասիկայ խիստ պարզ բան մըն է : Մենք ինչո՞ւ
համար պիտի չհաւատանք թէ Հին Կտակարանին
սուտ մարգարէներուն խելք մը կանխասացութիւն-
ները վատնդի մէջ իյնալով՝ մշտափոխոխ բաղդին
ձեռքովը 'ի դործ չդրուեցան • ինչպէս որ կրնայ
հանդպիլ որ ըստ դիպաց նետուած քուէները ա-
ռաջ ըսուած թիւովը կայնին : Արդարէութիւնը՝
որչափ որոշ ու ճոխ ալ ըլլայ , ասիկայ բացարձա-
կապէս անկարելի չէ :

Ա.ԲՐԱՀ • Ես վերջին խորհրդածութիւնդ ըստ ի-
մաստակութիւն է • բայց աս մասին դուն պատաս-
խանատու չես , վասն զի Աստուածն քեզի անանկ սոր-
վեցուց : Մենք բառերու վրայ վիճաբանութիւն
չընենք : Ասիկայ բացարձակապէս անկարելի չէ •
թէ որ աս խօսքով կը հասկընաս՝ թէ անոր ներ-
հակն ալ , հակասութիւնները չպարունակէր : Բայց
ասիկայ ըստ ամենայնի ճշմարտապէս անկարելի է՝ ան
մարգարէութիւններուն համար , որոնք աստիճանով

մը որոշ և ճոխ են : Ու նաև բացարձակապէս անկարելի չէ որ աշխարքիս կարգաւորութիւնը՝ բաղադրուած կամ ճնած ըլլան ան շամանդաղներէն , որոնք ազուոր օր մը գատարկ միջոցի մէջ իրարու հանդիպեր են . կամ թէ տպագրութեան դիրերը բաղդատի նետուածքով մը Վ իրգիլիոսին բոլոր Նէական ըսուած ոտանաւոր բանաստեղծութիւնը կարգաւ շարադրած ըլլան . սակայն և այնպէս ասիներ են : Ասիկայ ըսողը ո՛վ է դի՞տես . նոյն ինքն Լուսաւոն . ու ինչպէս որ ատենօք մարդուն մէկը գինովցած փիլիսպոս թագաւորէն՝ զգաստ փիլիսպոսին կը բողոքէր . նմանապէս ես ալ նախապաշարուած Լուսաւոյին՝ անկողմնասէր Լուսաւոն կը դիմադրեմ : ՙՊարզոց միաւորութիւններուն ու դիպուածներուն վրայ ուզածնուն չափ թող խօսին . ինչ օգուտ կ՚ընէ քեզի՝ գիս պատանձեցընելդ , թէ որ չես կրնար իմ միտքս համոզել : Ու ի՞նչպէս կրնաս իմ ուներացած ակամայ կարծիքս բնաջինջ ընել , որն որ իմ չուզելովս միշտ քու ստութիւնդ կը յանդիմանէ : Յիրաւի ես կ՚ընդունիմ , թէ պէտք չէ զարմանալ , երբոր կարելի բան մը ի գործ կը դրուի . և թէ դիպուածքին զօրաւորութիւնը՝ նետուած բաներուն շատութիւնովը կը լուծուի . բայց թէ որ ինձի ըսելու ըլլան թէ բաղդուի նետուած տպագրութեան գիրերը՝ կենդանին բոլոր ոտանաւորները շարադրեցին , արժան չեմ սեպեր տեղէս շարժելու , ու երթալու ան ստութիւնը ստուգելու : Բայց ինձի պիտի ըսեն թէ , դուն նետուած բանե-

բուն շատութիւնը չես մտմտար : Սակայն ես որ-
չափ նետուածք ենթադրելու եմ, որ ան զուգա-
դրութիւնը կամ բաղադրութիւնը կարենան ճշմար-
տանման ըլլալ : Ես որ միայն մէկ նետուածք մը կը
տեսնամ, մէկ ապացոյցի դէմ՝ անհուն ապացոյց-
ներ կու տամ, թէ անոր արդիւնքը դիպուածքի կամ
բաղդի գործք չէ" : * Պարոն ուշադրութիւն ըրէ ա-
բանին : Ըն սկզբունքները՝ որ քեզի անհակա-
ռակելի կ'երևան Աստուծոյ գոյութիւնը ապա-
ցուցանելու առնդ, դուն ան նոյն սկզբունքները
գործածէ՝ երբոր աստուածային յայտնութեան ա-
պացոյցները ստուգել կ'ուզես . ես քեզմէ ասկից
աւելի բան չեմ ուզեր :

Պարոն տը Լամսոնէ . Ըսածներդ կ'ընդունիմ. բայց
կան այնպիսի բաղկացութիւններ, որ բաղդէն չեն
կրնար արտադրուիլ . ու կարելի է թէ Նուսսոն՝
մարդարէութեան ու դէպքին պատահական զուգըն-
թացութեանը վրայօք չափէն աւելի բացարձակ
կերպով խօսած ըլլայ : Ըյսու ամենայնիւ մարգա-
րէութիւնները խիստ որոշ ու խիստ ճոխ ըլլալու
են, որպէս զի աս պատահական զուգընթացութեա-
նը չարուի : Վասն զի թէպէտև տեսնուած չէ,
որ ըստ դիպաց նետուած գիրերէն Վերդիլիոսին
Ընեականը ծնանի . սակայն կը տեսնանք այնպիսի
երևելի ու եզական դիպուածներ՝ որ անոնց դիմա-
ռարաւ կը հաւատայինք, թէ որ ճշմարիտ դէպ-
քերէն չհամոզուէինք : Օրագիրները Սալլանքին

*Rousseau, Profession de foi du Vicaire Savoyard.

հրեհը պատմած առեններին , կը ծանուցանեն թէ քանի մը դար առաջ , նոյն հրեհը զատկի մը օր նոյն գիւղաքաղաքին մէջ պատահեր էր : Այսպէս ալ օրերս ալ կը պատմեն թէ՝ մէկ ծեր մը այն հասակին մէջը , ու տարեւոյն այն օրը մեռեր է . որ հասակին մէջը , և տարեւոյն որ օրը որ իրեն հայրը ու իրեն պապը մեռեր են : Խիստ շատ դուշակութիւններ ու երազներ մեզի օրինակ կը բերեն , որ անոնց ամէնքն ալ իրօք կատարուած են : Թուն երազներուն ու դուշակութիւններուն չես հաւատար , քանզի անոնք բաղդին ինք իր գլխուն ձրգուած խաղերն են : Թէ որ անիկայ մարդկային խոհեմութենէն քիչ մը օգնութիւն գտնայ , ալ աւելի բաներ կրնայ ընել . ինչպէս որ կրնայ ըլլալ մարգարէութիւններուն :

Մարգարէն նուրբ հաշիւով մը քանի մը քաղաքներուն հանգամանքներէն կրնար մէկ հաւանական հետեւութիւն մը հանել . կամ թէ կանխասացութիւններուն մէջ անանկ մէկ երկդիմի լեզու մը գործածել , որ մէկ կերպով կամ մէկալ կերպով անշուշտ կրնային կատարուիլ : Ինչպէս որ Դեղփեան պատգամը՝ ամենէն ղինքը վտանգի մէջ չէ թօթեց , երբոր Կրեսոսին այս պատասխանը տուաւ . "Թէ որ Կիւրոսին դէմ պատերազմ բանաս , մեծ տէրութիւն մը պիտի կործանես" : Եւ Յիսուսի Քրիստոսէն հինգ հարիւր

տարի առաջ աշխարհ եկեր էր, ըսաւ թէ՝ Հռոմայեցւոց տէրութիւնը տասներկու դար պիտի տեւէ, թէ որ Հռոմուղոսը իրաւցընէ տասներկու անգղ տեսեր էր՝ երբոր իրեն եղբօրը Հռեմոսին հետ ուզեց որ Թռչուններուն թռիչքներէն գուշակութիւն մը ընէ: Ու իրաւցընէ Հռոմայի հիմնադրութենէն ինչուան արեւմտեան կայսրութեան անկումը՝ գրեթէ տասներկու դար քշեց: Թասսօն՝ մէկ տեղ մը Գաղղիոյ ապստամբութիւնը նախագուշակած է. ու Ներեքան՝ ինչպէս որ դուն անտարակոյս կը յիշես, Ամերիգային գիւտը առաջուց գըուշեց՝ անանկ մէկ բացայայտ կերպով մը, որ քուկին Հրէայ մարգարէներդ դժուարաւ կրցան զանիկայ գերազանցել: Վոլտէր փիլիսոփան իր դիրքին մէջը այսպէս կ'ըսէ. "Ինծի ցուցուր քուկին Աստուածաշունչիդ մէջը մէկ մարգարէութիւն մը այնպէս բացայայտ, ու պատմութեան ձեռքով այնպէս ճիշդ ստուգուած, ինչպէս որ Ներեքային գուշակութիւնը ստուգուեցաւ՝ երբոր Վրիստափոր Գոլոմպոսը գիպուածով Ամերիգան գտաւ, ես ան առներդ հաւատացեալ կ'ըլլամ":

Բան. Վուկին յիշած պատահական զուգընթացութիւններուդ մէջը, իրաւցընէ անանկ զուգընթացութիւններ կան, որ շատ զարմանալի են. մանաւանդ Վ. Եփեսի Վ. ալէնսի գուշակութիւնը: Գանք Ներեքային մարգարէութեանը. մէկ մարդ մը շատ նախապաշարուած պիտի ըլլայ, որ զանիկայ Սուրբ Գրոց մարգարէութիւններուն հետ բաղդատէ. և քու փիլիսոփայիդ խօսքը բոլորովին անհիմն

է : Լատին բանաստեղծը նաւարկութեան յառաջադիմութիւնը նկարագրելու առնելը՝ կ'իմացընէ ալ առանց տեղեակ ընելու , թէ նոյն յառաջադիմութիւնը վերջապէս Ովկիանոսին ծայրը՝ նոր երկիրներ պիտի գտնայ : Ա՛ս ալ գիտնալու է , որ Սենեքային նախատեսութիւնն ալ մէկ ուրիշ հին աւանդութեան մը վրայ հիմնած է . ու նոյն աւանդութիւնը , ու նոյն հեղինակին մէկ ուրիշ հատուածն ալ՝ ան երկիրներուն կը վերաբերի , ուր որ փիւնիկեցի վաճառականները առեւտուր այցելութիւն ըրին : * Բայց ինձի թողութիւն ըրէ . քեզի բան մը պիտի հարցընեմ . դուն Էին Կատարաքը կարդացեր ես :

ՊԱՌՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ . Շատ չեմ կարդացեր . ու թէ որ շիտակը կ'ուզես , ես Աստուածաշունչին պատմութիւններուն շատ տեղեկութիւն չունիմ :

ՈՒՌԱ . Ասիկայ շատ ինասակար բան է : Ընտունը ինձի դժուար պիտի ըլլայ քեզի հասկընել թէ Էին Կատարանին մարգարէութիւնները՝ որչափ տարբեր են ան դուշակութիւններէն , որոնք որ դուն կը համարձակիս անոնց նմանցընել : Ի վերայ այսր ամենայնի կը յուսամ որ քեզ համոզեմ՝ թէ աս բաղդատութիւնը անիրաւ է , ու քու մեկնութիւնդ ալ անընդունելի է : Ուրիշին տուած օրինակներդ ի՞նչ կրնան ապացուցանել : Այնչափ դուշակութիւններու մէջ , որոնք ամենևին կատարում չունե-

---

*"Ինծ Ովկիանոսին մէջ հարուստ և պողաբեր երկիրներ կան . ու անկէ անդին ուրիշ ծովեզերներ , և մէկ ուրիշ աշխարհ մըն ալ կայ" : *Avitus in Senec. Suasor. apud Horn. de Origin. Americ.*

ցան ։ Մէկը կամ երկուքը միայն դէպքը իրաւ Հա-
նոց • ու մարդիկ զանոնք միայն բռնեցին կայնեցան ,
ու մէկալները՝ որ աւելի բազմաթիւ են ։ անոնք բո-
լորովին մոռցուեցան ։ Ու ես չպիտի ուզէի մեկնու-
թիւն մը տալ Հին Կտակարանին մարդարէութիւն-
ներուն՝ որոնք Նոր Կտակարանին մէջ կատարուած
են ։ թէ որ Հազարաւոր մարդարէութիւններուն մէջ՝
միայն մէկ կամ երկու Հատ կատարուած տեսնայի ։
որոնք բաղդը իրեն զուարճութեանը համար ՚ի գործ
դրեր է ։ ու թող տուեր է որ բոլոր մնացածները
անգործ մնան ։ Հայց բանը շատ տարբեր է ։ Հին
Կտակարանին մէջ խել մը մարգարէութիւններ կան
որոնք իրարու վրայ կոթներ են • ու ամմինուն ալ
նպատակը մի և նոյն իրողութիւնն է ։ որն որ մարդ-
կային պատմութեան մէջ երևցած փոփոխութիւն-
ներուն խիստ մեծն է • ու վերջապէս ամմինքն ալ
այնպիսի կերպով մը կատարուեր են որ մէկ Հատ մը
անգամ չես կրնար գտնել ։ որ ՚ի գործ դրուած չըլ-
լայ ։

Պարոն տը Լասսալ • Զանիկայ խօսքով պնդելը՝
հերիք չէ • ոչ ալ եր • Բերա ։ պէտք է որ դուն
ինձի փաստով ապացուցանես անիկայ ։

Ընկ • Իմ ընելու բանս ալ ան է ։ Ամմէն բա-
նէն առաջ ասիկայ աղէկ գիտցիր ։ որ Հին Կտա-
կարանը՝ աս դին ան դին ցրուած ու զատ զատ մար-
գարէութիւններ չպարունակէր միայն • Հապա Հոն
այնչափ բազմաթիւ մարգարէութիւններ կան ։ ու
այնչափ իրարու Հետ կապուած են ։ որ կրնայ ըսուիլ
թէ բոլոր Հին Կտակարանը՝ մէկ մեծ մարգարէու-

թիւն մըն է • ու ամէն տեղ նոր կարգադրութեան մը սպասել կու տայ : Սիղքը աշխարհիս մէջը մտածին պէս , Աստուածաշունչ գիրքը ծածկաբար ապագայ փրկութիւն մը կը ծանուցանէ • թէ կնոջ զաւակը պիտի գայ , ու օձին գլուխը պիտի ջախջախէ : Ան յօդուածէն սկսելով՝ որն որ Աստուածաշունչ գիրքին առաջին երեսներուն մէջն է , Հին Կտակարանը մինչև վերջը՝ փրկչի մը ու անոր երկրին վրայ հաստատելու նոր թագաւորութեան մը կանխասելոյց պատմութիւնն է : Սնոյնին տեղը՝ ու ժողովուրդը՝ արդէն նշանդոյց երկոտասաներորդ գլխուն մէջը նշանակուած են : Ընդհայ Աբրահամու սերունդէն պիտի ծնանի • ու Յանանու երկիրը , որն որ Աստուած բուն աս նպատակաւ Աբրահամին կու տայ • ու աս ան երեւելի խոստմունքն է , որ Աբրահամին Պաղեստին երթալ տուաւ • ու աս խոստմունքն է , որ անոր յաջորդ զաւակները չորս հարիւր տարի աքսոր քաշելէն ետքը՝ նորէն հոն դարձնել տուաւ • ու վերջապէս աս խոստմունքն է , որ Էրեից ժողովուրդը կազմել տուաւ • ու Իասքաելին աս խօսքը ըսել տուաւ թէ՝ "Ո՞ատ տարբերութիւն կայ ան գիրքին մէջը , որն որ մէկ մանաւանդ մարդ մը կը շարադրէ ու զանիկայ ժողովուրդեան մէջը կը ձգէ , ու ան գիրքին մէջը՝ որն որ բուն ինք մէկ ժողովուրդ մը կը կազմէ" : Աս սկզբնաւորութիւնը կրնայ քեզի դատել տալ , թէ Սնոյնան Հին Կտակարանին մէջ որքա՞ն տեղ ունենալու է : Մինչ որ Հռովմայեցւոց պատմութենէն ալ Հռովմուլոսի աւանդէնսի գուշակութիւնը , ու Հռոմուլոսի տասներկու

անգղները վերցընես , Հռովմայեցւոց պատմութիւնը ամենէն բան մը չկորսնցըներ • վասն զի անիկայ պատմութեան միայն մէկ հետաքրքրական պարագան է : Հատ մարդիկ Հռովմայեցւոց պատմութիւնը սորվեցան առանց վէտիոսի վալէնսի անունը լսելու : Բայց թէ որ Հրէից պատմութենէն Մեսիային խոստումնքը վերցընես , զանիկայ բնաջինջ կ'ընես : Ու նաև կարօղ չես ըլլար աս անզուգական ժողովրդեան սկզբնաւորութիւնը , հաստատութիւնը , կրօնքը , ու բարքը բացատրել • վասն զի անոր դլխաւոր նշանը կամ կնիքը եղաւ , ու ինչուան այս օր է՝ Մեսիային սպասել : Երբահամու կոչումէն ետքը՝ բոլոր Հին Կտակարանին մէջ կրնաս մարգարէութեան յաջորդական ընթացք մը տեսնալ : Ու նաև կը տեսնաս , որ ան մարգարէութիւնը դարէ դար , մարգարէէ մարգարէ կը բացայայտի , ու երկու հազար տարիի մէջ կը կերպաւորի , ինչուան որ վերջապէս անիկայ Յիսուս Քրիստոսի վրայ կը կատարուի • որնոր Յունական լեզուի մէջ Յիսուս Մեսիա կը նշանակէ : Ըսկից ծագեցաւ Յայտնութեան այն խորին խօսքը թէ "Յիսուսին վկայութիւնը մարգարէութեան հոգին է" : (Յայտ • ժ֊թ • 10 :) Ու Հին Կտակարանը աս մշտնջենաւոր մարգարէութենէն՝ի զատ խել մը յաջորդական դէպքեր ու սահմանադրութիւններ կը պարունակէ , որ Մեսիային ու անոր գործքին կը վերաբերին : Ես մանաւորապէս ան զոհերը կ'ուզեմ հասկըցընել , որոնք որ ապագայ զոհի մը օրինակ էին • ու Մեսիան զանոնք պիտի դադրեցընէր • ինչպէս որ Դա-

նիւելը կ'ըսէ : Ու շատ զարմանալի բան է , որ Քրիստոս զանոնք խափանեց : Ինչուան իրեն օրը զոհերը հաստատաբար ի գործ դրուեցան , ու անկէ ետքը շուտով դադրեցան : Ի վերայ այսր ամենայնի , Հրեաները կրնան ունենալ զոհից վրայօք նոյն իրաւունքը՝ որն որ երբեմն ունէին , որովհետև միշտ նոյն փրկչին կ'սպասեն՝ որ թէև իրենց հայրերնին կ'սպասէին : Պարոն , աս մարգարէական մեծ գաղափարը բոլոր Հին Կտակարանը գրաւեր է , ու զանիկայ դրոշներուն մարգարէի անուն տուեր է : Հին Կտակարանը մարգարէից գիրք է : Կ'ուզես որ ասիկայ դուն քեզմէ հասկընաս : Փորձ մը ընելով , զանիկայ բաղդովի բան , ու դժուարաւ կը գտնաս անանկ մէկ երես մը , որ ապագայի վրայ չխօսի : Մէկ օր մը ես ասոր փորձը ուզեցի ընել : Աս զանիկայ հետզհետէ տասը անգամէն աւելի բացի , ու հազիւ թէ մէկ երես մը գտայ , որ Մեսիային ու անոր թագաւորութեան վրայօք խօսք մը չէր ըներ : Ու Հին Կտակարանին աս հանգամանքը՝ Հրէից կացութենէն ազէկ կ'ապացուցուի , որոնք Հին Կտակարանին աշակերտներն են : Անոնք միշտ Մեսիային սպասեցին , ու չուզելով Յիսուսը իբրև Մեսիա ընդունիլ , տակաւին անոր կ'սպասեն , ինչպէս որ դուն ալ աչքովդ կը տեսնաս : Ասիկայ յայտնի և ստոյգ նշան մըն է , որ անոնք իրենց գիրքերուն մէջը՝ Մեսիային ու անոր թագաւորութեանը վրայօք՝ մէկ շարունակ և միօրինակ մարգարէութիւն մը գտեր են : Թէ որ աս տեսակ մէկ մարգարէութիւն մը իրօք կատարուելու

ըլլայ ։ շատ անպատեհ բան է զանիկայ պատահական դիպուածքի մը տալ ։ ինչպէս որ մէկ կամ երկու առանձին կանխասացութիւններու կրնան տրբուիլ ։ Հին Կտակարանին մարգարէութիւններուն ։ ու Վ.ետիոսի Վ.ալէնսի գուշակութեանը մէջ մէկ հաւասարութիւն մը ցուցընելու համար ։ պէտք է որ ան գուշակութիւնը՝ բազմաթիւ գուշակութեանց մասը ըլլայ ։ ու ան գուշակութիւններն ալ հետզհետէ գարէ 'ի գար եղած ըլլան՝ Հռովմայի հիմնադրութենէն 'ի վեր ։ ես ի՞նչ կ'ըսեմ ։ աշխարքիս սկզբնաւորութենէն 'ի վեր ։

Լ.ՈՒՍԻԼԼԱ ։ Վ'ով սիրելի ։ կարծեմ թէ աս տարբերութիւնը շատ ազդու ու համոզիչ է ։ ու Վ.եր ։ Երբան բաւականապէս զանիկայ հաստատուց ։

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ ։ Ես Հին Կտակարանին մարգարէական հանգամանքին վրայ՝ Վ.եր ։ Երբայեր հիմակուան ըսած խօսքերը բոլորովին չեմ ուրանար ։ բայց անկէ հանած հետեւութիւնը կը հերքեմ ։ Ես կ'ընդունիմ թէ ան գիրքը մէկ սերտ ու շարունակ մարգարէութիւն մը կը պարունակէ ։ Դուն զանիկայ ապացուցիր ։ ես ալ արդէն քիչ մը անոր տեղեակ էի ։ բայց ան մարգարէութեան հանրականութիւնը և տարածութիւնը՝ անոր պատահական կատարումը չխափանէր ։ Ընտիկայ իրաւցընէ մէկ ամբողջ մարգարէութիւն մըն է ։ շատ կերպերով կրկին և կրկին բացատրած՝ մարգարէները իրարմէ օրինակելնուն համար ։ Ինչո՞ւ համար անիկայ ալ Վ.ետիոսի Վ.ալէնսի կամ Վենեքսային գուշակութեանը պէս դէպքին համաձայն պիտի չըլլէ ։ Պար-

գարէուԹեան ՀանրականուԹիւնը աս տեղը մէկ աւե-
լի դիւրուԹիւն մըն է. ան որ աւելի հանրական է,
աւելի ալ անորոշ ու դիւրին է ամէն բանի յար-
մարուելու, ու գործածուելու:

Ընդ. Պարոն՝ ԹողուԹիւն ըրէ. մենք մի և
նոյն բառը կը գործածենք, բայց մի և նոյն իմաստը
ու գաղափարը անոր չենք տար: Հանրական մար-
գարէուԹիւն ըսելով ես կը հասկընամ մէկ մարգա-
րէուԹիւն մը, որ բոլոր Հին Կտակարանը գրաւեր
ու լեցուցեր է. և ո՛չ ԹԷ՝ հանրական ու երկդիմի
խօսքերով բացատրուած մարգարէուԹիւն մը, ինչ-
պէս որ դուն կը կարծես: Իմ ըսած միտքովս, մարգ-
գարէուԹիւնը՝ հանրական չըլլալէն ի զատ, այնչափ
բացորոշ ու յատուկ է, որչափ որ լայնատարած է:
Ընդհակայ ամէն պատահմունքները կամ դէպքերը
մանրամասնաբար կը պատմէ. ու Յիսուս այնպիսի
ճշդուԹեամբ մը կը նկարագրէ, որ բաղդը կամ պա-
տահական դիպուածը ամենևին չկրնար զանիկայ
այնպէս ի գործ դնել: Ու ասիկայ այնչափ ստոյգ
է որ՝ դուն ԹԷ որ ուզես, մարգարէները կարդա-
լով՝ կրնաս Յիսուսին վրայ համառօտ պատմու-
Թիւնմըգրել. այնպիսի պատմուԹիւն մը, որ ետ-
քը բառ առ բառ զանիկայ Նոր Կտակարանին մէջը
Յիսուսի Քրիստոսի վրայ կատարուած պիտի տես-
նաս: Կ՚ուզե՞ս գիտնալ, ԹԷ Յիսուս ևրը պիտի
դայ: Հա՛ Դանիէլը առաջուց քեզի կը զուցէ,
(Թ. 24, 27,) ԹԷ անիկայ եօԹանասուն շաբաԹ՝
(տարւոյ շաբաԹ) կամ չորս հարիւր ևննսուն տարի
մէկ հրովարտակի մը տրուելէն ետքը պիտի դայ,

որն որ կը ծանուցանէ՝ թէ Հրէաները իրենց գե-
րութենէն պիտի ելլէին, ու Երուսաղէմը նորէն պի-
տի շինէին. ու Ընդէ, (բ. 6, 9,) թէ անիկայ իր
ներկայութեամբը երկրորդ տաճարը պիտի պատուէ:
(տես. նաև Մաղաք. գ. 1:) Ըրտաշէսին հրո-
վարտակէն հաշուելով՝ Յիսուս ան նշանակուած
ժամանակը եկաւ. ու շատ հեղ երկրորդ տաճարին
մէջը երևցաւ, որն որ անկէ քառասուն տարի ետ-
քը Տիտոսին ձեռքովը այրեցաւ. ինչպէս որ Դանի-
էլը նոյն տեղը զանիկայ ըսեր էր: Ընդիկայ ո՞ր պի-
տի ծնանի. Ահա Միքիա մարգարէն քեզի կը ծա-
նուցանէ, (ե. 2,) թէ Յուդայի ցեղին Բեթլէհէմ
բսուած պզտիկ քաղքին մէջը: Ո՞ր ազգատոհմին
կամ գերդաստանէն պիտի ծնանի: Ահա բոլոր մար-
գարէները միաբերան քեզի պատասխան կու տան,
թէ անիկայ Աբրահամէն պիտի իջնայ. (Ծննդ. ժբ.
3: իբ. 18.) ետքը Իսահակէն, (Ծննդ. իզ. 3, 4,)
ետքը Յակոբէն, (Ծննդ. իբ. 14: Թուոց. իդ. 17,)
ետքը Յուդայէն. (Ծննդ. խթ. 10.) ու յաջորդա-
բար ինչուան Դաւիթ նոյն կարգը բռնելով՝ Դա-
ւիթէն կ'իջնայ: (Եսայ. ժա. 1: Երեմ. լգ. 15:)
Հիմա աս վերոյիշեալ խօսքերէն դուն աղէկ հաս-
կըցար, որ Յիսուս Բեթղէհէմի մէջ ու Դաւիթի
ազգատոհմէն ծներ է: Վ. երջապէս կ'ուզեմ հասկը-
նալ, թէ անոր կենացը վերաբերեալ գործողութիւն-
ները որո՞նք են. նաև անոնք որ իր ծնանելէն ա-
ռաջ, և իր մահուանէն ետքը պիտի ըլլային: Ը-
նոնց ամէնը Հին Կտակարանին մէջը գրուած են:
Թէ որ դուն բաղդատելու ըլլաս ան մարգարէու-

*թիւնները՝ որ քեզի կարդալ պիտի տամ՝ ու Ե-
ւետարանին անունց համաձայն տեղուանքը՝ որ պի-
տի զանոնք ալ քեզի ցուցընեմ՝ պիտի տեսնես որ
մարգարէութիւնները որչափ որ մանրամասնաբար և-
ղած են՝ անոնց կատարումն ալ այնչափ ճիշդ ելած
է : Ընիկայ իր առջևէն մէկ մարգարէ մը պի-
տի խրկէ՝ որ իրեն կարապետ պիտի ըլլայ • (Մաղ•
գ • 1 : Եսայ • ևս • 3—5 •) և դուն կը հասկընաս որ
անիկայ Յովհաննէս մկրտիչն է : Ընիկայ թէպետև
Մեսիա է՝ սակայն մարդիկներէն պիտի անարգուի •
ու անոր անձին վրայ մէկ մեծութեան ու խոնարհու-
թեան չլսուած միաւորութիւն մը պիտի տեսնուի •
(Եսայ • ծգ •) աս երևելի գլուխը հինգերորդ Ե-
ւետարան ըսուեցաւ : Ընիկայ Երուսաղէմ պիտի
մտնայ մէկ աւանակի մը վրայ հնծած : (Ղաք • թ •
9՝ Հաղգաէ՝ Մատ • իե • 1—9 ին հետ :) Մէկ
բարեկամի մը ձեռքով պիտի մատնուի՝ ու երեսուն
արծաթի պիտի ծախուի • ու հոքն ալ ան արծաթը
մէկ բրուտի մը պիտի տրուի : (Մաղ • խա • 9 : Ղաք •
ժե • 12՝ 13՝ Հաղ • Մատ • իե • 15 : իէ • 3—7ին
հետ :) Ընիկայ չարադործի մը պէս պիտի դատա-
պարտուի՝ ու իրեն անիրաւ դատապարտութիւնը
անփոփոխ հլութեամբ մը պիտի ընդունի : (Եսայ •
ծգ • 6՝ 7՝ 12՝ Հաղ • բոլոր չարչարանաց պատ-
մութեանը հետ :) Ընոր ձեռքը ու ոտքը պիտի
ծակուի • անոր զահիձները իր հագուստները մե-
ջերնին պիտի բաժնեն՝ ու վիճակ պիտի ձգեն՝ թէ
արգեօք անոր հագուստը որուն կ'իյնայ • (Սաղմ •
իէ • 16—18՝ Հաղ • Յովհ • ժթ • 18՝ 23՝ 24ին*

հետ։) Ընիկայ ծաղը պիտի ըլլուի ինչուան իրեն ապաստիկլի հոգևվաքը։ (Սաղմ. իբ. 1, 7, 8, Հաղ. Գատ. իէ. 39—44ին հետ։) Ընոր լեղի ու քացախ պիտի տան որ խմէ։ (Սաղմ. կթ. 21, Հաղ. Գատ. իէ. 34ին հետ։) Թէպէտ և պիտի սահմանուի որ չարագործի հետ թաղուի, բայց անիկայ Հարուստի հետ պիտի ըլլայ։ (Եսայ. ծգ. 9, Հաղ. Գատ. իէ. 38, 57—60ին հետ։) Ու երբոր անիկայ բոլորովին կորսուած պիտի սեպուի, անատենը պիտի յաղթանակէ. անոր գործքը՝ մէկ կատարեալ յայնողութիւն մը պիտի գտնէ իր մահուանէն ետքը. ու անոր վարդապետութիւնը՝ որն որ Էրէաները պիտի չընդունէին, ուրիշ ժողովուրդները ու թագաւորութիւնները իրեն պիտի ընազանդեցնէ. ու վերջապէս բոլոր երկիրը պիտի ծածկէ։ (Եսայ. ծգ. 10—12։ Եր. 1—8։ Ծննդ. իբ. 18։) Պարոն՝ հիմա դուն ասոնց ի՞նչ կը գրուցես. արդեօք ասոնք անանկ անորոշ մարգարէութիւններ են, որ ուզած մարդուդ կարենաս յարմարցընել ու փակցընել. կամ թէ սոսկ բաղդը կամ դիպուածը կարենայ զանոնք՝ ի գործ դնել ու կատարել։ Ընդհարհիս բոլոր պատմութեանց մէջը ցուցնուր ինծի Յիսուս Քրիստոսէ՝ ի զատ՝ ուրիշ մէկ մարդ մը, որ աս յատկութիւնները՝ որ մարգարէութիւններուն խիստ պզտիկ մասն է, անոր վրայ միացած գըտնուին։ Ցուցնուր մէկ մարդ մը, որ Ներզեհեմի մէջ ծնած ըլլայ Դաւիթի աղգատոհմէն. ան ատենը որ երկրորդ տաճարը դեռ կը կենար, բայց անոր աւերումէն քիչ առաջ. որ մատնուած, երեսուն ար-

ծաթի ծախուած , չարագործի մը պէս չարչարուած՝ բայց Հարուստի մը պէս թաղուած , ու վերջապէս մարդկանց մէջ խիստ անարգուած ու խիստ պատիւ ընդունած ըլլայ • ու իր կենդանութեան ատենը երեսէ ձգուած , և միայն իր մահուանէն ետքը՝ իրեն հաւատացուած ըլլալով , աշխարքիս մէջ մեկ ընդհանրական փոփոխութիւն մը ըրած ըլլայ :

Պարոն տը Լասսալ • Ա՛կր • դիս այնչափ իմաստակ մի կարծեր : Ես չեմ ուզեր հաստատել , թէ այսպիսի մանրամասն մարգարէութիւններուն կատարումը կրնայ բաղդի կամ դիպուածքի տրուիլ , ինչպէս որ Ալլինսի գուշակութիւնը կամ Աննքային յառաջածանօթութիւնը կը տրուի : Այլ իմ ընդդիմութիւնս՝ գլխաւորաբար ան մեկնութիւններուն վրայ է , որն որ դուն Հին Կտակարանին մարգարէութիւններուն կու տաս : Ես անոնց մէջը քուկին տեսածդ ամենևին չեմ տեսնար : Հազիւ թէ մեկ մարգարէութիւն մը կրնաս գտնալ , որ բնական ու բացայայտ ոճով գրուած ըլլայ • ու անոնց մեծ մասը ժամանակակից դիպուածքներուն հետ այնչափ համաձայն է որ՝ գժուարաւ կրնաս որոշել ու հասկընալ , թէ արդեօք անոնք ներկայ ժամանակին կը վերաբերին , թէ ապագայ ժամանակին : Ինչքան համար մարգարէութեան լեզուն՝ պատմութեան լեզուին պէս բացայայտ չէ : Հիմա քուկին ցոյց տուած իրեք կամ չորս առաջին վերոյիշեալ մարգարէութիւններդ ձեռք պիտի առնեմ , զանոնք քննելու համար : Կ՚ուզ կրնայ ըսել , թէ այն որ Ընդհ կ՚ըսէ թէ իր ներկայութեամբը երկրորդ տաճարը պիտի պա-

տուէ, կամ «այն որ Իսրայէլի մէջ պիտի թագաւո-
բէ» որն որ Միքիան Բեթլէհեմի մէջ ծնանիլ կու-
տայ՝ Յեսիան է, և ուրիշը չէ: Ու նաև չեմ գի-
տեր թէ արդեօք հնդի հաճիկ է աս «Աբրահամու
սերունդ» կամ «Յակոբէն ելած աստղ» խօսքերը ա-
նոր յարմարցընել, որ շատ բան կրնան նշանակել:
Ի՞նչպէս կրնամ գիտնալ, թէ Դանիէլին եօթա-
նասուն շաբաթը՝ տարւոյն շաբաթներն են: Ըսուց
ամէնն ալ հնդի մէջին ու անորոշ կ'երևան. ու աս
մարգարէութիւնները ցորեկուան պէս լուսաւոր ըլ-
լալու էին որ՝ քուկին փաստդ ու խորհրդածու-
թիւնդ հաստատուէր:

Աթան. Պարոն. դուն հիմա իրաւացի դժուա-
րութիւն մը յառաջ կը բերես: Ու ահաւասիկ իմ
ձեռնարկութեանս մի միայն տկար կողմը աս է: Ես
քու առարկութեանդ ցաւը կը հասկընամ. բայց ա-
սիկայ աղեկ չեմ գիտեր, թէ արդեօք պիտի կարե-
նամ վէճ սիրող մարդ մը փաստիւ համոզելու գլխ
արդարացընել: Հայց դուն գիտեմ որ վէճ սիրող
մարդ մը չես. ես կամովին աս խոստովանութիւնը
կ'ընեմ. ու կարծեմ թէ դուն աւելօք գոհ պիտի
ըլլաս իմին խորհրդածութիւններէս, որոնք հիմա
քեզի պիտի ներկայացընեմ:

Նախ՝ քեզի կը համաձայնիմ, թէ մարգարէու-
թեան լեզուն ընդհանրապէս պատմութեան լեզուին
պէս բացայայտ չէ: Ինչո՞ւ համար: Ես բանիս
որչափ ալ որ զանազան պատճառներ տրուեցաւ, ա-
նոնց շատը գրեթէ կարծիք են. անոր համար հիմա
միայն մէկ բանաւոր պատճառ մը ցուցընեմ: Ար-

գարէութեան աս ըստ մասին մեծութիւնը՝ Աստուծոյ նախախնամութեանը բոլոր խորհուրդին հետ կը համաձայնի։ Այսպէս նախ՝ Աստուած մարդուն ազատութիւնը ամենևին չբռնադատէր. ու անանկ ընել հարկաւոր պիտի ըլլար քանի մը մարգարէութիւններու համար, թէ որ անոնք քու ուզածիդ պէս ըլլային. վասն զի հաւատքին թշնամիները կըրնային այնուհետև անոր կատարմանը դէմ կենալ։ Պէտք է որ անոնք կարենան մարգարէութիւնը ստուգել, առանց երկբայութիւն մը զգալու իրենց սրտին մէջը։ Երկրորդ՝ Աստուած մարդուն համոզումը ամենևին չբռնադատէր. Աստուած մեզի ճշմարտութիւնը այնչափ բացայայտ չցուցընէր, որ մեզի ալ աշխատելու բան մը չմնայ. հապա ընդհակառակին՝ մեզ ամէն տեղ կը պարտաւորէ զանիկայ փնտռելու, ու անոր հետևելու. որովհետև կրօնքը՝ աւելի մեր սրտին զգացումներէն կը կայանայ, քան թէ մեր մտաց ճանաչողութէն։ Ա՛ս զղուցած խօսքս միայն աստուածային կրօնքին համար հասկընալու չէ. բնական կրօնքին մէջն ալ նոյն բանը կը նկատուի։ Աստուծոյ գոյութիւնը, ու հոգւոյ անմահութիւնը՝ որոնց վրայ դուն չես երկբայիր, միեղ ցորեկուան պէս լուսաւոր ու պայծառ են։ Թէ որ այնպէս լուսաւոր ըլլար, Աւետեացի Վ. եքաբին հաւատոյ դաւանութիւնը կրնար իր եղածէն աւելի կարճ ըլլալ։ Ուրեմն աստուածային յայտնութեան մէջ դուն մի՛ փնտռեր անանկ մէկ պայծառ ապացոյց մը՝ որ նոյն իսկ բանականութիւնը դուռ չէ ստացեր. և որովհետև դուն կը բաւականանաս Աս-

տուժոյ ու ապագային վրայօք անանկ ապացոյցներ ունենալ, որ անկեղծ ու ճշմարտասէր սիրտը համոզելու հերիք ըլլան. ասանկ ալ բաւականացիր՝ երբոր մարգարէութիւնները այնչափ բացայայտ են, որոնցմով կրնաս դէպքէն առքը հասկընալ թէ՝ մարգարէութիւնները զանիկայ ծանուցեր էին: Ը՛ն ու ասկից աւելին Հին Կտակարանին մէջը կը գըտնենք. ու նաև այնպիսի բաներ՝ որոնցմով կրնանք գոնէ մեծ ու երեւելի բաներուն վրայօք, ապագայ դէպքերուն նախատես ըլլալ: Ա՛նաց որ՝ Պարոն. Հին Կտակարանին մէջը՝ խիստ բացայայտ մագրաբէութիւններ ալ կան. բայց Ա՛ենախային վերաբերեալ մարգարէութիւնները հասարակօրէն այնչափ բացայայտ չեն: Ու անոնք քու ուշադիդ հաւ բացայայտ չէին կրնար ըլլալ. վասն զի ան ատոնք քրիստոնէական կրօնքը՝ հրեական կրօնքին հետ քարոզուելու էր. ու ասիկայ աստուածային յայտնութեան յառաջադէմ ընթացքը պիտի վըդովէր: Դուն կ՛ըսես թէ ան մարգարէութիւնները՝ ժամանակակից դիպուածներուն խառնուած է: Ըսիկայ իրաւ է. բայց ասկից միջոցով՝ ան մարգարէութիւնները ներածութիւն ունին. ան բանը որ՝ բացայայտ ու որոշ կերպով չեն հասկըցուցած, անոնց տարածութեամբը ու խորութեամբը հասկըցուցեր են: Ահա քեզի անանկ բացայայտ մարգարէութիւններ կրնամ օրինակ բերել, որ գրեթէ քու ուշադիդ հաւ լուսաւոր են: Ա՛րգարէութիւններէն՝ Եգիպտոսի վրայ մէկ փոքրիկ պատմութիւն մը շարագրեցին. ու Ասոլէն՝ հոս թագաւորութիւններուն վրայ Դանիէլին ըրած

կանխասացութիւնները, իրեն դրած բնախօսութեանը հիմ դրաւ: Հայց դուն այսչափ խիստ որոշ ու բացայայտ մարգարէութիւններն ալ չես կրնար ընդունիլ: Թէ որ դուն հիմա անոնց մեծութեանը համար կը զանգատիս, ան ատենն ալ անոնց չափէն աւելի բացայայտութեանը համար պիտի զանգատիս, ու պիտի ըսես. ասիկայ մարգարէութիւն չէ, ասիկայ պատմութիւն է. ու աս բանը քեզի պատճառ պիտի ըլլայ երկբայելու: Ես իմ անձնական փորձառութիւնովս քեզի կը զգուցեմ: Ինծի աւելի մեծ հաւատք պէտք եղաւ խիստ բացայայտ մարգարէութիւններուն հաւատալու, քան թէ ան մարգարէութիւններուն՝ որոնք ինչուան իրենց կատարումը քիչ մը ծածկուած մնացեր էին: Ու աս պատճառաւ կը հասկընանք որ՝ մարգարէութեան լեզուն ընդհանրապէս չէրնար նմանիլ, ու պէտք չէ որ նմանի պատմութեան լեզուին: Ըսե՞մ քեզի քու ուղածիդ պէս կատարեալ, ու ցորեկուան լոյսին պէս պայծառ մարգարէութիւններ ուր կը գտնուին. անհանոն գիրքերուն մէջ: Համբարձումն Քրիստոսի՝ անուշով մէկ գիրք մը կայ, որ ստութեամբ Քրիստի մարգարէին կը տրուի: Ընդ մէջ՝ այնչափ մանրամասնաբար ու բացորոշ կերպով գրուած կը գտնես Յիսուս Քրիստոսի յարութիւնը, իրեն աշակերտացը թիւը, և այլն. որ կարծես թէ Գործք Առաքելոցը կը կարդաս: Հայց անով դուն Աստուծոյ գործքին ու մարդու գործքին տարբերութիւնը շուտով կը հասկընաս: Ու աղէկ գիտեմ որ, եթէ Հին Կտակարանին մարգարէութիւնները՝ դէպ-

քերը ըլլալէն ետև եղած ըլլային , մարդ մը անոնց պիտի չհաւատար , ու անոնց համարում պիտի չտար : Բայց անոնք իրենց եղածին պէս ըլլալով՝ ամէն հարիւր լոյսն ու բացայայտութիւնը ուր նին , որով կրնանք ո՛չ միայն անոնց մարգարէացած դէպքերուն կատարումը մակաբերել՝ որն որ մեզի հերիք է , այլ նաև անոնց նախատես ալ կ՚ըլլանք : Ա՛ս տեղս պէտք է որ մէկ կարևոր խորհրդածութիւն մը ընենք : Թէ որ Հին Կտակարանին մարգարէութիւններուն մէջ պայծառ բացայայտութիւնը քիչ մը պակաս կը գտնանք՝ զանոնք զատ զատ քննած ատեննիս , անոնց ամէնը մէկտեղ և անոնց իրարու հետ ունեցած կապակցութիւնները քննելու որ ըլլանք , այնպէս չենք գտներ : Այսինչ մարգարէութիւնը՝ որ մէկ կերպովը մութ կ՚երևար , միւս կերպովը մութ չէ . վասն զի ամենատարած խոստումը զանիկայ կը բացատրէ : Ուսմի երբոր լսուեցաւ թէ ան՝ "Ահ Իսրայէլի վրայ իշնան պիտի ըլլայ" , Նեղ. Հ. էն պիտի ելլայ , քուկին խօսքիդ նայելով՝ չենք կրնար գիտնալ թէ արդեօք աս մարգարէութիւնը Անտիքրիստոսի համար է , թէ մէկ ուրիշ Հրեայ Թագաւորի մը համար : Ա՛ս կրնամ քեզի աս պատասխանը տալ որ աս յետագայ խօսքը՝ թէ "Ընոր ելքը՝ ի հնուց յաւիտենական օրերէն է" , բաւական է աս երկբայութիւնը բոլորովին ջնջելու . որովհետև Անտիքրիստոսի միայն յաւիտենական Թագաւոր մըն է : Թէև որ աս մեկնութիւնը չյարէր ալ , ան տեղը երկրաչափութիւն մը չկար . վասն զի Հին Կտակարանը ըսկիզբէն մինչև վերջը ապագայ Անտիքրիստոսի մը վրայ կը

խօսի • ու դուն աս խօսքը ուրիշ մարդու մը չկրնաս յարմարցընել , հարկաւ Աստիային պիտի յարմարցընես : Հիմա նաև ան բառերը , որոնք Աստիայի ծննդեանը համար սահմանուած ցեղը կը նշանակեն "Աբրահամի սերունդ" : (Ելայ • խա • 8 •) "Յակոբին աստղը" : (Թուա • իդ • 17 :) Ըստղ բառը՝ մարգարէից այլաբանական զրուցուածքին մէջը կը դրծածուի մեկ մեծ մարդ մը նշանակելու համար , որն որ բարձր իշխանութեան մը տէր է ու մեծ համբաւ մը ունի : *Ըս "Ըստղը որ Յակոբէն պիտի ծագի" խօսքը , մեկ հասարակ գիրքի մը մէջ ուզած մարդուդ կրնաս յարմարցընել • բայց Հին Կտակարանին մէջը՝ Աստիային ուրիշին չես կրնար յարմարցընել : Ու աս բանը փաստով ալ կ'ապացուցուի • վասն զի Երեմիան յայտնապէս զրուցեց (Երեմ • լգ • 15) թէ Աստիան Դաւիթէն պիտի իջնայ • անատենը ես "Յակոբին աստղը , Աբրահամին սերունդը" բառերուն աղեկ մեկնութիւն տուած կ'ըլլամ • քանզի թէ որ Դաւիթէն իջնայ , հարկաւորապէս Յուդայէն , Յակոբէն , Իսահակէն , ու Աբրահամէն ալ պիտի իջնայ : Գանք Դանիէլի շաբաթներուն • ասիկայ ուրիշ բան է : Մարգարէներուն զրուցուածքին մէջը՝ օրը տարիի տեղ առնուած ըլլալը ամմենուն յայտնի է • բոլոր Եբ-

---

*Հաւատալի է որ աս բառը , Հաղաամին բերանը՝ որ Հրէայ չէր , աւելի բարձր նշանակութիւն մը ունենայ , ու Աստիային աստուածային բնութեանը վերաբերի : Հեթանոսաց մէջ , աստղը աստուածութեան նշանակ էր : Ինչ հին հեղինակին մէկը կ'ըսէ թէ՝ Եդիպտացւոց մէջ , աստղը Աստուծոյ նկարագիրն էր : Horapoll. Hierog. II. §. 1.

բայական բառաբանները, ու նաև անհատատ հեղինակներուն բառգիրքներն ալ այսպէս կ'ընդունին։ Թանիել աեբրեթեամբ պարտաւորեցաւ աս ոճը գործածելու. որպէս զի տարբեր հօթանասուն շաբաթները՝ որ գերութենէ ետքը պիտի տեւէին, զատէ ան հօթանասուն տարիէն՝ որ գերութիւնը արդէն այնչափ տեւեր էր։

Պարոն տը Լասսաւ. Ես քուկին ըրած խորհրդածութեանդ ուր երթալը հասկըցայ. այսինքն կը ցուցընէ թէ՝ մանաւոր մարգարէութիւնները մութ ըլլալուն, հանրական մարգարէութիւնէն լոյս կ'առնեն. բայց ասիկայ բաւական չէ։ Ես այնպէս կը կարծեմ որ՝ թէ որ ես Յիսուս Քրիստոսէն առաջ աշխարհք եկած ըլլայի, ու Հրէայ ըլլայի, այսինքն հաւատացեալ Հրէայ, քու ըրած խօսքիդ դէմ՝ շատ դժուարաւ նախածանօթ պիտի ըլլայի Մեսիային պատմութեանը, նաև մինչև անգամ ամենէն երեւելի հանգամանքներուն վրայօք։

Աբբա. Պարոն. քուկին ըրած խորհրդածութիւնդ շատ դիպուկ տեղն է. ու միտքս կը բերես մէկ պարզ առարկութիւն մը, որ միտքէս ելած էր. և ուրիշները մէկդի ձգելով ասիկայ մեզի բաւական է։ Այն բանը՝ որ դուն կարծես թէ չէիր կրնար ընել, եղած է. ու մարգարէութիւններուն շատ մութ ըլլալուն զօրաւոր ապացոյցն ալ ասիկայ է որ՝ անոնք կատարուելէն առաջ հասկըցուած էին։

Պարոն տը Լասսաւ. Հասկըցուա՞ծ, և որո՞նցմէ։

Աբբա. Հրէաներէն։ Ու որովհետև Հրէաները միշտ մէկ Ասիայի մը սպասեցին, ուրեմն գոնէ

*ասիկայ միայն մեծ ապացոյց մըն է որ՝ Հին Կտակարանին Հանրական մարգարէութիւնը անոնց մուտ չէր : Ու նաև պիտի տեսնաս որ՝ մասնաւոր մարգարէութիւններէն գլխաւորներն ալ մուտ չէին : Վասն զի ինչպէս որ Նոր Կտակարանին մէջ կը տեսնանք, (Գաղ. իբ. 42,) զանիկայ "Պաւթի որդին" կը կոչէին, ու տակաւին կը կոչեն : Ընտիր աղէկ Հասկըցեր էին, թէ անիկայ Խեթղէհեմի մէջ պիտի ծնանի. վասն զի անոնց Դարբինները զանիկայ Հերովդէսի Հասկըցուցին, Հաւատալով Մեքիա-յին ան մարգարէութեանը՝ որ քեզի խիստ բացայայտ չերևցաւ. ու աս պատճառաւ ալ Հերովդէս Խեթղէհեմի մանկունքը ջարդել տուաւ, կարծելով որ՝ ան "Հրէից Թագաւորը" որուն որ ամենքը կը սպասէին, մէկ ժամանակաւոր Թագաւոր մըն է՝ որ կրնայ իրեն Թագաւորութիւնը իրմէ յափըշտակել : Ու որովհետև դուն "Յակոբին աստղին" վրայ ալ խօսեցար, ես քեզի աս ալ կը զրուցեմ Թէ՝ անոնք աղէկ Հասկըցեր էին, որ ան աստղը Մեսիան կը նշանակէ. որովհետև Պօղոսպա անունով սուտ Մեսիան՝ զինքը Պարքօխպա կամ աստղի որդի կոչեց, Հաղաստին մարգարէութեանը ապաւինելով : *Բայց ամենէն աւելի գիտնալու բանը ասիկայ է որ Հրէաները Հասկըցեր էին, Թէ Մեսիան՝ Յիսուս ծնած ժամանակը պիտի ծնանէր : Ու զանիկայ այնչափ աղէկ Հասկըցեր էին, ու ըլլալէն այնչափ առաջ իմացեր էին որ՝ ժամանակ ունեցան

*Basnage, Histoire des Juifs, p. 315.

ասոր վրայ իրենց ունեցած կարծիքը սահմանակից ազգերնուն հաղորդելու, ու բոլոր Հռոմեական տէրութեան մէջը տարածելու : Այս Կտակարանին պատմութիւնը մեզի աղուոր կը հասկըցնէ, թէ աս ակնկալութիւնը Հրէից մէջ ընդհանրապէս տարածուած էր. ու արտաքին պատմութիւններն ալ մեզի կը հասկըցընեն, թէ անոր լուրը ինչուան Հռոմ հասեր էր. և Հռոմայեցիք չէին դիտեր թէ ասոր ինչ ըսելու էր : Կարելի է թէ, դուն չես մոռցած Տակիտոսին ան երևելի խօսքը՝ որ Երուսաղեմի պաշարմանը պատութեան մէջը կը գրուի : (Պատմ. ե. 13 :) "Թէ որ մարդոց բազմութեանը հաւատալ արժան է, քահանայից հին գիրքերուն մէջ գրուած է եղեր թէ՝ այս ժամանակիս մէջը Արևելք նախապատուութիւն պիտի ստանայ. ու կայսրութիւնը՝ Հրէաստանէն ելլող մարդիկներուն պիտի վիճակի" : Այս վկայութիւնը աւելոք կը հաստատուի Յուդէացոնին վկայութենէն, որ Վեսպասիանոսի թագաւորութեանը վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ. (ա. 4.) "Ասկից հին, հաստատ, ու բոլոր Արևելքի մէջ տարածուած կարծիք մըն է, որ գուշակները կամ մարգարէները աս ժամանակիս կայսրութիւնը՝ Հրէաստանէն ելլող մարդիկներուն կը խոստանան" : Այս պատճառաւ՝ Պարոն, ես իրաւունք ունիմ եզրակացընելու, թէ Հին Կտակարանին մարգարէութիւնները այնչափ մութ չեն որ՝ մենք կարենանք հաստատել, թէ անոնք Յիսուս Քրիստոսի պատմութեանը հետ չեն համաձայնիր. ու թէ որ աս համաձայնութիւնը աղէկ մը հասկընալու ըլլաս,

ջանիկայ պատահական դիպուածքի չես կրնար տալ։ Ըս կանխասացութիւնները խիստ բազմաթիւ են, ու միանգամայն խիստ բացայայտ ու տեղնիտեղը գրուած են։ Հանրական մարգարէութիւնը՝ Ա֊սիայի ու անոր գործերուն վրայօք գրուած մասնաւոր մարգարէութիւններուն միտքը կը բացատրէ. ու մասնաւոր մարգարէութիւններն ալ՝ Ասիային ամէն հանդամանքը ճշդութեամբ ազդուր մը կը նկարագրեն։ Ու երկուքը միանալով՝ անանկ մէկ բացայայտ խել մը կանխասացութիւն կը կազմեն, որ պատահական դիպուածքով եղած ըլլալը ամենևին չեն կրնար անոր վրայ մեկնել. մանաւանդ երբոր մտմտաս թէ այնչափ նկարագրութիւններուն մէջ՝ որոնք Յիսուս Քրիստոսի վրայ ստուգապէս կատարուեցան, ամենևին անանկ մէկ պարագայ մը չկայ որ հակասական ըլլայ։ Ու ես իմ կողմանէս քեզի ասա՛ ալ կը զգուշեմ որ՝ թէ որ ես ասոնք Նիւթիս մէջ մէկ պատահական զուգընթացութիւն մը երևակայելու ըլլամ, յայտնապէս՝ ստութեան, անկարելութեան, ու անտեղութեան մէջ կ'իյնամ։ Մնե որ երկուքն ալ հրաշք ընելու ըլլան՝ ես աւելի Աստուծոյ հրաշքներուն կը հաւատամ, քան թէ բազդի հրաշքներուն. ու թէ որ մարգարէութեան ու եղած դէպքին համաձայնութիւնը չկարենամ աղէկ բացատրել, ես հաւատքէն ուրիշ մէկ ապահով պատսպարան մը չեմ կրնար գտնալ՝ զիս անտանելի դիւրահաւանութենէ ազատելու համար։

ԼՈՒՍԻԼԼԱ. Ո՛վ սիրելի. ես քուկին առաջին ամբացած տեղէդ քիչ մը անհանգստութիւն կը զգամ։

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԼԱՍՍԱԼ • Ո՛վ սիրուհի • դուն միշտ պատրաստ ես հրացանին առաջին հարուածին անձնատուր ըլլալու • բայց մենք տակաւին պահեստի զօրութիւն ունինք պատերազմելու : Ես կ'ենթադրեմ թէ՝ մարգարէութեան հետ եղած դէպքին հաւանաբանութիւնը ուրիշ կերպով չկրնար բացատրուիլ, բայց եթէ առաջուց խորհրդով պատրաստութիւնով • ու ես կ'ըսեմ թէ աս խորհուրդը մարդոց կողմանէ է, Աստուծոյ կողմանէ չէ : Ու թէ որ չհետաքրքրուիս, աս ենթադրութիւնը առաջինէն աւելի ճշմարտանման է • Ու պէտք էր որ ես ասկէ սկսէի : Ես բանին մէջ խարդախութիւն կայ • ինչպէս որ բոլոր անցեալ, ներկայ, ու ապագայ յայտնութեանց մէջ կայ Բաբելոնական խարդախութիւն • Ո՛վ վ'եր • Ըբրա, եկեղեցին ալ աս խարդախութեանը անծանօթ չէ :

ՍԻՐԱ • Պարոն՝ աս տեղս եկեղեցւոյ վրայ չենք խօսիր, մարգարէութեան վրայ կը խօսինք : Կ'աղաչեմ մեր խօսակցութենէն չհետտորինք : Դուն հիմա ըսել կ'ուզես թէ՝ մարգարէութեան մնկնութիւն տուողը դիպուածը չէ, հապա խարդախութիւնն է : Ես խարդախութիւն բառէն աղէկ կը հասկրցուի որ՝ դուն Նոր Կտակարանը Հին Կտակարանէն աղէկ չես գիտեր : Ոչ անիկայ որչափ ալ որ քիչ կարդացեր ես՝ դուն անոր ամէն երեսին մէջը տեսած ըլլալու էիր անանկ մէկ մաքրութիւն ու անկեղծութիւն մը, որ ուրիշ գիրքի մը մէջ չգտնուիր • ու աս ալ հասկրցած ըլլալու էիր, որ առաքեալները աս ամբաստանութենէն ու-

բիշ բան մը յուսալու չէին, բայց եթէ հալածում և մարտիրոսութիւն: Բայց ափսոս, անոնց լեզուն ու անոնց վարքը՝ քուկին ըսած խօսքէդ ո՛րչափ հեռու է: Թէ որ շնտակը կ՛ուզես, դուն մէկ դժուարութենէն կ՛ելլես ուրիշ աւելի մեծ դժուարութեան հանդիպելու համար: «Աստուածները այնպիսի մեծ ու ազդու ճշմարտութեան նշաններ ունի, որ առնոր ընարողը դիւցազունէ մը աւելի զարմանալի է»: *Դուն ասոնք ըերած վկայութիւնս գիտես. բայց զանիկայ անցնինք: Ես կ՛ուզեմ իմ խելքս ու միտքս բռնադատել, ու ենթադրել թէ՝ առաքեալները մարգարէութեանց վրայօք ուզեցին մարդիկ խաբել: Ըրդիօք կրցա՞ն խաբել. ասոնք ձեռնարկութիւնը ինձի հերիք է: Ի՞նչ կերպ կամ ճամբայ բանեցուցին զանիկայ ընելու համար:

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ. Ըն երկու կերպերուն մէկը՝ որն որ վերը Յուսասոյին խօսքին վրայօք ինձի բացատրեցիր. կամ շինծու դէպքը մարգարէութեան յարմար յառաջ բերին. կամ մարգարէութիւնը դէպքին համար շինեցին:

ԱԲԲԱ. Դուն ասոնք երկուքէն ո՞րը կ՛ընտրես:

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ. Ես կ՛ըսեմ թէ դէպքը մարգարէութեան յարմարցուցին: Մարգարէութիւնը Հին Կտակարանին մէջը կար: Ուրիշ բան չէր մնար, բայց եթէ դէպքը մարգարէութեան հետ համաձայնեցընել, զանիկայ դիտմամբ ու կամուխին կարգադրելով: Ասիկայ անհաւատալի բան մը չէ:

---

*Rousseau, Profession de foi du Vicaire Savoyard.

Ընթ. - Ես աւելօք կ'ուրախանամ որ՝ մարդա-
բէութիւնը այսուհետև քեզի այնչափ մութ չերևա-
ար. վասն զի դէպքը՝ մարդաբէութեան հետ համա-
ձայնեցընելէն առաջ, պէտք է որ մարդաբէութիւ-
նը աղէկ հասկըցած ըլլաս: Հիմա ինծի աղէկ մը
բացատրէ. արդեօք այնպիսի վարպետութիւններ բա-
նեցուցի՞ն՝ որպէս զի առաջուց ըսուած բաները իրօք
ըլլան, եթէ ոչ՝ ան բաները, որ իրօք եղած չէին՝
եղածի պէս պատմեցին: Արդեօք պատմութեան
առաջնորդութիւնն ըրին, թէ նոյն իսկ պատմու-
թիւնը նորէն ձարեցին:

Պարոն տը Լասսալ. Երկուքն ալ ըրին. մար-
դիները խաբելու համար շատ ճամբաներ կայ: Ար
աղեղը մէկէն աւելի լարեր կամ չուաններ ունի:

Ընթ. Ինծի ուղածիդ չափ ունենայ. բայց մէկ
զօրաւոր լար մը, երկու անշահ լարէն աղէկ է:

Պարոն տը Լասսալ. Բայց վերջապէս՝ ինչո՞ւ հա-
մար առաքեալները Յիսուսին կենացը գլխաւոր դի-
պուածները պիտի չկարենային անանկ կարգադրել,
որ մարգարէութեան հետ աղէկ համաձայնի: Օր
օրինակ դուն ինծի ըսիր թէ՝ Հաքարիային մար-
գարէութեանը նայելով, Արեսիան Երուսաղէմ
պիտի մտնար մէկ աւանակի մը վրայ հեծած: Եր-
դեօք Յիսուսին աշակերտները չէին կրնար աւա-
նակ մը առնել, ու իրենց վարդապետը անոր վրայ
հեծցընել. որպէս զի եաքը իրաւունք ունենան ը-
սելու թէ՝ Հաքարիային մարգարէութիւնը անոր
վրայ կատարուեցաւ:

Ընթ. Ինծի այնպէս ըլլայ. անոնք՝ կարելի է

թէ՝ աս մէկ կտոր մարգարէութիւնը, կամ թէ երկու կամ իրեք մարգարէութիւն ևս կրնային յարմարցընել. բայց արդեօք կրնայի՞ն բոլանդակ մարգարէութիւնները ասանկ յարմարցընել: Պարո՛ն՝ մտառութիւն ըրէ դուն, թէ անանկ մէկ մարգարէութիւն մը կայ որ՝ իրեն կանխասացութիւններուն բոլոր դրութիւնը մէկ է. բայց ոմանք խիստ մեծ դիպուածներուն կը վերաբերին, ոմանք ալ խիստ պզտիկ պարագաներուն. մէկ մարգարէութիւն մը, որ մէկ մարդոյն՝ չէ թէ միայն, այլ եւ՛ն Ա՛ստիային՝ իր կենացը բոլոր դէպքերուն վրայ, հապա նաև անկէ առաջ ու անկէ ետքը ըլլալու բաներուն վրայ է. ասոնց որ մէկը կրնայի՛ն վարպետութեամբ յարմարցընել. անկարելիութիւնը շատ յայտնի է: Ընանկ կանխասացութիւններ կային, որ Ա՛ստիային մանկութեանը, անոր ծննդեանը, ու անկէ առաջ եկող մարգարէի մը առաքման կը վերաբերէին: Երդեօք Յիսո՛ւսը ընտրեր էին մարգարէութեանց սուտ առարկայ ընելու համար, անիկայ աշխարհ գալէն առաջ: Երդեօք դիտմամբ Յիսուսը Ա՛ստիային մէջ ծնանիլ տուին: Երդեօք անոր առջևէն սուտ կարապետ մը խրկեցին, ու Յովհաննէս մկրտիչ մը Հանեցին՝ Յիսուս Ա՛ստիային գալստեանը սպասելով: Կային քանի մը մարգարէութիւններ, որ Ա՛ստիային չարչարանքը ու սաստիկ մահը կը ծանուցանէին: Երդեօք կրնայի՛ն Յիսուսին համահաճութեանը վրայ ապաւինիլ՝ որ առանց իրեն կամեցողութեանը ընտրուելէն ետև, ինչուան վերջը իրեն խարդախութիւնը շարունակէ՝ անարգուելու,

հալածուելու , դատապարտուելու , ու խաչուելու համար : Բայց այնպիսի մարգարէութիւններ ալ կային , որ Մեսիային թշնամիներուն կը վերաբերէին : Երբոր Երուսաղէմի զինուորները՝ Յիսուսը խաչի վրայ կը բևեռէին , ու անոր ձեռքն ու ոտքը կը ծակէին՝ իբր Սաղմոսին համեմատ . երբոր դպիրներն ու փարիսեցիները՝ ասոնք Սաղմոսին մէկ ուրիշ մասը բառ առ բառ կը կատարէին՝ Յիսուսը ծաղր ընելով ինչուան խաչին վրայ * . երբոր Հրէաները Յիսուսը կը մերժէին , ու անոր մահը կ'ուզէին . ու անկից քանի մը օր ետքը հազարներով կը դառնային ու պանիկայ իրեւ իրենց Տէրը , ու իրենց Աստուածը կը պաշտէին . արդեօք բոլոր ասոնք բաները՝ առաքեալներուն ընազանդելու համար կ'ընէին : Արդեօք Գալիլեացին ողբմելի ձկնորսները կրնայի՞ն իրենց ուզածին պէս Յաղթեցնել , Հրէայ ժողովրդեան , Պիղատոսին , ու Երուսաղէմացւոց տէրութեանը վրայ

---

*Բայց ես որդ եմ , ու մարդ չեմ . մարդոց մէջը քամահրուած , ու ժողովրդոց մէջը անարգուած : Ամէն զիս տեսնողները զիս ծաղր կ'ընեն . շրթունք կը բանան , գլուխ կ'երերցընեն , ըսելով . Տէրոջը յուսացաւ , ու թո՛ղ փրկէ անիկայ . թո՛ղ ազատէ զանիկայ , ինչու որ անոր հաւնեցաւ : (Սաղ . իե . 6—8 :)

Նէ անոնք որ կ'անցնէին՝ կը հայհոյէին անոր , Գլուխնին կը շարժէին , ու կ'ըսէին . Դուն որ տաճարը կը քակէիր , և իրեք օրուան մէջ կը շինէիր , ինքզինքդ ազատէ . թէ որ Աստուծոյ Որդին ես , իջի՛ր ատ խաչէդ : Նոյնպէս ալ քահանայապետները դպիրներուն ու ծերերուն հետ ծաղր ընելով՝ կ'ըսէին . Ուրիշները ազատեց , ինքզինքը չկրնար ազատել . թէ որ Իսրայելի Թագաւորը է , թո՛ղ հիմա իջնէ խաչէն , և իրեն հաւատանք : Աստուծոյ յուսացեր է , հիմա թո՛ղ փրկէ ատիկայ՝ եթէ կ'ուզէ ատիկայ . ինչու որ ըսաւ , թէ Ես Որդի Աստուծոյ եմ : (Մատ . իե . 39—43 :)

իշխել ու հրամայել: Պարտն • քուկին ենթադրութեանդ մէջը գտնուած անկարելի բաները ալ աղէկ կը հասկընաս՝ թէ որ մեր ժամանակին պատմութեանը վրայ ասանկ մէկ ենթադրութիւն մը ընելու ըլլաս: Ենթադրե թէ այսօր գտանէն մէկ ձեռագիր մը եւաւ, երկոտասաներորդ դարուն մէջը գրուած • ու անոր մէջը գուշակութիւն մը գտնուի՝ թէ վեց հարիւր տարիէն ետքը՝ Վորսիքայի կղզին՝ Ամերիկայի մէջ մէկ մարդ մը պիտի ծնանի, որ մէկ սարսափելի ապստամբութեան մը պատճառաւ Գաղղեոյ տէր պիտի ըլլայ • ու Անգլիոյէն ինչուան Նեղոսը իրեն գնուորական բանակները պիտի տանի, ու բոլոր աշխարքիս մէջը իրեն անունը ու համբաւը պիտի տարածուի: Ու Մարենկոյի, Օսթէրլից, ու Ջենայի մէջ ժողուած բոլոր Եւրոպական գաշնակից տէրութեանց պիտի յաղթէ • ու իրեն քաջութեանց մէջը յանկարծ պիտի նուաճի ու հիւսիսային մեծ ինքնակալ մը դէմ ըրած վերջին պատերազմին մէջը՝ իրեն իշխանութիւնը պիտի կորնչցնէ • վերջապէս մէկ կարճատև աքսորէ մը ետքը նորէն իրեն արքունական աթոռը պիտի նստի • ու միւսանգամ ան աթոռէն պիտի իյնայ, ու պիտի երթայ հեռու ու անշէն կղզիի մը մէջ պիտի մեռնի: Ենթադրէ ևս, թէ քանի մը մարդիկ ասկէ եզրակացուցած ու ըսած ըլլան թէ՝ ան ձեռագիրին հեղինակը մարգարէական հոգի ունէր: Պուն ի՞նչ պիտի ըսէիր, թէ որ մէկ մարդ մը ուզենար անոնց բերանը գոցել ըսելով թէ, "Ձեզ աս գաղտնիքին հիմը դիտեմ • ասիկայ բոլորովին շինծու բան մըն է:

Մէկ ծածուկ ընկերութիւն մը աս գուշակութեան տեղեակ ըլլալով, ու կամենալով զանիկայ մարգարէութեան տեղ անցընել, բոլոր աս դէպքերը յառաջ բերաւ՝ որպէս զի ան մարգարէութիւնը ստուգէ ու հաստատէ:

Պարոն տը Լասսալ. Հայոցի մարգարէութեան մը՝ դէպքերուն առաջնորդութիւն ընելը խիստ դժար է. բայց զանոնք ետքէն ալ այնչափ դժար չէ. ու ա-ռաքեալները ասիկայ կրցան ընել: Մէկ սուտ պատմութիւն մը պատմել. կամ այնպիսի պատմութիւն մը ընտրել, որ մարգարէութեան հետ համաձայնի. ասիկայ անկարելի բան չէր: Ընոնք կրնային ըսել, թէ Յիսուս Ներղէհեմի մէջ ծնաւ. թէև անիկայ ուրիշ տեղ ծնած ըլլար. ու կրնային ըսել թէ անիկայ խաչուեցաւ, թէև անիկայ իրեն բնական մահուամբը մեռած ըլլար. ու կրնային ըսել, թէ անոր վարդապետութիւնը անոր կենդանութեան աւետը մերժուեցաւ, ու անոր մահուանէն ետքը ընդունուեցաւ, թէև աս իրենց պնդածներուն մէջը ամենևին մէկ ճշմարտութիւն մը չգտնուէր: Ո՞վ կրնար զանոնք արգիլել, որ սուտ չգրուցեն:

Բրեա. Ո՞վ կրնար զանոնք արգիլել: Բոլոր աշխարհք. ու պատմութիւնը՝ որն որ այնպիսի քաղայայտ ու քաղաքանօթ ժամանակ մը, այսինքն՝ Յիսուս Քրիստոսին, Օգոստոսին, Տիբերիոսին, Տակիտոսին, ու Սուէթոնին ժամանակը՝ ամենևին այսպիսի մէկ թանձր ստութիւն մը ամէն ազգաց առջևը չպիտի վաւերցընէր. նոյն ատենը բնաւ մէկը չըսելով թէ պատմուածները սուտ են, և միան-

գամայն մէկն ալ քուռ ենթադրութեանդ համեմատ դէպքերու պատմութիւնը ջնջելով: Ըմմէնէն ա-ւելի Հրէաները՝ որոնց մէջ Յիսուս իր կեանքը անցուցեր էր, ու որոնց առջեւը առաքեալներն ալ սկսան քարոզութիւն ընել. (Գործ. ը.) և որոնք որչափ որ թշնամի էին Տէրոջը, այնչափ ալ անոր աշակերտներուն: Վերջը կը հարցընեմ. արդեօք անոնց թող կու տայիր որ սատրեամբ Յիսուսի ընծայեն՝ չէ թէ այս ինչ կամ այն ինչ մտանաւոր գործողութիւնը, հապա այսպիսի մէկ զարմանալի ու կատարեալ պատմութիւնը՝ առանց դէմ դնելու այսպիսի մէկ յանդգնական խաբէութեան մը. անոնք որ՝ միայն մէկ առիթ մը կամ պատճառ մը կը փնտռէին զանոնք բնաջինջ ընելու, (Գործ. ե. 5,) արդեօք զանոնք ամէնէն աղքատ առջեւը խայտառակելուն դիւրին միջոցը զանոց կ'ընէիր: Պարոն. ներէ իմ համարձակութեանս: Ըսոնք այնպիսի գաղափարներ են՝ որ կրնան անանկ մարդոց միտքը գալ, որոնք կ'ուզեն ամէնէն ենթադրութիւնները հետզհետէ փորձել. բայց հաղիւ թէ անոնք քանի մը վայրկեան կրնան դիմանալ փորձի: Ես հիմա նորէն Կաթօլէոնին երեւակայուած մարգարէութեանը կը դառնամ: Դուն խնդ պիտի սեպէիր ան մարդը, որն որ ըսեր թէ՝ ան մեծ մարգուն բոլոր պատմութիւնը կամ գործքերը դիտմամբ պատադրել տուին, որպէս զի ան սուտ մարգարէութիւնը կատարուի: Այլ արդեօք աւելի խելացի պիտի սեպէիր ան մարդը՝ որ զինքը գժտարութենէ ազատելու համար, ըսեր թէ՝ աս պատմութիւնը ու-

քիչ բան չէ, բայց եթէ մէկ առասպել մը, որն ոչ մատենագիրները իրենց օգտին համար ըստ հաճոյս չարաշրեցին, մարդաբէութիւնը ստուգուելու համար. և թէ՝ Կաթօլէոնը բնաւ աշխարհք չէ եղած. կամ թէ անիկայ իրեն ընծայուած գործքը ուրիշ մէկին ալ անգամ չէ ըրած: Ի վերայ այսր ամենայնի, պարոն՝ աս խօսքը աւելի պախարակելի չէ ան թերահաւատին խօսքէն, որն որ առաքելոց վրայ ամբաստանութիւն կ'ընէ թէ՝ անոնք իրենց վարդապետին վարքը կամ պատմութիւնը ըստ հաճոյս ձեւարկեցին: Ու կը համարձակիմ ըսել, թէ քանի մը նկատմամբ անիկայ քիչ պախարակելի է: Ա՛սան զի Յիսուս Քրիստոսին պատմութիւնը՝ աշխըրքիս տարեգրութիւններուն մէջը աւելի որոշ ու բացայայտ կերպով գրուած է. քանզի այնչափ չահախնդիր մարդ մը կայ՝ որ կամենար Կաթօլէոնին պատմիչները ստախօս ցուցընել, որչափ որ Հրեաները չահախնդիր աստուածեամբ մը ջանացին Յիսուս Քրիստոսին պատմիչները ստախօս հանել: Կախնի և արդի պատմութիւնները՝ որ Յիսուս Քրիստոսին վարքը կը պատմեն, արդեօք կրնայի՞ն միաբանութեամբ ու իրարու վրայ կոթընելով մի և նոյն ստութիւնները հաստատել՝ առաքելոց անհակընալի յանդգնութեանը, ու անոնց թշնամեացը աւելի անհակընալի լուութեանը օգնելով: Ուրուն այսպիսի ենթադրութիւնները Տըրիւին ու Վօլնէին ձգէ. ու դուն միայն Նուսսօյին թերահաւատութեամբը բաւականացիր: Ա՛սան զի անիկայ՝ գոնէ գինքը այնչափ վար չձգեր. ու դուն մոռցած պիտի

ջըլլաս անոր հետևեալ գեղեցիկ խօսքը : «Արդէ՞ կրնանք ըսել, թէ Ընտարանին պատմութիւնը ըստ Հաճոյս չինուած է : Ով բարեկամ այսպիսի բան չընարուիր , ու Մովրատեսին գործքերը՝ որոնց վրայ մարդ մը չերկբայիր , Յիսուս Քրիստոսի գործքերէն աւելի վկայուած ու ստուգուած չեն : Ա՛ն երջանկութիւնը հեռացընել է՝ առանց բնաջինջ ընելու : Ընելի անհասկընալի բան է՝ որ շատ մարդիկ միաբանութեամբ աս գիրքը չհնազանդըլան , քան թէ մէկ մը գտնուած ըլլայ անոր նիւթը ընծայելու համար» :

Պարոն տը Լասսալ . Ես բնաւ չեմ կրնար զիս համոզել՝ թէ Յիսուս Քրիստոսին համար աւելի մեծ դժուարութիւն գտնուի , քան թէ Պօնապարթէին համար : Հայց թէ որ դժուարութիւնը հաւասարաչափ ըլլար , անիկայ հերիք կ՚ըլլար իմ գրութիւնս տակնուվրայ ընելու : Սակայն Պօնապարթէին վրայ եղած մարգարէութիւնը մեկնելու համար , ես ա՛սիկայ կը զգուշեմ թէ՝ անիկայ դէպքէն ետքը գրուած է : Ու ես նոյնը կը զգուշեմ , նաև Հին Կտակարանին մարգարէութիւններուն համար :

Բրուտ . Ասիկայ ուրիշ բան է : Ուրեմն մենք հիմա միաբանինք թէ՝ քու երկրորդ մեկնութիւնդ առաջինէն աւելի անընդունելի է . և թէ անկարելի է ենթադրելը՝ որ մարգարէութեան համեմատ դէպքը պատահատեցին : Հայց ես աս նիւթիս վրայօք քեզի ուրիշ հարցմունք մըն ալ պիտի ընեմ . արդեօք բացարձակապէս հա՞րկ է Աթօլէոնը տեսած ըլլալ , իրեն վրայօք եղած ենթադրութիւններուն

ստուերիւնը հասկրնալու համար :

ՊԱՐՈՆ ՏՐ ԼԱՍՍԱԼ • Հարկ չէ :

ԸՆԹ • Երդնօք հարկ է Յիսուս Քրիստոսը տեսած ըլլալ, անոր պատմութեանը վրայօք ըրած ներքաղրութիւններուդ ստուերիւնը ճանչնալու համար :

ՊԱՐՈՆ ՏՐ ԼԱՍՍԱԼ • Յիսուս Քրիստոսին բաները՝ Աթօլէոնինին չափ բացայայտ չեն • բայց ես կը խոստովանիմ, որ պէտք եղածին չափ բացայայտ են :

ԸՆԹ • Ուրեմն աղէկ գիտցիր, որ մէկ մարդ մը կրնայ կատարեալապէս տեղեակ ըլլալ մէկ դէպքի մը՝ առանց զանիկայ տեսնալու • և թէ Նուսսօն՝ երբոր զրուցից, թէ ինքը ամենևին չհաւատար մէկ մարգարէութեան մը՝ առանց անոր կատարումը տեսնալու, անիրաւ ու անխելք խօսք մը ըսաւ : Անիկայ՝ իրեն երևակայութեամբը, հարկաւոր սեպից անանկ մէկ հանգամանք մը՝ որն որ մարգարէութեան մէջ չգտնուիր, ու չէր կրնար ըլլալ որ բոլոր ապագայ մարդկային սերունդները տեսնեն • ու ետքն ալ՝ որովհետև ասոր հանգամանքը կը պակսէր, անոր համար չուզեց հաւատք ընծայել : Այսիկայ մաքի նախապաշարմունք է, և ոչ թէ՝ որոշ անկեղծ ուղղութիւն : Հիմա մենք գանք քուկին վերջին մեկնութեանդ :

ՊԱՐՈՆ ՏՐ ԼԱՍՍԱԼ • Ով վէր • Երբա • դուն իբաւցընէ ինծի այնչափ նոր բաներ կը սորվեցընես, որ ես անհանգստութենէ չեմ կրնար ղիս ազատել : Բայց աս հետ՝ կարծեմ թէ ես մէկ բանաւոր ենթադրութիւն մը պիտի ընեմ : Ան բանը՝ որ պատ-

մութեան ու մարդկանց ձեռքովը չըլլուի , դիրքով կ՚ըլլուի : Թուղթը խոհեմ է , ու չգանգատիր : Ու պատմութեան կամ գրուածոց մէջ այսպիսի յարմար յաւելուածներ խիստ շատ կը գտնուի : Ես չեմ ենթադրեր , թէ բոլոր Հին Կտակարանը կատարմանէն ետքը գրուած ըլլայ . միայն կ՚ենթադրեմ , թէ առաքեալները անոր մէջը ապ դին ան դին Աստիային վերաբերեալ մարգարէութիւններ աւելցուցին , և դէպքին ըլլալէն ետքը յարմար կերպով կարդացրեցին :

Բրուս . Պարոն . դուն Հին Կտակարանին մէջը եղած մարգարէութիւնները չես գիտեր : Անոնք այնչափ շատ են , ու իրարու հետ այնչափ աղէկ կապակցութիւն ունին , ու նաև ժամանակակից պատմութեան հետ այնչափ յարաբերութիւն ունին , որ աւելի դիւրին է՝ բոլորովին նոր գիրք մը շինել , քան թէ դէպքէն ետքը՝ անոր բան աւելցընել : Ահա քեզի մէկ ուրիշ պարագայ մըն ալ , որ դժուարութիւնը կը կրկնապատկէ : Երբոր Իսրայէլի թագաւորութիւնը կազմող տասը ցեղը Յուդայի ցեղէն զատուեցան , Յովսէսին ընդամատեանը մէկ տեղ առին . ու ապ դիրքը ինչուան մեր օրը անոնց պաշտօնէութեան ձեռքովը պահուեցաւ , որք են Սամարացիք : Պէտք էր որ՝ առաքեալները Երբայական Հին Կտակարանը փոփոխելէն՝ ի զատ , Սամարացւոց՝ Հրեից թշնամիներուն ընդամատեանն ալ խարդախութեամբ այլայլէին : Հայց ասիկայ ալ դժուարութիւններուն ամենէն պզտիկն է :

Պարոն . դուն ապ ալ չես մտմտար , որ եթէ ա-

ռաքեալները՝ դէպքէն ետքը մարգարէութիւնները դրած ըլլային , աւելի բացայայտ գրած կ՚ըլլային . դուն կը դանդատիս թէ ըստ բաւականին բացայայտ չեն . Հաւատա՛ ինծի՛ ու աղէկ դիտցիր , որ այնպիսի խաբեբայ մարդ մը՝ շատ զգուշութիւն ու մեծ ջանք կ՚ընէր աս յանդիմանութենէն ու բամբասանքէն ղինքը ազատելու : Աղեկ դէշ չերևայ՝ թէ որ ես քու զէնքերդ քեզի դէմ գործածեմ : Ասիկայ ալ երկրորդ դժուարութիւն է :

Ահա երրորդը : Թէ որ Հին Կտակարանին մարգարէութիւնները՝ դէպքէն ետքը գրուեցան , ինչպէս կրնայ ըլլալ որ՝ Հրէաները զանոնք դէպքը ըլլալէն առաջ հասկրցած ըլլան : Անոնք ո՞ւր կարդացեր էին , թէ իրենց մէկ Մեսիա մը խոստացուած է . ու մէկ որոշ ժամանակի մը մէջ պիտի գայ . Նոթղեհեմի մէջ պիտի ծնանի , ու Դաւիթէն պիտի ինկնայ ևն : Երդեօք աս բաները մարգարէութիւներու մէջ կարդացին՝ որ իրօք հիմա , կամ որ հնաւոր դարերէն ետքը եղաւ : Կարծեմ թէ աս խորհրդաւորութիւնը քեզ կը շփոթէ : Ասիկայ թողուննք , ու դանք մէկ պզտիկ վերջին դժուարութեան մը՝ որն որ ես կը փափաքիմ քեզի հասկըցնելու : Դուն կ՚ըսես , թէ առաքեալները Հին Կտակարանին բնագիրը հիմնովին այլայլեցին . թուղթը խոհեմ է , ու չզանգատիր : Հատ աղէկ . բայց ան թուղթը անխոհեմ ու գանգատող մարդկանց ձեռքն ալ կրնայ իյնալ : Հին Կտակարանին պահապանները որո՞նք էին : Հրէաները , քահանաները , դպիրները , ժողովարաններու գլխա-

ւորները , այսինքն Յիսուս Քրիստոսին սպաննող-ները : Ըղէկ գիտես որ Հրէաները իրենց Սուրբ գիրքերուն՝ աւետարդապաշտութեամբ մը խիստ մեծ յարգութիւն կու տային . ու այնչափ խղճահար կերպով՝ որ եթէ անոր մէջը ուրիշներէն քիչ մը աւելի մեծ , կամ քիչ մը աւելի պզտիկ գիր մը գտնային՝ աս տարբերութիւնը զգուշութեամբ իրենց օրինակներուն մէջը կը պահէին , որն որ տակաւին մեր երբայական օրինակին մէջը կը տեսնուի . ու անոնց վարդապետները կամ Ռաբբիները անկէ մասնաւոր գաղանիքներ հանեցին : Կու ըսածդ թէ որ իրաւ ըլլայ , պէտք է որ նախ և առաջ անոնք ասսանկ հաւատանց յարգութիւն տալը ձգեն , ու անխիղճ այսպիսի յանդգնական յաւելուածներու հաճութիւն և հաւանութիւն տան : Ու աս տարապայման զարտուղութիւնը որո՞ւն օգտին համար պիտի ըլլար : Յիսուս Քրիստոսի աշակերտաց օգտին համար . որոնք աս ստութիւնով կ'ուզեն ապացուցանել , որ Հրէից նոր խաչ հանածը՝ Մեսիա , ու Աստուծոյ Որդի է :

Հայց ես կ'ենթադրեմ որ՝ առաքեալները զանոնք իրենց շահած ու գարձուցած ըլլան . բայց ինչ բանով : Մենք ազէկ գիտենք որ՝ առաքեալները ո՛չ համարում ունէին , և ո՛չ ալ արծաթ . բայց վերջապէս ըսենք թէ , անոնք Հին Կտակարանին պահապանները իրենց շահած ըլլան Երուսաղէմի մէջ : Հոլոր Սանհետրինին , ու ան քաղաքին բոլոր եկեղեցականացը լուութիւնը , ու ժողովրդեան համակամ միաբանութիւնը , անոր առաջին անդամէն մինչև

վերջինը արձաթով գնեցին • յիրաւի շատ յարմար պատահութիւն ունեցան ան ժամանակը՝ որ Յիսուս Քրիստոսի անհաշտ ու ոխերիմ թշնամիները, իրենց կատաղութեանը մնացորդը՝ անոր աշակերտացը վոյ կը թափէին, զանոնք ամէն դի կը ցրուէին, Աստուծոյ կը քարկոծէին, ու Հերովդէսէն հրաման ման կ'առնէին, որ Յակոբոսը գլխատուի : Հա կ'ենթադրեմ թէ Հին Կտակարանը Երուսաղէմի մէջ՝ քրիստոնէից ուզածին պէս փոխուեցաւ : Անպէտ և ես բոլոր ասոնք քեզի կը շնորհեմ, բայց ի վերայ այսր ամենայնի՝ տակաւին քու կողմիդ օգուտ մը չըներ :

Հին Կտակարանը ուրիշ ձեռագիր օրինակներ ալ ունէր : Ամէն ժողովարանի մէջ գոնէ մէկ հատ մը պիտի գտնուէր • այսինքն՝ Յուդայի ամէն քաղքին մէջը : Հայց ես ինչ կը զրուցեմ : Հրէաները՝ երկու հարիւր տարիէն ի վեր բոլոր աշխրքիս մէջը տարածուած էին : Ամէն տեղ ժողովարաններ ունէին • ու ամէն տեղ շաբաթ օրերը Հին Կտակարանը կը կարդային : Պէտք էր որ ասոնք Երուսաղէմին Հրէայ քահանաները շահելէն ետքը, երթան բոլոր Յուդայի քաղաքներուն, Ընտիօքին, Հռովմայեցին, Ըթէնքին, Կորնթոսին, Փիլիպպէին, Հաբելոնին, Թեսաղոնիկէին, ու բոլոր երկրիս քահանաներն ալ շահին :

Վերջապէս Աստուծոյ Խրոց ընդհանուր այլայլութիւնը՝ բոլոր երկրիս Հրէայ քահանայիցը, դպիրներուն և ծերերուն գործակցութիւնովը՝ այնպիսի ծածուկ կերպով մը ի գործ դրուեցաւ, որ աշխրքիս

մէջը մարդ մը ամենևին չհմայաւ ինչուան մեր օրը ։ ու վաւերական բնագիրին օրինակը տեղ մը ամենևին չպահուեցաւ ։ ու Էրէանները խարուելով հաւատարմութեամբ մեղի կը ներկայացընեն գարէ ի գար ան բնագիրը ՝ որն որ քրիստոնեանները պլպլցեցին՝ քանի որ դեռ անոնք Էրէից ձեռքը կը գտնուէին ։ և աս պլպլցութիւնը ըրին բուն իսկ Էրէաները դատապարտելու համար ։ ուր ընդհակառակն պէտք էր որ զանիկայ բուն իր եղածին պէս թողուին՝ որ Էրէից անկաշառութիւնները հաստատ պահուեր ՝ ու քրիստոնէից յոյսերը ոչնչացըներ ։ Պարոն ։ դուն արդեօք հիմա տակաւին կը զարուցի՞ս ՝ թէ մարգարէութիւնը կրցան շարադրել՝ դէպքը ըլլալէն առաջ ։

Պարոն տը Լասսալ ։ Ինչպէ՞ս ։ ։ ։

Լուսնալը ։ Ո՛վ սիրելի՝ անօգուտ է ։ պէտք է որ մենք աս դիրքը ձգենք ։ Դուն զիս յանդիմանեցիր ՝ թէ պատրաստ եմ շուտով անձնատուր ըլլալու ։ բայց ես ամենևին միջոց մը չեմ տեսնար հիմա մեզ պաշտպանելու ՝ և ոչ իսկ աս պատնէշով՝ որն որ երրորդը ՝ ու վերջինն է ։

Լթթա ։ Պարոն ՝ ո՞նք կրնար արդեօք մարգարէութեան կատարումին ականատես վկայ հեղած՝ առանց ինքնահաւանութեան քուկին ենթադրած յաւելուածներդ հերքել ։ և կրնաս հաւատալ ՝ թէ Յուսսօն՝ նախապաշարուած ՝ անիրաւ ՝ ու անխելք չէ՝ թէ որ հիմակուան տուած ապացոյցներս չընդունի ՝ առանց ականատես վկայ ըլլալու ։ Պարոն ՝ թէ որ իրաւը կ'ուզես՝ աս ենթադրութիւնդ ալ այնչափ մեծ անպատեհութիւններ կը պարունակէ ՝

որչափ որ քուկին երրորդ մեկնութիւնդ՝ երկրորդէն աւելի անհաւատալի ; ու երկրորդն ալ առաջինէն աւելի անհաւատալի է : Ու որովհետեւ մէկ երրորդ մեկնութիւն մըն ալ չկայ ; ես իմ կողմանէս որոշելով կը հաւատամ՝ թէ մարդաբէութիւնը Աստուծոյ ազդեցութեամբ է . որպէս զի չափազանց դիւրահաւանութեամբ ես զիս յանցաւոր չընեմ : Պատրան . դուն մեր խորհրդածութեան կամ տրամաբանութեան նպատակը աղէկ միտք առ : Մենք Աստուածոյէն իրենք բնական մեկնութիւններ սորվեցանք , դէպքը մարգարէութեան հետ համաձայնեցընելու համար : «Ալամ՝ թէ աս համաձայնութիւնը բոլորովին պատահական է" . բայց մարգարէութիւնը խօսա՜ ու միանգամայն որոշ ըլլալուն համար , աս բանը աւելի անկարելի է . քան թէ դիրքը բաղդատելով՝ Աստուած մը շարադրել : Ասիկայ փիլիսոփայական անպատեհութիւն է : «Ալամ՝ թէ դէպքը մարգարէութեան համար՝ ի դործ դրուեցաւ" : Բայց ասիկայ ալ այնչափ անկարելի է , որչափ որ անկարելի է՝ Պաբելէոնին պատմութիւնը կամ վարքը մարդոց ուշադիր պէս չինուիլը : Ասիկայ պատմական անպատեհութիւն է : «Ալամ՝ վերջապէս՝ մարգարէութիւնը եղած դէպքին համեմատ գրուեցաւ" , որ գրոց քննութեան բոլոր օրէնքները կը խանգարէ ու աս ալ գրական անպատեհութիւն մըն է : Որ կողմը ուզես դարձիր , ու ինչ ճարք ուզես փնտռէ . ամենևին ճարք մը չես կրնար գտնել . ու ամէն կողմէ անպատեհութիւն ու անկարելիութիւն կը տեսնաս . ու ինչուան որ անձնա-

տուր չըլլաս, մտացդ հանդարտութիւնը չես կրնար գտնալ. ու զանիկայ առանց ամէնալուս կրնաս ընել աս տեսակ պատերազմի մէջ՝ ըսելով ան Եգիպտացի մոգերուն պէս, որոնք խել մը ատեն Մովսէսի դէմ դրեր էին. "Ես Աստուծոյ մատն է": (Ել. ը. 19:)

Պարոն տը Լասսալ. Ես ինչուան հոն չեմ կրնար երթալ. ու աս խօսքը չեմ կրնար ըսել. բայց աս գիտնալուս եմ որ մարգարէութեան օգնող այնպիսի փաստեր կան եղեր, որ ինչուան հիմա մտքէս չէր անցեր: Ասիկայ քննութեան արժանի նիւթ մըն է: Ես թէ որ աս նիւթիս վրայ խորհրդածութիւն ընեմ, կարելի է որ զըրաւոր պատասխան մը գտնամ, որ հիմա մէկէնիմէկ միտքս չգար: Կեցիր, միտքս մէկ բան մը եկաւ իմ առաջին մեկնութեանս վրայօք: Ես թէպէտ և աղէկ պատերազմ չեմ սեպեր նորէն գառնալ ան դիրքը կամ ան տեղը՝ որն որ գրեթէ թողուցեր էի, բայց կը տեսնամ որ ան իրեքին մէջէն միայն անիկայ կրնամ բռնել կայնիլ:

Ասրս. Պարոն՝ իրաւունք ունիս, թէ միայն անիկայ կրնաս բռնել կայնիլ: Ես գոնէ կ'իմանամ թէ դուն այնպէս կը համարիս զանիկայ, քու ըսած մարգարէութեանդ մեծութեանը պատճառաւ: Երբոր Հին Կտակարանը աղէկ կարգալու ու սորվելու ըլլաս, անիկայ ալ քեզի մեկալ երկուքին պէս քիչ ընդունելի կամ հերքելի կ'երեւայ. բայց մենք հիմա քու կիրճին խորհրդածութիւնդ տեսնանք:

Պարոն տը Լասսալ. Հրէաները՝ որոնց վրայ հիմա դուն խօսեցար, չեն հաւատար թէ Յիսուս՝

Ա եսիան է • և հետևաբար՝ չէն հաւատար թէ ա-
նիկայ մարգարէութիւններուն կատարումն ըլլայ :
Ու նաև չէն հաւատար , թէ իրենց դիրքերուն մէջը
տուրիւն կամ փոփոխութիւն մը մտած ըլլայ :
Ու նաև վիճաբանութիւն ալ չէն ըներ Յիսուս
Քրիստոսի կենաց գլխաւոր դէպքերուն տուգու-
թեանը վրայօք : Ուրեմն պէտք է որ անոնք զիրենք
արդարացընեն՝ նոյն դէպքը պատահական ենթադ-
րելով , ինչպէս որ ես ենթադրեցի ի սկզբան : Ա-
թէ կարելի՞ բան է որ մէկ բովանդակ ժողովուրդ մը
այսպիսի անպատեհութիւն մը ընդունած ըլլայ՝
այնպիսի ժամանակի մը մէջ , որ կրնար անոր վրա-
յօք աղէկ լոյս մը կամ տեղեկութիւն մը տա-
նալ :

Ա Բ Ե Ա • Ա՛ի ըսեր՝ մէկ բովանդակ ժողովուրդ մը •
տիկայ չափազանց խօսք մըն է • վասն զի շատ
Հրէաներ Յիսուս Քրիստոսի հաւատացին : Երբոր
Պօղոս առաքեալ իրեն վերջին ճամբորդութիւնը ը-
նելով՝ Երուսաղէմ գնաց , բիւրաւոր զարմած
Հրէաներ կային : (Գործ • իա • 20 :) Թէ որ մար-
գարէութեան կատարումը ընդունելով՝ մեծաթիւ
Հրէից յամառութիւնը բացատրելը քեզի դժուար
կ'երևայ , ան բիւրաւոր Հրէից զարմն ալ անբա-
ցատրելի կ'ըլլայ՝ առանց մարգարէութեան կատար-
մանը : Հայց մէկալներուն թերահաւատութիւնը՝
մարգարէութեանց ճշմարտութեանը մէկ նոր ապա-
ցոյց մըն է • վասն զի անիկայ առաջուց ըսուած ըլ-
լալուն համար՝ աս մարգարէութիւնը աւելօք կա-
տարուած եղաւ : Ու աս երկու ապացոյցները՝ այս-

ինքն՝ ոմանց հաւատալը և ոմանց թերահաւատու-
թիւնը մէկ տեղ գալով, մէկ զարմանալի զօրու-
թիւն մը ստացան : Այս բանը Հաւքալին խորհրդա-
ծութեան մէջը կարդալու է : (Ա Տան • Յօդ • ը ու ժա :)

Դուն չես կրնար քեզ համոզել՝ թէ Հրէաները պատահական կատարումը ընդունած ըլլան, թէ որ անիկայ անընդունելի ըլլար : Բայց դուն Պարոն՝ ամենևին չես յիշեր, թէ մտաց նախապաշարումը ինչ բաներ կ'ընէ • մանաւանդ այսպիսի խեղճ ու ողորմելի ժողովրդեան մէջ : Ընդհակայ ինքիրմէ իրեն կուրութեան չափը քեզի կը ցուցընէ, երբոր Աւետարանչին վրայ ունեցած կարծիքը քեզի կը յայտնէ : Վասն զի Հրէաները՝ մարգարէութիւններուն հաւատալով, ու զանոնք Յիսուս Քրիստոսի վրայ կատարուած չգտնալով, ուրիշ Մեսիայի մը կը սպասեն • կարծելով թէ ան մարգարէութիւնները անոր վրայ պիտի կատարուին : Բայց շատ անհաւատալի բան է որ, մէկ ուրիշ մարդ մը՝ այսչափ լայնատարած ու որոշ մարգարէութեան մը բոլոր նշանները իր վրայ ունենայ • ու նաև ժամանակի և թուականի կողմանէ ալ այդ բանը բացարձակապէս անկարելի է : Ըն Մեսիան՝ որուն Հրէաները կը սպասեն, այսուհետև չկրնար գալ • անոր ժամանակը անցած է : Թէպէտ անիկայ վաղը, կամ տասը օրէն ետքը, կամ հարիւր տարիէն ետքը ծնանի • մի թէ կրնայ երկրորդ տաճարին մէջը երևնալ, հիմա՝ որ երկրորդ տաճարը այրած է : Ըրդեօք անիկայ կրնայ զոհերը վերջացընել, հիմա՝ որ հաղար ութը հարիւր տա-

բիէն ի վեր վերջացած ու խափանած են : Ըրդիօք կրնայ գալ ջրոս Հարիւր իննսունն տարի հրովարտակ մը ետքը, որն որ Էրէից հրաման կու տար իրենց հայրենիքը դառնալու . հիմա՝ որ ան հրովարտակներուն ամենէն ետքինին թուականը , երկու հազար տարիէն աւելի է : Ըրդիօք անիկայ կրնայ ստուգել , թէ ինքը Փաւիթին ազգատոհմէն է . հիմա՝ որ բոլոր ազգաբանութեան աղիւսակները անյայտ ու անհետ եղած են : Փորձի համար՝ Էրէայի մը աս բաները հարցուր , ու զանիկայ բռնադատէ , որ իրեն սպասած Մեսիային վրայօք ունեցած ստոյգ կարծիքը ու խորհրդածութիւնը քեզի զրուցէ : Ես քեզի զանիկայ կանխաւ կրնամ զրուցել . վասն զի ես անոր փորձը ըրեր եմ : Անոր շփոթ ու անճոռնի պատասխանները վերջապէս քեզ կը համոզեն , թէ աս դժբաղդ ժողովրդեան հեղինակութիւնը հերքելի է աս նիւթիս մէջը . և թէ այսպիսի կատաղի մարդիկներ՝ խիստ մեծ ու սարսափելի չարութիւն մը ըրած ըլլալով , կրնան աւելօք նախապաշարուած ըլլալ . ան չարութիւնը անտեղի ու հակասական ենթադրութեամբ մը արդարացընելու համար : Հաւատա ինձի , որ Էրէաները Յիսուսին երեսը չնայեցան . ու միտքերնուն մէջը որոշեցին որ ան Յիսուսը՝ որ անոնց դէմ դնելով իրենց մոլութիւնները կը յանդիմանէր , ու իրենց մաքմնաւոր յոյսերը կը փճացընէր , Մեսիան պիտի չըլլայ . ու աս պատճառաւ՝ իրենց միտքը եկած առաջին ենթադրութիւնը ընդունեցին , անկէ ազատելու համար . ինչպէս որ մեր թերահաւատ իմաստասիրներուն շատերը՝ կ'ուզեն իրենց

սկզբունք մը ընել, թէ քրիստոնէական կրօնքը չկրնար աստուածային ըլլալ. ու եթէ ալ խարդախութիւն մը, ու կոյր նախանձաւորութիւն մը, ու Սուրբ Գրոց աղաւաղուիլը ու յաւելուածը, և այլ ամէն անկարգ բաները կ'ընդունին՝ առանց հոգ տանելու ու քննելու, թէ արդեօք իրենց ենթադրութիւնը կրնայ ստուգուիլ. ու առանց հասկընալու, թէ իրենց պարապ ու անտեղի տեսական գիտութիւնը՝ հեղ մը բացայայտ սահմանուելով, բոլորովին կը հերքուի: Պարո՛ն՝ ես աս խօսքը քեզի համար չեմ զրուցեր. մեր խօսակցութիւնը ապացոյց մըն է, որ դուն անոնց անիրաւութեանը մասնակից չես:

Հայց վերջապէս, թէ որ Հրէաները՝ Հին Կտակարանին մարգարէութիւններուն մէջը Յիսուս Քրիստոսը չեն ուզեր ճանչնալ ու տեսնալ, արդեօք կրնա՞ն ինքզինքնին ալ ճանչնալ: Պարո՛ն, մտիկ ըրէ ու լսէ. բոլոր ան խօսքերը՝ որ Հրէից վերայօք առաջուց ըսուեցաւ Մովսէսին ժամանակէն՝ ի վեր, ան գիրքին մէջը՝ որն որ Հրէաները իբրև Աստուծոյ Գիրք կը պատուեն, ու զանիկայ իրենք աղէկ պահած ըլլալով՝ աղէկ գիտեն որ անոր մէջը այլայլութիւն մը կամ խարդախութիւն մը չէ եղած:

"Թէ որ քու Տէր Աստուծոյդ խօսքին չընաղանդիս, և չպահես ու չընես անոր բոլոր պատուիրանքները ու կանոնները, անատենը աս ամէն անէծքները քու վրադ գալով՝ քեզի պիտի հասնին: Ու անոնք քու վրադ, ու քու սերունդիդ նշան ու հրաշք պիտի ըլլան յաւիտեան":

"Տէրը քու վրադ հեռուէն՝ երկրիս ծայրէն արծիւի

թռչելու պէս՝ մէկ ազգ մը պիտի բերէ, անանկ ազգ մը՝ որուն լեզուն դուն չես հասկրնար, պիտներես ազգ մը, որ ծերոց պատիւ պիտի չընէ, ու տղայոց վրայ դութ պիտի չունենայ. և անիկայ քու անասուններուդ պտուղը՝ ու երկրիդ պտուղը պիտի ուտէ. մինչև որ դուն բնաջինջ ըլլաս. որովհետև քեզի՝ ցորեն, գինի, եղ, կովերուդ ծնունդները ու ոչխարներուդ հօտերը պիտի չթողու. մինչև որ քեզ բնաջինջ ընէ: Ու անիկայ քու բոլոր քաղաքներուդ մէջ քեզ պիտի պաշարէ, մինչև որ կործանին քու բարձր ու ամուր պարիսպները, որոնց դուն ապաւիներ ես՝ քու բոլոր երկրիդ մէջ. և քեզ պիտի պաշարէ քու ամէն քաղաքներուդ մէջ ու քու բոլոր երկրիդ մէջ, որն որ քու Տէր Աստուածդ քեզի կու տայ":

"Ու պաշարման ատենը՝ և քու թշնամիդ քեզ նեղը ձգած ատենը՝ քու որովայնիդ պտուղը՝ քու Տէր Աստուածդ քեզի տուած քու տղաքներուդ և աղջիկներուդ միսը պիտի ուտես: Ձեր մէջը քնքուշ ու խիստ փափուկ մարդը՝ իր եղբօրը ու իր ծոցի կնկանը՝ և իր ողջ թողուցած որդւոցը ծուռ աչքով պիտի նայի. որպէս զի իր ուտելու որդւոցը միսէն անոնց մէկուն չտայ. քանզի պաշարման ատենը՝ ու քու թշնամիդ ամէն քաղաքներուդ մէջ քեզ նեղը ձգած ատենը՝ ուրիշ բան մը պիտի չմնայ անոր":

"Տէրը՝ անսովոր հարուածներով, մեծ ու երկարատև հարուածներով, գէշ ու երկայն հիւանդութիւններով պիտի զարնէ քեզ և քու սերունդդ":

"Եւ քու Տէր Աստուծոյդ խօսքին ընդունելուդ Թիւն ջնելուդ համար, դուք որ՝ շատութեան կողմանէ երկինքի աստղերուն պէս էիք, խիստ սակաւաթիւ պիտի մնաք. և ինչպէս որ Տէրը ձեզի աղէկութիւն ընելով ու ձեզ շատցընելով՝ ձեր վրայ ուրախացաւ, անանկ ալ ձեզ կորսընցընելով ու բնաջինջ ընելով՝ ձեր վրայ պիտի ուրախանայ, և պիտի ջնջուիք ան երկրին վրայէն, ուր որ հիմա կ'երթաք զանիկայ ժառանգելու":

"Եւ ան աղգերուն մէջը հանգստութիւն պիտի չգտնես, ու ոտքիդ թաթին հանգչելու տեղ պիտի չըլլայ. և հոն Տէրը քեզի դողացող սիրտ, աչքի նուաղում, ու հոգիի տրտմութիւն պիտի տայ. և քու կեանքդ քու առջևդ կախման մէջ պիտի ըլլայ, ու գիշեր ցորեկ պիտի վախնաս, և քու կեանքիդ վրայ ապահով պիտի չըլլաս: Ու սրտիդ ահ ու դողէն, և աչքերուդ տեսած բաներէն, առաւօտուն պիտի ըսես. Երանի՛ թէ իրիկուն ըլլար, ու իրիկունն ալ պիտի ըսես, Երանի՛ թէ առաւտ ըլլար":

"Եւ Տէրը նաւերով Եգիպտոս պիտի դարձընէ քեզ ան ճամբայով, որուն համար քեզի ըսի թէ՝ անիկայ մէյմըն ալ պիտի չտեսնաս. և հոն ծառաներ ու աղախիններ ըլլալու պիտի ծախուիք ձեր թշնամիներուն, և ծախող առնող պիտի չըլլայ":

"Եւ ան երկիրը ամայի պիտի ընեմ. ու հոն բնակող ձեր թշնամիները զարմանան անոր վրայ: Եւ ձեզ աղգերու մէջ պիտի ցրուեմ, և ձեր եւեէն սուր պիտի քաշեմ, և ձեր երկիրը ամայի պիտի ըլ-

լայ ։ ու ձեր քաղաքները աւերակ ։ Եւ ձեզմէ ողջ մնացածներուն սրտին՝ դողում պիտի բերեմ իրենց թշնամեացը երկիրներուն մէջ ։ ու հովին քշուած տերեւին ձայնը պիտի հալածէ զանոնք ։ և սուրի բերնէ փախչելու պէս՝ պիտի փախչին անոնք ։ ու հալածող մը չեղած ատենը պիտի իյնան ։ Եւ ձեզմէ մնացածները իրենց անօրէնութիւնովը պիտի հալին ձեր թշնամեացը երկիրներուն մէջ" ։

"Ու զանոնք երկրիս բոլոր թագաւորութիւններուն մէջ՝ նեղութեան ու թշուառութեան պիտի մատնեմ՝ որպէս զի անոնք նախատինք ։ առակ ։ անարգանք ու անէծք ըլլան ան բոլոր տեղուանքը՝ ուր որ զանոնք պիտի քշեմ ։ Վասնզի ահա ես կը հրամայեմ ։ ու Իսրայէլի տունը բոլոր ազգաց մէջ պիտի խարըսխեմ ։ ինչպէս որ ցորենը մաղով կը խարըսխեն ։ բայց մէկ հատ մը գետինը պիտի չիյնայ" ։

"Յետագայ ազգը՝ այսինքն ձեզմէ ետքը եղող զաւակներնիդ ու հեռու երկրէ եկող օտարականը՝ երբոր տեսնեն ան երկրին հարուածները ։ ու անոր հիւանդութիւնները ։ որոնցմով Տէրը զանիկայ պիտի նեղէ ։ նաև ամէն ազգերը պիտի ըսեն ։ Ինչո՞ւ համար Տէրը աս երկրին այսպէս ըրաւ ։ աս մեծ սրտմտութեան ու բարկութեան պատճառը ի՞նչ է ։ Եւ անոնց պիտի ըսեն ։ Պատճառը աս է որ՝ անոնք մերժեցին իրենց հարցը Տէր Աստուծոյն ուխտը ։ որն որ անոնց հետ ըրեր էր՝ զանոնք Եգիպտոսէն հանած ատենը ։ Ուստի Տէրոջը բարկութիւնը ան երկրին դէմ բորբոքեցաւ ։ որ աս գրքին մէջը գրուած

ամէն անէծքները անոր վրայ բերէ : Նա Տէրը բարկութեամբը՝ սրտմտութեամբը ու մեծ զայրացմամբ զանոնք իրենց երկրէն արմատաքի խլելով՝ մէկ ուրիշ երկիր մը նետեց , ինչպէս որ այսօր կը տեսնուի" : (ը Օրէն . իը . 15—68 : իթ . 22—28 : Դ Թագ . իզ . 32—39 : Երեմ . իզ . 9 : Ըմովաբ . թ . 9 :)

Պարոն՝ դուն աս մարգարէութիւնին ինչ կը դրուցես . կարծեմ թէ չպիտի գանգատիս՝ մէկ է ըսելով , վասն զի անոր լեզուն գրեթէ պատմութեան լեզուին պէս բացայայտ է : Ընդհակառակն անիկայ չատուզուեցաւ , ու տակաւին չատուզուելու մեր աչքին առջևը բառ առ բառ : Ես կը տեսնամ որ դուն անոր վրայ կը զարմանաս . բայց դուն աւելօք պիտի զարմանաս՝ թէ որ անոր ամէն յօդուածները մէկիմէկ մէկիմէկ քննելու ըլլաս : Ընդհակառակն մէկ պատմիչ մը՝ կրնաք Հռովմէական ժողովուրդը ասկէ աղէկ նկարագրել : Հեռուէն եկող մէկ ազգ մը՝ արծիւի նման , ու անանկ լեզու մը խօսող՝ որ Հրէից անծանօթ էր . վասն զի բոլոր մեկալ ազգերը՝ որ Հրէից հետ պատերազմ ըրին , շատ հեռու տեղերէն եկած չէին . ու անանկ լեզուներ կը խօսէին , որ Հրէական լեզուին հետ շատ յարաբերութիւն ունէին : Հռովմայեցիներէն Յրուսաղէմի պաշարուիլը՝ Հոս իրը թէ աչքի առջև նկարագրած է : Ըն բարձր ու ամուր պարիսպները՝ որոնց բոլոր քաղաքացիները ապաւիներ էին , ան սոսկալի սովը՝ ան ընտանիքներուն իրարու հետ ըրած կռիւը՝ քիչ մը կերակուրի համար , ու ծնողաց իրենց տղաքը ուտելնին , աս մարգարէութեան մէջը կարդացած ա-

տենդ՝ կարծես թէ Յովսեպոս պատմիչը կը կարդաս: Ըրդեօք ան նեղութիւնները ու տառապանքները որ Էրէից վրայ հասան շատ սմին ու երկարատե" չեղա՞ն, ու տակաւին չի՞ն տեւեր հազար ուրիշ հարիւր տարիէ՝ի վեր: Ըրդեօք ան յաղթուած Էրէանները՝ իրենց յաղթող թշնամեացը սովորական օրինացը դէմ՝ արմատաքի չհլեցան իրենց ծնած երկիրնուն, ու անոնց չարդիւնեցաւ՝ որ հոն մէյմըն ալ ոտք չկոխեն, ապա թէ ոչ՝ մահուամբ կը պատժուին: Ու զարմանալի բանը աս է՝ որ անոնք կրնային մէկ առանձին տեղ մը փոխադրիլ, ու հոն գաղթականութիւն մը կազմել. բայց ասոր հակառակը՝ ամէն քաղաք ու ամէն երկիր ցրուեցան. ու աշխարքիս մէջը չես կրնար անանկ տեղ մը գտնալ, որ հոն Էրէայ չգտնուի: Սակայն աւելի զարմանալի բանը ասիկայ է՝ որ անոնք բոլոր մէկալ ազգերէն ու ժողովուրդներէն զատուած ճնաց են: Ու արդեօք Ամէն մարգարէին տուած նմանութենէն աւելի ազդու նմանութիւն մը կրնայ տրուիլ. վասն զի զանոնք մաղի մէջ մաղուած ցորենին հետ կը բաղդատէ, որոնց մէկ հատը անգամ գետինը չի՛ նայր: Օտար ազգերու մէջ Էրէից ուրացած վիճակը ու հանգամանքը՝ ասոնցմէ ամենևին տարբեր չէ: Էանգստութիւնը անոնցմէ փախած է. անոնց սիրտը միշտ կը դողայ. ու անոնց հոգին տրտմութեան մէջ է. ու անոնց կեանքը՝ իրենց աչքին առջևը՝ վտանգի մէջ է: Ըրդեօք չե՞ս կարդացեր Յովսեպոսին մէջ՝ որ Էրէանները երկու հեղ հազարներով Եգիպտոս քշուեցան Տիտոսի ու Ադ-

բիանոսի ժամանակը • ու աս խեղճ գերիները այն-
չափ անարգ սեպուհեցան , որ անոնց տասներմէկ հա-
զարը անօթութենէ մեռաւ : Երդեօք Հրէաները՝
մարգարէութեան խօսքին համեմատ՝ "Նախատինք ,
առակ , անարգանք ու անէծք" չըլլան ամէն
մարդոց մէջ • ոչ միայն քրիստոնէից , այլ նաև
Մահմետականաց ու կռապաշտից մէջ ալ : * Վեր-
ջապէս անոնց թշուառութիւնները՝ բոլոր աշխարհիս
զարմանքը գրգռեցին , ու միշտ բնութեան սովորա-
կան կարգէն դուրս բան մը սեպուհեցան՝ իբրև աստ-
ուածային անիծից արդիւնք :

Հիմա Ռուսսօյին իրաւ ենթադրութիւնները ան
մարգարէութեան վրայ փորձէ : "Պատահական
դէպք կամ համաձայնութիւն" : Ըսիկայ ամենևին
չընդունուիր • վասն զի մարգարէութիւնը խիստ ո-
րոշ է , ու մանաւանդ պարագաներու կը վերաբերի •
ու անանկ մէկ պատմութեան մը հետ կապակցու-
թիւն ունի , որ աշխարհիս տարեգրութիւններուն մէջը
անզուգական է : "Յաւելուած կամ աղաւաղումն" :
Ըն ալ չկրնար ըլլալ այնպիսի դէպքերու մէջ՝ որ
հազար ութը հարիւր տարի տևեցին • ու տակաւին
կը տևեն : "Կամ դատում և կամ կարգադրու-
թիւն պատմութեան" : Ըսիկայ ալ ամենևին չենք

---

* "Երդեօք կը յուսացուիջը որ Հրէանոսները՝ որոնք Յիսուսին անուանը անգամ չէին լսած , Հրէաները ոտքի տակ առնեն : Մինչ սորվեցուց Հնդկաց՝ Հրէաները պատժել մինչև այս օրուան օրս , առանց դիտնալու ան քրէական մեղքը՝ որով անոնք յանցաւոր եղան" : Buchanan's Christian Researches in Asia, pp. 297, 298 •

կրնար ընդունիլ այնպիսի գործքերու համար, որոնք տակաւին այսօր մեր աչքովը կը տեսնանք: Հոս դուն Աստուածային ուշադրութիւնը ունիս. վասն զի դուն դէպքին ականատես վկայ ես: Թէ որ դուն մարգարէութեան ականատես վկայ չես՝ գոնէ ապահով ու անկասկած ես, թէ անոր մէջը բնաւ յաւելուած մը չկայ եղած. և այսչափը քեզի հերիք է: Վերջապէս դուն կրնաս հաստատել՝ թէ պատահական համաձայնութիւնը անկարելի է, թէ որ չես ըսեր թէ միշտ կարելի է. որն որ բանականութեան, ու նոյն ինքն Աստուածային դէմ է: Ասոր՝ թէ որ պէտք է դիւրահաւան ըլլալ Նախային վերաբերեալ մարգարէութիւնը չհաւատալու համար, պէտք է շատ աւելի դիւրահաւան ըլլալ՝ Հրէից վերաբերեալ մարգարէութիւնը չհաւատալու համար ալ: Ու պէտք է ան աստիճան դիւրահաւան ըլլալ՝ որ երկուքս ալ ամենևին չկարենանք մարգարէութեանց վրայօք իրարու համաձայնիլ: Ես քեզի խոստացեր էի ապացուցանելու որ՝ եթէ մարգարէութիւնը մերժելու ըլլանք, անպատեհութեան ու շփոթութեան մէջ կ'իյնանք: Կարծեմ թէ ես իմ խոստմունքս կատարեցի:

ՅՈՒՍՏԻՆ. Երդնօք ասկէ աւելի բացայայտ բան կրնայ ըլլալ: Ու թէ որ ամենևին չհամոզուելու որոշում ըրած չենք, ապ փաստերուն չենք կրնար անձնատուր ըլլալ: Վ'ի բարեկամ, արդեօք ըսածս իրաւ չէ՞:

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱԼ. Ես անկեղծութեամբ ու դիւրութեամբ կը խոստովանիմ՝ թէ ես ամենևին չէի

կարծեր որ աստուածային յայտնութեան համար՝ այսպիսի զօրաւոր ու անհման ապացոյցներ կարենայ գտնուիլ մանաւանդ ան Հրէից վերաբերեալ մարգարէութիւնը շատ զարմանալի է. ես անոր ամենևին ուշադրութիւն չէի ըրած: Հայց ես կրկին անգամ կ՚ըսեմ, թէ ես աս բանիս վրայ նորէն խորհրդածութիւն ընելու եմ. դուն ալ պարտաւորեցիր քննութիւն ընելու. ես ալ սիրով կը հաճիմ զանիկայ ընելու. ու ես այսօր ասկէ աւելի բան մը չեմ կրնար զրուցել:

Աբբա. Իմ՛ ուզածս ալ ասիկայ է: Ես հոս մէկ գիտելիք մըն ալ քեզի կու տամ: Մարգարէութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ յայտնութեան ապացոյցներուն մէկն է: Թէ որ մենք մարգարէութեան տեղը՝ մէկ ուրիշ ապացոյց մը ընտրած ըլլայինք, ես քեզ կրնայի նմանապէս ապացուցանել թէ՝ աւելի դիւրահաւանութիւն պէտք է զանիկայ մերժելու, քան թէ ընդունելու համար: Ես կրնամ նոյն փաստը զրուցել հրաշքներու համար, Աւետարանին տարածմանը համար, Յիսուս Քրիստոսին բնաւորութեանը համար, առանց խօսելու անոր բարոյականին ու անոր վարդապետութեանը վրայ:

Հրոլֆներ: Ինչո՞ւ բան է ըսել թէ՝ անոնք սուտ ու շինծու են: Թէ որ անոնք շինծու ու սուտ են, ինչպէ՞ս կրնայ ըլլալ որ՝ Յիսուս Քրիստոսի այնչափ աշակերտները երեքան ամէն տեղ վկայութիւն տան ան գործոցը համար, որոնց սուտ ըլլալը դիտէին. ու իրենց խաբեբայութենէն կամ խարդախու-

թենէն ալ ուրիշ մէկ վարձք մը կամ փոխարէն մը չէին կրնար ապասել, բայց եթէ նախատինք, բանտ, և մահ: * Ինչպէ՞ս կրնայ ըլլալ որ հազարաւոր մարդիկ անոնց վկայութեանը հաւատան, մինչև անգամ բուն ան տեղերը՝ որ աս երևակայական դէպքերուն տեսարանն ըլլալ ըսուած էր, և որոնց անոնց քարոզութեանը իրեւ հիմն կը ծառայէր. ուր ընդհակառակն ան նորահաւատ քրիստոնէից բոլոր սեփական շահերը, բոլոր կիրքերը, ու բոլոր ուսանկութիւնները զանոնք իրենց հին կրօնքին կամ հաւատքին մէջը կեցընելու էին: Ա՛նաւանդ՝ ինչպէս կրնայ ըլլալ, որ Ա. Տառարանին թշնամիները՝ Յիսուս Քրիստոսին հրաշքները ճանչնան, ու զանազան ենթադրութիւններ գործածեն անոնք մեկնելու համար. երբոր կրնային մէկ խօսքով լմնցընել, ըսելով թէ՝ Անոնք իրաւ չէն: Վասն զի Հրեաները՝ Յիսուս Քրիստոսին հրաշքները սատանային կուտային. կռապաշտներն ալ՝ մոգութեան. բայց ո՛չ մէկը, և ո՛չ մէկալը զանոնք բոլորովին ուրացան: Բայց մենք այնչափ նախապաշարուած ըլլալով, կամ աւելի լուսաւորուած ըլլալով՝ ենթադրութիւնները կը հերքենք, գործքը կ'ընդունինք. ու Ա. Տառանը ապացուցուած ու ստուգուած է:

Քրիստոնէութիւնն պարտաւորութիւն: Ինչպէ՞ս կրնար ըլլալ, որ Քրիստոնէութիւնը երկրիս վրայ տարածուէր. թէ որ Աստուած անոր օգնական չըլլար: Ամենք պարապ տեղը պատասխան տուած պիտի ըլ-

---

*Խորհրդածութիւնք Բասքալայ, Ե Մասն, Յօդ. ԺԷ. 56:

լան, ըսելով թէ՝ ուրիշ սուտ կրօնքներ ալ տարածուեցան: Ես երկու դէպքերը բոլորովին իրարմէ տարբեր են. ու բոլորովին իրարու նման չեն: Սուտ կրօնքները զօրաւոր միջոցներով տկար դիմակալաց յաղթեցին: Յիսուս Քրիստոս խիստ քիչ միջոցներով՝ ահարկու դիմակալաց յաղթեց: Սուտ կրօնքներուն վարդապետութիւնը՝ ամէն ազգաց բնութեանը ու կրից կը նպաստէր. բայց Յիսուս Քրիստոսին վարդապետութիւնը՝ անոնց հետ յայտնապէս կը մաքառէր: Ընդհանք շատ անգամ զէնք գործածեցին. բայց Յիսուս Քրիստոս միայն քաղցրութիւն գործածեց, ու իրեն կրօնքին համար վկայ կամ մարտիրոս եղաւ: Սուտ կրօնքներուն յաջողութիւնը՝ իրաց բնական ընթացքին մէջն է. Յիսուս Քրիստոսի յաջողութիւնը՝ բոլոր մարդկային ակնկալութիւններուն հակառակ է:

Յիսուս Քրիստոսի Բնաւորութիւնը: Մէկ պարզ ու հասարակ մարդու մը քով, կամ նախապաշարեալ կամ խարէբայ մարդու մը քով, ինչպէ՞ս կրնայ գտնուիլ անանկ մէկ բարոյական կատարելութիւն մը՝ որուն նմանը մարդկութեան մէջ չկայ: Ու թէ որ կը կարծես թէ Յիսուս Քրիստոսի բարքը՝ եւ բնաւկայութեան ուժով նկարագրուած է, ինչպէ՞ս կրնայ ըլլալ որ՝ բարբարոս քաղքի մը ձկնորսները, կամ քանի մը սուտ վկաներ՝ իրենց խելքովը այնպիսի գերապանծ կատարելութեան պատկեր մը ձեւացընեն կամ ստեղծեն, որուն նմանը բնաւ մէկ հեղինակ մը չկրցաւ ըմբռնել ու ձեւացընել՝ եւ ոչ իսկ աւելի լուսաւորուած ու բարեկիրթ քաղաքներու մէջ. ոչ

Ընտարանը հրատարակուելէն առաջ և ոչ ետքը։

Ու Յիսուս Քրիստոսի բարոյականը այնչափ գեղեցիկ ու վեմ է, որ քուկին փիլիսոփաներդ անգամ կը բռնադատուին անոր անմահութիւնը խոստովանելու։ Ու Ըստուծոյ և հանդերձեալ կենաց վրայ անոր քարոզած վարդապետութիւնն ալ՝ խիստ հաստատ, խիստ պարզ, ու բոլորովին նոր է։ Ես ամէն մէկ նիւթերուն վրայ ալ քեզ այնչափ նեղը կրնամ ձգել, որչափ որ մարգարէութեանց խնդրոյն վրայ։ Ըղէկ գիտցիր, որ թերահաւատութիւնը՝ քննութեան չկրնար դիմանալ։ Նոյն ինքն Յուսսօն՝ իրեն ենթադրեալ նրբամտութեանը դէմ, իր Սալջացի վկաքար ըսուած գիրքին մէջ անոնց վրայ քննութիւն ընելով չպատասխանեց։ Դուն իմաստութեամբ թէ որ քննես, անոր մէջ ամէն տեղ սուտ նախադասութիւններ ու սուտ սկզբունքներ կը գտնես. ու անոր մէջը խառնած ճշմարտութիւնն ալ, ուրիշ բանի չծառայէր՝ բայց եթէ զինքը բուն իր վկայութեամբը դատապարտելու։ Ահա ես անոր Մուրք Դրոց վրայ ու Յիսուս Քրիստոսի բնաւորութեանը վրայ գրած երեւելի մէկ կտորը հոս քեզի կը յիշեմ։ Յուսսօն՝ մէկ կողմանէ Յիսուս Քրիստոսի վրայ գերմարդկային առաքինութիւն մը կը գտնայ. ու Ըւետարանին մէջը մէկ կատարեալ բարոյական մը կը գտնայ։ Մէկալ կողմանէ՝ նոյն Ըւետարանին մէջը անանկ վարդապետութիւններ կը գտնայ, որ իրեն օտար ու անհասատալի կ'երեւան։

Ես կրկնադէմ իրողութիւնին վրայ անիկայ որ-

պիսի խորհրդածութիւն ընելու էր : Ըրդեօք ա-
սա՞նկ ըսելու էր . Որովհետեւ աս գիրքը՝ բարո-
յական խնդիրներու վրայօք այնպիսի աստուածային
ու լուսափայլ խօսուածքներ ունի՝ որ ամենևին
վիճաբանութեան հարկ չունար , պէտք է որ ես զա-
նիկայ ընդունիմ իբրև Աստուծմէ եկած . ու հա-
ւատամ անոնց հաստուածներուն , կամ նիւթերուն , ո-
րոնք իմին քննողական կարողութենէս շատ բարձր
են . զորօրինակ Արարիչին կամքը ու խորհուրդը :
Կամ թէ ասանկ ըսելու էր . Որովհետեւ աս գիրքին
մէջը՝ հնձի անձանօթ եղած նիւթերուն վրայօք , այն-
պիսի ստորաստութիւններ կան՝ որ գլխս կը զարմացը-
նեն , պէտք է որ ես զանիկայ մերժեմ . թէպէտ և
խիստ ծանօթ բաներու վրայօք՝ լուսափայլ ճշմար-
տութեամբ կը փայլէ :

Անիկայ աս վերջին խորհրդածութիւնը կ'ընդու-
նի : Այսպէս ալ անոր դատողութեան 'ի կախ թողելը՝
միայն խօսքով է : Ես պատճառաւ ես կը պնդեմ ,
թէ Աստուծոյ ասանկ խորհելովը ու որոշում՝ ընելո-
վը՝ դիւրահաւան երևցաւ : Ու անիկայ իրեն մո-
լորութեան մէջը աւելի յանգստաւոր ու մեղադրելի է՝
ապացոյցներուն ու փորձերուն զօրութիւնը աւելօք
հակընդդէմ ըլլալուն համար : Ինքը կ'ըսէ . "Յիսուս Քրիս-
տոսի կեանքը ու մահը , աստուածային կեանք
ու մահ է . բայց անոր խաբեբայ ջղլալը ոչ կրնայ
դիտնալ : Աշխարհին բարոյականը կատարեալ
է . բայց անոր աստուածութեան պատուղ ջղլալը ոչ կրնայ
դիտնալ : Առաքեալները իրենց քովէն բան մը չհնա-
բեցին . բայց անոնց սուտ կամ իբաւ զրուցելը ոչ

կրնայ դիտնալ"։ Ընդհակառակը, Յայտնի անձնուրն հակասութիւնները՝ Աստուածային Յայտնութեանը քովը՝ ինչ ուժ կրնան ունենալ։ Պարո՛ն, դուն քուկին յատուկ մտացի կամ դատողութեանդ համար՝ ամենևին Հանդստութիւն մը չես կրնար դըտնալ, բայց եթէ Հաւատքի մէջ. միայն թէ քու միտքդ ուղղադատ ըլլայ, և ոչ թէ ինքնահաւան ու կամակոր։

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԱՍՏՈՒԱԾ. Ո՛վ Վէր. Ընբա. դուն Յուսահատեցուցիչ դէմ շատ գէշ կը խօսիս. բայց ինծի Հրաման տուր, որ քեզի Հարցմունք մըն ալ ընեմ։ Մենք ինչ կարօտութիւն ունինք աստուածային Յայտնութեան, երբոր կրնանք առանց անոր օգնականութեանը՝ Սաղմոսացի Վէրքարին Հաւատքին պէս մէկ Հաւատք մը կամ կրօնք մը ունենալ։

ԱԲԲԱ. Առանց անոր օգնականութեա՞նը. Պա՛րոն՝ ուրեմն դուն անո՞նկ կը կարծես թէ, Յուսահատեցուցիչ Աստուածոյ վրայ, խղճմտանքի վրայ, ու Հոգւոյ անմահութեան վրայ ունեցած դաղափարներուն Համար, աստուածային Յայտնութենէն ամենևին բան մը չէ առած։ Հազար ուրախ Հարիւր տարիէն առելն է որ Քրիստոնէութիւնը աշխարհիս մէջն է։ Ընդհակառակ բացայայտ ու կատարեալ ստուգութեամբ մը՝ Աստուածոյ գոյութիւնը, ու Հոգւոյ անմահութիւնը բարձրաձայն քարոզեց։ Ասանկ ըլլալէն ետքը՝ զարմանալու բան մը չէ, թէ որ մէկ փիլիսոփայ մըն ալ՝ իր կողմանէ նոյն վարդապետութիւնները Հաստատէ, Յուրը Գիրքը ձեռաց մէջ, ու քրիստոնէութիւնը բարուց մէջ ունենալով կամ տեսնա-

լով: Դուն պիտի ըսես թէ, անիկա միայն բանա-
կանութեան ուժովը զանոնք կը հաստատէ: Այլ
ո՞վ կրնայ գիտնալ ու ըսել, թէ աստուածային
յայտնութիւնը՝ մարդկային մտաց ու դատողու-
թեան չէ տուած ան նպաստը ու վարժութիւնը,
որն որ օրատես մարդ մը՝ կուրի մը կուտայ դրելու
ու կարդալու համար, ինչուան որ կոյրը միևնակ ու
ինքիրմէն կարենայ դրել ու կարդալ: Ես բանը ա-
ղեկ մը հասկընալու համար, ես միայն մէկ միջոց մը
կը գտնամ: Այսինքն՝ քննել ու տեսնալ, թէ աս-
տուածային յայտնութիւնը աշխարքիս մէջը չեղած՝
բանականութիւնը ի՞նչ ըրեր է: Բնական հաւատա-
քին կամ կրօնքին լոյսերը ի՞նչպէս էին, քանի որ
աստուածային յայտնութիւնը աշխարքիս մէջը չէր
երևցած: Ես խնդիրն ալ կատարեալապէս լուծելը՝
անկարելի է: Վասն զի թէ որ Սուրբ Գիրքը ճշմա-
րիտ է, աստուածային յայտնութիւնն ալ աշխարքիս
չափ հին է. ո՞վ կրնայ ըսել թէ կուսապաշտից մէջ
աստուածային յայտնութենէն բան մը չէ մտած.
թէ որ Մովսիսական յայտնութենէն ալ չէ՝ գոնէ
նահապետական յայտնութենէն, որն որ ինչուան
նախասահմ մարդը կ'ելլայ կը հասնի: Այլ վեր-
ջապէս Յիսուս Քրիստոս աշխարք չեկած՝ ո՞ր կրօնը
կամ հաւատքը կը գործածուէր: Փնտռէ զանի-
կայ, ո՛չ թէ խիստ հեռաւոր ու տարաբնակ ազգե-
րու մէջ՝ հապա Յունաց մէջ, որ ամէն ազգերէն
աւելի բարեկիրթ ու լուսաւորուած էին: Ընոնք
Աստուծոյ ու հանդերձեալ կենաց վրայօք ի՞նչ
կերպով կը հաւատային ու ի՞նչ դաղափարներ ու-
նէին:

Պէտք չէ որ ես հոս ռամիկ ժողովրդոյ լոյսը կամ խաւարը, այսինքն՝ դիտութիւնը կամ տգիտութիւնը քեզի նորէն յիշեմ. վասն զի Յուսոն՝ ասոր վրայ իրեն "Հաւատոյ" ըսած գիրքին մէջը, ճշմարտութիւնով ու զարմանալի պերճախօսութեամբ մը դրած է: Դանիք փիլիսոփաներուն. անոնք ռամկական աւելորդապաշտութիւնները ազատ էին. բայց անոնց տեղը ի՞նչ կ'ընդունէին: Ընոնք հարիւրաւոր աստուածներու ու Պղատոնի գաղափարին էին հաւատար. բայց աներկրպայ ու տգահով ալ էին՝ ոչ Աստուծոյ միութեանը վրայ, և ոչ ալ մէկ հանդերձեալ կեանքի մը վրայ: Յունաստանի փիլիսոփաներուն մէջը բնաւ մէկ փիլիսոփայ մը չկայ՝ որ աս երկու վարդապետութիւնները, բացայայտ՝ պարզ և ստոյգ կերպով մը սորվեցուցած ըլլայ: Գիտենք որ Սոկրատէսը՝ մեռնելու մօտ, հոգւոյ անմահութիւնը քարոզեց. անանկ մէկ մարգու մը պէս, որն որ կը վախնայ մէկ բանը աւելօք հաստատելու: Ու դուն մի կարծեր թէ Պղատոնը ու Արիստոտէլը Աստուծոյ վրայ այնպէս բացայայտ կերպով խօսած ըլլան, ինչպէս որ Յուսոն կը խօսի:

Հայց թէ որ բանականութիւնը՝ առանց օգնականութեան աստուածային յայտնութեան կարենար Ամէնացի Վէրբարին վարդապետութիւնը գտնալ, արդեօք դուն՝ ան վարդապետութենէն կրնայիր զոհ ըլլալ, ու շատնալ: Արդեօք դուն Աստուծոյ վրայ, աշխարհիս վրայ, ու քու անձիդ վրայ անանկ քիչ խորհրդածութիւն ու քննութիւն կ'ընէիր: Ա՛սան

զի վերջապէս մենք չենք կրնար ըսել՝ թէ մեղաւոր չենք, ու մեղքն ալ անկարգութիւն մը չէ: Ըս անկարգութիւնը շտկելը և ուղղելը՝ քրիստոնէական կրօնքին մեծ գործութիւնը կամ գաղտնիքն է: Հայց աս գաղտնիքը՝ Աւետեացի Վ. Հքարը ոչ կրնայ լուծել, և ոչ ալ կրնայ հասկընալ: Թէ որ աստուածային յայտնութիւնը ճշմարիտ է, Աւետեացի Վ. Հքարը. Աստուծոյ ու մարդու վրայօք խորին տգիտութիւն ունի: Աւետեացի Վ. Հքարին հաւատքը կամ կրօնքը մարդուս բաւական է եղեր: Ո՞նչ աղուոր խօսք: Ըս խօսքը միայն Գաղղեոյ մէջ կը գործածուի, հետևելով ան կերպ փիլիսոփայութեան՝ որն որ իրեն ինքնահաճոյ փորձերը ըրեր է աս բանիս մէջ: Ըրդեօք ան հաւատքը կամ կրօնքը՝ նոյն ինքն Աստուածային բաւական եղա՞ւ: Ըրդեօք անոր սրտին խաղաղութիւն ու հանգստութիւն տուա՞ւ: Ըրդեօք անոր բարուցը՝ խոնարհութիւն, ողորմածութիւն, ու մաքրութիւն տուա՞ւ: Ո՛չ անոր կեանքը ու վախճանը ասոր պատասխան տան: Վասն զի Աւետեացի Վ. Հքարին հաւատքին ինչ ըլլալը՝ Աստուածային վարքէն ու անձէն սորվելու ենք, և ոչ թէ գիրքի մը երեսները գրուածներէն: Պարտն է, թէ որ արժան ըլլար փաստաբաններու քննով վարդապետութիւններու վրայօք դատաստան կտրել՝ ըսէ ինձի, թէ ո՞րը քեզի աւելի ապացուցուած և ուղիղ կ'երևար. արդեօք Հաքաքլէն քարոզած քրիստոնէական կրօնքի՞ն ճշմարտութիւնը՝ որն որ մարդուս կը պատուիրէ սրբութեամբ ապրիլ, համբերութեամբ նեղութիւն կրել, խաղա-

զուարճամբ մեռնիլ, եթէ ոչ Յունաստանի սորվեցուցած բնական կրօնքին բաւականութիւնը, որն որ ... բայց ան մանրամասն բացատրութիւնները աւելորդ են. ու ես չեմ ուզեր որ անոնցմով ան տիկնոջ դայթակղութիւն տամ, ու անոր միտքը պղտորեմ: Կ'երեւայ թէ արդարադատ Աստուած ան խեղճ ու ողորմելի իմաստակը ամչցնելու ու չխոթոցընելու համար, ուզեր է որ անոր վարդապետութիւնները ծռութիւնը՝ անոր կենաց ու բարուցը վրայ երեւան ու հասկըցուին: Ըլ այնչափը անոր հերիք էր, որպէս զի անիկայ իր յատուկ կշտամբանքը ու պարսաւը իր անձին վրայ գտնայ. և ան խաբէութեանը քով՝ որն որ կը սպառնար զմարդիկ իրեն քաշկռտանելու, մարդիկ տեսնան մէկ խրտուիլակ մը անոր վրայ՝ որ զիրենք ետ դարձընէ:

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԼԱՍՍԱՆ. Ես չեմ ուզեր Յունասօն արդարացընել. բայց վարդապետութիւնները անոնց փաստաբանութիւն ընդունիլ պատասխանատու ըլլալ չէ. ան ձեռնարկութիւնը քրիստոնէական կրօնին համար վտանգաւոր է:

ԱԲԲԱ. Անիկայ Յունասօնի վարդապետութեանը դէմ՝ որոշ ու կտրողական պատասխան մը չէ. բայց գոնէ զիս կանչ առնելու մտածել կու տայ: Ես անտարակոյս կը խոստովանիմ, թէ աշխարքիս կարծեացը նայելով՝ թերահաւատներուն մէջ ալ հաւատք ու առաքինի մարդիկներ կը գտնուին. և կրապաշտից մէջ անդամ այսպիսիները գտնուած են: Բայց այնպիսիներուն համար ալ բնական կրօնքը բաւական չէ. ու բնաւ բաւական պիտի չըլլայ: Յի-

սուս Քրիստոսի վարդապետութիւնը միայն՝ կրնայ սուրբ ընել, մխիթարել և փրկել:

ՊԱՐՈՆ ՏՐ. ԼԱՍՍԱԼ • *Ահա աս վարդապետութիւնն է, որ իմ խելքիս դէմ կ'երևայ • ու Աստուծոյ վրայօք մեր ունեցած գաղափարներուն հետ ամենևին չհամաձայնիր • ուստի ինձի բոլորովին անհասկնալի կը թուի:*

ԱԲԲԱ • *Աս բանը քեզի ամենևին արգելք ըլլալու չէր: Մեզի զօրաւոր ապացոյցներով հեղ մը աղէկ ապացուցուելէն ետքը՝ թէ Սուրբ Գրոց հեղինակը Աստուած է, պէտք է որ մենք անոր հասկնանք՝ թէ և անոր վարդապետութիւնը մեզի անսուտը ու օտար երևայ: Երբեմն մեր գաղափարները չե՞ն կրնար սխալական ու դիւրամոլար ըլլալ: Դուն ի՞նչ գիտես • կարելի է որ ան վարդապետութիւնը ճշմարիտ ըլլալուն համար՝ քեզ այնչափ կը զարմացընէ ու կը շփոթցընէ: Յիսուս Քրիստոս Հրեաներուն այսպէս կը ըսուցեր: "Երկնքէ ես ճշմարտութիւն կը խօսիմ, ինձի չէք հասկնար": (Յովհ • ը • 45:) Ա՛նոնց որ՝ նոյն վարդապետութիւնը խիստ պայծառ կողմեր ալ ունի • ու պէտք եղած ատենը՝ մեզի նոր ապացոյց մը կ'ընծայէ, քրիստոնէութեան համար: Ասիկա "Հոգիին ապացոյց" կ'ըսուի: Ես աս խօսակցութեան մէջ չուզեցի անոր վրայ բան մը ըսուցել • վասն զի աս ապացոյցը՝ թէպէտև շատ զօրաւոր ու ազդու է, բայց միայն ան մարդուն քովը համարում ու յարգ ունի՝ որն որ կէս մը համոզուած է, ու սկսած է աստուածային յայտնութիւնը մտադրութեամբ սորվելու և*

հասկընալու : Թէ որ իմ ըսած փաստերս քեզ համոզեն աս ուսումը սորվելու , ան ատենը կը տեսնաս որ քու առջեդ խորհրդածութեան մէկ նոր կարգ մը կը բացուի . ու Աւրբ Դրոց բովանդակութիւնը՝ իր Աստուածաշունչ ըլլալը աւելիով քեզի կը հաստատուի :

Դուն նախ կը զարմանաս , երբոր կը գտնաս Աւրբ Դրոց մէջ՝ որն որ խիստ բազմաթիւ ու իրարմէ դարերով հեռու հեղինակներէ հետ գրեթէ գրուած է , մէկ յարատեւ ու զարմանալի կապակցութիւն մը : Դուն հոն կը տեսնաս , աստուածային յայտնութեան խորհուրդը՝ որ կամաց կամաց գալէ՝ի գար կը բացայայտի . ու նաև գիտաւորութեան միութիւն մը , ու մէկ հասարակաց հեղինակ մը ուներևալու խիստ բացայայտ նշանները : Ըս հեղինակը Աստուածմէ՝ի զատ ո՞վ կրնայ ըլլալ . ո՞վ կրնայ մէկ նայուածքով մը հազար հինգ հարիւր տարուան բաները միանգամայն գրկել կամ տեսնել : Ըն ատենը քեզի այնչափ անհաւատալի կ'երեւայ Աւրբ Դրոց մարդկային գործք ըլլալը , որչափ որ անհաւատալի կ'երեւայ՝ որ մէկ կատարեալ պատկեր մը նկարուած ըլլայ յիսուն պատկերհանի ձեռքով , որոնք յաջորդաբար կայնած ըլլան մէկ կտաւի մը առջեւ՝ ու ամէնքն ալ անցնելով իրենց վրձինը անոր զարկած ըլլան :

Ընկէց ետքը դուն պիտի զարմանաս , երբոր տեսնաս՝ թէ Աւրբ Դիրքը մեծ լոյս մը կը տարածէ , խիստ օգտակար ու խիստ խորին նիւթերու վրայ : Դուն հոն Աստուծոյ վրայ , անոր օրինացը վրայ , ու

անոր կառավարութեանը վրայ խիստ նոր ու ճշմարտափայլ ծանօթութիւններ պիտի գտնաս : Դուն հոն քու անձիդ կառավարութիւնը այնչափ աղէկ պիտի սորվիս՝ որ՝ ի հարկէ պիտի խոստովանիս , թէ Սուրբ Գիրքը շինողը՝ մարդուս սիրտը Ստեղծողն է :

Դուն հոն՝ ան դժուարին խնդրոց լուծումը պիտի տեսնաս , որոնք միշտ փիլիսոփաները կը յուսահատցընեն . այսինքն՝ չարութեան սկզբնաւորութիւնը , ընկերութեան անկարգութիւնը , ու մարդուն մէջ եղած հակասութիւնները . ու վերջապէս պիտի համոզուիս՝ թէ Սուրբ Գիրքը առանց Աստուծոյ չկրնար հասկցուիլ , աղէկ հասկընալով՝ որ աշխարքս ալ առանց Սուրբ Գրոց չկրնար հասկըցուիլ :

Դուն նաև աս համոզողութեան մէջ պիտի հաստատուիս , աս դրքին վարդապետութիւնները՝ ան առենի ժամանակակից մարդկային գիտութեան ու սումներուն հետ բաղդատելով : Ահա քեզի մէկ ազգ մը , այսինքն՝ Հրէից ազգը , որոնց մէջ բանականութիւնը՝ ամենէն բան մը չէ ըրած . ահա քեզի մէկ ուրիշ ազգ մըն ալ , այսինքն՝ Յունաց ազգը՝ որոնց մէջ բանական միտքը մեծ ցուցանքներ ըրաւ : Ինչպէ՞ս եղաւ , որ առաջինը կրօնքի վրայ դերազանց լոյսեր ստացաւ , ու մեկալին ալ փիլիսոփաները՝ ենթադրութիւններուն մէջ մնային , ու ամէն ժողովուրդն ալ աւելորդապաշտութիւններու մէջ : Ան առենը , որ Դաւիթներին մէկ քանի ձկնորսները՝ մէկ կատարեալ ու սրբակրօն կեանքի մը անցուգացան պատկերը կրնկարագրէին , ու մի միայն արդար՝ խմաստուն՝ ու ողորմած Աստուած մը կը քա-

բողէին , ու մէկ երկանիկ յաւիտենականութիւն մը կը սորվեցընէին , ու անոր առաջնորդող Համբան ալ կը ցուցընէին . Էռովմի ու Յունաստանի մէջ՝ ամէն բան չիտի , անկարգ , ու անստոյգ էր : Գանք Էին կատակարանին : Վեց Հարիւր տարիի չափ առաջ երթալու ենք , որ Էրէից վերջին մարգարէները գտնանք . վասն զի Էրէից պատմութիւնը՝ Յունաց ու Էռովմայեցւոց պատմութենէն շատ դարերով առաջ սկսած է : Ըն ժամանակը՝ որ Աղաքիա , Ընդէ , Դանիէլ , Եզեկիէլ , Երեմիա , Նսայի , Ովմ՝ *մարգարէները աս գեղեցիկ վարդապետութիւնը Էրէից կը քարոզէին թէ՝ պինծմէ առաջ Աստուած հիղաւ , ու ինծմէ ետքն ալ պիտի չըլլայ . Տէրը ես եմ՝ ես եմ , ու ինծմէ ուրիշ փրկիչ չկայ : Ես եմ՝ ես եմ , որ քու յանցանքներդ ինձի համար կը չնչեմ , ու քու մեղքերդ ալ պիտի չյիշեմ : Սուրբ՝ Սուրբ՝ Սուրբ է զօրաց Տէրը : Զարութիւն գործնէլէն դադարեցէք . բարութիւն ընել սորվեցէք , ձեր սիրտերը պատռեցէք , և չէ թէ ձեր Հանդերձները , և ձեր Տէր Աստուծոյն դարձէք . քանզի անիկայ ողորմած ու գթած երկայնամիտ ու բազումողորմ է : (Նսայ . խգ . 10 , 11 , 25 : ՚ղ . 3 : ա . 16 , 17 : Յովէլ . բ . 13 :) Ես ժամանակը՝ եօթն իմաստասէրներուն ժամանակին կը պատասխանէ , որ առին որ փիլիսոփայութիւնը երկրորդութեամբ իրեն առաջին ուսուցչէն կ'առնէր . ու Թաղէսը՝ աշխարքս չուրէն ծնած է կ'ըսէր . ու

*Յիսուս Քրիստոսի թուականէն հինգ և ութը Հարիւր տարի առաջ :

Պիւթագորասն ալ հոգեփոխութիւնը կը սորվեցընէր. Ընաքսագորաս դեռ անճանաչ էր. ու Սոկրատէսն ալ տակաւին ծնած չէր: Ըն ժամանակը՝ որ Դաւիթ Ըստուծոյ ստեղծագործութիւնը, նախախնամութիւնը ու շնորհքը կը գովէր անանկ երգերով կամ Սաղմոններով՝ որոնք դարուց ի դարս բարեպաշտ անձերուն զուարճութիւն է, ու ան Սաղմոններուն մէջը իրեն մեղքը խոստովանելով՝ իբրև ապաստամբութիւն մը Ըստուծոյ դէմ, ու նաև Ըստուծոյ ողորմութեանը ապաւինելով. որն որ բարկացուցեր էր, աս խօսքերը կը գրէր. որոնց նմանը հին կտակարանէն մէջ բնաւ չգտնուիր. "Ես կը ճանչնամ իմ յանցանքներս, ու իմ մեղքս միշտ իմ առջեւս է: Քեզի՝ միայն քեզի դէմ մեղանչեցի, ու քու աչքերուդ առջեւը չարութիւն ըրի: Զոպայի մշտիկով մաքրէ զիս, ու մաքուր ըլլամ. զիս լուա, ու ձիւնէն աւելի ճերմակ ըլլամ:" (Սաղմ. ծ՟. 3, 4, 7:) Ըս ժամանակը՝ առաջ էր ան ժամանակէն, որ ատեն որ Ջոմերոս ու Ջեսիոդոս ժողովուրդը կը սքանչացընէին իրենց գեղեցիկ բայց ունայն առասպելաբանութեամբը: Մոլսէս՝ որ տասնաբանեայ պատուիրանքը հրատարակեց, ան խիստ մաքուր բարոյականի մը յայտնական կանոնագիրքը, ու ամէն օրէնքի և ամէն ընկերութեանց հիմը, Որփէոսի ժամանակակից էր: Ու երբոր Յոյնք Եւրիդիդէսի արկածներուն համար գթութիւն կը զգային, Ջրեանները ահով ու դողով Ամեայն հրատարակուած օրէնքը մտիկ կ'ընէին: Ըբրահամ՝ որ հաւատքին յարգը, ու Ըստուծոյ պատուիրա-

նացը անսահման ինազանդութիւն մը ընելուն հարկաւորութիւնը ճանչցաւ. Յովսէփ՝ որ կռապաշտից մէջ խիստ պղտիկ մեղք սեպուած գործքը ընելու բռնադատուելով կ՚աղաղակէր. "Ինչպէ՞ս ասի մեծ չարութիւնը ընեմ, ու Աստուծոյ դէմ մեղանչեմ",* ժամանակակից էին Ինաքոսի, Կեկրոպի, ու Կադմոսի, որոնք դիչերանման խորին մթութեան մէջ էին: Գիտուն հիմա տեսար, որ մէկ կողմը՝ պայծառ լոյս տիրեր էր, ու մէկալ կողմը՝ խորին խաւար: Ու մէյմըն ալ որ՝ աս լոյսը բիրտ ազգի մէջ էր. ու ան խաւարը՝ բարեկիրթ ու քաղաքավար ազգի մէջ: Ո՞ր խելացի մարդը կրնայ աս բանը մեկնել, ու ըսել թէ Սուրբ Կիրքը Աստուածմէ չէ: Ահա Հրէից ազգին օրինակը աս բանը քեզի շատ աղուոր կը բացատրէ: Վասն որ Յիսուս Քրիստոս աշխարհք չէր եկած, ու անոնք միայն մարգարէները կը կարդային, Աստուածգիտութեան կողմանէ՝ ամէն ազգերէն գերազանց ու աննման էին. բայց Հեւտարաններ՝ Յունաց ու Հռովմայեցւոց ձեռքը հասածին պէս, նոյն Հրէաները անոնցմէ այնչափ վար մնացին ու անոնց տակը ինկան՝ որչափ որ առաջ անոնցմէ գերազանց էին: Ասկէ յայտնի կ՚երևայ, որ անոնք իրենց առաջին գերազանցութիւնը՝ Հին Կտակարան ունենալէն ստացեր էին. ու վերջին նուաստութիւնն ալ Նոր Կտակարանը չընդունելնուն ստացան:

Պարոն՝ դուն բոլոր աս բանները կրօնքին մէջը կը դտնաս. բայց անոր մէջը ասկէ աւելի բաներ ալ

---

*Ծննդ. Լէ. 9:

պիտի գանաս : Դուն անոր մէջ վարդապետու-
թիւններ պիտի գտնաս , որ քուկին սրտիդ բարեյա-
կան պիտոյիցը շատ ազէկ կը յարմարի . պիտի գըտ-
նաս որ Յիսուս Քրիստոս , մարդ և Աստուածը՝ միեղա-
ւորին Աստուածը՝ քու Աստուածդ է : Հրաշքները՝
մարգարէութիւնները՝ ան ատենը քեզի երկրորդա-
կան ապացոյցներ պիտի երևան , ու անոնց պիտի
յաջորդեն սրտի ու մտաց ապացոյցները՝ որոնք ա-
ւելի յարգի ու համոզիչ են : Քուկին գժուարու-
թիւններդ անհուն լոյսի մը մէջ անյայտ պիտի ըլ-
լան . ու դուն պիտի խոստովանիս թէ՝ արտաքին ա-
պացոյցները շատ զօրաւոր են , ու Սուրբ Գրոց ան-
շուշտ հաւատալ կու տան , թէ և անոր իմաստը
անսովոր ու օտար երևայ . սակայն անոր ներքին ա-
պացոյցները այնչափ որոշ ու բացայայտ են , որ ա-
նիկայ մարդս իրրև Աստուածով գործք ընդունելու է՝
երբոր զանիկայ անապատի մը մէջ գտնալու ըլլայ ,
ու բնաւ վկայութենէ մըն ալ օգնութիւն չգտնայ :
Պարոն՝ ես քեզի հետ քիչ մը կխրքով կը խօսիմ .
վասն զի անձնական փորձառութեամբ կը խօսիմ :
Թէ որ շիտակը կ'ուզես , ես ալ երբեմն երկբայու-
թեան մէջ էի . բայց ես քննեցի ու հաւատացի :
Պարոն՝ արդեօք չե՞ս ուզեր , որ աս երջանիկ հըմ-
տութիւնը ու փորձառութիւնը դուն ալ ստանաս :

ՊԱՐՈՆ ՏԸ ԱՍՏԱԼ . Ո՛վ Վ՛եր . դուն շատ կ'ար-
տօրաս . ասանկ շուտ մի՛ քալեր : Հայց ինձի թէ
որ հարցընես , ես չեմ կրնար հասկընալ թէ՝ ինչո՞ւ
համար բոլոր աշխարք չեն համոզուիր , ու Սուրբ
Գիրքը չեն ընդունիր , թէ որ անիկայ այսչափ զօ-

բաւար ապացոյցներ ունի : Ես յոյս ամենայնիւ ևս քոլորովին անկեղծ եմ. և շատ աղէկ դիտեմ որ՝ թէ որ չհաւատացի , անիկայ իմ յանցանքս չէ :

Ասած • Թէ որ մարդիկ աւելօք չեն համոզուիր , ու Աստր Գիրքին աւելօք չեն հաւատար , պատճառը աս է որ՝ անոր բնաւ ուշադրութիւն չեն ըներ , և զանիկայ մէկդի կը ձգեն : Դուն կ'ըսես թէ անկեղծ ես : Դուն անշուշտ Աստուծոյին պէս անկեղծ ես , ու գուցէ անկէ ալ աւելի : Հայդ պարոն • անկեղծութիւնով ամէն բան չըլլիներ : Երկբագուածը որոմը պարապ տեղը ազարակին մէջը կը ցանէ , անկեղծութիւնով մը կարծելով՝ որ հոն ցորեն կը ցանէ • սակայն անկից որոմէն ՚ի զատ բան մը չբուսներ : Ես յոյսէս ալ թերահաւատութեան վարդապետութիւնները՝ որչափ որ անկեղծութիւնով ընդունուին , չեն կրնար մարդս լուսաւորել ու փրկել : Ասոր դուս պէտք եղած բանը ճշմարտութիւնն է : Ես աս խօսքս ալ կը համարձակիմ ըսել , թէ ուր որ իրօք անկեղծութիւն կայ՝ հոն քրիստոնէութիւնը մօտ է : Ո՞նչ բանի կը ծառայէ ան անկեղծութիւնը՝ որնոր մեզ չէրդէր քննութիւն ընելու : Փնտռէ՛ ճշմարտութիւնը , ու փնտռէ զանիկայ ամէն միջոցներով : Ես ատոնը դուն անկեղծ կ'ըլլաս • ու ես առանց մարգարէ ըլլալու քեզի կըրնամ ըսել , թէ դուն ան ատոնը շուտով հաւատացեալ կ'ըլլաս : Ես ի՞նչ սոսկալի բան է թէ որ ճշմարիտ է , ու թէ որ փրկուելու համար պէտք է հաւատաս • և թէ անկէ հեռանալովդ՝ քու հոգիդ յաւիտեանս յաւիտենից կը կորսընցընես :

ԼՈՒՍԻԼԼԱ • վայրկեանէ մը լաւ լսե՞ս կեանքն ինձ։ Իմ էրիկս դուրս եկաւ • անիկայ շատ տակնուվրայ եղած է • ես ալ խիստ մեծ շփոթութեան մէջ ըլլալով՝ հիմա չեմ կրնար քեզի հետ խօսիլ։ Դուն ինծի մեծ ազէկութիւն ըրիր • իմ երախտագիտութեանս հաւաստիքնալ ընդունէ։ Ես քեզի շուտով նամակ կը գրեմ։ Մնաս բարով։

ՄԱՍՆ Բ·

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ

ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆԸ ՎՐԱՑ

ՆԱՄԱԿ ԱՌԱՋԻՆ

ԼՈՒՍԻՒԼԸ ԵՒ ՓԵՐԻԵՆՈՍ ԵՒՐԸ

Օրինեալ ըլլայ ան օրը, որ Աստուած իմ սրտիս մէջ եռանդ մը ձգեց քեզի նամակ գրելու։ Դուն բոլոր իմ երկբայութիւններս ցրուեցիր ու փարատեցիր։ Ինձի կ'երեւայ որ՝ մէկ Աստուծոյ պաշտօնեայ մը՝ մէկ կորսուած ոչխար մը նորէն փարախը դարձնելէն աւելի մեծ մխիթարութիւն ու ցնծութիւն չկրնար զգալ իր սրտին մէջ։ Ով վէր· Էբբա· ահա ես ան կորսուած ոչխարն եմ, որ դուն նորէն փարախը դարձուցիր։ Ես գործքը դուն սկսար· կը յուսամ որ զանիկայ դուն պիտի լմնցընես։

Երեկ առի ան ծրարը, որն որ դուն շնորհք ընելով ինձի խրկեցիր մէկ տոմսակով մը։ Երախտագէտ սրտով կ'ընդունիմ "Աստքալէին խորհրդածութիւնները", ու արդէն անոր մէկ քանի հատուածները կարդացի· որն որ դուն նշանակեր էիր։ Անոնք շատ գեղեցիկ, ու շատ ազդու են· բայց ինչպէս ստորագրեմ մանաւանդ իմ ուրախութիւնս՝ որ

քու ձեռագիրդ ինձի տուաւ : Հ՚ատ մեծ աղէկու-
թիւն ըրիր , որ քարեխորհուրդ դիտաւորութեամբ
մը՝ երկու կողման խօսակցութիւնն ալ ՚ի գիր ան-
ցուցիր • ու այնչափ բնական կերպով մը շարա-
գրեր ես զանիկայ , որ կարդալու ատենս՝ կը կար-
ծեմ թէ տակաւին մէկզմէկու հետ խօսակցութիւն
կ՚ընենք :

Ուրիշին բանաւոր փաստաբանութիւններդ ու
խորհրդածութիւնները՝ նորէն մէկիկ մէկիկ կարդա-
ցի , ու անոնցմէ նորէն օգուտներ քաղեցի : Թէ որ
ես զանոնք քու բերնէդ լսած ատենս վախցայ , թէ
չըլլայ որ՝ քու պերճախօսութենէդ խաբուիմ , վա-
նոնք միտքս ու ինքիրենս ուշադրութեամբ կարդա-
լու ատենս՝ աղէկ համոզուեցայ , որ ան պերճախօ-
սութիւնը բանաւոր և ուղղադատ պերճախօսու-
թիւն մըն է • և թէ՝ քուկին զօրաւոր ու հաստա-
տուն ապացոյցներդ , քու ունեցած հաւատքիդ և-
ռանգը կ՚արդարացընեն : Իմ միտքս ու սիրտս հա-
ւասարապէս Ըհետարանին տուի , ու այս օրուան օրս
ատանց երկբայութեան կը հաւատամ որ՝ Յիսուս
Քրիստոս Աստուծոյ Որդի է • ու Աւրբ Վիրքն ալ
Աստուծոյ ներշնչութեամբը գրուած է :

Ո՛վ Վէր • Ըբրա , ես քեզի չեմ կրնար բացատ-
րել՝ թէ ես որչափ երջանիկ եմ ասանկ համոզուե-
լուս համար : Ես մէկ նոր լոյս մը կը տեսնամ• ու
մէկ նոր կեանք մը իմ վրաս կը զգամ : Ուսած մէկ
պատուական ու վսեմ բան մը պիտի յաջորդէ ան
պարապ և ունայն բաներուն , որոնք ինչուան հիմա
քաղցրութեամբ մը իմ սիրտս բոլորովին իրենց գրաւեր

էին։ Մէկ օր մը բարեպաշտ մարդու մը բերնէն ասա խօսքը լսեր էի. «Որ սրտին մէջը մէկ պարապ տեղ մը կայ, որն որ Աստուած միայն կրնայ լեցնել»։ Կարծեմ թէ ես ասա խօսքին փորձը ընելու մտածեր եմ։ Յետագայ ժամանակը՝ բոլորովին ինծի վարդազարդ հերևաբ. ես պատերազմներու ու նեղութիւններու կը սպասեմ. ի վերայ այսը ամենայնի, ասա նախասիրեալ տեսութիւնը՝ ամենևին զիս չվախցներ։ Ու սկսայ նաև ինծի հետ թշնամանալ ու մաքառիլ։ Ես կամաց կամաց կը տեսնամ իմ վարքիս ու սրտիս մէջը անանկ բաներ՝ որ պէտք եղածին պէս չեն. ու Աստուծոյ հաճոյ և ընդունելի չեն կրնար ըլլալ։ Բայց թէ որ Աստուած՝ իրեն ունեցած կարօտութիւնս ինծի կը հասկրցընէ, անտարակոյս զիս մերժելու համար չէ։ Ես ամէն մտատանջ խորհրդածութեանց մէջ՝ մեծ մխիթարութիւն մը կը զգամ, երբոր ինքիրենս կ'ըսեմ. «Աստուած խօսեցաւ, ինծի աւելի ի՞նչ պէտք է։ Աստուած խօսեցաւ, ինծի ուրիշ բան պէտք չէ. բայց եթէ անոր ձայնին մտիկ ընել, և անոր հետևողը ըլլալ»։ Ա՛վ Վ՛կր. դուն որ ինծի սորվեցուցիր անոր ձայնը որոշել, զանիկայ հասկընալուն միջոցներն ալ ինծի սորվեցուր. ան աստուածային ձայնը՝ որուն վարդապետութիւնները իմ սիրտս արդէն պատրաստ է ընդունելու։ Ես փոքրիկ Աստուածաշունչ գիրքը ամբողջ կ'ուզեմ տեսնալ. որպէս զի կատարեալապէս հասկընամ ան դեղեցիկ

ներդաշնակութիւնը, որն որ դուն մեզի աղուոր նկա-
բագրեցիր: Ա՛վ վ՛կր. կ՛աղաչեմ, դուն ինձի մէկ
Աստուածաշունչ գիրք մը խրկէ. ես շատ կը փա-
փաքիմ զանիկայ ատանալ, զանիկայ կարդալ, ու
խելքս միտքս բոլորովին ան սուրբ ուսմունքին տալ:
Ես կրնայի զանիկայ ծախու առնել ան թափառա-
կան գրքածախներէն, որոնք մէկ երկու տարիէն ՚ի
վեր մեր գեղերը կը բերեն ու կը ծախեն: Թէպէտև
անոնք մեր Վաթօլիկի թարգմանութիւններէն են,
բայց մեր ժողովրդապետ քահանան՝ ամպիոնին վրայ
քարոզից ու մեզ խրատից, որ զանիկայ չառնենք:
Անիկայ կը պնդէ, թէ ան Ճշմարիտ Աստուածաշունչ
չէ: Անոր մէջը երևելի փոփոխութիւններ եղած է,
(թէ որ անոր խօսքին հաւատանք) և թէ՝ նաև հա-
մարձակութիւն ըրեր են անոր մէջէն ամբողջ գիրքեր
վերցընելու: Ես աղէկ գիտեմ որ ան խեղճ ու
տգէտ մարդուն բոլորովին հաւատարմութիւն ը-
նել արժան չէ. բայց ՚ի վերայ այսր ամենայնի, անի-
կայ կարելի է որ իրաւունք մը ունենայ. ես ասիկայ
մտածելով, կը վախնամ ինձի առաջնորդ ընել ան
գիրքը՝ որուն խիստ պզտիկ հատուածը կամ խօսքը
փոխուած է անօրէն մարդու մը ձեռքով: Ես ա-
ւելի կ՛ուզեմ, որ Սուրբ Գիրքը քիչ մը ուշ ծա-
խու առնեմ՝ որպէս զի զանիկայ քու ձեռքէդ առ-
նեմ: Ես չեմ ուզեր աս նամակը լմնցընել առանց
քեզի խօսք մը զրուցելու իմ երկանս վրայ: Դուն
իրաւցընէ անոր մտքին ու սրտին մէջ մեծ տպաւո-
րութիւն մը ըրիր: Ո՛ւրկին այցելութենէդ ետքը՝
ես անոր բերնէն մէյմըն ալ կրօնքի վրայ կատակա-

բանութիւն մը չլսեցի : Ընկերայ քու ձեռագիրդ ուշադրութեամբ մը կարդայ , ու միշտ դիտաւորութիւն ունի քրիստոնէութեան վրայ քննութիւններ ընելու : Ի վերայ այսր ամենայնի շատ անհանգիստ եմ. վասն զի կը տեսնամ որ անիկայ աս քննութիւնը սկսելը օրէ օր կը ձգէ :

ՆԱՄԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՓՆՏԻԵՆՈՍ ԵՒՏՍ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԼԻՍ

Դուն ամենևին չես խաբուիր , մտածելով որ քուկին աստուածսիրական զգացմունքներդ ու փափաքներդ՝ ինձի մեծ ու ճշմարիտ միխիթարութիւն մը կը պատճառեն : Թէ որ ես ասանկ մէկ երջանիկ փոփոխութեան մէջ՝ քեզի ճշմարտապէս մէկ օգնութիւն մը ըրած եմ , բոլոր սրտով Աստուծոյ շնորհակալ կ'ըլլամ : Ես փոփոխութեան փառքը բոլորովին Աստուծոյ տալու է՝ առանց յարգելու ան տկար գործիքը , որն որ անոր ողորմութիւնը՝ ուզեց գործածել : Ամենևին մի՛ տարակուսիր . Աստուած ինչուան ետքը քեզի առաջնորդութիւն պիտի ընէ ան բարի ճամբուն մէջ , ուր որ հիմա քեզ մտցուց . և դուն ապահովութեամբ կրնաս Աղմոսերգուին ան դեղեցիկ խօսքերը կրկնել ու ըսել . "Տէրը պիտի գործէ ինձի համար . ո՛վ Տէր՝ քու ողորմութիւնդ յաւիտեան է . քու ձեռացդ գործքերը երեսէ մի՛ ձգեր" : (Աղմ. ճլը . 8 :) Ո՛վ տիկին՝ ես աւելօք կը ցանկամ , որ իմ կարողութեանս չափ քեզի օգնու-

թիւն ընեմ: Ես աւելի պիտի ուզէի որ՝ քու բնա-
կան առաքինորդներէդ հրահանգութիւն առնես,
բայց չեմ համարձակիր քու կամքդ ու միտքդ բըռ-
նադատել ասանկ մէկ փափուկ նիւթի մը մէջ: Ես
հասկըցայ քու պարագաներուդ մէջ եղած գըժ-
ուարութիւնները. ու թէ որ դուն կը կարծես՝ թէ
ես քեզի օգուտ մը կրնամ ընել, կը յուսամ որ
դո՛նէ իմ փութաջան եռանդս՝ քեզի պակսութիւն
մը պիտի չընէ:

Դուն աղէկ ըրիր, որ Ըստուածաշունչ գիրքը
ծախու չառիր: Հին Կտակարանին ու Ըստուա-
բանին ընկերութեանը վաճառականներուն ծախած
Սուրբ Գիրքերը անկատար են. ինչպէս որ դուն
քու ժողովրդապետ քահանայէդ լսեցիր: Ընոր մէջը
շատ գիրքեր պակաս են, որոնք եկեղեցին կանո-
նական գիրքերուն մէջը կը դասէ. ու ասոնք են.
Յուդիթը, Շուշանը, Մակաբայեցւոց գիրքերը
եւ: Գանք Սուրբ Գրոց փոփոխութեանը. թէ որ
չիտակը կ'ուզես, ատ խօսքը բոլորովին անհիմն ու
սուտ է: Ես վաճառականներուն ծախած Բրօթէս-
թանդի թարգմանութիւնները չեմ ճանչնար: Հայց
եսան վաճառականներէն մէկ Վաթօլիկի Ըս-
տուածաշունչ մը ծախու առի. անիկայ Սակիին
թարգմանութիւնն էր, որն որ մեր Դաղղիարէն լե-
զուին մէջը ամենէն պատուականը կը սեպուի: Ես
զանիկայ մէկ հին տպագրութեան մը հետ բաղդատե-
ցի, որ շատ եպիսկոպոսներուն հրամանաւը ու հաւա-
նութեամբը տպուած էր. և իրարմէ մէկ ուրիշ
տարբերութիւն մը չգտայ, բայց եթէ քանի մը թո-

թէև փոփոխութիւններ, որն որ ժամանակը գրեթէ միշտ կը մտցնէ շատ հեզ տպուած գրքի մը մէջ: Ես իրաւունք շատ ցաւեցայ՝ որ Տէր Ալէքսիսը, որ թէև գժբաղդաբար քանի մը պզտիկ պակասութիւններ ունենայ՝ բայց և այնպէս յարդելի մարդ մը՝ համարձակեր է ասանկ ծանր յանցանք մը ընելու, առանց զանիկայ ճշդութեամբ ստուգելու: Վասն, որ մինակ անիկայ չէ. ես կը վախնամ՝ որ եկեղեցին այսպիսի պաշտօնեաներէն աւելի մեռաւ, քան թէ անոր թշնամիներուն հարուածներէն:

Վաճառականներուն ծախած գիրքերուն վրայօք ունեցած կարծիքս՝ մեր Վերապատիւ առաջնորդներէն մէկուն կարծիքին պէս է, որ մեռնելու ատենը Պէզանսօնի արք եպիսկոպոսն էր: Երբոր անիկայ Մոնթոպանի եպիսկոպոս էր, վաճառականին մէկը՝ ասոր թէմին շատ եկեղեցականներէն ընդդիմութիւն տեսնալով, խոհեմութեամբ իրեն գիրքերը եպիսկոպոսին քննութեանը յանձնեց: Եպիսկոպոսին տուած պատասխանը ասոր հետեւեալն է: Բայց ասոր պատասխանը աղէկ հասկընալու համար, պէտք է գիտնալ՝ որ Ռօթէսթանդներուն վերցուցած գիրքերուն ամէնէն աւ Հին Կտակարանին կը վերաբերին. ու անոնց Նոր Կտակարանը մերինին պէս է:

Մոնթոպան. 14 Ապրիլ. 1832

«Հնարհակալ եմ Պարոն Պէնէդիկն՝ որ Հին Կտակարանը, ու 1831 ին տպուած Նոր Կտակարանը իմ քննութեանս կը յանձնէ: Ես առանց երկարատեւ քննութեան շուտով ստուգեցի ու հասկըցայ, որ

աս վերջինը բոլորովին Սակի վարժապետին թարգմանած Ընտարանին նմանն է, որն որ 1759 ին տպուեցաւ Կաղզիոյ եկեղեցական ժողովոյն հաւանութեամբը ու հրամանաւը: Ասոնի անիկայ առանց ընդդիմութեան ու արգելքի մը կրնայ Կաթոլիկներուն մէջը գործածուիլ":

"Հայց Էին Կտակարանին գործածութեանը համար, չեմ կրնար նոյն հրամանը տալ. վասն զի աս 1831 տարւոյն տպագրութենէն վերցած են բոլոր ան գիրքերը, որ Աբբայական բնագիրին մէջը չեն գտնուիր. բայց եկեղեցին զանոնք կանոնական կը համարի. զոր օրինակ Տովբիթ. Յուդիթ. Սիրաք. Իմաստութիւն. Մակաբայեցւոց, ու Հուշանայ պատմութիւնը:

Էին Կտակարանը կարթալու համար՝ Կաթոլիկներուն թէ որ հրաման տամ, Էռոմէյի եկեղեցիէն 'ի զատ Սուրբ Գրոց աստուածայնին ներշնչութեանը վայ դասելու ուրիշներուն իրաւունք տուած պիտի ըլլամ, ու իմ վրաս պիտի հրաւիրեմ Էռոմէյն Սրբոյ սարսափելի սպառնալիքը. "Ով որ մէկը աս մարգարէութեանս գիրքին խօսքերէն բան մը պակսեցընէ, Աստուած ալ անոր բաժինը պիտի պակսեցընէ կենաց ծառէն և սուրբ քաղաքէն՝ որ աս գրքիս մէջը գրուած են": (Յայտ. իբ. 19):

Ուրեմն ես Պարոն Պէնէդը կը խրատեմ, որ Էին Կտակարանը ձախելէն ետ կենայ:

Լ. Կուլիէլմոս.
Եպիսկոպոս Մոնթոպանի:

Ո՛վ Տիկին՝ ես ա՛ս պատասխանին նայելով, առանց ընդդիմութիւն ընելու կրնայի քեզի հրաման տալ՝ որ վաճառականներէն Կոր Կտակարանը ծախու առնես, թէ որ Սուրբ Գիրքը քու ձեռքդ տալու ժամանակը եկած ըլլար։ Հայց ես կարծեմ թէ, տակաւին պէտք է սպասել. ու թէպէտև դուն շատ փափաք ունիս զանիկայ ստանալու, բայց անիկայ քեզի խրկելը՝ ինձի խիստ պատշաճ չերևար։

Կարելի է թէ ա՛ս խօսքը քեզ կը զարմացընէ։ Հայց դուն միտքդ բեր իմ առաջին նամակս. ու ան ատենը կը հասկընաս, որ ես իմ միտքս բնաւ չեմ փոխած։ Ընդհիմա է որոշ կանոն մը դնելու ժամանակը։ Դուն աղէկ հասկըցար ես, որ Սուրբ Գիրքը Աստուծմէն է. դուն զանիկայ փաստով հասկըցար ես. առանց եկեղեցւոյն պարզ վկայութենէն գոհ ըլլալու։ Շատ աղէկ. միայն թէ հեղ մը ա՛ս բանը աղէկ հասկընալէն ետքը, դուն նորէն եկեղեցւոյն առաջնորդութեանը ընդառնդէ. վասն զի միայն անիկայ հեղինակութիւն ու իշխանութիւն ունի Սուրբ Գիրքը մեկնելու։ Հայց թէ որ դուն Հպարտութեամբ մը կամենաս ինքիրենդ անոր խորութիւնը չափել, կը վախնամ որ չըլլայ թէ քուկին անձնական զգացումներդ քեզ մոլորցընէ. ու քուկին յաւուրկ կարծիքներդ՝ Աստուծոյ խորհուրդներուն տեղը դնես։

Ո՛վ Տիկին՝ ես դարձեալ կը վախնամ նաև քու տղայութեանդ ատենի տպաւորութիւններուն և ուսնակութիւններուն պատճառաւը. ու թէ որ իմին բոլոր միտքս հասկընալ կ՚ուզես, ես կը վախնամ

նաև քուկին անհամբերութենէդ , որն որ կը ցուցընես բոլոր Սուրբ Գիրքերը մինակ կարդալու վրայով : Ա՛ս բանիս մէջ ինձի կ'երևայ թէ ինքնահաւանութիւն մը կայ , որն որ ըսած վտանգներուս մէջը կը ձգէ քեզ թէ որ առանց պաշտպանութեան մնաս : Իմ համարձակութիւնս քեզի անհաճոյ չերևայ • դուն ինձի պէս քահանայէն՝ պարապ ու քաղաքավարական խօսքեր լսելու ակնկալութիւն մի ըներ : Կ'աղաչեմ քեզի՝ որ դուն քու յատուկ կամացդ չապաւինիս , և քու անխոհեմ հետաքրքրութենանդ մտիկ չընես • և քու չափազանց փափաքիդ չհաւատաս : Վասն զի քեզի պէսներուն շատը խաբուեցան , ու սխալեցան : Մեծ թշուառութիւն կը սեպուի , թէ որ նաւահանգիստը հասնելու վայրկեանդ՝ նաւահանգիստէն խիստ շատ հեռանալու ըլլաս :

Ուրեմն ահ Տիկին՝ դուն սկսէ նախ եկեղեցւոյն հարցընել , ու աղէկ հասկընալ ան վարդապետութիւնը՝ որն որ անիկայ Սուրբ Գիրքին մէջը գտեր է : Եկեղեցին ան վարդապետութիւնը անանկ գիրքերու մէջ անցուցեր է , որ ամէն մարդ կրնայ կարդալ , ու դիւրաւ հասկընալ : Դուն ան վարդապետութիւնը համառօտաբար՝ բայց դիւրիմաց ու բացայայտ կերպով պարունակուած պիտի տեսնաս Թրէնդի ժողովքին քրիստոնէական վարդապետութեանը մէջ , որն որ քեզի աս նամակովս կը խրատեմ : Ու անոր հետ կը խրկեմ քեզի նաև Աստուածաշունչին պատմութիւնը , որ Լոյոմին ըսուած հինդենակը շարադրեր է : Ա՛ս գիրքը տղայոց համար

գրուած ըլլալուն, քեզի անարժան ու անհաճոյ ե-
բեւայ: Քանզի աս պատճառով աւելի դիւրիմաց
ու պարզ է. և որովհետև անիկայ Սուրբ Գրոց
կարգին կը հետևի, ան պատճառաւ անիկայ մէկ
կերպով մը Սուրբ Գրոց տեղը կը բռնէ՝ առանց
նոյն անպատեհութիւնները ու դժուարութիւնները
քեզի ներկայացնելու: Սակայն աս անպատեհու-
թիւնները կամ դժուարութիւնները միշտ պիտի
չտևեն. ու իմ միտքս՝ քեզ բոլորովին Սուրբ Գրոց
ընթերցմունքէն ետ կայնեցընել չէ: Այս միայն կ'ու-
զեմ՝ որ դուն "նոր ծնած տղոց պէս", ինչպէս կ'ըսէ
մէկ առաքեալ մը՝ քիչ մը ատեն "հոգևոր ու մա-
քուր կաթով" սնանիս, որն որ եկեղեցին՝ ան բարե-
դրութ մայրը, քեզի շատ սիրով կը ներկայացընէ:
Քիչ մը ատեն անցնելէն ետքը՝ երբոր կարենաս
"աւելի հաստատուն կերակուր" ուտելու, ու երբոր
քու միտքդ երկարատև կրթութեամբ վարժած ըլ-
լայ՝ բարին ու չարը որոշելու, ան ատենը Աստուա-
ծաշունչ գիրքը ձեռքդ կ'առնես: Նոյն ինքն ևկե-
ղեցին զանիկայ քեզի պիտի տայ. միայն թէ քուկին
կարծալիքներուդ կարգն ու ընտրութիւնը՝ անոր
առաջնորդութեանը յանձնես. ու ինչպէս որ ար-
ժան է, անոր սորվեցուցածը ընդունիս և քու հաս-
կըցածդ մեկդի ձգես:

ՆԱՄԱԿ ԵՐՐՈՐԴ

ԼՈՒՍԻՆԼԸ ԵՒ ԵՒՐԸ

Ինչպէս որ դուն նախատես եղեր էիր, քու պատասխանդ ինծ աւելօք զարմացուց: Ես անտարակոյս կը յուսայի՝ որ դուն իմ խնդիրքս սիրով ու շուտով պիտի ընդունիս. ու ես առանց խղճի մը տաց, կը կարծէի որ՝ աս խնդիրքս քեզի առաջարկելով, իմ պարտքս կը կատարէի: Ո՛վ Վեր. դուն ինծ կը համոզես թէ՝ Սուրբ Գիրքը Աստուածմէ է. ու ետքն ալ զանիկայ կարծալուն միխիթարութիւնը ինծի կը ժխտես:

Ես քու միտքդ աղէկ հասկըցայ. ու Աստուած չընէ որ ես քու բարի դիտաւորութիւնդ գէշ միտքով առնեմ: Դուն կ'ուզես որ իմ հաւատքս Սուրբ Գիրքին մէջէն ճնանի, բայց պէտք չէ որ ինքիրենս զանիկայ անոր մէջէն դտնամ. իմ տեղս ուրիշները՝ ինծմէ աղէկները՝ զանիկայ պիտի դտնան: Ի վերայ այսր ամենայնի, ես ինչուան հիմա անոր մէկ քանի հատուածը կարդալով իմին պզտիկ աղօթագիրքիս մէջը՝ շատ օգուտ տեսայ: Աստուածաշունչ գիրքը չէ՞ որ սկսաւ իմ սրտիս մէջ եռանդ մը ձգել՝ հոգիս փրկելու համար. ու անանկ մէկ եռանդ մը՝ որ ինձ ստիպեց քեզի նամակ գրելու: Երդեօք Աստուածաշունչ գիրքը պատճառ չէ՞, որ ես քու խօսքերդ լսելու պատեհութիւնը ունեցայ. և իմին բազմաթիւ անհոգութիւնս մէկ դի ձգեցի, ու ճշմարտութիւնը կը փնտռեմ՝ ուսկից իմ կարծածես աւելի հեռացած էի: Աստի ես Սուրբ

Գիրքին շնորհակալութիւն ընելու՝ գիս պարտական կը սեպեմ: Ես անոր կը սպասեի, ինչպէս որ կը սպասուի մէկ հաւատարիմ բարեկամի այցելութեան՝ որմէ որ փրկաւէտ խրատներ ընդունիլ կը յուսացուի. ինչպէս որ ես քեզի կը սպասեի այն օրը՝ որ Ըստուած հաճեցաւ քեզ ինծի խրկել, բոլոր իմ երկբայութիւններս լուծելու ու փարատելու համար:

Դուն կը վախնաս, որ իմ տղայութեանս տպաւորութիւնները ինծի ինձս մը չտան: Իրաւ է որ ես շատ հեզ Ըստուածաշունչ գիրքը իմ հօրս ձեռքը տեսայ. ու աս բանը կրնայ ինծի գրգիռ մը ըլլալ զանիկայ ստանալու փափաքս աւելցընել: Ասկայն դուն մի կարծեր, որ ես իմ ազատահմիս կրօնական գաղափարներովը նախապաշարուած եմ: Ու ինչպէս որ քեզի ըսուցեր եմ, թէ որ իմ քովս նախապաշարում մը կայ՝ անիկայ բոլորովին անոնց գաղափարներուն ներհակն է: Հայց գիս կատարեալապէս լուսաւորելու համար, արդեօք մէկ ուրիշ աւելի պարզ միջոց մը կրնա՞մ գտնալ աս գիրքէն զատ՝ որն որ երկու եկեղեցին ալ իբրեւ Ըստուծոյ խօսք կը ճանչնան ու կը պատուեն:

Դուն կ'ըսես՝ թէ ես ինծի, ու իմ խելքիս հաւատալու ու ապաւինելու չեմ: Ես անանկ ըլլալը կը խոստովանիմ եւ չեմ գիտեր քեզի ինչ պատասխան տամ: Մէ որ քրիստոնէական խոնարհութիւնը ինծմէ կը պահանջէ՝ որ ես Աստուծոյ Գիրքը կարծաբէն հրաժարիմ, սիրով անկէ կը հրաժարիմ: Ո՛վ ալ եր. դուն աղէկ գիտցիր՝ որ եթէ իմ խնդիրքս

իմ աղաւտոհմիս չվերաբերիր ։ անձնասիրութեան ա-
մենևին չվերաբերիր ։ Ամէն մեծ ու ծանր պատ-
ճառները իմ սիրտս կը համոզեն ու կը բռնադատեն ։
ու ան իշխեցող զգացմունքը կը ստիպէ զիս ։ և կար-
ծեմ թէ ինծմէ չէ ։ Ես կ'ուզեմ իմ հոգիս փրկել ։
այո ։ ես զանիկայ կ'ուզեմ ։ թէ և հարկ ըլլայ ինձի
շատ նեղութիւն քաշել ։ Հայց արդեօք ես Աստ-
ուածաշունչ գիրքը կարդալու ատենս խոնարհու-
թիւն չէ՞մ կրնար պահել ։ Ու թէ որ ես միշտ զա-
նիկայ բացած ատենս՝ Աստուծոյ ըսելու ըլլամ
"Ա՛վ Աստուած իմ ։ մի թողուր որ ես քու խօս-
քիդ ծուռ իմաստ մը կամ մեկնութիւն մը տամ ։
ու քուկին հնորհացդ լոյսէն քու ողորմելի աղախինդ
մի զրկեր ։ որն որ ուրիշ բան չփափաքիր՝ բայց ե-
թէ քեզ ճանչնալ ։ ու քու ձայնիդ ընազանդիլ" ։
Ա՛վ Վկը · Բբա ։ Աստուած՝ որ ամենաբարի էակ
մըն է ։ արդեօք զիս մոլորութեան վտանգէն ջա-
զատեր ։

Արդեօք Աստուածաշունչ գիրքը այնչափ դժ-
ուարիմաց ու մո՞ւթ է ։ որ պարզամիտները առանց
մեկնիչի ու թարգմանի չկարենան զանիկայ հասկը-
նալ ։ Արդեօք Աստուած միայն իմաստնո՞ց համար
խօսեցաւ ։ Արդեօք Աստուած ինձի պէս տղայա-
միտները ու տգէտները չառաջմանէ ու ամմէնէն ա-
ւելի չմոտանո՞ց ։ Թէ որ Յիսուս Քրիստոս տակա-
ւին աշխարքիս վրայ ըլլար ։ արդեօք ես չէ՞ի թռչէր ։
ու չէ՞ի երթայր անոր խօսքը լսելու ։ Արդեօք չէ՞ի
փափաքեր նոյն ինքն Յիսուսը աչքովս տեսնալու ։
ու անոր խօսքերը ականջովս լսելու ։ Հա ես Սուրբ

Իրոց համար ալ ասոր նման փափաք մը կը զգամ իմ սրտիս մէջը : Գիտեմ , որ անոր մէջը խօսողը Աստուած է . ու ես զանիկայ քեզմէ սորվեցայ : Ես կը փափաքիմ անոր մէջէն Աստուծոյ խօսքը լսելու , ու կ'ուզեմ որ զանիկայ ես լսեմ : Ընդ ու իմին մէջ տեղս ալ մարդը որ կայնելու կամ մտնալու ըլլայ , ինձի նեղութիւն ու տանջանք կու տայ : Ո՛վ Վէր . Ըբբա , թողութիւն ըրէ . կարելի է թէ Աստուծոյ պաշտօնեաներուն դէմ խօսելով՝ Աստուծոյ դէմ կը մեղանչեմ : Հայց Աստուած գիտէ . որ իմ դիտաւորութիւնս ան չէ : Նկերէ իմ տգիտութեանս . վասն զի աս նիւթը՝ ինձի բոլորովին նոր բան մըն է :

Հրաման տուր որ ես քեզի բոլոր իմ միտքս յայտնեմ : Դուն կ'ուզես որ ես իմ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքս՝ եկեղեցւոյ առաջնորդութեանը յանձնեմ . ու անոր ուզածին չափ՝ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքէն հրաժարիմ . կամ անոր ընտրած հատուածները միայն կարդամ : Ես պատրաստ եմ անոր ուզածը կատարելու , թէ որ Աստուած ալ այնպէս կ'ուզէ : Հայց որովհետև դուն չես ուզեր որ ես առանց փաստի ու ապացոյցի անձնառուր ըլլամ , անոր համար քու փաստերդ ինձի ցոյց : Ու ինչպէս որ փաստերով զիս համոզեցիր՝ երբոր ես Սուրբ Գրոց ներշնչութեանը վարյօք երկբայութիւններ ու տարակոյսներ ունէի , նոյնպէս աս նիւթիս մէջն ալ՝ քու ապացոյցներդ ինձի ըսէ , ու զիս համոզէ : Ես աղէկութիւնն ալ քու կրնն աստուածսիրութենէդ կը սպասեմ իմ փրկութեանս համար : Խօսէ , ես քու խօսքդ մտիկ կ'ը-

նեմ. ու թէ որ քեզի հետևիմ, ինչո՞ւ մոլորելու վախ պիտի ունենամ:

Յ. Գ. Ճիմ դիտեր, թէ արդեօք արժա՞ն է Պարոն Տը Լասսալլին ինձի ըսած խօսքը քեզի կրկնել: Ես քուկին նամակդ անոր տուեր էի, որ կարթայ: Չանիկայ ետ տալով, մէկ դառնութեամբ ինձի ըսաւ. "Պէրեմն ինչո՞ւ համար զիս այնչափ բռնադատեց Էնն կտակարանը կարդալու: Արդեօք զիս քեզմէ աւելի դիւրաւարժ և ուշիմ կը կարծէ": *Ես խօսքը զիս աւելօք վշտացուց: Ես շատ յոյս ունէի անոր վրայով, որ Սուրբ Գիրքը կարթալէն շատ օգուտ պիտի քաղէր. և շիտակը՝ քու միտքդ պիտի դայ, որ Սուրբ Գիրքը կարթալու խրատ տուիր անոր:*

ՆԱՄԱԿ ՀՈՐՈՐԴ

ԵՒՒԵ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԼԸ

Ես ապացոյցները ու փաստերը, միշտ ուզելդ քեզի համար աղէկ չեմ սեպեր: Ես բանին մէջը՝ դուն մէկ ծածուկ հակամիտութիւն մը կամ յօժարութիւն մը ունիս, որն որ ես աւելի կ'ուզեմ բնաջինջ ընել քան թէ անուցանել: Դուն կ'ուզես ամէն բան տեսնալ, ու ամէն բան հասկընալ: Հապա ինձի որ խաղաղութիւնը ու հանգստութիւնը միայն կատարեալ խոնարհամտութեան մէջ կրնաս գտնալ: Դուն մոռցեր ես ուրեմն ան խօսքը, որ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս Թովմասին ըսաւ:

«Երանի՛ անոնց , որ չես չտեսան , ու ինծի հաւա-
տացին»: Բայց ես քեզի հետ անանկ մէկ ճամբայ
մը մտեր եմ՝ որ դուցէ աղէկ չէ որ անիկայ ձգեմ ,
ու երկու մէկմէկու ներհակ կացութեան մէջ ձեա-
լով , կամ՝ զքեզ նորէն հաճեցընելու , կամ՝ դուցէ
դայթակղեցընելու , ինծի պարտ կը սեպեմ քեզի ե-
կեղեցիին հեղինակութիւնը փաստերով ապացու-
ցանել , ինչպէս որ առաջ աստուածային յայտնու-
թիւնը ապացուցի: Դուն շուտով պիտի հաս-
կընաս , որ երկուքն ալ հաւասարապէս աղէկ հաս-
տատուած են . և թէ անոնք այնպէս անբաժանելի
են՝ որ մէկ մարդ մը ողջամիտ ու կատարեալ քրիս-
տոնեայ չիրնար ըլլալ , առանց Կաթոլիկ ըլլալու :
Բայց ասիկայ գիտնալէն ետքը , քեզի կ'աղաչեմ
որ քիչ մը կանգ առնես՝ քեզ եկեղեցւոյն առաջ-
նորդութեանը յանձնես , ու ճշմարտութեան դէմ
չմաքառիս :

Սուրբ Գիրքին աստուածային ներշնչութեամբ
գրուած ըլլալը՝ երկուքս ալ կ'ընդունինք : Բայց
գիտնալու հարկաւոր եղած բանը՝ անոր գիրը ու
բնագիրը չէ . հապա անոր ոգին ու իմաստն է :
«Գիրը կը սպանանէ , բայց Հոգին կ'ապրեցընէ»՝ (բ
Կորն . գ . 6 ,) կ'ըսէ առաքեալը : Էհմա ի՞նչ
պէտք է ընել՝ Սուրբ Գրոց մէջը պահուած ու ծած-
կուած աստուածային խորհուրդը կամ իմաստը
գտնալու համար : Ես հարցմունքին՝ երկու կերպ
պատասխան կը տուի : Մանկը կ'ըսեն «Պէտք է
որ իւրաքանչիւր մարդ իրեն մանաւանդ գաւտղու-
թեամբը զանիկայ անոր մէջը փնտռէ իրեն համար»:

Ըսիկայ մէկ բնական ճամբայ մըն է • ու ես շատ չեմ զարմանար աս առաջին ճամբան խորհելուդ ու ընտրելուդ համար : Ինձանք ալ կ'ըսեն "Աստուած աշխարքիս վրայ մէկ երևելի ու մշտատև առևան մը հաստատեց , ու անոր հրաման տուաւ Սուրբ Գիրքը մեկնելու իրեն անուանուած • ու անոր անսխալ ըլլալուն համար ալ ինքը երաշխաւոր է • ուստի անոր խօսքը մտիկ ըրէք , ու անոր կարած վճիռներուն ձեազանդ եղէք" : Ըսիկայ մէկ ճամբայ մըն է՝ որն որ հաւատքը կը հրամայէ • ու ինչպէս որ պիտի տեսնաս , միայն աս ճամբով կրնայ մարդս Աստուածգիտութեան հասնիլ :

Ըմմէն բանէն առաջ քեզի նախազգուշութիւնք մը տամ , որպէսզի իմ գործս պարզ ըլլայ : Ես տեղս երկու բան պիտի ապացուցեմ • Առաջինը՝ թէ մէկ անսխալ եկեղեցի մը կայ • Երկրորդը՝ թէ ան եկեղեցին Հռոմէական եկեղեցին է : Երկրորդ նիւթին կատարեալ ու մանրազնին քննութիւնը՝ երկարատև ու պատմական ծանօթութիւններու վերաբերեալ ըլլալով՝ աս նամակիս մէջը գրելը անպատշաճ կ'երևայ : Սակայն ես ան աշխատութենէն բոլորովին չեմ հրաժարիր • ու կրնամ աս մասնաւոր նիւթին վրայօք միայն քանի մը խօսք ըսուցնել , ու անոր վրայի երկայն փաստերը ընդհանուր առաջարկութեան մը թողուլ : Ըսան զի հոս թէ որ սկզբունքը աղէկ հաստատուի , բանին եզրակացութիւնն ալ դիւրաբար կ'ըլլայ : Ընդամմը ընդունելէն կամ հաստատուելէն ետքը , թէ մէկ անսխալ եկեղեցի մը կայ՝ դիւրաբար կը հակըցուի , որ անիկայ միայն Հռոմէական եկեղեցին կրնայ

ըլլալ : Մէկ խիստ պարզ խորհրդածութիւն մը՝ ան քանը շատ աղբեր կ'ապացուցանէ . այսինքն թէ՝ միայն Հռոմէական եկեղեցին է , որ անսխալութեան պահանջմունք կ'ընէ : Մէկ եկեղեցի մը՝ որ Աստուածմէ հաստատուած է ամէն վէճերը անսխալաբար դատելու համար , պէտք է որ ինքը զանիկայ յայտնապէս գիտնայ . ուրեմն անկէ՝ ի զատ ուրիշ եկեղեցիները՝ որ զերծնք անսխալ չեն ճանչնար , հարկաւ անսխալ չեն կրնար ըլլալ : Ան արտօնութիւնը , կամ ան սոսկալի իշխանութիւնը , Հռոմէական եկեղեցւոյն կը մնայ առանց վիճաբանութեան : Անիկայ փորձառութիւնով ալ կրնայ սորուիլ ու հասկըցուիլ : Ըրդւօք դուն անանկ մարդ մը տեսեր ես՝ որ մէկ անսխալ եկեղեցւոյ մը հաւատայ , ու մեր եկեղեցւոյն հեղինակութիւնն ու անսխալութիւն չընդունի : Ա՛վ տիկին՝ թէ որ դուն ալ հանգուցած ըլլայիր թէ մէկ անսխալ ատեան մը կայ , աղէկ գիտեմ որ՝ զանիկայ ուրիշ տեղ փնտռելու կամք չէիր ըներ , բայց եթէ ան եկեղեցւոյն մէջը՝ որն որ զրեթէ բոլոր քրիստոնէից վրայ կը տիրէ , ու կը թագաւորէ :

Ուրեմն մենք հիմա մեր ամենէն դլխաւոր նիւթը բացատրենք , ու ցուցընենք , թէ աշխարհս վրայ՝ մէկ եկեղեցի մը կայ , որն որ Աստուած հաստատեր է Աւրբր Գիրքը մեկնելու համար . ու որուն՝ ամէն վճռածները իր առաջնորդութիւնովը կ'ըլլայ : Ու ան ապացոյցները՝ ես իրենք պիտի բաժնեմ : Անփաստերը՝ որ մեզի անսխալ ատեանին հարկաւորութիւնը կ'ապացուցանեն : Աւրբր Գիրքը՝ որն որ

մեզի կը սորվեցընէ , թէ ան ատեանը Աստուծմէ հաստատուած է : Ու աւանդութիւնը՝ որն որ մեզի կը սորվեցընէ , թէ մարդիկ միշտ հաւատացին թէ մէկ անսխալ եկեղեցի մը կայ :

ԱՌԱՋԻՆ ԱՊԱՑՈՅՑ

Ընանկ ապէսանի Հարիւրորդապետին վրայ :

Այսպէս բանականութիւնը բաւականապէս կը հասկըցընէ , որ մեզի անսխալ ատեան մը հարկաւոր է : Եւ որ Սուրբ Գրոց իմաստը աստուածայնին է , պէտք է որ խորին ու դժուարիմաց ըլլայ • ու մենք ինչպէ՞ս կրնանք մեր առանձին խելքովը զանիկայ հասկընալ : Այլ ըն՞չ բան կայ որ՝ մեր խելքէն աւելի դիւրափոփոխ ու աւելի սխալական ըլլայ : Ահա ուրեմն հաւատքն ալ փիլիսոփայից տեսական դիտութիւններուն մէջը տիրող երկբայութիւններուն կամ ենթադրութիւններուն կարգը անցաւ : Փիլիսոփայութեան մէջ երկբայութիւնը նեղելի է • վասն զի մարդուս փրկութեանը վնաս մը չտար • ու աս պատճառաւ ալ անիկայ յանցանք կամ պակսութիւն չսեպուեցաւ : Պղատոն և Ըրիստոտել • Նէյպնից և Լոք • Քանթ և անոր աշակերտները զերար կը դատապարտեն , ու անդադար իրարու հետ վիճաբանութիւն կ'ընեն : Ամենք ալ համաշխարհական թերահաւատութեան մէջը՝ իմաստութեան խիստ բարձր աստիճանը գտան : Ի վերայ այսր ամենայնի՝

ասոնք մարդկանց մէկ մեծ մեղա մը չկրցան տալ. թէ որ մէկ փիլիսոփայ մը սխալեցաւ՝ իր սխալանքէն ազատեցաւ ու անպարտ մնաց, իր մահուանէն ետքը երեսէ ձգուելուն ու մոռցուելուն համար. թէ և իր կենդանութեան աւելը շատ մեծ համարումներ էր: Բայց մեր վիճակը ի՞նչ կ'ըլլայ, թէ որ յաւիտենական փրկութեան խնդիրը՝ որն որ հաւատքին նպատակն է, երեսակայական դրութիւններուն կարգը անցնելու ըլլայ:

Ա՛նաց որ՝ մեր առանձին խելքը՝ անշուշտ մեզ ան երեսակայական դրութիւններուն կ'առաջնորդէ ու կը տանի: Ըղուար կը զրուցեն, թէ Սուրբ Գիրքը՝ Աստուծոյ խօսքն է: Ես ալ այնպէս կ'ընդունիմ. բայց սա Սուրբ Գիրքը հասկընալ պէտք է: Ան որ մանաւանդ սիրքը զանիկայ մեկնելը իր վրան առնէ, նոյն Աստուծոյ խօսքը՝ այնչափ մարդկեղեն խօսք կ'ըլլայ, որչափ վարդապետներ որ անոր մէջը մտնան զանիկայ մեկնելու համար: Ու ինչո՞ւ համար բոլոր աշխարհ անոր մէջը պիտի չհաւատնուի:

Ով տիկին՝ ասանկ ըլլալէն ետքը, Աստուածաշունչ գիրքը ալ ի՞նչ բանի կը ծառայէ: Աստուածային յայտնութիւնը մեզի անօգուտ կ'ըլլայ: Ես ալ կը զրուցեմ՝ թէ գուցէ ալ աղէկ կ'ըլլար, որ զանիկայ բնաւ չստանայինք. գոնէ ան ատենը այնչափ մեծ գայթակղութիւններ չէր ըլլար. վասն զի Աստուծոյ խօսքը կամ վարդապետութիւնը՝ ամէնէն գիւրափոխ կարծիքներուն գերի եղաւ, Սուրբ Գիրքը՝ ցաւալի վիճաբանութիւններու անուցիչ նիւթ մը եղաւ, ու վերջապէս հաւատքը անարգուեցաւ,

ու Յիսուս Քրիստոսին խօսքին համեմատ՝ «Այն ինքն լոյսը խաւարն փոխուեցաւ : Հիմա արդիօք կրնաս հասկընալ թէ անիկայ Աստուծոյ խօսքն է : Ա՛յ : Ա՛ս Աստուածային կարգադրութիւնը ընդունելը անկարելի է. վասն զի անիկայ անոր իմաստութեանը անարժան է. կամ թէ ան կարգադրութիւնը՝ կանոնաւոր անկարգութիւն է :

Յիսուս Քրիստոս իրեն գործքը անկատար չձգեց : Ընդհակայ հարկադրեցաւ կամ պատշաճ սեպեց մէկ առեան մը հաստատել. ու անոր գերագոյն իշխանութիւն ու ճշմարիտ լոյս տուաւ իրեն գրաւոր խօսքը մեկնելու : Թէ որ աս օգնութիւնը չտար, գրաւոր խօսքը՝ Եկեղեցիին բաւական չէր ըլլար. ինչպէս որ մէկ օրինագիրք մը՝ մարդկային ընկերութեան բնաւ օգուտ մը չընար, թէ որ դատաւորաց ժողով մը անոր ուժ չտայ, ու պէտք եղած առենը զանիկայ չբացատրէ : Ու ան առանձնացեալ համր և անգործ օրինագիրքը՝ միշտ վիճաբանութիւններ պիտի պատճառէ, որոնք իր լուծութեանը համար անվերջանալի պիտի ըլլան : Ուրեմն պէտք է եզրակացընել, թէ մէկ երևելի առեան մը կայ. վասն զի անիկայ շատ հարկաւոր է՝ Եկեղեցւոյն խաղաղութեանը համար, հաւատոյ միութեանը համար, ու նաև նոյն ինքն Սուրբ Գրոց պատուոյն համար :

Ահա բանականութիւնը մեզի ասիկայ կը սորվեցընէ, որն որ անշուշտ խիստ համոզիչ է. բայց մենք աւելի համոզիչ փաստ մըն ալ ունինք. որ է իրողութիւնը : Թէ որ բանականութիւնը չկրնար հասկընալ՝ թէ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս մէկ եկե-

ղեցի մը հաստատելով անոր մէջ մէկ անսխալ ատեան մը կազմեր է։ Սուրբ Գիրքը ու պատմութիւնը համաձայնութեամբ մեզի կը վկայեն՝ թէ Ընտուած ազնիկայ ճշմարտապէս կազմեր է։ Դարձ և առաջ Սուրբ Գիրքը մտիկ ընենք։

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՊԱՑՈՑՑ

Սո՜ւբ Գիր՛ք։

Երբոր Տէրն մեր Յիսուս աշխարհս ձգելու մօտեցեր էր, ուզելով իր աշակերտները ապահով ընել՝ որպէս զի չվախնան թէ իր օգնականութենէն պիտի զրկին, անոնց Հոգին Սուրբը խոստացաւորն որ իրենք ամէն ճշմարտութեան պիտի առաջնորդէր։ "Ես ալ Հօրը պիտի աղաչեմ, և ուրիշ Մխիթարիչ մը պիտի տայ ձեզի, որ յաւիտեան ձեզի հետ բնակի։ Ընդհակայ ձեզի բոլորը պիտի սորվեցընէ։ Վասն զի չէ թէ դուք էք որ կը խօսիք, հապա ձեր Հօրը Հոգին՝ որ ձեր ներսի դին կը խօսի"։ (Յովհ. ժդ. 13։ ժե. 16, 26։ Մատթ. Ժ. 20։) Ուստի աս Յիսուսի աշակերտները՝ ետքը շուտով Երուսաղէմի մէջ միանալով. չվախցան աս բառերով սկսիլ ան թուղթը՝ որ եկեղեցիներուն գրեցին "Ընդկ երևցաւ Սուրբը Հոգին ու մեզի ալ" (Գործ. Ժե. 28։) Ու Տէրն մեր աս խօսքով կը հասկցընէր, թէ նոյն իշխանութիւնը իրեն եպիսկոպոսներուն կուտայ, որոնք որ կանոնաւորաբար ժողովքի մը մէջ կը

հաւաքին: Ուրեմն աշխարհիս վրայ մէկ Յիսուս Քրիստոսի եկեղեցի մը կայ, որ միանձնաբար Տէրոջը Հոգւովը կը կառավարուի: Ըս եկեղեցին մէկ յաւիտենական պաշտպանութեան մը խոստումնքները կը վայելէ "Դժոխքին դռները անիկայ պիտի չյաղթեն". (Մատթ. ժզ. 18.) Անիկայ "Աւետեանի Ըստուծոյ եկեղեցին է, ճշմարտութեան սիւնը, ու հաստատութիւնը". (ա Տիմ. գ. 15.) Յիսուս Քրիստոս զանիկայ բնաւ պիտի չձգէ: "Ես հա ամէն օր ես ձեզի հետ եմ մինչև աշխարհիս վերջը": (Մատթ. իը. 20:) Ըս խոստմնքները միայն առաքեալներուն համար հասկըննալու չէ. հապա անոնց յաջորդնեբուն համար ալ, որովհետև առաքեալները չպիտի ապրէին մինչև աշխարհիս վերջը:

Ըս եկեղեցիին երկնային գլուխը Յիսուս Քրիստոս է. բայց անիկայ երկրաւոր գլուխներ ալ ունի. որոնք նոյն ինքն Հոգին Սուրբ եկեղեցւոյն վրայ նայօղ դրեր է: "Ձ գուշացէք ձեր անձերուն և բոլոր հօտին, որուն վրայ Հոգին Սուրբ ձեզ տեսուչ դրաւ Ըստուծոյ եկեղեցին հովուելու": (Գործ. ի. 28:) "Ըն որ ձեզի մտիկ կ'ընէ, ինձի մտիկ կ'ընէ. և ան որ ձեզ կը մերժէ զիս կը մերժէ": (Ղուկ. ժ. 16:) Պէտք է նաև անոնց շնազանդիլ, թէ և անոնք անարժան ըլլան իրենց մոլութեանը համար: "Հնազանդ ըլլան. չէ թէ մինակ բարերարներուն ու հեզերուն, հապա ժանտաբարոյներուն ալ": (ա Պետ. բ. 18:) Եկեղեցին աս ամէն բանէն 'ի զատ մէկ գլուխ մը ունի՝ յաջորդ Սուրբ Պետրոսի, որն որ մասնաւոր խոստմնքներ ստա-

ցաւ : «Պետրոս Պետրոս (Վէմ) ես , ու ասա վէմին վրայ պիտի շինեմ իմ եկեղեցիս : Ու երկնից թագաւորութեան բանալիները քեզի պիտի տամ . և ինչ որ երկրի վրայ կապես , երկինքի մէջ կապուած պիտի ըլլայ . ու ինչ որ երկրի վրայ արձակես , երկինքին մէջ արձակուած պիտի ըլլայ : Ես քեզի համար աղօթք ըրի՝ որ քու հաւատքդ չպակսի . և դուն երբոր դարձի գաս . քու եղբայրներդ ալ հաստատէ . Ըրածէ իմ գառնուկներս , արածէ իմ ոչխարներս»: (Մատթ . ԺԶ . 18 , 19 : Պուկ . ԻԲ . 32 : Յովհ . ԻԱ . 15—17 :)

Ես եկեղեցւոյն պաշտօնեաները՝ մեղքերը արձակելու ու կապելու իշխանութիւն ունին . նոյն իշխանութիւնը՝ որն որ քիչ մը առաջ տեսանք որ աւելի բացայայտ կերպով մը Սուրբ Պետրոս Ըռաքեալին տուեցաւ . «Երկրի վրայ ինչ որ կապէք , երկինքի մէջ կապուած պիտի ըլլայ . ու երկրի վրայ ինչ որ արձակէք , երկինքի մէջ արձակուած պիտի ըլլայ : Որոնց որ մեղքերը թողուք , թողուած ըլլայ անոնց . և որոնց որ մեղքերը ետ բռնէք , բռնուած ըլլայ»: (Մատթ . ԺԸ . 18 : Յովհ . Ի . 23 :) Ահա ապաշխարութեան ատեանին հիմը ասիկայ է : Ես եկեղեցին տեսանելի է . ու անկէ կրնայ խորհուրդ ու խրատ ուզուիլ . ու անոր վճիռները՝ նոյն ինքն Աստուծոյ խօսքերուն պէս յարգութիւն ու պատիւ ունենալու են : «Թէ որ քու եղբայրդ քեզի դէմ մեղանչէ , Եկեղեցիին ըսէ . Թէ որ եկեղեցիին ալ մտիկ չընէ , հեթանոսի ու մաքսաւորի պէս թող ըլլայ քեզի»: (Մատթ . ԺԸ . 15—17 :) Վերջապէս

բոլոր աս խօսքերով՝ առաքեալին մէկը՝ մէկ ակըն-
բունք մը կը հաստատէ մարգարէութիւնները մեկ-
նելու. ու աս սկզբունքը յայտնապէս Աստը Գրոց
ամէն մասերուն համար ալ կը հասկըցուի. և թէ՝
աս մեկնութիւնը միայն իրեն կը պատշաճի: «Այլ
առաջ աս գիտնաք, որ Գրոց ամէն մարգարէութիւն՝
իր յատուկ մեկնութիւնը չունի»: (ը Պետ. ա. 20:)
Ո՛վ բարեպաշտ տիկին. արդեօք աս վկայութի-
ները բաւական չե՞ն մէկ ընախապաշարուած մարդ մը
համոզելու, թէ աշխարքիս վրայ մէկ տեսանելի եկե-
ղեցի մը կայ. որն որ անսխալականութեան խոստ-
մունքները կը վայելէ. ու անխափան յաջորդու-
թեամբ մը առաքեալներէն իջած է, ու ինչուան աշ-
խարհիս վերջը պիտի տեւէ:

ԵՐՐՈՐԴ ԱՊԱՑՈՅՑ.

Ը–ԱՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆ:

Վերջապէս աս բանը պատմական իրողութիւն-
ներն ալ կը հաստատեն: Մէկ հաստատ և մշտատե
աւանդութիւն մը՝ որն որ առաքեալներուն ժամա-
նակէն ի վեր կը տեւէ, մեզի վկայութիւն կու տայ՝
թէ բարեպաշտ ու աստուածասէր մարդիկ միշտ հա-
ւատացին, թէ մէկ անսխալ եկեղեցի մը կայ:

Այլ ոմանք ընդդիմութիւն ընելով պիտի ըսեն
թէ «Աւանդութիւնը ստոյգ կերպով բան մը չկըր-
նար ապացուցանել. վասն զի աւանդութիւնը ուրիշ

բան չէ՝ բայց եթէ սխալական մարդիկներուն վկայութիւնն է։ Ինչ որ դուն քու ուշիմութեամդ ու աստուածպաշտութեամդ ասանկ անհրաւ կարծիքը աղէկ մը քննելու ըլլաս՝ զանիկայ շուտով կը հերքես. ապա թէ ոչ՝ ասանկ կարծիքին նայելով՝ բոլոր առաքելական եկեղեցիներուն համակամ միաբանութիւնը անգամ պիտի չկարենայ բան մը ապացուցանել։ Ահա միայն ան մարդիկներուն վկայութիւնը ասանկ տեղը կը յիշեմ՝ որոնք առաջին դարերուն քրիստոնեաներն էին. ու առաքեալներուն ժամանակակից ու անմիջական յաջորդներն էին. վասն զի անոնց վկայութիւնը կրնայ անսխալ ու Աստուծոյ կողմանէ ըլլալ։ Բայց ան վերոյիշեալ անհրաւ կարծիքը՝ նոյն ինքն քրիստոնէութիւնը կը փլցնէ ու բնաջինջ կ՚ընէ։ Ինչու որ՝ ասանկ աւանդութիւնը՝ ոըուն ոմանք չեն հաւատար՝ մեր ամենուս հարկաւոր է Սուրբ Գրոց աստուածութիւնը ու անսխալութիւնը ապացուցանելու համար. կամ ան հրաշքները ու մարգարէութիւնները՝ որոնք նմանապէս Հին ու Նոր Կտակարանին աստուածային ներշնչութիւնը կ՚ապացուցանեն։ Մէկ կարծիք մը հակասական պիտի չըլլայ որ ընդունելի։ Ահ որ աւանդութիւնը հերքենք՝ պէտք է որ զանիկայ միշտ հերքենք։ Ահ որ եկեղեցիին անսխալութեանը վերաբերեալ՝ անոր տուած վկայութիւնը չընդունինք՝ պէտք է որ Սուրբ Գրոց աստուածային ներշնչութեանը վերաբերեալ տուած վկայութիւնն ալ բնաւ չընդունինք։ Հիմա տեսար որ ասանկ առարկութիւնը որչափ ծուռ ու անտեղակար է։ Մէկալ կողմանէ ալ՝ թէ որ

աւանդութեան վկայութեանը հաւատալու ըլլանք՝ Սուրբ Կոյսը Աստուածածին համար, պէտք է որ առանց երկբայութեան անոր վկայութեանը հաւատանք՝ նաև եկեղեցւոյ համար: Ասոնի ես պատշաճ կը տեսնեմ ասկից առաջ խօսքս ընելու աւանդութիւնը ինձի օգնութիւն կոչել՝ մէկ անհատ առեանի մը կամ եկեղեցիի մը դոյութիւնը հաստատելու համար:

Այս բանը՝ խիստ հին ու խիստ պատուելի հարց գիրքերէն քաղուած քանի մը բացայայտ խօսքերով աղէկ կ'ապացուցուի: Ո՛վ տիկին, քեզի ձանձրութիւն չտալու համար՝ ասկից միայն երկու կամ իրեք վկայութիւն յիշատակելը՝ ինձի բաւական կը սեպեմ:

Սուրբ Երանոսը Սուրբ Պողիկարպոսին աշակերտ էր. Սուրբ Պողիկարպոսն ալ Սուրբ Յովհաննէս աւետարանիչին աշակերտը ըլլալով՝ Սուրբ Երանոսը առաքեալներուն շատ մօտ եղած կը սեպուի: Այս սուրբ մարտիրոսը՝ հերետիկոսներուն դէմ վէճաբանութիւն ըրած ատենը՝ միայն Սուրբ Գիրքին վրայ չէր կռթներ. հապա աւելի ընդհանրական եկեղեցիին հաւատքը՝ անոնց վկայութիւն կը բերէր, ըսելով "Այս հաստատուն և միակերպ աւանդութեամբ, ու ասոնց առաքեալներէն քարոզուած հաւատքով՝ որն որ աշխարհիս մէջը ընդունուեցաւ, ու հինգուան ասկից ժամն անոնց յաջորդ եպիսկոպոսներուն ձեռքովը պահուեցաւ՝ մենք կը շփոթինք ու կ'ամչցընենք բոլոր անոնք, որ ապօրինաւոր ժո-

ղովքներ կ'ընեն ։ և իւր պատճառաւ՝ անձնասիրութեամբ , կուրութեամբ կամ չարութեամբ"։ Ընդհակայ Հռովմայ եպիսկոպոսաց յաջորդութիւնը ներշանակելէն ետքը՝ ներքեւը քանի մը հերետիկոսական աղանդներու դէմ այսպէս կը զրուցէ ։ "Այս կ'ուզեմ անոնց ցուցընել աւանդութեան զօրութիւնը , և ան բացարձակ իշխանութիւնը , որով անիկայ մարդկանց սրտին ու մտքին վրայ կը տիրէ ։ Խիստ շատ բարբարոս ազգեր կան ։ Ես զանոնք բարբարոս կը կոչեմ անոնց լեզուին համար ։ Բայց կարծիքներու ու վարդապետութեան կողմանէ՝ շատ իմաստուն , ու խիստ աստուածահաճոյ են ։ որովհետեւ արդարութեամբ և աղջախոհութեամբ կ'ապրին ։ Իրենք ան ազգերը Յիսուս Քրիստոսի հաւատքը ընդունեցին առանց թուղթի և թանաքի ։ Ընենք միայն փրկութեան վարդապետութիւնը սորվեցան , որն որ Հոգւոյն Սրբոյ միմտորդութեամբը անոնց սրտին մէջը գրուած է ։ ու միայն հին աւանդութեամբ կը հովուին ։ ու ան աւանդութիւնը հաւատարմութեամբ կը պահեն՝ Ըստրիչ Աստուծոյն ու անոր Որդւոյն Յիսուս Քրիստոսի վրայօք ։ Ընենց հարքը՝ առաքեալներէն կամ առաջին աշակերտներէն սորվելով , նոյն հաւատարմութեամբ զանիկայ ցեղէ ի ցեղ իրենց զաւկրներուն սորվեցուցեր ու անցուցեր են ։ ու անոնց մէջը ինչուան հիմա հերետիկոսական ժողովքներ չեն եղած"։ (Ընդդէմ Հերես ։ գիրք ։ գ ։ գլուխ ։ գ ։)

Ասոնի ան պարզամիտ ժողովրդոց հաւատքը՝ չէ թէ Սուրբ Գրոց վրայ , հապա աւանդութեան վրայ

հաստատուած էր : Ա յսու ամենայնիւ՝ Սուրբ Ե-
բանոսը՝ առաքելոց խիստ մօտ ժամանակի մը մէջ
գրելով, զանոնք դատապարտելու տեղը կը դնէ :
Ուրեմն Սուրբ Երանոսին խօսքին նայելով՝ Սուրբ
Գիրքէն ի զատ մէկ իշխանութիւն մըն ալ կար ,
որուն վճիռները կամ՝ որոշմունքները՝ օրէնք կը
սեպուէին : Մէկ անսխալ եկեղեցի մը կար : Տէր-
տուղիանոս անունով մէկ ուրիշ Հայր մը՝ որն որ
երրորդ դարուն սկիզբը կը գրէր , նմանապէս կը
ծանուցանէ . "Առաքեալներուն քարոզած բաները
չենք կրնար ուրիշ կերպով գիտնալ , բայց եթէ ա-
նոնց հիմնած եկեղեցիներէն՝ որոնց անունք կենդանի
ձայնով , ու ետքն ալ իրենց թղթերովը սորվեցու-
ցին : Ո՛ և իսկ վարդապետութիւն՝ որ ան առա-
քելական մայր եկեղեցիներուն , որոնք հաւատքին
չափ հին են , վարդապետութեանը հետ կը համա-
ձայնի՝ ճշմարիտ է . վասն զի ան վարդապետու-
թիւնն է՝ որ եկեղեցիները առաքեալներէն առին ,
առաքեալները Յիսուս Քրիստոսէն , ու Յիսուս
Քրիստոսն ալ Աստուծմէ" :

Ա ս խօսուածքը կը համարի , թէ ընդհանրական
եկեղեցին առաքելական վարդապետութիւնը ամ-
բողջ պահեր է առանց սխալելու : Ու Տերտուղիա-
նոսը ամենևին չհաճիր , որ իւրաքանչիւր մարդ
Սուրբ Գրոց վկայութիւնը եկեղեցւոյ վկայութեա-
նը դիմագրէ . ու ան պատճառաւ աս երևելի խօսքը
կը ղրկուցէ "Թէ որ Սուրբ Գրոց վրայ եղած վիճա-
բանութիւններուն վախճանը՝ երկու կողման ալ նը-
պաստաւոր չըլլայ , դեռ իրաց կարգը կը պահանջէ ,

որ սկսինք ան քննութիւնովը որ հիմա կ'ընենք : "Նոյն ինքն Հաւատքը որո՞ւն կը վերաբերի • Սուրբ Իրիքը որո՞ւն է , ու Քրիստոնէական վարդապետութիւնը՝ ո՞րմէ , որո՞ւն ձեռքովը , որո՞ւն , ո՛ր ժամանակ՝ անցած է՞" : (Պատուէրքը ընդդէմ Հերե • 19 , 21 :)

Ես կրնամ Սուրբը Կիպրիանոսէն ալ քեզի վկայութիւն բերել , որ Տերտուղիանոսին աշակերտն էր • և ուղղափառ եկեղեցւոյն միութեանը վրայ դրած ճառին մէջը այսպէս կը գրուցէ : "Սուրբ Պետրոսին ձեռքովը հիմնած ու հաստատուած եկեղեցին՝ Յիսուս Քրիստոսէն բնաւ չզատուիր • ու եպիսկոպոսը եկեղեցիին մէջն է • եկեղեցին ալ եպիսկոպոսին մէջն է • այնպէս որ՝ եպիսկոպոսին հետ չեղող մարդը՝ եկեղեցիին մէջը չէ • ու Յիսուս Քրիստոսի ողջախոհ հարսը՝ չկրնար աւրիլ • անիկայ մեզ կը պահէ Ըստուծոյ համար • և ան՝ որ Յիսուս Քրիստոսին եկեղեցին կը թողու , Յիսուս Քրիստոսին հատուցումները ամենևին պիտի չընդունի • ու վերջապէս ան մարդը որ եկեղեցին իրեն մայր չէ ճանչցեր , ըստուած ալ իրեն հայր չկրնար ունենալ" : (Ի՛նութիւն Ուղղ • Եկեղ • կը թուղթին վերջը :)

Հայց ես առանց քեզի ձանձրութիւն տալու , կ'ուզեմ որ Սուրբ Աթոստինոսին խօսքերն ալ աս տեղս յիշեմ: Բնաւ մէկ վարդապետ մը՝ աստուածապաշտութեան , դիտութեան , ու նրբամտութեան կոչմանէ անոր պէս մեծ պատիւ ու յարգութիւն չունի • ու բնաւ մէկ վարդապետ մին ալ անոր պէս

ուղղափառ կամ ընդհանրական եկեղեցւոյն պո-
յութիւնը բացայայտ կերպով չէ հաստատած :
"Եկեղեցին լեռան վրայ հաստատուած ըլլալով,
ինչպէս որ կ'ըսէ Սուրբ Աւետարանը՝ բոլոր աշխարհ
զանիկայ պիտի ճանչնան • ու անիկայ պիտի չկարե-
նայ ծածուկ մնալ : Միայն անոր մէջը կրնայ գըտ-
նուիլ անանկ մէկ ստոյգ միութիւն մը, որ ո՛և իցէ
դիպուածով անկէ պիտի չզատուի": (Պարմենիանո-
սի Թուղթին դէմ • Կիղք • ՟ք • գլ • ե • Յօդ • 28 :)
Ինչպէս որ մինակ աս եկեղեցին Սուրբ Կրոց աս-
տուածային ներշնչութեանը վրայօք մեզի վկայու-
թիւն կու տայ, այնպէս ալ՝ Սուրբ Օգոստինոսին
խօսքին նայելով՝ անկիայ մինակ իշխանութիւն ու-
նի Սուրբ Կիրքը մեզի մեկնելու : Ու ոմ որ առա-
ջին նկութին վրայօք անոր կը հաւատայ, պէտք է որ
երկրորդին վրայօք ալ անոր հաւատայ : Ահա ես
քիչ մը առաջ՝ աւանդութեան վրայ ալ աս նոյն
խորհրդածութիւնն ըրի : Երրեւք կրնայ գտնուիլ
ասկէ աւելի զօրաւոր պատասխան մը՝ որն որ աս
Սուրբ և գիտուն անձը, Օգոստինոսը՝ Մանիքէոսին
աշակերտացը դրեց աս նկութիս վրայօք : "Հայց ես
աւետարանին չեմ հաւատար, թէ որ ուղղափառ և-
կեղեցւոյն հեղինակութեամբը չհամոզուէի : Թէ որ
մտիկ ըրի ինձի ըսողներուն, թէ աւետարանին հա-
ւատա, ինչո՞ւ համար պիտի չհաւատամ ու մտիկ
չընեմ նոյն ըսողներուն թէ՝ Մանիքէոսին մի հա-
ւատար : Երկուքին մէկը հաւատալու է : Կամ
դուն աւետարանին մէջը Մանիքէոսին նպաստաւոր
բան մը ինձի կարող չպիտի ըլլաս ցուցընել, ու ես

ան ատենը աւելի Քաթոլիկներուն պիտի հաւատային, քան թէ քեզի : Կամ թէ Ընտարանին մէջը անոր նպաստաւոր մէկ բացայայտ վկայութիւն մը դանալու ըլլաս , ան ատենն ալ ո՛չ անոնց պիտի հաւատայի , և ո՛չ ալ քեզի : Ընծոնց չպիտի հաւատայի , վասն զի քեզի համար ինձի սուտ ըլուցնին • քեզի ալ չեմ հաւատար , վասն զի դուն ինձի անանկ գիրք մը կը ցուցընես՝ որուն որ ես աս ներքագրութեանս մէջ ինձի սուտ ըլուցողներուն հաւատքովը ու վկայութեամբը հաւատացեր եմ" : (Անիքէոսին Էֆիմունք ըսուած՝ նամակին դէմ • գլ • ե :) Ես խօսուածքը բան մը չհասկըցնէր , թէ որ չըլլայ աշխարհիս վրայ մէկ եկեղեցի մը՝ որ անսխալ ատեանի մը պէս Սուրբ Գիրքը մեկնէ • որովհետև Սուրբ Գրոց աստուածային ներշնչութիւնը միանակ անիկայ կրցաւ մեզի ապացուցանել : Ես քեզի խիստ շատ ուրիշ վկայութիւններ ալ կրնամ բերել • բայց վերոյիշեալ վկայութիւններս բաւականապէս կ՚ապացուցանեն քեզի թէ քրիստոնէութեան սկզբնաւորութենէն՝ ի վեր միշտ եկեղեցւոյն հեղինակութեանը , ու անոր վճռոցը բացարձակապէս ընդունելութիւն ընելուն հարկաւորութեանը հաւատք ընծայուելը է : Սոր վրայ երկբայութիւն ընելու համար՝ ո՛չ միայն աս վկայութիւնները հերքելու ենք , հապա նաև ուրանալու ենք խիստ շատ ու ստուգուած ճշմարիտ իրողութիւնները , որոնք կը վաւերացընեն թէ աս համոզումը միշտ ընդհանրական էր : Սպա թէ ո՛չ չենք կրնար բացատրել , թէ աս կերպ հաւատք ընծայելը՝ ինչպէս յանկարծ ծագե-

յաւ , ու ինչպէս բոլոր աշխարհիս մէջը զօրութիւն ու հաստատութիւն գտաւ • ու նաև չենք կրնար ցուցընել ո՛չ անոր սկզբնաւորութիւնը , ո՛չ անոր առաջին հեղինակները , ո՛չ անոր առաջին դիմաղիր թշնամիները , և ո՛չ իսկ աս հակառակութեան հետքը : Ասիկայ հրամայողական ապացոյց մըն է , որ խիստ մեծ զօրութիւն ունի : Վասն զի թէ որ մտածենք , թէ անսխալ եկեղեցւոյն վարդապետութիւնը՝ մարդուն յաւուրկ կամացը շատ դէմ է , (դուն ասիկայ փորձառութեամբ դիտես) կրնանք ըսել , թէ եկեղեցւոյն հեղինակութիւնը՝ միայն իր գործքէն կամ գործածած հեղինակութենէն բաւականապէս կ'ապացուցուի : Աս տեսակ նիւթի մէջ եղած յայտնութիւնը կամ յառաջադիմութիւնը ստուգութիւն կամ արդարացուցում կը սեպուի : Ու նոյնչափ անկարելի պիտի ըլլար աս հեղինակութեան հանրական հաստատութիւնը բացատրել , թէ որ անիկայ օրինաւոր ջրլլար՝ որչափ որ անկարելի պիտի ըլլար քրիստոնէութեան աշխարհածաւալ տարածումը բացատրել , թէ որ Աստուած անոր չնպաստէր : Ամէպէտ ես աս նամակիս մէջը աս նիւթին վրայօք ըստ արժանւոյն երկար չխօսեցայ , բայց կարծեմ թէ քեզի պէս ուշիմ ու խելացի տիկինը համոզելու համար՝ պէտք եղածը ըստ բաւականին զրուցեցի • վասն զի դուն իրաւցընէ զօրաւոր փաստեր կ'ուզես • բայց զանոնք գտնալէն ետքն ալ՝ աւելօք գոհ ըլլալով կը բաւականանաս :

Ո՛վ տիկին դուն ինծմէ ապացոյցներ ուզեցիր : Ահա քեզի իրեք ապացոյց : Ամէ որ կարծես թէ ա-

նոնց մէկ հատը մինակ չկրնար կատարեալապէս ապա-
ցուցանող ըլլալ մեկալներէն զատուելով, գոնէ ի-
բարու հետ միանալով ու համաձայնելով կրնան
իրարմէ այնպիսի ուժ առնել՝ որ մարդ մը չկարենայ
անոնց դէմ դնել: Ես պատճառաւ աս ապացոյց-
ները շատ զօրաւոր երևցան, Ասաքալին, Պօսուէին,
Ֆէնելոնին, Մասիլոնին, ու ամէնէն գարուս մէջ
գտնուած եկեղեցւոյն լուսատու հեղինակներուն:
Ես գերապանծ ու երևելի մարդիկները՝ որ ես քեզի
կը յիշեմ, թէպէտ և մանր մունր նիւթերու վրա-
յօք իրարմէ տարբեր կարծիքներ ունէին, սակայն
ամէնքն ալ համաձայն հաճութեամբ կ'ընդունէին
մէկ անսխալ եկեղեցի մը, ու նաև կը ճանչնան ան
զարմանալի կարգը՝ որն որ Տէրն մեր Յիսուս Քրիս-
տոս ան եկեղեցիին մէջը հաստատեց, հաւատաց-
եալները՝ իրենց հովիւին յանձնելով, հովիւները՝
իրենց եպիսկոպոսներուն, ու բոլոր քրիստոնէից ե-
պիսկոպոսները Հռովմայի Աթոռին, որն որ աս զար-
մանալի ընդհանրական միութեան կեդրոնն է, ու
որն որ բոլոր աշխարհքս կը գրկէ. ու մարդկային
պատմութեանը մէջ անոր հաւասարը ու նմանը
չկայ: ՈՀ. որչափ գեղեցիկ է ան խօսքը, որն որ
Պօսուէն սրտանց ըզուցեց երբոր 1682ին եղած ժո-
ղովքին առջևը Գաղղիական եկեղեցւոյն իրաւունք-
ները կը պաշտպաներ: «Մ՛չ Հռովմէական սուրբ
եկեղեցի, մայր եկեղեցեաց և մայր ամենայն հաւա-
տացելոց. եկեղեցի՝ Աստուծմէ ընտրուած, իր զա-
ւակները մի և նոյն հաւատքի մէջ, մի և նոյն սիրոյ
մէջ միացընելու համար. մենք միշտ բոլոր սրտով

քու միութեանդ պաշտպանութիւն պիտի ընենք"։ Ես աղէկ գիտեմ՝ որ դուն քուկին ծնած եկեղեցիդ մէջը, ու նաև քուկին նորոգիչ ըսուած Իրօթէս-թանդիներուդ մէջը, կրնաս ինձի՝ դիտուն, առաքինի, և աստուածապաշտ մարդիկներ ցուցընել։ Ո՛վ տիկին՝ ես կը հերքեմ այն զրպարտութիւնները, որ քանի մը տարիէ՝ ի վեր՝ ոմանք անոնց դէմ դնելու կ՚աշխատին։ Բայց դուն նախապաշարմունքին զօրութիւնը աղէկ կը ճանչնաս, որ անիկայ ուղղադատ սրտի վրայ ալ կը տիրէ։ Ինչ որ անոր յարձակելու ըլլաս՝ հայհոյութեան ու անկախութեան փորձութիւնն ալ, որն որ դիւրաւ կը սպրդի ու կը մտնայ գերազանց յատկութիւններ ունեցող մարդկանց սրտին մէջը, ան ատենը պիտի հակընանք չմիացած եկեղեցիներ ըլլալուն պատճառը՝ որ ատոնց յառաջ բերուած ճշմարտութիւններն ալ բոլորովին ընդունելու ըլլանք։ Սակայն նոյն ինքն պատմութիւնը՝ մէկ նոր ապացոյց մըն է, թէ եկեղեցւոյ մէջ մէկ երևելի ատեան մը հարկաւոր է։ Արծիմաստ Պօսուէն՝ ատ բանը շատ աղուոր հասկըցուց Պէն եկեղեցիներուն պատմութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց եթէ իրենց փոփոխութիւններուն պատմութիւնն է։ Շատ դժուար բան է անոնց եկեղեցի անունը տալ. աղանդ՝ անոնց շատ աւելի կը վայլէ. անոնք այնչափ շատ հատուածներու կամ կոտորակներու բաժնուելու ընդունակ են՝ որ կրնան յանհունս բաժնուիլ։ Ես բանին վրայ ամենևին զարմանալ պէտք չէ։ Մէկ սկզբունք մը՝ ինչպէս որ է, անոր հետևութիւնն ալ այնպէս կ՚ըլլայ։ Որովհետև չմիա-

ցած եկեղեցիները չեն ուզեր՝ որ մէկ դատաւոր մը ընտրուի վիճաբանութիւնները որոշելու վրայով, աս պատճառաւ չկրցան հեղինակութեան կամ իշխանութեան կնդրոն մը ունենալ. ու քանի իշխանութիւն մը չունենալով, չկրցան ունենալ նաև ոչ ապահովութիւն հաւատացելոց համար. և ոչ միութիւն եկեղեցւոյ համար"։ Իւրաքանչիւր մարդ՝ կ'ըսէ Պօսուէ՝ ինքիրեն մէկ աստուան մը կազմեր է, ու հոն իրեն կարծեացը ու հաւատքին ինքը ընտրող դատաւոր եղեր է։ Նէ թէպէտև այնպէս կ'երեւայ, որ աս նորոգիչները կ'ուզեն մարդուս միտքը սանձել, ու Աստը Դրոց սահմաններէն դուրս չհանել. սակայն որովհետև ազատութիւն տուած է որ իւրաքանչիւր հաւատացեալ անոր մեկնութիւն տայ, ու անանկ հաւատայ՝ թէ ան մեկնութիւնը իրեն տրտկնքնօղը Հոգին Աստը է. անոր համար ամէն մարդ աս վարդապետութեան ուժովը իշխանութիւն կամ հեղինակութիւն ունի իրեն դատումը պաշտելու, իրեն սխալները սրբացընելու, ու իրեն ամէն խորհուրդը կամ մտածութիւնը Աստուածաշունչ կարծելու։ Ըս ասանկ ըլլալովը՝ յառաջմանէ հասկցուեցաւ, որ աս ազատութիւնը սանձ մը չունենալուն համար՝ աղանդները յանհունս պիտի շատնան, յամառութիւնը անյաղթելի պիտի ըլլայ. ու թէ որ ոմանք վիճաբանութենէ ետ կայնին, կամ իրենց երեւակայական մտածմունքները՝ աստուածայնին ներշնչութեան տեղ դնեն, ուրիշները այսպիսի անխելք ցնորքներէն կամ երազներէն ձանձրանալով, ու չուզելով կրօնին մեծափառութիւնը՝ այնչափ ա-

*զանդներու բաժնուած տեսնալ, պիտի երթան մէկ մահարբեր Հանգստութիւն մը ու կատարեալ անկախութիւն մը պիտի փնտռեն կրօնից անտարբերութեան մէջը կամ անաստուածութեան մէջը"։ * Այն ինքն Պօսուէ՝ Կղոդիոս արքունական գործակալին հետ ըրած քննութեան մէջը, անոր աղէկ հասկցուց՝ թէ Քրօթէսթանդութեան սկզբունքը զանիկայ խիստ ծուռ ճամբաներու պիտի առաջնորդէ։ ու կ'ըսեն թէ՝ անոր աս խելացի հարցմունքը ըրաւ։ «Պարոն արդեօք դուն կրնաս հաւատալ, թէ մէկ խեղճ պառաւ կնիկ մը կարենայ այնչափ լոյսեր ունենալ, որչափ որ բոլոր եպիսկոպոսաց ժողովք մը ունի"։ Կ'ըսեն թէ՝ Կղոդիոսը աս հարցմունքէն շատ շփոթեցաւ։ Ես ասոր ամենևին տարակոյս չունիմ։ Ո՛վ տիկին, աս խօսքը քեզի քիչ մը ծանր պիտի երևայ։ Ես հարկաւոր չեմ սեպեր աս խօսքը շատ երկրընդրնել. վասն զի եկեղեցւոյն հեղինակութեանը վրայ գրեթէ ամէն պէտք եղածը զրուցեցի։ Ու կարծեմ թէ դուն հիմա վտանգը ու ձեասը աւելի աղէկ ճանչցար, ըստ որում Քրօթէսթանդ ես ի քնէ։

Ո՛վ տիկին, ես հիմա քուկին վերջին նամակիդ վրայօք քեզի խրատ մը պիտի տամ։ Դուն եկեղեցւոյ հեղինակութեանը բնաւ մի նախանձիր. իբր թէ ասիկայ քուկին ազատութեանդ մէկ մասը քեզմէ վերցընէր։ Ընդհակառակն, անոր հնազանդութիւն ընելը՝ իր յատուկ ազատութիւնը կորսընցը-

---

*Պօսուէ, Ընդդէմ թագուհւոյն դամբանական ճառը։

նել չէ • Հապա զանիկայ գործածել է : Ու դուն մանաւանդ շատ ուրախանալու ես , որ եկեղեցին քու տեղդ ու քեզի համար կը ժողվէ ու կը պահէ բոլոր ան պատուիրները՝ որ դուն Սուրբ Գրոց ընթերցմունքէն կրնաս սպասել , քեզ անոր վտանգներէն ազատելով : Ո՛վ տիկին , աղեկ գիտցիր որ աս վտանգ բսածս՝ շատ իրաւ խօսք մըն է • ու փորձառութեամբ ապացուցուած է : Վասն զի մարդս որ ամէն բանը չարաչար կը գործածէ , ու ծուռ կը մեկնէ • Աստուծոյ խօսքն ալ կրնայ չարաչար գործածել ու ծուռ մեկնել • ու աս բարուց և հաւատոյ Սուրբ Կանոնը՝ կրնայ բարուց ու հաւատքի վնաս տալ , թէ որ անիկայ անզգուշութեամբ ամէնուն ձեռքը տրուի : "Օրէնքը" կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ՝ "սուրբ է , ու պատուիրանքը սուրբ՝ և արդար ու բարի • Հապա մեղքը • որպէս զի երեւնայ մեղքը որ ան բարի բանով ինձի մահ գործեց :(Հռով • է • 12 , 13 :) Աստուածաշունչ գրոց մէջը այնպիսի գործեր կը գտնուին , որ ամէն օրէնքներու ու սկզբունքներուն դէմ են • սակայն այսու ամենայնիւ Աստուծմէ գովուած ու հրամայուած են • ու նաև շատ գժուարահաւատալի բաներ ալ կը գտնուին , որ տկար հաւատք ունեցող մարդիկները կը շփոթցընեն : Անոր մէջ կը գտնուին նաև այնպիսի պատմութիւններ՝ որ պարկեշտութեան վնասօք ունեցած դաղափարներնուս դէմ են , ու կրնան գայթակղութիւն տալ մեկ կարդացողի մը՝ որ մեր փափուկ գարուն մէջը մեծցած ու կրթուած է : Ես աս նիւթիս վնաս քեզի հետ ալ աւելի չսիտի խօսիմ : Շլորքիս մէջը խիստ

քիչ մարդ կը գտնուի՝ որ խիստ միամիտ ու միանդամայն խիստ խորագէտ ըլլայ, ու կարենայ ամբողջ Սուրբ Գիրքը ողջմտութեամբ կարդալ: Ուանց վտանգի աս զգուշաւոր լոյսին դիմանալու քահանաներէն՝ ի զատ քիչ են անոր կարող ու ընդունակ եղողները: Ես պատճառաւ Սուրբ Գիրքը միշտ քահանաներուն յանձնուեցաւ: Մովսէս զանիկայ յայտնապէս կը զգուշացնէ. "Ու երբոր Մովսէս աս օրէնքիս բոլոր խօսքերը մէկ գրքի մը մէջ գրից լմընցուց, Տէրոջը ուխտին տապանակը վերցնողՂեւտացիներուն պատուիրեց Մովսէս՝ ու ըսաւ. Ես օրէնքիս գիրքը առէք": (Բ Օրին. ԼԱ. 24—26:) Սակայն Փիլիպոսը, որ կասկած ու տարակոյս չկայ թէ Սուրբ Գիրքը շատ կը յարգէր ու կը պատուէր, Երրասի եպիսկոպոսին այնպէս կը գրէր. "Պէտք է խոստովանիլ՝ որ եթէ Աւմանողութիւն Յիսուսի Քրիստոսի, կամ Պատերազմ Հոգևոր, կամ Ուղղնորդ Մեղաւորաց՝ ըսուած գիրքերուն պէս մէկ Հոգևոր գիրք մը Սուրբ Գրոց մէջ գրտնուած դժուարութիւններուն հարիւրերորդ մասը ունենալու ըլլար, դուն քու թևիդ մէջը անոր ընթերցումը անշուշտ պիտի արգիլէիր: Ու աս գիրքին գերազանցութիւնը քեզի արգելք ըլլալով պիտի եղակացուցանես, թէ պէտք չէ զանիկայ անխտրաբար ամէնն պիղծ ու հետաքրքիր մարդիկներուն ձեռքը տալ. վասն զի աս կերակուրը՝ թէպէտ և զարմանալի է, բայց անոնց համար շատ զգուշաւոր է. ու նաև անոնց համար՝ որոնք չեն կրնար զանիկայ մարսել": Եթէ աս սուրբ եպիսկո-

պոսը սա խելացի խօսքերովը կը վերջացընէ իր նա-
մակը : "Պէտք է քրիստոնեաները Սուրբ Գրոց
վրայօք կրթել ու խրատել՝ Սուրբ Գիրքը անոնց
կարդացընելէն առաջ. պէտք է քիչ քիչ զանոնք
պատրաստել. որպէս զի երբոր զանիկայ կարդան,
զանիկայ հասկընալու սովրած ու վարժած ըլլան.
ու անոր գիրերը չտեսած, անոր հոգւովը լցուած
ըլլան : Սուրբ Գիրքը միայն ան պարզամիտ, ընա-
զանդ ու խոնարհ մարդիկները կարդալու են, որոնք
որ չեն ուզեր ոչ իրենց հետաքրքրութիւնը հա-
ճնցընել, ոչ վիճաբանութիւն ընել, և ոչ վճռա-
լու քննութիւն ընել. հապա միայն կ'ուզեն լուս-
թեամբ իրենց հոգին մնուցանել : Վերջապէս Սուրբ
Գիրքը միայն անոնց տալու է, որոնք որ զանիկայ
միայն եկեղեցիին ձեռքէն ընդունելով՝ չեն ուզեր
անոր մէջը ուրիշ բան փնտռել, բայց եթէ նոյն ինքն
եկեղեցիին տուած մեկնութիւնը, կամ իմաստը" :*

---

*Fenelon, *Lettre sur l'Ecriture*, Art. XIII և XIV
"Որովհետև յայտնի է փորձով՝ որ եթէ Սուրբ Գիրքերը թող
տրուին ամէն տեղ կարդացուելու առանց խորութեան ուսմա-
կան լուծումով, աչքկապութենէն աւելի անկէ վնաս պիտի ծագի մարդ-
կանց յանդգնութենէն. անոր համար աս բանը եպիսկոպոսին
կամ հոգևոր դատաւորին թող յանձնուի, որ ան թեմի գըտ-
նուող քահանային կամ խոստովանահօրը խորհուրդովը իշխա-
նութիւն ունենան պապական հեղինակներէ թարգմանուած Աս-
տուածաշունչը ուսմական ընդհանուր կարդալու տալ ան մարդոյ-
ը իրենք կը կարծեն թէ առանկ կարդալով չէ թէ կորուստ հա-
պա աճում պիտի ստանան հաւատքի և Աստուածպաշտութեան :
Աս թոյլտուութեանը թող անոնք հրամանագիր ունենան. և ան
որ առանց հրամանագրի համարձակելու ըլլայ առանկ Աստուածա-
շունչները կարդալու կամ ունենալու, ան իր մեղքերուն թողու-

Ո՛վ սիկին կարծեմ թէ աս ըսած խօսքերս քեզի շատ օգուտ պիտի բնեն • ու նաև ան խօսքերը՝ որ պիտի համարձակիմ քեզի ըսել մեծ Ջանքով մը • քուկին ուզած ապացոյցներդ քեզի տալէնետքը ; ու Փիլեմոնին պէս մեծահաւատ և ուղղադատ քրիստոնէին հեղինակութիւնը քեզի վկայութիւն բերելէն ետքը : Ու ես քուկին փրկութեանդ համար՝ քեզի կ՛աղաչեմ որ ևկեղեցիին ընդանդութիւն ընես , ու անկէ խորհուրդ ու խրատ առնես Սուրբ Գրոց ընթերցմանը վրայօք :

Թէ որ կ՛ուզես , ես նոյն իսկ Սուրբ Գրոց մէջէն ալ քեզի վկայութիւն կրնամ բերել , որպէսզի իմ առաջարկութիւնս աներկբայ մտքով ընդունիս : Քեզի անանկ մէկ մարդ մը օրինակ պիտի բերեմ , որ անոր վճռակին ալ քուկին վճռակիդ շատ նման էր : Սիտքդ բեր ան Էթէոպացի ներքինին , որն որ Եսայի մարգարէին գիրքը կարդալու ատենը , Սուրբ Փիլիպպոս առաքեալը զանիկայ դիմաւորեց և անոր հարցուց : "Կարդացածդ կը հասկընա՞ս արդեօք"

Թիւն չպիտի գտնայ մինչև որ անոնք եպիսկոպոսին չդարձընէ" :

Ըն գրավաճառները՝ որոնք առանց վերոյիշեալ հիմանը առնելու , ռամկական լեզուով թարգմանած Սուրբ Գիրքը ծախելու ըլլան , իրենց գրեանցը ստակը պիտի կորսնցընեն , ու ան ստակը եպիսկոպոսներուն ձեռքովը բարեպաշտական գործքերու պիտի տրուի :

Ընոնք ուրիշ պատիժներ ալ պիտի քաշեն ըստ որպիսութեան յանցանաց , և ըստ դատաքննութեան եպիսկոպոսին : Քահանաները ալ պիտի չկարենան զանիկայ ո՛չ կարդալ և ո՛չ ծախու առնել , բայց եթէ իրենց մեծաւորացը հրամանաւը" : (Ժողով . Տրիտենդ . Կանոն . ը : Concil. Trident. Regulae indicis, Reg. IV.)

Եթէոպացին անոր պատասխան տուաւ. «Ինտոր կրնամ հասկընալ, թէ որ մէկը ինձի չառաջնորդէ ու աղաչեց Փիլիպպոսին, որ նստի իր քովը նատի»: (Գործ. Ը. 30, 31:) Ա՛վ տիկին ահա մէկ մարդ մը՝ որ քեզի պէս կը սկսի Տէրոջը դառնալ. մէկ մարդ մը՝ որ ճշմարտութիւնը փնտռելու ատենը, ամէն նեղութիւնը յանձ կ'առնէ. մէկ մարդ մը՝ որ նախ և առաջ կ'երևակայէ, թէ ճշմարտութիւնը գտնելու համար՝ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքէն ուրիշ լաւագոյն միջոց մը չկայ. բայց նաև մէկ մարդ մը՝ որ նոյն ընթերցմունքէն կրթուելով, ու խոնարհութեան հոգիէն խրատուելով, շուտով մը կը ճանչնայ՝ թէ զանիկայ պիտի չկարենայ հասկընալ, թէ որ մէկը անոր մեկնութիւն չտայ. ու ան առաջին աստուածապարգև ու բարեյաջող առիթը չփախցընելով՝ իրեն Աստուածաշունչ գիրքը առաջնորդութիւն ընողի մը ձեռքը կը յանձնէ: Ա՛վ տիկին՝ աս տեղս Փիլիպպոսը՝ եկեղեցին է. ու Եթէոպացին ալ դուն պիտի չըլլա՞ս: Ըրդեօք դուն կարո՞ղ ես ընել ան բանը՝ որն որ ան բարեպաշտ ու խիստ աստուածասէր մարդը կարող չէր ընելու. ու գինքը կարող չսեպեց ընելու: Ու աս պատմութիւնը՝ որն որ Գործք Առաքելոցին մէջը, դարձի գալու ու փրկութեան բացայայտ և առաջին նկարագրութիւնն է՝ արդեօք քեզի բաւականապէս չտրվիցըներ ան աստուածահաճոյ ճամբան, որուն մէջը դուն քալելու ես: Ա՛վ տիկին, դուն հաւատքով ու միամտութեամբ ան ճամբան մտիր. քեզի մէկ առաջնորդ մը ունեցիր. ու եկեղեցին աղաչէ, որ

քու քովդ նստի : Ու մինակ անոր ըսէ ան խօսքը՝ որն որ ինծի սիրով և հաճութեամբ նամակիդ վերջը գրեցիր • "Ինչ որ քու առաջնորդութեանդ հետևիմ, ինչո՞ւ մոլորելու վախ պիտի ունենամ" :

Յ • Գ • Ես թէ որ Պարոն Տը Լասալլին՝ Էին կտակարանը կարդալու խրատ ու հրաման տուի , ինծի դէմ խօսք մը խօսած չեղայ : Ընոր վիճակը քուկինիդ չեմանիր : Ես ընթերցմունքը՝ անոր պատշաճ ու հարկաւոր սեպեցի , Սուրբ Գրոց աստուածային ներշնչութեանը վրայօք , ու նաև մարգարէութեանց վրայօք զանիկայ համոզելու համար : Ընդիկայ հեղ մը աղէկ համոզուելէն ետքը՝ թէ որ կամենայ Սուրբ Գրոց իմաստը աղէկ մը հասկընալ , ես անոր ալ պիտի ըսեմ՝ որ զանիկայ եկեղեցւոյն դատաստանին ու ընտրութեանը յանձնէ , ինչպէս որ քեզի ըսի :

ՆԱՄԱԿ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԼՈՒՍԻԼԼԷ ԵՒ ԵՒՐԸ

Դուն բարեգութ մարգասիրութեամբ մը ան խրատական նամակը ինծի գրեցիր ետքը , ես մէյմին ալ չեմ համարձակիր դիմադրութեամբ եանէ իյնալ Սուրբ Գիրքը ստանալու համար : Վէուկին ապացոյցներդ զիս կասկածանաց մէջ կը ձգեն • ու քուկին ազդարարութիւններդ զիս աւելօք կը վախցընեն : Ես խիստ տգէտ կնիկ մըն եմ • ինչպէ՞ս կրնամ շատ մեծ վարդապետներուն դէմ դնել , ու ընդ-

Հանրական ակնհայտին զատուիլ :

Պէտք է որ անձնատուր ըլլամ, ու քուկին ըսած բնական առաջնորդներուն դիս յանձնեմ : Ես ինձանգ կ'ըլլամ. ահա ես հիմա իմ մտաց վարանմունքներուս վախճանը Հասայ՝ բայց երանի՛ թէ իմ նեղութիւններուս ալ վախճանին հասած ըլլայի : Բայց ասալ քեզի կը խոստովանիմ՝ թէ ես նոյն հաճոյքը ու միխիթարութիւնը չեմ զգար, որն որ Սուրբ Գիրոց աստուածային ներշնչութեանը վրայօք ըսած խօսքերդ լսելէն ետքը զգացի : Ըն պարզութիւնը ու բացայայտութիւնը՝ որ ան ատենը քուկին փաստերուդ մէջը կ'երեւար, ու դիս կը համոզէր, աստուան փաստերուն մէջը ամբողջ չեմ տեսներ : Ես ան ատենը անտարակոյս համոզուած էի, ու համոզուած ըլլալուս համար ալ դիս երջանիկ կը սեպէի : Ես այսօրուան օրս անանկ մարդու մը կը նմանիմ՝ որ պատասխան մը չունի տալու, բայց պատասխան մը գրելու ալ պիտի ուրախանայ : Թէ որ իմ միտքս համոզուած ալ է, կարծեմ թէ իմ սիրտս՝ ուզածիս չափ համոզուած չէ :

Ու իմ չուզելովս՝ աս խորհրդածութիւնը միշտ միտքս կու գայ . այսինքն՝ թէ Ես Սուրբ Գիրքը կարդալու եմ, որովհետեւ անիկայ Աստուածմէ է : Անիկայ բնական բերում կամ դրդում մըն է, որ ամէն փաստաբանութիւններէն զօրաւոր է . ու գուցէ անոնց դէմ կը կենայ . . . բայց չէ . ես այսուհետեւ դէմ չեմ կենար : Ես միտքս դրի, որ քուկդ ցուցուցած համբաւդ բռնեմ . ու թէ որ անիկայ բան մի է՝ ինչպէս որ կը յուսամ ու կը հաւատամ,

Աստուած անոր մէջ անտարակոյս ինձի գտնալ պիտի տայ ան խաղաղութիւնը՝ որն որ տակաւին չունիմ: Հանդիստ եղիր, ես Սուրբ Կիրքը ծախու չեմ առներ: Ըն Սուրբ Կիրքը՝ որ սկսաւ ինձի բարի աղդեցութիւններ ընել: Ըն Սուրբ Կիրքը՝ որն որ դուն ինձի սորվեցուցիր Աստուածաշունչ կոչել: Ըն Սուրբ Կիրքը որն որ քեզ հիացուց, ու կարողութիւն տուաւ քեզի նոյն հիացումը ուրիշներուն ալ հաղորդելու: Թրէնդի ժողովքին Քրիստոնէական վարդապետութիւնը, ու Լոյոլոնին պատմութիւնները կարդացի: Ըն դիրքերը անշուշտ աղուոր են, որովհետև դուն զանոնք ինձի յանձնեցիր. բայց անոնք ամենևին իմ արտիս չեն խօսիր ու չեն աղդեր Սուրբ Կրոց պէս: Ո՛չ Վէր. զիս մի թողուր: Ինձի կարեկից եղիր. ինձի համար աղօթք ըրէ: Ես չեմ գիտեր թէ ինչ ըսեմ իմ խորհրդածութիւններուս համար: Ըսիկայ իրաւցընէ աղէկութեան դէմ գէշութիւն ընել կը սեպուի. ու ես կը վախնամ որ չըլլայ թէ քովինն համբերութիւնդ հատցընեմ: Ես աս տեղը պիտի դադրեցընեմ իմ գրիչս, բայց չեմ գիտեր թէ արդեօք պիտի վերջացընեմ թէ զանիկայ այրեմ:

Ես քու նամակդ իմ երկանս չտուի. պէտք է սպասել, որ ես քիչ մը աւելի հաստատութիւն գտնամ: Ես պղտոր ու շփոթ վիճակին մէջը՝ որ հիմա երկուքս ալ կը գտնուինք, մենք ուրիշ բան չենք կրնար ընել՝ բայց եթէ իրարու աւելի կասկած տալ:

Նոյն Օրը՝ Իրիկուն։

Ընդհատ ես աւելօք շփոթած ու տակնուվրայ եղած եմ։ Ես հիմա քեզի մէկ բան մը պիտի պատմեմ, որ դժուարաւ պիտի հաւատաս։ Ու արդեօք աս բանը՝ Աստուծոյ կողմանէ է, թէ իմ հոգւոյս հա-մար լարուած որոգայթ մըն է, դուն զանիկայ ինձ-մէ աղէկ կրնաս հասկընալ։

Իմ գրիչս ձեռքէս ձգելէն գրեթէ մէկ ժամ մը ետքը՝ Պարոն Երսիկը մեզի այցելութիւն բրաւ։ Ըսիկայ Պարոն Տը Լասսալին հին բարեկամներուն մէկն է, ու կարելի է որ դուն զանիկայ առնօք մեր տունը տեսած ես։ Իր ընտանեկան գործոցը պատ-ճառաւ՝ հարկադրեցաւ մեր սահմանը գալ, ու շնորհք բրաւ՝ և եկաւ մեզ տեսնալու։ Մեզի հետ ընթրիք բրաւ ու իրիկունն ալ մեր ամրոցը անցուց, հիմա կէս գիշերուան մօտ է, ու անի-կայ դեռ մեզմէ նոր զատուեցաւ գնաց։ Բրդեօք գիտես, թէ մեր բոլոր խօսակցութիւնը ինչ բա-նի վրայ դարձաւ։ Կրօնքի վրայ։ Պարոն Եր-սիկը Քաթօլիկ ծնած էր ու ինչուան իրեն քա-ռասնամեայ հասակը՝ ուրիշներուն պէս աղէկ կեր-պով, կամ չիտակը ըսելով դէշ կերպով իր կրօնքը դործածեց։ Բայց մէկ երկու տարի կայ, որ անիկայ Բրօթէսթանդ եղաւ պիտի ըսէի՝ բայց ստոյգը չեմ գիտեր, վասն զի անիկայ աս անունը ամենևին իր բերանը չառաւ։ Սակայն չիտակը աս է որ, անիկայ բոլորովին փոխուեր է Աստուածա-շունչ գիրքը կարդալով։ Ես անանկ կը կարծեմ

թէ անիկայ դիտմամբ եկաւ հոս տեղը , որ մեզ պարսաւէ : Այս աս բանին համար զանիկայ չեմ բամբասեր . ես միշտ անանկ կը խորհիմ թէ մէկ մարդ մը՝ որ վինքը շիտակ ճամբուն մէջ կը կարծէ , ընկերութեան պարտքը վճարած կ'ըլլայ՝ թէ որ ջանայ ուրիշներն ալ նոյն ճամբան բերելու : Այս խօսակցութիւնը ամենէն առաջ Պարոն Վերսիէրը բացաւ : Իմ երիկս՝ թէպէտև Մուրը Վրոց ընթերցմունքին վրայօք գրած առաջին նամակիդ հատը խիստ շատ պաղեր էր , սակայն և այնպէս անոր մէկ քանի հարցմունքներ ըրի՝ որոնք աղէկ հասկըցայ թէ քեզմէ լսածներէն ու քու գրածներիդ յառաջ եկած էին : Շատ կը փափաքէի , որ ես ալ անոր քանի մը հարցմունքներ ընեմ . բայց քուկին խրատներդ յիշեցուի՝ ետ քաշուեցայ , ու վախցայ որ չըլլայ թէ փորձութեան մէջ իյնամ : Այս լռութիւն պահեցի . ու Պարոն Վերսիէրն ալ գիս աւելօք օբինապահ սիրտ կարծեր :

Ո՛վ Վէր . Ըբա , ես ամենևին քեզմէ բան մը չեմ պահեր . իմ ցրտութիւնս միայն երեսանց էր , բայց ես մեծ փափաքով մը մտիկ կ'ընեի ան բացատրութիւնները ու պատասխանները , որ անիկայ իմ երկանս կու տար : Հաւատա՛ կընդի՝ որ անոր գաղափարները բոլորովին իմ գաղափարներուս կը նմանէին , որոնք ես քեզի իմ վերջին նամակիս մէջը հասկըցուցի : Պարոն Վերսիէրն ալ՝ իմ ասօրուան ըրած պատերազմներուս մէջէն անցեր է . ու խել մը առեն երկբայութեան մէջ մնացեր է , թէ արդեօք Մուրը Վրոցը ինքիրեն ու իրեն համար կարդալ ;

Ընիկայ վերջապէս որոշում ըրեր է • ու աս բանին համար աւելօք Աստուծոյ շնորհակալութիւն կ'ընէ : Ընիկայ կ'ըսէ թէ՝ մէկ նոր օր կամ արև մը ծագեցաւ իմ հոգւոյս վրայ , երբոր Աստուծոյ ու իմ հոգւոյս մէջտեղը՝ ուրիշ մարդ մը դնելէն ետ կայնեցայ : Մենք քուկինն ձեռագիրդ անոր տուինք որ կարդայ : Ընոր շատ հաւնեցաւ , ու զանիկայ Պարոն Տը Լասալեն տալով՝ այսպէս ըսաւ • "Ես քիչ անգամ տեսած եմ , որ Սուրբ Իրոց աստուածային ներշնչութիւնը՝ այսչափ բացայայտ ու համառօտ ոճով աղուոր հաստատուած ըլլայ • ասիկայ գրեթէ մաթեմաթիզական գիտութեան պէս բացայայտ է" : Ու մէկ վայրկեանի մը չափ խորհրդածութիւն ընելեն ետքը՝ այսպէս ըսաւ • "Սակայն թէ որ Հոգին Սուրբ մարդուս սրտին չազդէ , ու չհաւսի , աս ապացոյցներն ալ զանիկայ չեն կրնար համոզել : Ես ասոր փորձը իմ վրաս ըրեր եմ : Գոց բերան ունենալը ուրիշ բան է • բայց սիրտ ունենալն ալ ուրիշ բան է" :

Մէկ ալ • Ըթբա՝ գուն տեսնալու էիր թէ ա-նիկայ ի՞նչ եռանդով , ու ի՞նչ պերճախօսութեամբ Յիսուս Քրիստոսի վրայ կը խօսէր • մեր մեղացը համար անոր քաշած չարչարանքները պատմելով , ու անոր վերաբերեալ մեր պարտաւորութիւնն ալ հասկըցնելով : Ես բաները իրեն այնչափ թափանձած են որ բոլորովին մէկ նոր մարդ մը եղած է • ու առաջ որչափ որ թեթեւաբարոյ էր , հիմա ալ այնչափ ծանրաբարոյ եղեր է • ոչ երդում կ'ընէ , և ոչ ալ կը բարկանայ : Իմ էրիկս իր զարմանքը չէր

կրնար բռնել. ու ինձի կ'ըսէր. «Թէ որ Աերսիէրը երկրորդ անգամ ծնանելու ըլլար, ասկէ աւելի տարբեր ու փոխուած չէր կրնար ըլլալ: Ո՛վ վ՚եր. կը յուսամ թէ, դուն աս անգամ իմ ընազանդութիւնս պիտի յարգես: Այլ իմ միտքս մէկ խորհրդածութիւն մը եկաւ՝ որն որ ես չեմ ուզեր՝ ի գործ դնել, ինչուան որ քեզմէ հրաման չառնեմ: Կ'ուզեմ Պարոն Աերսիէրին թուղթ գրել ու հասկընալ, թէ ո՞ր փաստերը ու ապացոյցները զանիկայ համոզեր են Սուրբ Գիրքը ինքիրեն կարդալու: Շատ հետաքրքրութիւն ունիմ ու կ'ուզեմ հասկընալ, թէ անիկայ աս բանին վրայ ի՞նչ պիտի զրուցե: Ու ինձի կ'երեւայ թէ աս բանը ինձի շատ լոյս պիտի տայ. բայց այսու ամենայնիւ ես ամէն բան քու առաջնորդութեանդ պիտի յանձնեմ. ու բոլոր ներհակաց փաստերը լսելէն ետքը՝ աս բանը աւելի հանդարտ սրտով պիտի կարող ըլլամ քննելու: Ու նաև զանոնք դրուածքի մէջ տեսնելով՝ խաբուելու ու բռնուելու վտանգին մէջը չեմ գըտնուիր: Ես կրնամ զանոնք կամաց կամաց քննել, ու կրնամ անոնց վրայօք ունեցած կարծիքդ քեզմէ հասկընալ, ու քեզմէ խրատ առնել: Ո՛վ վ՚եր, շատ կ'աղաչեմ, որ աս հետաքրքրական խնդիրքս ու փափաքս կատարես. կամ թէ չըրկես զիս ան բանէն, որն որ իմ խղճմտանացս հարկաւոր է: Վասն աս բանին դէմ դնելդ զիս աւելօք տակնուվրայ պիտի ընէ. վասն զի դուն աղէկ գիտես, թէ ես քու կրնին ամէն աղաչարարութիւններուդ ու խրատներուդ աւելօք ընազանդ եմ: Ընհամբերութեամբ քու պատասխանուդ կ'սպասեմ:

ՆԱՄԱԿ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԵՒՍԸ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԸ

Ո՛վ տիկին, ուրեմն դուն տակաւին քու խնդիրներուդ կատարածին չես հասած: Ես ասոնց առաջուց նախատես եղեր էի, դուն անանկ մէկ խնդիրքի մը ձեռք զարկեր ես, որ հոն դժուարաւ կանգ կ'առնուի: Ըստուած տար որ քու ջերմեռանդ սիրտդ, ու անհանգիստ միտքդ վերջապէս եկեղեցւոյ գրկին մէջը հանդչէր, ու Ըստուած տար որ աս եռանդը որ քեզ կը մաշէ, խաղաղութեամբ Տէրոջը ծառայութեան մէջ գործածուէր: Թէ որ չիտակը կ'ուզես, դուն ինձի ալ շիտութիւն կու տաս: Ես առանձին փափուկ նիւթի մը մէջ քեզի առաջնորդութիւն չեմ կրնար ընել, մանաւանդ ես որ միայն քու մտերիմ բարեկամութենէդ իրաւունք մը ստացայ քեզի առաջնորդութիւն ընելու: Ես կը վախնամ, որ չըլլայ թէ Պարոն Ուէրսիէրին թուղթ գրելովդ՝ մէկ վտանգաւոր ճամբայ մը մտնաս, ու կրկնապատիկ վտանգաւոր՝ այսպիսի յօժարական տրամադրութեան մէջ գտնուելուդ համար: Խայթ արգիօք կրնա՞մ քեզ արգիլել: Թէ որ քուկին ընդառնդութեանդ վրայ եղածէն աւելի ապահով ու անկասկած ալ ըլլայի, ի վերայ այսր ամենայնի պիտի վախնայի որ չըլլայ թէ՝ իմ փաստերուս վրայ տարակուսիս երբոր քեզի արգիլելու ըլլամ, որ ուրիշներուն փաստերը չլսես: Ի՛նչ գիտնամ, կարելի է որ զանոնք կարգալը՝ քեզի հարկաւոր ըլլայ անոնց տկարու-

թիւնը հասկընալու համար : Ու որովհետև քեզ աղէկ ճանչցեր եմ , կը յուսամ որ դուն միայն աս միտքով զանոնք կարդալը՝ քեզի աղէկ պիտի սեպես : Ինչ և իցէ • ես չեմ կրնար քեզի ոչ համաձայնութիւն տալ , և ոչ ալ կը համաձայնիմ քեզ արգիլելը : Ես բանը քու թեմական քահանայիդ հարցուր , կարելի է թէ անիկայ ինծմէ աւելի տեղեկութիւն կամ աւելի ազատութիւն ունի :

ՆԱՄԱԿ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

ԼՈՒՍԻՆԼԸ ԵՒ ՊԵՐՈՆ ՄԻՆՉՈՒԼԸ

Պարոն • Ըն օրը՝ որ մենք քեզ ամրոցը տեսնելու պատիւ ունեցանք , լսեցի քեզմէ թէ դուն խել մը առեն անանկ հաւատացեր ես՝ որ մէկ անկեղծ հաւատացեալ մը Սուրբ Գրոց մեկնութիւնը ևկեղեցիէն փնտռելու է • ու երկու տարի է որ դուն քու միտքդ փոխեր ես • ու այսօրուան օրս՝ դուն Սուրբ Գրոց միտքը կամ մեկնութիւնը ինքիրենդ կը փընտռես , առանց Աստուծոյ ու քուկինն մէջտեղը մարդ մը դնելու : Ես աս խօսքը աղէկ միտքս պահեցի : Երեսօք կրնամ համարձակիլ , ու քեզի հարցընել , թէ դուն ինչ զօրաւոր փաստերով աս որոշումը ըրիր : Թէ որ դուն աս բանը ինծի աղէկ մը հասկըցընես , քեզի շատ շնորհակալ կ'ըլլամ : Տարակոյս մի ըներ որ քուկինն պատասխանդ՝ ինծի շատ սրտառուչ պիտի ըլլայ , թէ և դժբաղդաբար շատ տարբեր երևոյթ մը տեսած ըլլաք իմ վրաս : Ես աս բանը՝

քուկին աստուածասէր խոհեմութեանդ կը յանձնեմ:

ՆԱՄԱԿ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՊԵՐՈՆ ՅԻՐՄԻՈՅ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԼԸ

Տիգն. Ես աւելօք քեզի հնորհակալ կ'ըլլամ, որ ինձի առիթ կու տաս իմ հաւատոքս յայտնապէս բացատրելու, ու Աստուծոյ խօսքին պատիւ տալու. և թէ որ իմ տկար վկայութիւնս կարենայ քեզ համոզել ու յորդորել որ դուն ալ զանիկայ կարդաս, ես ամէն բարի խորհրդոց Երարչին և հնազանդին փառք պիտի տամ: Վասն զի Սուրբ Գիրքը ինձի ինչ աղէկութիւն որ ըրած է, նոյնը քեզի ալ պիտի ընէ. ու նաև բոլոր մարդոց՝ որոնք որ զանիկայ պիտի ընդունին "Աստ թէ իրեւ մարդոց խօսք. հապա ինծոր որ ճշմարտապէս է, Աստուծոյ խօսք". (ա Թես. բ. 13) Դուն կը փափաքիս գիտնալ թէ ինչ բան պատճառ եղաւ, որ ես համոզուեցայ Սուրբ Գիրքը աս կերպով կարդալու: Քեզ դոհ ընելու ու հաճեցընելու համար, պէտք է որ իմ պատմութիւնս քիչ մը վերէն սկսիմ. ու քեզի տեղնիտեղը հասկցնեմ ան փոփոխութիւնը, որն որ Աստուած իմ սրտիս մէջ կատարեց ընել:

Ես անանկ տունն մը ծնայ, որ ամբարշտութիւնը կամ անհաւատութիւնը՝ նորելուկ զարդի մը պէս յարգութիւն ունէր: Ես իմ տղայութենանս ժամանակը՝ միայն Տիւբիւինին քրիստոնէական վարդա-

պետութիւնը սորվեցայ • ու երբոր տասնուվեց տա-
րուան եղայ՝ փիլիսոփայական բառարանին անվա-
յելուչ ծաղրաբանութիւնները բերան դիտէի : Ու
Սուրբ Ծիրքին վրայ՝ ուրիշներուն պէս կը խնգայի,
անոր վրայ Վոլթէռին բերած վկայութիւններէն՝ ի
զատ ուրիշ բան չգիտնալով :

Յամին 1825 • Սթրասպուրգ քաղաքը գտնուե-
լով, Օպերլինին անունը լսեցի՝ որուն Պանտը-
լառօշին խոնարհ բայց մեծահամբաւ հովիւն էր :
Ծանիկայ ինձի գովեցին՝ չէ թէ իբրև դերազանց
քրիստոնեայ մը, հապա իբրև մարդասէր անձ մը :
Գացի զանիկայ տեսնալու : Ես ուզածէս ու կար-
ծածէս աւելի և շատ տարբեր գտայ զինքը, ու ա-
նոր վրայ իմին փոխուածէս աւելի մեծ ու զարմանալի
աղէկութիւններ գտայ : Անոր հանճարեղ ճարտա-
րութեանը ու բարերարութեանը վրայ զարմացայ •
անիկայ իրեն խելքովը ու բարեսէր բնութեամբը՝ մէկ
պզտիկ անշէն ու վայրի գաւառ մը շատ աղուոր եր-
կիր մը դարձուցեր էր • որն որ այսօրուան օրս
ճշմարիտ քաղաքակրթութեան կողմանէ՝ գրեթէ
Գաղղիայի ամէնէն սահմաններէն աւելի դերազանց
ու պատուական է :

Ես ան բարեպաշտ հովիւին բարի գործքերը
տեսնալով՝ զանիկայ սրտանց սիրեցի • վասն զի ա-
նիկայ իրեն սրբազան պաշտօնը՝ ի գործ դնելէն՝ ի
զատ, մեծաքսի և ուրիշ գործարաններ հաստա-
տեր էր • անոնց ծառերը տնկեր էր • ճամբաներ բա-
ցեր էր • կամուրջներ շիներ էր • գետնին երեսը նո-
րոգեր էր • ու գետնախնձորներ հասուցեր էր • և

ասոնց ամմէնը ինքնակամ յօժարութեամբ կ՚ընէր. ու պէտք եղած ատենը ըրիչը ձեռքը կ՚առնէր, ու իրեն յատուկ ժողովուրդին հետ կ՚աշխատէր՝ անոնց զաւակներու ըսելով: Բայց ես ամմէն բանէն աւելի անոր աղուոր գաղափարներուն և սկզբունքներուն վրայ զարմացայ: Ու Օպէրլինին բարի սիրտը՝ իրեն աշխատութիւններէն ու գործքերէն աւելի իմ հետաքրքրութիւնս շարժեց. մնածելով՝ որ անիկայ որչափ որ մարդասէր է, այնչափ ալ աւելի աստուածասէր է: Անիկայ իր ըրած աղէկութիւնը՝ պարզմտութեամբ, անշահախնդրութեամբ, ու մեծ յօժարութեամբ մը ընելուն համար, դիւրաւ կը հասկըցուէր՝ թէ անիկայ աւելի Աստուծոյ համար կ՚աշխատէր, քան թէ մարդու համար: Ես ասոր առաջին անգամն էր, որ քրիստոնէական բարեպաշտութիւնը իրեն գործքովը տեսայ: Ես տեսարանը իմ վրաս խորին ու անհաւատալի տպաւորութիւն մը ըրաւ, ու ես ինքիրենս ըսի: Որովհետև կրօնքը այսպիսի մարդ մը արտադրեց, արժան է որ ես զանիկայ քննեմ: Ու որովհետև անիկայ աշխրքէս հեռու կենալով, ու աշխրքիս վայելչութիւններէն զատուելով՝ հաւատքը զանիկայ այնչափ գոհ կ՚ընէ, պէտք է որ աղէկ մը հասկընամ զինքը: Ո՛վ սիրելին, դուն կը տեսնաս՝ որ Աստուած խիստ շատ, ու տեսակ տեսակ ճամբաներ ունի՝ մարդիկները իրեն դարձընելու համար: Մէկ արժանապատիւ քահանայ մը քեզ համոզեց Սուրբ Գրոց աստուածայինին ներշնչութեանը վրայօք՝ խիստ հաստատ ու պերճախօս փաստերով ու խորհրդածութիւններով.

և բարեպաշտ Օպերլինն ալ քրիստոնէական հաւատքը՝ քրիստոնէական վարքով ինձի բացատրեց ։ ու փաստերը առքէն եկան ։

Երբոր ես իրմէ զատուեցայ , Օպերլինը ինձի մէկ Նոր Կտակարան մը տուաւ ։ Ես ան գիրքը առի իբրև մէկ գիրք մը՝ որն որ Օպերլինը ինձի պիտի բացատրէր ։ ու քիչ օրուան մէջ զանիկայ կարդացի ։ Ես անոր մէջը քանի մը բաներ դտայ , որ ինձի շատ անպատեհ երեւցաւ ։ ու շատ բաներ ալ դտայ , որ ինձի զարմանալի երեւցաւ ։ Ես ինքիրենս կ՚ըսէի ։ Գուցէ ասիկայ իրաւցընէ Աստուծոյ խօսքն է ։ Ես Աստուծոյ խօսք բառը՝ իմ սրտիս մէջը խորունկ մը ազդեց ։ Ես իմին թերահաւատութեանս ատենն ալ՝ երբեմն երբեմն բարի վայրկեաններ կ՚ունենայի , ու կը փափաքէի ճշմարիտը գիտնալու , ու բարին ՚ի գործ դնելու ։ Բայց աս ճշմարիտը ու բարին ինչպէ՞ս պիտի ճանչնայի ։ Մէկ ստոյգ կանոն մը , ու մէկ կատարեալ օրինակ մը ո՞ւր կրնայ դտնուիլ ։ Մարդուն ամէն շինածը՝ կրնայ մէկ ուրիշ մարդու ձեռքովը փոխուիլ ։ Բայց Աստուծոյ խօսքը՝ թէ որ կայ , անիկայ շատ տարբեր է ։ ու ան ատենը մենք հաստատուն ու անսասան հիմ մը կ՚ունենանք ։ Ես խորհրդածութիւնը ինձի շատ գեղեցիկ երեւնալուն համար , կը վախնայի որ չըլլայ թէ անով խաբուիմ ։

Մէկ բարեկամ մը ինձի օգնեց ։ ու անիկայ մէկ բարեպաշտ եկեղեցական մըն էր ։ և շատ կը նմանէր ան եկեղեցականին՝ որուն «Խօսակցութիւն Սուրբ Գրոց աստուածային ներշնչութեանը վրայ» ըսուած

գործքը՝ Պարտն տը Լասալը ինձի կարդալ տուաւ։ Փառք Աստուծոյ՝ Գաղղիոյ մէջ աս տեսակ եկեղեցականներ, մարդոց կարծածէն աւելի կը գտնուին։ Ասիկայ իմ երկրայուքիւններս տեսնալով, ինձի խրատ տուաւ՝ որ Նոր Կտակարանը կարդամ, Աստուծոյ աղաչելով որ իմ միտքս լուսաւորէ։ "Աս աս կերպով քրիստոնեայ եղայ", ըսաւ։ Աս անոր ապաշրածը բրի. ու շուտով մը միտքիս մէջը տպաւորուեցաւ Յիսուս Քրիստոսին ան խօսքը. "Ուստի եթէ դուք՝ որ չար էք, ձեր զաւակներուն աղէկ ընծաներ տալ գիտէք, որչափ աւելի ձեր Հայրը երկինքէն Սուրբ Հոգին պիտի տայ անոնց, որ իրմէ կը խնդրեն"։ (Ղ. ժ–ա. ժա. 13։) Աս խօսքը զիս քաջալերեց Հոգին Սուրբը խնդրելու։ Ըն աւոնը ձանչցայ որ ես մեղաւոր եմ, ու մէկ փրկիչի մը կարօտութիւն ունիմ. ու հաքն ալ հասկըցայ, Յիսուս Քրիստոս իրրև ան սուրբ զոհը՝ որ ինքը մեղքի համար մատուց. բայց ի վերայ այսր ամենայնի, ասիկայ մէկ շփոթ տեսութիւն մը՝ կամ տեղեկութիւն մըն էր։ Սակայն ես շատ զարմացայ, երբոր Նոր Կտակարանին մէջը ամենևին մէկ խօսք մը չգտայ՝ ոչ Երրոց, և ոչ Սուրբ Կուսին պաշտուելուն վրայ. ոչ խոստովանութեան վրայ, ոչ պատարագի վրայ, և ոչ ուրիշ շատ բաներու վրայ՝ որոնք ես քրիստոնէութեան էական ու գլխաւոր մասունքը կը համարէի. վասն զի ինձի ալ այնպէս սորվեցուցեր էին։ Երբոր ես նորէն իմ քահանայ տեսայ, իմ սիրտս անոր բացի։ Ընդհակայ անատակոյս իր բրած գործքէն աւելօք վախցաւ, ու չա-

նաց որ գանիկայ շիտակէ : Ես աս բանը բնաւ անոր մեղք չեսեցի . անիկայ անկեղծ ու միամիտ մարդ մըն էր . ու անտարակոյս իմ աղէկութիւնս կ'ուզէր . ու անիկայ որչափ որ Ըհետարանը կը յարգէր , կրնամ ըսել՝ թէ եկեղեցին ալ գրեթէ այնչափ կը պատուէր : Երբոր տեսաւ որ Ըհետարանը զիս եկեղեցին չտանիր , իրեն պարտք սեպեց որ զիս սանձէ : Ինչ և իցէ անիկայ ինձի աղաչեց , որ մէկ ուսուցիչէ մը խրատ առնեմ՝ իմին կարթալիք բանները թէ ընտրութեանը համար , և թէ մեկնութեանը համար :

Աս բանը ինձի շատ դժար երևցաւ : Հայց ես ան ատենը մէկ չափազանց համոզում մը ունէի , ու բաւական տեղեկութիւնները չունէի որ դէմ դնեմ անանկ մէկ մարդու մը՝ որն որ սորված էի յարգել իբրև օրինակ բարեպաշտութեան : Թէ որ Պերլինը ողջ եղած ըլլար՝ կարելի է թէ անոր կ'երթայի կ'խնայի , թէ և Բրօթէսթանդ ալ էր . բայց տարի մըն էր , որ անիկայ մեռած էր . ուստի ես զիս եկեղեցւոյն ձեռքը յանձնեցի , ու ան ատենը ամէն բան փոխուեցաւ : Որովհետև ես Կաթոլիկ կատակարանը ուրիշ բանի մը համար չէի կրնար կարդալ՝ բայց եթէ կանխաւ որոշուած ու սահմանուած մէկ վարդապետութիւն մը անոր մէջը փնտռելու համար , աս պատճառաւ ինձի աւելի կարճ երևցաւ ան վարդապետութիւնը սորվիլ մէկ Քրիստոնէականէ մը , կամ ան հոգևոր գիրքերէն՝ որոնք ինձի կ'առաջարկուէին : Ես Ըհետարանէն պաղելովս , իսկոյն անկէ առած կրօնական ջերմեռանդ

տպաւորութիւններս ալ պաղեցան : Ես Հոգին Սուրբը այնուհետեւ չէի մոմնար , ու չէի փնտռեր . ու կը կարծէի թէ իմ հոգեւոր առաջնորդներս զա- նիկայ ստացեր են իմ տեղս , ու ինծի համար : Իմ քովս ուրիշ բան մը չմնաց , բայց միայն մէկ փոխ առնուած քրիստոնէութիւն մը՝ որն որ իմ առաջ- նորդս գոհ կ'ընէր , առանց զիս գոհ ընելու . ու ա- նիկայ հաւանականաբար զիս անհաւատութեան մէջ պիտի ձգէր՝ թէ որ Աստուած օգնութեան չգար , ու զիս մարդկանց սառուցիչ ձեռքէն չազատեր : Վերոյիշեալ քահանան՝ աս միջոցիս ինձմէ հեռա- ցած էր . ու ինծի կ'երեւար թէ՝ անիկայ մեծ աղէ- կութիւն ու մեծ գէշութիւն ըրեր էր ինծի . աս պատճառաւ չէի համարձակեր անոր նամակ գրելու : Ո՛վ տիկին , երբոր ես երկու տարի առաջ այսպիսի շփոթութեան մէջ կը թափառէի՝ Աստուած ինծի ողորմելով , Օպէրլինին մէկ բարեկամը իմ առջեւս հանեց՝ որն որ ես Պանտըլարօշ ըսուած քաղաքը , անոր տունը տեսեր էի : Անոնք ան բարեպաշտ հո- վիւին վրայ խօսք մը ըրինք . ան յարգելի պարոնին աչուընները արցունքով լեցուեցան . իմ սիրտս ալ թունդ եղաւ . ու իմ առաջին տպաւորութիւններս արթնցան , Օպէրլինին Նոր Կտակարանը իմ միտքս բնկաւ : Հոլոր իմ գլուխս եկածները համառօտա- բար ան պարոնին պատմեցի , և կը կարծէի թէ ա- նոր հետ խօսած առենս՝ նոյն ինքն Օպէրլինին հե- տը կը խօսէի , ու անկէ խրատ կ'առնէի : Ու ես չէի խաբուած : Ո՜ան զի աս անկեղծ , խոհեմ , ու աստուածապաշտ մարդը , ինծի ցուցուց ան սխալ-

*ները ու մեղսութիւնները՝ որոնց մէջը գնա ձգեր էին • ու Սուրբ Գիրքին առնուած բացայայտ ու հաստատուն փաստերով գնա համոզեց , թէ ես պէտք է որ ղՅաստուած փնտռեմ իրեն յօսքին մէջը՝ առանց միջնորդի : Ու անիկայ գնա դիւրաւ համոզեց , վասն զի արդէն իմ ունեցած անձնական փորձառութիւնս ալ իր կողմանէն էր • ուստի ես սկսայ վերստին ՚Նոր Կտակարանը , ու քիչ մըետև ալ Հին Կտակարանն ալ կարդալ : Ու որովհետև ես Ըստուծոյ կ՚աղաչէի , ու աղօթք կ՚ընէի , Ըստուած իմ սիրտս բացաւ ընդունելու իր յօսքը • ու ա՜նոր մէջը՝ Պօղոս առաքեալին ըսած ՚՚Հնորհքը և խաղաղութիւնը՚՚ ինծի գտնալ տուաւ : Սուրբ Գիրքին մէջ մեկ բառ մը կայ , որ կարծես թէ ինծի համար ընարուած է • ու անիկայ վ՚եմ բառն է : Ես անունը հոն շատ հեղ Յիսուս Քրիստոսի տրուած է՝ անոր խօսքին ու անոր խոստմունքին անփոփոխ հաստատութիւնը ցուցընելու համար • ա՜նանկ մեկ վէմ մը՝ որ մարդկային կարծեաց շարժական աւազին ամենևին հնմանիր , ու ինծի պիտանի ու հարկաւոր եղածն ալ անիկայ է : Դեռ մինչև հիմա ալ քանի որ աս բառին կը հանդիպիմ , ուրախութենէս վեր կը ցաթկեմ • ու իմին սիրական մաղթանքս տասնևիններորդ Սաղմոսին վերջին խօսքըն է ՚՚Ո՛վ Տէր՝ իմ վէմս ու Փրկիչս՚՚ :

Ո՛վ տիկին , ան փաստերը՝ որ գնա համոզեցին , ու իմ միտքս զարձուցին , վերոյիշեալ պարունին տուած փաստերն են • ու թէ որ դուն զանոնք ճանչնալ կը փափաքիս , ահա ես պատրաստ եմ զանոնք

քեզի բացատրելու : Բայց թէ որ դուն ինձի հրա-
ման կու տաս , քեզի հարցմունք մը պիտի ընեմ :
Ես քուկին ըրած խօսքերէդ անանկ կը հասկընամ՝
որ դուն Սուրբ Կրոց ընթերցմունքին համար քիչ
մը խղճմտանք կ'ընես : Թէ որ ասանկ է , անտա-
րակոյս քեզի ալ այնպէս խրատ տուեր են՝ ինչպէս
որ ինձի տուին : Ես խղճմտանքը բնական չէ : Թէ
որ դուն աս խղճմտանքին սկզբնաւորութիւնը ինձի
հասկրցընես , ես ան ատենը քուկին մտացդ տրա-
մադրութեանը աւելի յարմար տեղեկութիւններ
կու տամ՝ ինչպէս որ իմ Պատրաստօշդի բարեկամ
ինձի ըրաւ : Ի վերայ այսր ամենայնի , թէ որ իմ
հարցմունքս քեզի անհոհեմ կ'երեւայ՝ ասոր պա-
տասխանը ինձի մի տար : Տանելիկու օր պիտի սպա-
սեմ. հարը՝ թէ որ քեզմէ պատասխան մը չառնեմ ,
քեզի նորէն նամակ պիտի գրեմ՝ ենթադրելով , որ
քուկին դժուարութիւններդ ալ ան դժուարութիւն-
ներն են՝ որ դես շփոթցուցին :

ՆԱՄԱԿ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

ԼՈՒՍԻՒԼԸ ԵՒ ՊԵՐՈՆ ՄԻՐՈՒՆԻՐ

Ես քեզի մեծ նշան մը տուի խին հաւատարմու-
թեանս : Բայց ես ինչպէ՞ս կրնամ երկրայիլ քեզի
պէս գրագէտ մարդուն խոհեմութեանը վրայօք :
Իրաւ է որ մէկը իմ սրտիս մէջը խղճմտանք ձգեց
Սուրբ Կրոց ընթերցմունքին վրայօք . ու անիկայ՝
Սուրբ Կրոց աստուածային սկզբնաւորութիւնը ա-

պացուցանող քահանան է՝ որն որ Աստուծոյ ճշմարիտ պաշտօնեայ է, ու բարի մարդ մըն է: Գուն առ նամակիս մէջը պիտի գտնաս ան երկու նամակներուն օրինակները, որոնք անիկայ ինծի գրեց առ նիւթիս վրայօք: Ես անհամբերութեամբ քուկին երկրորդ նամակիդ կը սպասեմ. վասն զի քուկին առաջին նամակդ ինծի շատ մեծ օգուտ ըրաւ:

ՆԱՄԱԿ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

ՊԵՐՈՆ ԱՐԵՐՍՈՒԵՐ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԼԸ

"Հրեաւն տակը բնաւ նոր բան մը չկայ": * Ան նամակները՝ որոնք շնորհք ընելով ինծի խրկեր էիք՝ զանոնք կարդացի. անոնք սրբազան աւանդ մըն են՝ հաւատարմութեամբ պիտի պահեմ, ասոր վրայ հանդարտ եղիր: Քու յարգելի բարեկամիդ փաստերը՝ որոնք ամմէն հաւատացեալներուն թող չեն տար Սուրբ Գիրքը կարդալու, դրեթէ բառ առ բառ ան փաստերն են՝ որ ինծի ալ ըսուեցան: Ու թէ որ դուն քուկին խղճմտանքիդ պատճառները ինծի չհասկրցընելիր ալ, ես զանոնք անտարակոյս քեզի պիտի ըսէի՝ բոլոր իմիններս քեզի բացատրելով:

Ի վերայ այսր ամենայնի, ես ամենևին չցաւեցայ՝ Վ. եր. Բոլոյին նամակները աչքիս առջին ըլլալուն համար. մանաւանդ՝ երկրորդ նամակը: Ես իմին խօսակցութեանս մէջը կէտ առ կէտ

---

*Հռչ. ա. 9:

անոր բռնած կարգը պիտի բռնեմ. ու այնպէս ամէն բան քեզի պիտի բացատրեմ: Իրաւցընէ ես շատ կ'ամչնամ անանկ մէկ մարդու մը փաստերուն դէմ դնել՝ որն որ ամէն կողմանէ ինծմէ գերազանց է, բայց ո՛վ տիկին՝ որովհետեւ դուն ինծմէ խրատ ու խորհուրդ ուզեցիր, պէտք է որ ես քեզի ճշմարտութիւնը զրուցեմ: Ասիկայ քեզի դրողը՝ աստուածաբան չէ. հապա մէկ ընտուղտական հին ճարտարապետ մը՝ որն որ իրեն պակսութիւնները ուրիշ բանով չկրնար լեցընել, բայց եթէ համոզելու փափաքովը: Ես փափաքը դնել անկեղծ ու ջերմեռանդ է. ու ես կրնամ Աղմոսերգուին հետ ըսել. "Հաւատացի՝ անոր համար խօսեցայ" *:

Ես ան բարեպաշտ Ընթան խիստ շատ կը սիրեմ. մի կարծեր թէ անոր նամակները՝ իմ անոր վրայօք ունեցած բարի համարումս ու կարծիքս այլայլեցին: Ես անտարակոյս զանիկայ մոլորութեան մէջ կը գտնամ. բայց անիկայ ան մոլորութեան մէջը քուկին փրկութենանդ համար այնչափ եռանդ ու բարեմտութիւն կը ցուցընէ, որ ես զանիկայ՝ նոյն իսկ մոլորութիւնը պաշտպանած առնուն ալ կը յարգեմ: Դիւրաւ կը հասկրցուի, որ աս մարդը՝ որ քուկին Աստը Դրոց ընթերցմունքէդ այնչափ կը վախնայ, ինքը զանիկայ կարդացեր է, ու անկէ պտուղ քաղեր է: Ո՛վ զարմանալի հակասութիւն մարդկային մտաց. ո՛վ սոսկալի իշխանութիւն ունակութենանց, և նախապաշարմանց մտաց:

---

* Ժբ. 10:

Ես յաճախ ամենայնիւ, ուշ տիկնին՝ անկարելի է առնամակներուն մէջը այնպիսի զգրաւոր փաստեր ու ապացոյցներ գտնալ, որոնք որ անոր դրած խոստակցութեանց մէջը կը գտնուին: Դուն ասիկայ հասկըցած պիտի ըլլաս. փաստաբանը միշտ նոյնն է, բայց գատը բոլորովին տարբեր է. բառերը ծուռ առմանուած են: «Վկիդեցի, աւանդութիւն», ահ բառերը՝ որոշ իմաստ մը չեն յայտներ: Սուրբ Հարց, ու Սուրբ Գրոց մէջէն բերած վկայութիւնները ալ՝ նիւթին ամենևին չեն յարմարիր, ու օգուտ մը չեն ըներ: Վերջապէս անոր ձեռնարկութիւնները ու ապացոյցներուն մէջը՝ անանկ մէկ լուսաստուերը (լուսոյ և մթութեան խառնակութիւն) մը կայ, որ դժուարաւ իրարմէ կ'որոշուի: Արդ մը զանիկայ կարդալէն ետքը՝ զինքը աւելի խաւարած կը գտնայ. քան թէ լուսաւորուած. ու աւելի շփոթած, քան թէ համոզուած. բայց և այնպէս շատ զգրաւոր փաստեր ունենալու են անոնք՝ որ կը կարծեն թէ իրաւունք ունին մարդիկներուն ըսելու թէ «Դուք Ըստուծոյ խօսքը մի կարդաք. մենք միայն կրնանք զանիկայ հասկընալ, ու ձեզի բացատրել»: Մէկ բան մըն ալ պիտ աւելցք զարմացուց: Ես լինքն՝ Նամակիզ հեղինակը՝ խօսակցութեանց հեղինակին դէմ շատ տեղ հակասական բաներ կը զգուցէ. ու վերջ. Ըբրայեն առաջին քննութեանը մէջ երևցած արդիւնաւոր և լուսափայլ սկզբունքները շատ՝ անոր երկրորդ քննութեանը մէջ պակաս են: Ես իմ դրած պատասխաններուս մէջը՝ կրնամ քեզի անոնցմէ քանի մը օրինակ բերել:

Նախ և առաջ՝ կը վերաբերին իմ ըսածներս Վ֊ին։ Երբային աս նիւթին վրայով տուած տահ֊մաններուն. երկու ձամբայ կայ, կ'ըսէ՝ Սուրբ Գիրքը մեկնելու համար. մէկը՝ առանձնական մտաց դատողութեանը նայելով, միւսն ալ՝ Եկեղեցին մտիկ ընելով՝ կ'ըլլայ։ Ես տահմանը կամ խօսքը ատոնց կ'ըլլար, թէ որ Վ֊ին։ Երբան բանավարականաց հետ խօսելու ըլլար. ես այսպէս կը կոչեմ ան ինքնակոչ քրիստոնեաները՝ որ Սուրբ Գրոց վարդապետութիւնները կ'ուզեն իրենց խելքին ու դատողութեանը տակը ձգել։ Թէ որ Վ֊ին։ Երբան անոնց ակզբունքները դատապարտէ, ես ալ անոր հետ մէկ տեղ կը դատապարտեմ։ Բայց մենք անոնց հետ ամենևին մէկ հաղորդակցութիւն մը կամ յարաբերութիւն մը չունինք. վասն զի մենք բոլոր սրտով Սուրբ Գիրքին՝ իբրև Աստուծոյ խօսք, կը ջնազանդինք։ Մենք մեր յոյսը՝ մեր յաւտուկ խելքին վրայ չենք դրած, հապա Աստուծոյ Հոգիին վրայ դրեր ենք։ Մենք չենք ըսեր, թէ իւրաքան֊չիւր հաւատացեալ իրեն մասնաւոր ու յաւտուկ կար֊ծիքներուն անձնաւոր ըլլալու է, հապա մենք կ'ը֊սենք թէ՝ իւրաքանչիւր հաւատացեալ Սուրբ Գիրքը կարդալու է. Աստուծոյ աղաչելով՝ որ անոր միտքը իրեն իմացընէ։ Ա՛շմարտապէս ասիկայ բոլորովին տարբեր բան մըն է։ Պէտք չէ որ իրարու կարծիք պախարակել ջանանք՝ ծուռ մեկնութիւններ տալով։ Ես աղէկ գիտեմ, որ Վ֊ին։ Երբան՝ Պապին, ու ժողովքներուն աս պատճառով միայն հաւատար֊մութիւն ունի՝ վասն զի կը խորհի թէ Աստուած

խոստացաւ անոնց առաջնորդելու իրեն Սուրբ Հոգւոյն ։ ու մենք ալ մեր կողմանէ մեր անձնական դատողութեանը հաւատարմութիւն ունինք՝ վասն զի կը խորհինք թէ Աստուած խոստացաւ մեզի առաջնորդելու , նոյն Սուրբ Հոգւոյն ։ Վերջապէս մեր երկու կողմին ալ յոյսը՝ Հոգւոյն Սրբոյ շնորհքին վրայ հաստատուած է ։ բայց մեզ իրարմէ զատողը միայն ասիկայ է որ՝ Վերը ։ Բբան անանկ կը կարծէ , թէ Հոգին Սուրբ իւրաքանչիւր հաւատացեալի հետ անուղղակի կը խօսի՝ կաթուղիկէ եկեղեցւոյն միջնորդութեամբը ։ բայց մենք կ՚ըսենք՝ թէ Հոգին Սուրբ իւրաքանչիւր հաւատացեալի հետ ուղղակի ու առանց միջնորդի կը խօսի ։ Ըս պատճառաւ , ամէն մէկ հաւատացեալ՝ Վերը ։ Բբայրին խօսքին նայելով , Սուրբ Գրոց մեկնութեան հոգը՝ միայն ընդհանրական եկեղեցիին յանձնելու է ։ սակայն մեզի նայելով , իւրաքանչիւր հաւատացեալ ինքը կարդալու է Սուրբ Գիրքը՝ Հոգւոյն Սրբոյ լոյսը խնդրելով ։

Ըս խնդիրը այսպէս սահմանելէն ետքը , տեսնանք հիմա ան ապացոյցները՝ որ Վերը ։ Բբան քեզի տուաւ իրեն կարծիքը հաստատելու համար ։ Ընկերայ իրը թէ իրեն բնաբանը պարզելու համար՝ քեզի մէկ յառաջընթաց տեղեկութիւն մը կու տայ ։ այսինքն՝ իրեն բաւական կը սեպէ ապացուցանել ընդհանրապէս՝ մէկ անսխալ եկեղեցիի մը գոյութիւնը , յուսալով որ ան եկեղեցին՝ թէ որ կայ , միայն Պապական եկեղեցին է ։

Ու ասոր ընթացքը բռնելով անիկայ կը կարծէ ,

թէ կարող է հաստատել կաթողիկէ և Հռովմէական եկեղեցւոյն անսխալութիւնը այնպիսի ապացոյցներով՝ որոնք անոր ամենաէն չէն վերաբերիր : Ես դիւրաւ կը հասկընամ՝ որ աս կերպ խորհրդածութիւնը Վ. Բ. Բբային բնաբանը կը պարզէ . ու այսպիսի "պարզաբանութիւնը" խիստ սովորական է այսօր այն գրագէտներուն քովը՝ որոնք անոր պէս նոյն վարդապետութիւնը կը հաստատեն : Ու դուք անոնք կը յուսան՝ որ աս դրութիւնին ընդհանրացընելով՝ պիտի ազատին ան ծանր դժուարութիւններէն՝ որոնք շատ հեղ Հռոմայի եկեղեցւոյն՝ Հռոմայի պահանջմունքներուն՝ ու Հռոմայի եպիսկոպոսներուն դէմ դրեր են : Պիտի ըսես թէ՝ Վ. Բ. Բբան աս անունէն կը վախնայ : Կ'երևայ թէ անիկայ աս անունէն խորշիլ կը ցուցընէ՝ աղէկ Կաղղեացի մը ըլլալով՝ որչափ որ ուրիշ Պապական ժ-ը-ամօնին կոչուած Հեղինակներն ալ՝ աս անունը ամէն տեղ կը գործածեն : Բայց ես չեմ յուսար որ անիկայ աս կերպով կարենայ մէկ հաստատուն ապացոյց մը տալ : Որոշիչ նիւթը՝ որն որ անիկայ բանի մը տեղ չդներ , որպէս զի միայն բուն սկզբունքին ուշադիր ընել տայ՝ աս բանին մէջ գլխաւոր նիւթ մըն է : Վերջ ճանչնալու հարկաւոր եղածը աս է , թէ արդեօք այս ինչ որոշուած հեղինակութիւնը՝ իրրև անսխալ ընդունելու ես , որուն քեզ կը խրկեն Մուրբ Իրոց մեկնութեանը համար . և չէ թէ ճանչնալը՝ թէ արդեօք կայ երկրի վրայ մէկ անսխալ հեղինակութիւն մը : Ո՛վ տիկին , քեզի ինչ օգուտ է գիտնալը՝ թէ աշխարքիս մէջը մէկ

Փրկիչ մը կայ • Թէ որ քեզի չհասկըցընեն , Թէ ան Փրկիչը՝ Յիսուս Քրիստոսն է : Քեզի պիտի ըսեն Թէ՝ Հանրական առաջարկութիւնը մանաւոր առաջարկութենէն մեծ է , ու զանիկայ կը պարտնակէ : Այս մանաւանդ՝ մասնաւոր առաջարկութիւնն է , որ Հանրական առաջարկութիւնը կը պարունակէ : Թէ որ ապացուցուի որ ընդհանրական ու Հռովմէական եկեղեցին անսխալ է , Լանտարա կոյս կը հետեւի որ աշխարքիս վրայ մէկ անսխալ եկեղեցի մը կայ : Բայց մէկ անսխալ եկեղեցիի մը դոյութիւնը՝ Ի հարկէ կը հետեւցընէ՞ Թէ Հռովմէական եկեղեցին անսխալ է : Ո՛չ երբէք : Բայց Հանրական առաջարկութիւնը կրնա՞յ արդիօք ապացուցուիլ , Թէ որ յարմարցուելիքէն բոլորովին զատուի : Ո՛չ երբէք : Բնաւ երբէք չեն կրնար հաստատել՝ բայց միայն ան կրնան ընել : Զանիկայ դործածութենէ և իրականութենէ այնպէս կ'օտարացընեն , ու զանիկայ այնպէս կը մերկացընեն , որ կրնաս անոր անանկ ապացոյցներ տալ՝ որ Թէ համոզիչ ալ չըլլան , դոնէ դժուարահերքելի ըլլան : Ու ասկէ վերջ երկու բան մէկէն կը վաստկիսի : Մասնաւոր առաջարկութիւնը՝ որ դժուարաւ կ'ապացուցուէր , դիւրաւ կ'ապացուցուի՝ Թէ որ զանիկայ Հանրական խնդրոյն հետ միացընես : Ու Հանրական առաջարկութիւնը՝ դիւրաւ կ'ապացուցուի , Թէ որ զանիկայ Հանրական խնդիրէն զատես : Ո՛վ Տիկին ասկէ վերջ բաները՝ ինձի մեծ կասկած ու տարակոյս կը պատճառեն : Ըս խոտորնակ ու ծուռ ճամբան՝ բնաւ շշմարտութեան ճամբան չէ :

Ըսանկ ըսելով՝ ես վ֊ եր • Ըբբան չեմ ուզեր ճշմարտատեաց ցուցընել, ու պախարակել: Թէ որ անոր առարկութիւնը նուրբ ու պատրողական է, ոչ այնչափ իր յանցանքն է՝ որչափ իր դատինը, որ հաստատուն փաստաբանութիւն չկրնար վերցընել • ու իրեն բանեցուցած վարպետութիւնը ինքը չզգար • վասն զի նախապաշարմունքը ու երկարատև ուռնակութիւնը՝ անոր աղնիւ բնութիւնը անարգ ու անարժան միջոցներու ծոևր են: Այս աս ծանօթութիւնը միայն մէկ անգամ մը կրնաս տամ, որպէս զի ամէն անգամի համար ալ ծառայէ: Ու ինծի թողութիւն տալու է, որ վ֊ եր • Ըբբային փաստերուն վրայ ազատաբար խօսիմ • և ճշմարտութիւնը շատ անգամ զիս պիտի բռնադատէ՝ որ սաստիկ դատում մը ընեմ • բայց ասիկայ ըրած աոենս՝ անոր անձնական բարքը ու հանգամանքը պիտի չպարսաւեմ:

Ինչ և իցէ թէպէտև անիկայ խոհեմութեամբ հանրական առաջարկութեան ապաւինեցաւ, սակայն և այնպէս զանիկայ ալ չկրցաւ ապացուցանել: Ընոր իրեք ապացոյց տուաւ: Ընոնք՝ ըսաւ, փոխադարձաբար զիրար կը կատարելագործեն • ու մէկին պակսութիւնը՝ մէկալը կը լեցընէ: Այս ասանկ բան մը բնաւ չեմ տեսնար: Իրեք խախուտ ու որդնահար ոտքեր իրարու պակսութիւնը չեն կրնար լեցընել՝ մէկ սեղան մը վերցընելու համար: Ու որովհետև անիկայ Ռուսսօյին՝ մարգարէութեան համար ըրած իրեք բացատրութիւնները զատ զատ քննեց • ես ալ նմանապէս զատ զատ ու մէկիկ մէկիկ

ձեռք պիտի առնեմ, ու քննեմ՝ ան խորհրդածութիւնները՝ որոնցմով անիկայ կը կարծէ հաստատել, թէ մէկ անսխալ եկեղեցի մը կայ։

ԱՌԱՋԻՆ ԱՊԱՑՈՅՑ

Դոպոզո–Լիւն։

Ըս նիւթիս վրայ կարճ պիտի խօսիմ. ասոր վրայ դրուած ապացոյցը աւելի հեղքել պէտք է, քան թէ անոր դէմ հակաճառութիւն ընել։

Վ՛ եր. Ըբբան՝ մանաւանդ միտքը անբաւական սեպելով Ցուբը Գրոց մեկնութեանը համար, անսխալ ատեանի մը հարկաւորութիւնը կը մակաբերէ։ Ես կրնայի պատասխանել, թէ ան առարկութիւնը միայն բանաւարներուն կը վերաբերի։ Երբոր մարդկային միտքը՝ ինքիրմէն ապաւինելով անբաւական ու անկարող է, արդեօք ասկէ կրնայ հետեւիլ թէ անիկայ անբաւական է և՝ երբոր Ըստուծոյ Հոգւովը կ՛առաջնորդուի. վասն զի ինչ պէս որ վերը ըսի, մեր հաւատքը անոր վրայ կայացած է։

Ըս առարկութիւնը թէ որ խօսք վերցնէ ալ, ամենևին ուժ մը չունի. ու սոսկ ենթադրութիւն կամ կարծիք մըն է։ Քրիստոնէութեան սկսելու ատենը երթալով՝ կը փնտռեն թէ Ըստուած ի՞նչ միջոց գործածեր է զանիկայ տարածելու ու պաշտպանելու համար. ու համաձակութեամբ կ՛ըսեն, թէ Պէտք էր Ըստուած այսպէս ըներ. ու անկա-

բեւէն էր որ ուրիշ կերպով ըներ : Հայց մենք ո՞վ ենք , որ Աստուծոյ ձամբայ կը սահմանենք ու կը սորվեցընենք : Երդեօք մենք մեր ենթադրութիւննե-րուն մէջը չե՞նք կրնար սխալիլ ու խաբուիլ : Եւ ի՞նչ հեղինակութիւն պիտի ունենայ անսխալ եկե-ղեցիին վարդապետութիւնը , քանի որ ան վարդա-պետութիւնը մեր սխալական խելքին ու փաստին վրայ հաստատուած է : Վ՚եր • Երբան՝ Պարոն տը Մասալին այսպէս պատասխան տուաւ , երբոր պա-րոն տը Մասալը Սուրբ Գրոց աստուածային ծագ-մանը դէմ առարկութիւն կ՚ընէր :

Պարոն տը Մասալին անկարելի կ՚երեւար , որ Ա-աստուած գինքը մարդկանց յայտնած ըլլայ • կամ ան կերպով յայտնութիւն ըրած ըլլայ : Հայց Վ՚եր • Երբան անոր ցուցուց՝ թէ որովհետեւ մենք Ա-աստուծոյ խորհուրդները կամ գաղտնիքները չենք դի-տեր , անոր համար պէտք է որ չէ թէ ան բանը փնտռենք՝ որ Աստուած ընելու էր , բայց խնամա-տութեամբ փնտռելու ենք ան բանը՝ որ ինքը ըրած էր : Ո՛վ տիկին , ես ալ մեր այս օրուան խնդրոյն վրայօք նոյն խօսքը կը զրուցեմ : Կ՚ուզենք գիտ-նալ՝ թէ արդեօք Աստուծոյ Հոգին նախապատրա-սեպեց ուղղակի խօսիլ իւրաքանչիւր հաւատացեալի հետ , եթէ անուղղակի խօսիլ եկեղեցիին միջնոր-դութեամբը : Հիմա ես կը պնդեմ , թէ բնաւ մար-դու մը չվերաբերիր աս խնդիրը լուծել իրեն յա-տուկ խելքին կարողութեամբը • ու զանիկայ ապա-հովաբար որոշելուն միջոցը՝ իրողութիւնները քննելն է , Սուրբ Գիրքը կարդալով :

Ըս խելացի նախազգուշութիւնը ան պատճառով խիստ հարկաւոր է, քանզի Աստուած շատ հեղ՝ մանաւանդ կրօնական նիւթի մէջ՝ կը հաճի բոլոր մեր գաղափարները վերդնել, ու այնպիսի ճամբաներ ընտրել, որ մեր մտքէն բնաւ չէ անցած։ Վասն զի ան բաները որ Աստուած մեզի կը յայտնէ՝ անանկ բաներ են, կ'ըսէ Պօղոս առաքեալը, "Որ աչք չէ տեսեր, և ականջ չէ լսեր, ու մարդու սրտին մէջ չէ բնկեր"։ Ըս վկայութիւնը մեր նիւթին խիստ աղէկ կը յարմարի. վասն զի առաքեալը աս տեղս Հոգւոյն Սրբոյ վերայ կը խօսի. (ա Կորնթ. բ. 9.) բայց Վ.կը. Հրեային խօսքին նայելով՝ Աստուծոյ ընտրած ճամբաները մեզի այնչափ սովորական բաներ են, ու մեր խելքին այնչափ յարմար են, որ մենք զանոնք մեր խելքովն ալ կրնանք գտնալ։ Եւ աս բաւական պատճառ մըն է բնձի որ կասկած տայ։

Ո՛վ տիկին, թէ որ դուն Վ.կը. Հրեային բանաւոր դատողութիւնը կամ խորհրդածութիւնը փորձես մէկ երկու բանի մէջ՝ յորում աստուածայինն կամքը արդէն մեզի ծանօթ է, ան ատենը կը հասկընաս՝ թէ անիկայ աւելօք կրնայ մեզ մոլորցընել։ Վ.կը. Հրեային հետ քրիստոնէութեան ծագմանը ատենը գտնուելու տեղը՝ Հրեաստանը կոչմանը ատենը գտնուինք։ Ու ենթադրենք թէ մենք ըլլալու բաները չենք դիտեր, բայց միայն ասիկայ դիտենք՝ թէ Աստուած որոշեց աս նահապետին յայտնուելու. ու անոր ձեռքովն ալ՝ ուշ կամ շուտ բոլոր մարդկանց յայտնուելու։ Ետքն ալ մենք մեզի աս հարցմունքը ընենք։ Աստուծոյ

յայտնութիւնը ինչպէս ու երբ Աբրահամու գերադասութեան պիտի ծագի, ու երկրիս մէկալ ազգերուն մէջը պիտի տարածի: Այդ տիկին, ինծի հաւատա՝ որ եթէ մէկը գար մեզի ըսեր, թէ աս յայտնութիւնը երկու հազար տարիի չափ աշխարքիս խիստ պզտիկ անկիւնին մէջը՝ այսինքն Պաղեստինի մէջ, ու Իսրայէլացւոց պէս անճանօթ ազգի մէջ փակուած ու ծածկած պիտի մնայ, Վ. Աբրան աս ներհաղորդութեան դէմ խիստ շատ փաստեր պիտի բերէր՝ ան փաստերուն համեմատ, որոնք մեզի այսօր կը ցուցընէ մեզ համոզելու համար՝ թէ Աստուած իրեն եկեղեցին առանց տեսանելի ատեանի չհողուր: Ինք ամենքս ալ իրեն պէս խորհրդածութիւն պիտի ընէինք, սակայն պիտի սխալէինք, ինչպէս որ եղածը կը ցուցընէ:

Ելլելի առաջ երթանք, ու աշխարքիս առաջին օրերը ելլանք կայնինք: Ինդը աշխարքիս մէջը մտածին պէս, Աստուած առաջին մարդուն ապագայ փրկիչ մը խոստացաւ՝ որն որ միայն կրնայ անոր անկմանը սոսկալի հետեւութիւնները գարմանել ու խափանել: Հիմա կ'ուզենք որոշել ան հաւանական ժամանակը՝ յորում Աստուած Ինսիան աշխարհք պիտի խրկէր: Վ. Աբրան՝ ինծի համար ի՞նչ պիտի խորհէր, թէ որ ես համարձակաբար պնդէի՝ թէ չորս հազար տարի անցնելէն ետքը Ինսիան պիտի երեւնայ. ու անոր գալէն երկու հազար տարի ետքը, մարդկային ազգին իրեք մասին երկուքը՝ զանիկայ ամենևին պիտի չճանչնայ: Ի վերջոյ այսր ամենայնի՝ աս ներհաղորդութեան մէջ Աս-

տուածոյ խորհուրդը գիտցած պիտի ըլլայի , որն որ Վ֊ը • Ըբբայէն ծածկուած էր :

Վ֊երջապէս՝ աշխըքիս ստեղծագործութենէն առաջ ծնած գտնուինք : Աստուած մէկ աշխարհք մը պիտի ստեղծէ • ու մենք ուզենք նախատես ըլլալ՝ ու գիտնալ թէ իր մտացը մէջ ինչպէս պիտի որոշէ աս գործը : Երդեօք անանկ մէկ աշխա՞րհք մը պիտի ստեղծէ՝ որ չարութիւնն ու թշուառութիւնը չկարենան անոր մօտենալ , կամ թէ անանկ մէկ աշխարհք մը՝ որուն մէջ մեղքն ու ցաւը կրնան մըտնալ : Ո՛վ տիկին աղէկ գիտցիր , որ Վ֊ը • Ըբբան անտարակոյս պիտի ջանար համոզելու՝ թէ առաջին ենթադրութիւնը միայն աստուածային կատարելութեանց կը յարմարի • և թէ երկրորդը՝ անընդունելի , հակասական , ու Ստեղծողին դպչող ենթադրութիւն մըն է : Սակայն աս երկրորդ ենթադրութիւնը պիտի՝ ի գործ դրուէր , ու առաջինը՝ սոսկ մէկ երևակայական ցնորք մըն էր : Խոլոր աս ըրած ենթադրութիւններուս մէջը՝ մենք ի՞նչ համբայ բռնելու էինք • չէ թէ ճշմարտութիւնը գըտնալու համար՝ որուն մեր խելքը անբաւական էր , հապա գոնէ մոլորութենէ ետ կայնելու համար : Պէտք էր որ այսպէս ըսէինք : Ես չեմ գիտեր , ես ի՞նչպէս կրնամ Աստուծոյ խորհրդոցը նախատես ըլլալ՝ որ շատ հեղ կը շփոթիմ զանոնք բացատրելու , անոնց գործադրութիւնը տեսնելէս առքն ալ : Ես Աստուծոյ ընելու բանը մտածելու տեղը , ջանամ որ ըրած բանը գիտնամ :

Ո՛վ տիկին , ես իմին միտքիս մէջը որոշեր եմ՝

որ աս խոնարհական ու ապահով ճամբան բռնեմ : Ես կրնամ փաստի դէմ փաստ դնել , ու ապացուցանել՝ թէ Ըստուած կ'ընէ , ու կրնայ ընել ան բանը՝ որն որ Վ.կր • Ըբրան անկարելի կը կարծէ : Բայց ինչ օգուտ : Ես աս տեսակ վիճաբանութիւնը չեմ սիրեր • անիկայ իմ հաւատքս կը վերաւորէ : Ես կը վախնամ , որ չըլլայ թէ Ըստուծոյ խորհուրդ տուողն մը պէս երևնամ : Ու ո՞րովհետև մենք միշտ իրեն դիմելու ենք , այսինքն՝ իրեն խօսքին՝ մեր հակասական ու ընդդիմամարտ դատողութիւնները կտրելու համար , աս պատճառաւ ես աւելի կ'ուզեմ ուղղակի անոր գերագոյն հեղինակութեանը դիմել ու ապաւինիլ՝ որպէս զի մեր յանդգնական վիճաբանութիւնները կարճատև ըլլան :

Բաղդատական ձեռնարկութիւնը՝ որուն վրայ այնչափ խօսք կ'ընեն , բնաւ բան մը չապացուցաներ : Աստի արժան է ըսել , բաղդատութիւնը՝ փաստ չէ : Ես տեղս երկու բաներ կը բաղդատուին , որոնք իրարմէ բոլորովին տարբեր են • ու բնաւ հաշիւի չառնուիր , թէ մարդկային իրաց մէջը՝ դատողութիւնը կը մոնայ , բայց կրօնական նիւթերուն մէջ՝ վերջին որոշումը՝ Ըստուծոյ դատաստանին կը մնայ * : Մարդկային դատաստանը՝ առանց տեսանելի առեանի մը ի գործ չդրուիր • վասն զի նիւթական գործքի վրայ է • ու այնպիսի վճիռով մը կը վերջանայ , որ անոր հետևութիւնները զգալի

*Ես գաղափարը կամ իմաստը բացատրած պիտի գտնաս Կամ. ժէ.

ու անվիջական են : Բայց աստուածային դատաստանը բոլորովին տարբեր է • ու ամէն բանէն առաջ մարդկային սրտին խորհուրդները կը քննէ • ու մարմնաւոր աչքին՝ անտեսանելի ու հեռաւոր է : Ո՛ր օրինակ • թէ որ Փիէսքի անունով հռչակաւոր չարագործ մահապարտին վրայ ամբաստանութիւն ընէին, թէ անիկայ թագաւորը սպաննել ուզէր է • ու կամենային գիտնալ, թէ արդեօք անիկայ դլխատուելու արժանի՞ է • պէտք էր որ մէկ տեսանելի մարդկային ժողով մը նստի զանիկայ քննէ՝ անոր դատաստանը կարելու, ու վճիռը տալու համար : Բայց Աստուած այսպիսի բաներու կարօտ չէ • թէ՛ ճանչնալու համար՝ թէ արդեօք Փիէսքին յանցաւո՞ր էր, և թէ անոր հատուցում ընելու համար իրեն գործոցը համեմատ՝ աս կամ հանդերձեալ կենաց մէջ, թէ և մարդիկ բնաւ անոր մէկ գործքը տեսած չըլլային :

Ուրեմն՝ ան միկին խոստովանէ, որ Ա՛ր • Ըբայեն քեզի տուած առաջին ապացոյցը՝ իր առաջարկութիւնը բնաւ չկրնար հաստատել : Բայց ի՞նչէն է որ աս տեսակ ապացոյցը՝ անսխալ եկեղեցին պաշտպանողներուն աւելի հաճոյ ու ընդունելի կ՛երեւայ : Ես մէկ օր մը ներկայ դտնուեցայ մէկ Լատին քահանայի մը ու մէկ Բրօթէսթանդ քարոզչի մը վիճաբանութեանը՝ որն որ Պ • Ա՛արքէզին աղաչանօքը, շատ վիճաներու առջեւը կ՛ըլլուէր : Ու անանկ խօսք ըրեր էին, որ վիճաբանութիւն ընողները՝ մէյմէկ երկրորդ օգնական ալ իրենց հետ բերեն • որպէս զի պէտք եղած ատենը զերենք պաշտպանէ : Բայց

երբոր վիճաբանութիւնը Սուրբ Գրոց վկայութեանը կարօտ եղաւ, քահանային օգնականը ասանկ զրուցեց. «Ես ձես բռնադատուած կը տեսնամ ետ քաշուելու. ես հաւատացեալ չեմ. ես հոս եկայ որ պէտք եղած ատենը վ՚եր. Բբայեին օգնեմ՝ միայն փիլիսոփայական խորհրդածութիւններով. բայց ո՚րովհետև հիմա Սուրբ Գրոց ու հաւատքի կը դիմեն՝ իմ փաստերս գործածելը ինձի անվայելուչ է, պէտք է որ ես լռեմ»: Ո՚վ տիկին դուն ասոր ի՚նչ կը զրուցես: Մէկ քահանայ մը իրեն օգնութեան կանչէ անանկ մէկ բարեկամ մը, որ բնաւ հաւատք չունի. ու եկեղեցին միայն փիլիսոփայական խորհրդածութիւններով պիտի պաշտպանէ: Ըրդեօք աս գործքէն չ՚ամսկրցուիր, որ աս տեսակ ապացոյցները ու փիլիսոփայական խորհրդածութիւնները՝ անոնց քովը նախապատիւ կը սեպուին եղեր: Ու նշանակութեան արժանի, և շատ զարմանալի բան է որ՝ մէկ եկեղեցի մը, որ հաւատացեալներուն դաստղութիւնը ու խորհրդածութիւնը խափանել ու լռեցընել կ՚ուզէ՝ որպէս զի զանիկայ իրեն ջնազանդեցընէ, ինքը՝ դաստղութիւնը ու խորհրդածութիւնը չարաչար գործածէ, իրեն հեղինակութիւնը հաստատելու համար. միանգամայն ուրիշին խորհրդածութեանը խափանումը, ու իրեն խորհրդածութեանը ազատութիւնը՝ համաձայնեցընել ուզելով:

Վանք երկրորդ ապացոյցին: Ինձի հրաման տուր՝ որ վ՚եր. Բբայեին բռնած կարգը փոխեմ, ու աւանդութենէ սկսիմ: Ընիկայ աս նիւթը խիստ

*հաքը թողուց • վասն զի ինքը անտարակոյս կը յու-
սայ , որ աս նիւթով քեզ համոզէ : Ինձի ալ բա-
նաւոր ու պատշաճ կ'երեւայ , որ իմ խօսքս Սուրբ
Գրոց ապացոյցովը լմնցընեմ՝ որն որ աւելի մեծ ,
կարեւոր , ու կտրողական է : Բայց աւանդութեան
վրայ ալ հարկաւոր եղած բանները պիտի խօսիմ •
ու իմ հետագայ նամակիս նիւթը անիկայ պիտի
ըլլայ :*

ՆԱՄԱԿ ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

ՊԵՐՈՆ ՄԻՐՍԻԷՐ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԼԸ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՊԱՑՈՅՑ

Ա՛նապոլիս՝ :

*Ո՛վ տիկին , արդեօք ճշմարիտ է թէ՝ նախնա-
կան եկեղեցիին մէջը հաւատացեալները անսխալ
ատեանի մը հաւատացին , ու պարտաւորեցան բո-
լորովին անոր ընդանդգլու՝ Սուրբ Գրոց մեկնու-
թեանը վրայօք : Վ՚եր • Աբբան կ'աշխատի աս բանը
սուրբ Հարց վկայութեամբը հաստատել : Բայց
տեսնանք , թէ արդեօք կրցա՞ւ հաստատել :*

*Թէ որ Վ՚եր • Աբբային բոլոր բերած վկայու-
թիւնները՝ իրեն կարծածին չափ համոզիչ ալ ըլ-
լան , ու թէ որ ստուգապէս առաջին դարուց քրիս-
տոնեաները՝ ու նոյն իսկ սուրբ Հարք՝ մէկ անսխալ
ատեանի մը դոյութեանը հաւատացած ալ ըլլան ,
՝ի վերայ այսր ամենայնի՝ անոնք բաւական չեն զա-*

*Նիկայ ապացուցանելու, թէ որ անիկայ Սուրբ Գրոց վկայութեամբ չկրնայ հաստատուիլ։ Վասն զի վարդապետութեանց վրայօք՝ միայն Սուրբ Գրոց կրնանք հաւատաք ընծայել։ Առաջին դարուց քրիստոնեաները, և նոյն իսկ Սուրբ Հարքը կրցան սխալիլ ու խաբուիլ։ Ա՛ս ենթադրութենէն պէտք չէ գայթակղիլ. վասն զի դիւրին է զանիկայ եղած իրողութիւններէն ստուգել։ Ես կրնամ քեզի ցուցընել, թէ մարդիկ Նոր Կտակարանէն՝ Սուրբ Հարց գրբրուածքին անցնելով, աստուածային անսխալութենէն մարդկային սխալականութեան իջուիլն ընելնին շատ զգալի է. և թէ Սուրբ Հարք ալ իրական մոլորութիւններու մէջ ինկան. ու իրենք միշտ հաւասաչափ չեն՝ ո՛չ իրարու հետ, և ո՛չ իրենք իրենց հետ։ Բայց ես ասոնք ալ մէկ կարճ ու զօրաւոր խորհրդածութիւն մը պիտի ընեմ, որն որ նոյն ինքն Վէրը. Երբայէն սորվեցայ։ "Մէկ եկեղեցի մը որ անսխալ է", ըսաւ, "պէտք է որ ինքը զանիկայ յայտնապէս գիտնայ"։ Իմ կողմանէս ես ալ կ'ըսեմ։ Թէ որ Հայրերը անսխալ ըլլային, անտարակոյս զանիկայ պիտի գիտնային։ Բայց ասոնք ասոր ներհակը կը զգուշեն. և իրենց գիրքերուն ու կանոնական գիրքերուն մէջը ասոնք տարբերութիւնը կ'ընեն, որ ասոնք վերջիններուը միայն՝ առանց բացառութեան բոլորովին հաւատալի պիտի ըլլան, և ոչ առաջիններուը։

Մտիկ ըրէ, Սուրբ Օգոստինոսը ինչ կ'ըսէ։ "Յոյն տուր ինձի առաքեալներուն կամ մարգարէներուն կանոնական գիրքերուն մէկէն՝ Կիպրիանոսին

առ Յովբայանոս գրած բանին ճշմարտութիւնը, ես այնուհետև հակաճառութիւն ընելու տեղ ու իրաւունք չեմ ունենար: Այլ քու ըսածդ կանոնական ջլլալով՝ ես կը գործածեմ ան ազատութիւնը, որուն որ Տէրը մեզ կոչեց: Այս որչափ որ մեծ համարում ունիմ ալ ան մարդուն վրայ՝ որուն արդեանցը չեմ կրնար հաւնիլ, ու բազմաթիւ գրուածքները՝ իմ գրուածքներէս շատ գերազանց են, և դերահանճար ներքամտութիւնը զիս կ'զմայլեցընէ, ու պերճախօսութիւնը՝ իմ միտքս կը յափշտակէ, և ողջմտածութիւնը՝ ինձի զարմացում, ու մարիրոսութիւնը՝ ինձի յարգութիւն կ'ազդէ. 'ի վերայ այսր ամենայնի՝ անոր որոշմանը կամ վճռոյն չեմ կրնար ընազանդիլ" *: Երբ սա գեղեցիկ խօսքերն ալ մտիկ ըրէ. "Երբոր հաւատոյ աստուածային ու սուրբ խորհրդոցը վրայ խօսք կ'ըլլայ՝ պէտք չէ բան մը զրուցել առանց Սուրբ Գրոց հեղինակութեանը, և թուլնալ ու խաբուիլ գեղեցկաճառ խօսքերէ, ու ճարտարախօսիկ խորհրդածութիւններէ. և ո՛չ իսկ իմ ասս ըսած խօսքիս հաւատալ, թէ որ իմ վարդա-

---

*Contra Cresc. Gramm. lib. II. cap. 32. Oper. vol. VII. P. 160. Կրնաս տեսնալ նաև ան հատուածը, որն որ նոյն վարդապետը Սուրբ Հերոնիմոսին կը գրէ նոյն նիւթին վրայ. (Ep. ad Hier. tom. II. citem par Pictet, Theologie Chret. p. 130.) "Որիայն Աստուածաշունչին գիրքերը կան, որ կանոնական կ'ըսուին. ու ես սորվեցայ յարգութեամբ ու հաստատութեամբ հաւատալ, թէ անոնց հեղինակներուն բնաւ մեկը չսխալեցաւ զանոնք գրելուն ատենը" :

պետութիւններս՝ Աստուածաշունչ գիրքով ապա-
ցուցուած չըլլան: Ալ ան ալ մեր հաւատքին անա-
րատութիւնը՝ չէ թէ լեզուին ճարտարութենէն,
հապա Աստուածաշունչ գրոց վկայութենէն կը կա-
խուի" *: Ալ կրկապէս՝ Սուրբ Աթանասին խօսքն ալ
մոխիկ ըրէ, որն որ կանոնական գիրքերուն վրայ խօ-
սած առենը՝ այսպէս ըսաւ: "Ընծայ են փրկու-
թեան սկզբնաղբիւրները. ո՛վ որ ծարաւած է, թո՛ղ
անոնց աստուածային պատգամներովը իրեն ծարաւը
անցընէ. մենք անոնցմով միայն կրնանք աստուած-
պաշտութեան աւետարանական ուսումը սորվիլ:
Ո՛վդ մը անոնց բան չաւելցընէ, ու մարդ մը ա-
նոնցմէ բան չպակսեցընէ" †:

Ո՛վ տիկին՝ ահա բաւականապէս զրուցեցի, քե-
զի հասկցընելու համար՝ թէ Սուրբ Գրոց հեղի-
նակութիւնը չկրնար ինքիրեն մէկ վարդապետու-
թիւն մը սահմանել. մանաւանդ այնպէս մէկ գրե-
խաւոր նիւթի մը վրայօք՝ որուն վրայ մենք հիմա կը
խօսինք: Ու անիկայ չկրնար՝ նաև նոյն իսկ Սուրբ
Գրոց խօսքին նայելով. և ասիկայ ուրիշ բան չէ,
բայց եթէ անոնց համար ու անոնց տեղը՝ մեծ ջանք
մը ընել, և անոնց անանկ յարգ ու պատիւ մը
տալ՝ որն որ անոնք չեն ուզեր ընդունիլ, և զանոնք
յարգել, ու անոնց հնազանդիլ: Ուստի քիչ մը
առաջ փաստի ու խորհրդածութեան վրայօք ըսած
խօսքս՝ աւանդութեան վրայ ալ կը զրուցեմ: Ը-

---

*Catech. IV. p. 30.

†Epist. Fest. XXXIX. Op. vol. II. p. 45.

նիկայ՝ սխալական ըլլալը բուն իսկ ինքը կը խոս-
տովանի. ու սխալական վկայութիւն մը՝ չկրնար
մէկ անսխալ հեղինակութիւն մը ապացուցանել ու
հաստատել:

Բայց աս տեղս վ՚կը. Ըբբան մեզի մէկ ճշմար-
տանման կէտէյի մը ունեցող խորհրդածութիւն մը
կ՚առաջարկէ, ու կը կարծէ թէ անիկայ անպատաս-
խանելի է: «Ո՛վ որ», կ՚ըսէ, «մէկ նիւթի մը վրա-
յօք՝ չուզէր աւանդութեան հաւատալ, ասոր հա-
մաձայն ուրիշ նիւթի վրայօք ալ՝ անոր պիտի չկա-
րենայ հաւատալ. թէ որ դուք կը կարծէք, թէ ա-
նիկայ չկրնար մէկ անսխալ եկեղեցի մը ապացու-
ցանել, պիտի ըսէք նաև թէ անիկայ Սուրբ Գրոց
աստուածային ծագումն ալ չկրնար ապացուցանել:
Ու ան ատենը մեր հաւատքը ի՞նչ կ՚ըլլայ»: վ՚կը.
Ըբբան աս տեղս ան մոլորութեանը մէջ կ՚իյնայ,
որն որ ինքը Պարոն տը Լ՚աասալին քրիստոնէութեան
դէմ ըրած ձեռնարկութիւններուն մէջը դտեր էր:
Պարոն տը Լ՚աասալը կ՚ըսէր. «Թէ որ բանաւոր դա-
տողութիւնը կարող չէ վարդապետութիւնները դա-
տելու, անիկայ ապացոյցները կշռելու ալ կարող
չէ»: վ՚կը. Ըբբան պարզ որոշմամբ մը պատասխան
տուաւ: «Ըս դատելը և ստուգելը երկու տար-
բեր բաներ ըլլալով՝ բանական խելքը կրնայ մէկուն
բաւական վերահասու ըլլալ, թէպէտև մէկալին ան-
բաւական ըլլայ»: Ըս ալ աւանդութեան համար
նոյն խօսքը կը զրուցեմ: Ըւանդութիւնը՝ որ մարդ-
կանց վկայութիւնն է, բաւական չէ մէկ վարդապե-
տական խնդիր մը որոշելու՝ ինչպէս է անսխալ ե-

կեղեցիի մը գոյութիւնը • բայց բաւական է մէկ գործ մը ստուգելու՝ ինչպէս է Սուրբ Գրոց վաւերականութիւնը, ու հրաշքներուն ստուգութիւնը կամ՝ ճշմարտութիւնը :

Սակայն արժան է ասիկայ դիտնալ : Թէ որ առաջին դարուց Սուրբ Հարքը անսխալ եկեղեցւոյ մը գոյութիւնը միաբերան սորվեցուցած ըլլային՝ անիկայ թէպետև մէկ կարողական ապացոյց մը չէր ըլլար, բայց աս նիւթին վրայօք մէկ զօրաւոր կարծիք մը կը սեպուէր : Վասն զի Սուրբ Հարք թէպետև Սուրբ Գրոց պէս հեղինակութիւն չեն կրնար ընել, բայց մեզի կրնան ճանչցընել՝ թէ իրենք ինչ մտքի կը ծառայէին ան առաջի ժամանակները, որ աւետարանքը կամ կրօնքը աւելի զուտ ու մաքուր պիտի ըլլար՝ իրեն սկզբնաղբիւրին աւելի մօտ ըլլալուն համար : Ուրեմն այսպէս ընելու ենք : Թէ որ առաքեալներէն հիմնած, ու անոնց անմիջական ու յաջորդ հովիւներէն հովուած եկեղեցիներուն մէջ հաւատացեալները միշտ այնպէս հաւատացեր են՝ թէ Աստուած մէկ անսխալ աւետարան մը հաստատեց Սուրբ Գրոց մեկնութեանը համար, մենք ան աւետարանը իրաւունք կ'ունենանք ըսելու՝ թէ աս վարդապետութիւնը առաքեալներէն իջած է, և հետևաբար ճշմարիտ է : Բայց ո՛վ տիկին՝ Սուրբ Հարք ամենևին աստանկ խօսք մը չեն ըներ : Աս անսխալ եկեղեցիի վրայօք եղած ընդհանուր կարծիքը՝ նախնական եկեղեցիին մէջ ամենևին չէ գոյացած և չէ երևցած : Վկր • Երբեմն միայն այսպէս կ'երևակայէ • վասն զի Սուրբ Հարց խորհրդա-

ծուխիւնը օտար կերպով կը մեկնէ ; ու անոնց իմաստը փոխելով՝ իրեն այս օրուան ունեցած գաղափարը ; ու հասկըցած իմաստը՝ անոնց կը յատկացընէ :

Ըս տեսակ առումը կամ փոխոխութիւնը Սուրբ Հարց մեկնութեան մէջը սակաւագիւտ չէ : Այսչն իսկ ա-ա-նդ-ո-ղ-ն-ե-ա բառը մեզի մէկ մեծ օրինակ մը կրնայ ըլլալ : Ընդհակ Սուրբ Հարց քովը այնպիսի առումմ մը կամ նշանակութիւն մը ունէր ; որ բոլորովին տարբեր էր ան նշանակութենէն՝ որն որ այս օրուան օրս անոր կը տրուի . ու սուրբ Հարց ան հատուածները՝ որ կը դրծածուին աւանդութեան վարդապետութիւնը հաստատելու համար ; իրենց բուն նշանակութեանը ներհակ են : Պերժիէրը աւանդութեան այսպէս սահման մը կու տայ . "Ըստուծոյ անգիր խօսքը՝ որն որ առաքեալները Տէրոջը բերնէն ընդունեցին ; ու զանիկայ կենդանի ձայնով իրենց աշակերտացը կամ յաջորդացը ա-ծանցուցին . ու անիկայ մեզի հասաւ հոլուաց քահոգութեամբը ; որոնց առջինները առաքեալնե-րէն սորվեցան" * : Ուրեմն աւանդութիւնը էակա-

---

*Անիկայ զարմանալու արժանի բան մըն է , որ միայն Հրէաները ու հերետիկոսները աւանդութեան հաւատք ընծայած են . ինչպէս որ Պերժիէրը կը վկայէ : Հերետիկոսներուն վրայօք Տե՛ս . *Irenaeus, adv. Haeret; lib. III. C. 1, 2, p. 169, 170.* և. Հրէաներուն վրայօք. Տես *Théologie Chrét. de Pictet, p. 115.* Յիսուս Քրիստոս աւանդութիւնը չհաստատեցընէն ի զատ , զանիկայ ամէն առիթի մէջ աւելցած պախարակեց ու հերքեց : Փարիսեցիները ու դպիրները Յիսուսի հարցուցին , "Ինչո՞ւ քու աշակերտներդ ծերերուն աւանդութիւնը զանց կ'ընեն . Ան ալ պա-

նապէս Սուրբ Գրոց մէջ չգրուած յօդուածներէն կը բաղկանայ • ու մէկ յաւելուածական վարդապետութիւն մը կամ կանոն մը կը կազմէ՝ գրուած խօսքին վարդապետութիւնը կատարելագործելու համար , որն որ մինակ ու ինքիրեն բաւական ու կարող չէ սեպուած : Ըւանդուքեան այսպէս սահման տալէն ետև՝ կրնաս զանիկայ Սուրբ Հարց հատուածներովը ապացուցանել , որոնց մէջը աս բառը խիստ շատ կը գտնուի : Հայց արդեօք նոյն նշանակութեամբ կը գտնուի՞ : Ըս բանը իրենք իրենց հարցընելու մոռցան : Ըյո՛ՙ աս բառը անոնց մէջը կը գտնուի • բայց հասարակօրէն մէկ տարբեր ու ներհակ նշանակութեամբ մը : Ընդհակայ իրաւցընէ բնիսով խօսուած մէկ վարդապետութիւն մըն է , բայց ան յօդուածներէն բաղադրած՝ որոնք գրուած խօսքին մէջը կը գտնուին• այնպէս որ՝ աւանդութիւնը՝ չէ թէ գրուած խօսքին անդիր յաւելուածն է , հապա նոյն ինքն գրուած խօսքն է՝ կենդանի ձայնով կրկնուած : Ըհա քեզի շատ ապացոյցներուն մէջէն երկու ապացոյցը վկայութիւն կը բերեմ : Սուրբ Ներսոսին աս երեւելի հատուածին մէջը՝ որն որ անդադար վկայութիւն կը բերուի աւանդութիւնը հաստատելու համար , և որ Ըբբան ալ իրեն կողմանէ յառաջ կը բերէ • ո՞րն է

տասխան տուաւ՝ ու ըսաւ անոնց • Հապա դուք ինչո՞ւ Ըստուծոյ պատուիրանքը զանց կ՚ընէք՝ ձեր աւանդութեանը պատճառաւ՚՚ : ԵՒս դարձեալ ՚՚ԵՒս այսպէս ձեր աւանդութեանը պատճառաւ՝ Ըստուծոյ պատուիրանքը խափանած էք : (Մատթ • ԺԵ • 2 , 3 • 6 :)

ան «Հին ուխտը» զոր բարբառոս աղգերը հաւատարմութեամբ կը պահեն, որոնք որ Յիսուս Քրիստոսի հաւատքը ընդուներ են առանց թուղթի և մելանի»: Երկնօք անանկ պատուիրանք մըն է, որուն վրայ Սուրբ Գիրքը բնաւ չհասկր: Ո՛չ: Ընոնք խիստ մեծ ճշմարտութիւններ են, որ բոլոր Սուրբ Գիրքը կը լեցընեն: Ընդհակ «Քրիստոնեան վարդապետութիւնն է, որն որ Ստեղծող Աստուծոյն և անոր Որդւոյն Յիսուս Քրիստոսին կը վերաբերին». ու աս վարդապետութիւնը՝ չէ թէ մէկ անսխալ ատեանի մը միջնորդութեամբը բացատրուած ըլլալով է, հապա «Հոգին Սուրբին ձեռքովը անոնց սրտին մէջը գրուած»: Ա՛ր երկրորդ հղինակն ալ Սուրբ Կիպրիանոսն է. «Ո՛ւր ծնաւ աս սուտ ու կարծուած աւանդութիւնը: Արդեօք անիկայ Տէրոջը ու Ըւետարանիչներուն հղինակութենէ՞ն իջաւ. կամ միթէ անիկայ առաքելոց քարոզութիւններէ՞ն մեզ եկաւ: Նոյն ինքն Աստուած կը վկայէ՝ թէ մենք պարտաւոր ենք՝ ի գործ դնելու ան որ գրուած է: Ուրեմն թէ որ մենք զանիկայ Սուրբ Ըւետարանին մէջը հրամայուած, կամ թէ Թղթոց մէջ, կամ Գործք առաքելոցին մէջ պարունակուած դտնանք, թող ան ատենը ամէն մարդ աս աստուածային ու սուրբ աւանդութիւնը պահէ»*:

Հայերուն ճշմարիտ ու բուն խորհրդածութիւնը՝ իրեն տուած մեկնութենէն բոլորովին տարբեր է: Հարք խորհրդածութիւններ կ'ընէին, ու փաստեր

*Epist. op. LXXIV. vol. II. p. 211.

կը բերէին ան հերետիկոսական աղանդոց դէմ՝ ո-
րոնք առանց Աուրը Փրոց վկայութեանը նորանոր
վարդապետութիւններ կը հնարէին : Ընոնք՝ հաստա-
տուն ու համաչխարհական հաւատքը , որն որ յաջոր-
դաբար անփոփոխ պահուած է եկեղեցիներու մէջ
առաքեալներուն ժամանակէն 'ի վեր՝ հերետիկոսնե-
րուն դէմ վկայութիւն կը բերէն , ու անոնց կ'ը-
սեն : Սենք ինչպէ՞ս ձեզի հաւատանք՝ որ բոլոր ե-
կեղեցիները ձեր վարդապետութիւնները չեն ճանչ-
նար , ու անոր ներհակը կ'ընդունին : Օշը օրինակ .
մենք ի՞նչպէս քեզի հաւատանք , ով Բրիոս . դուն՝
որ Յիսուս Քրիստոսէն իրեք հարիւր տարի ետքը աշ-
խարհք եկար , որ մեզի սորվեցընել կ'ուզես թէ Յի-
սուս Քրիստոս մէկ լոկ ստեղծուած մըն է , երբոր բո-
լոր առաքեալներէն հիմնած եկեղեցիները՝ այսինքն
Երուսաղէմի , Ընտիոքի , Աղէնքի , ու Հռովմայի
եկեղեցին , ու բոլոր առ մայր եկեղեցիներէն ծնած
եկեղեցիները՝ Կոստանդնուպօլսոյ , Աղէքսանդրիայի ,
Կարթագինէի , ու Լիոնի եկեղեցին հաստատապէս
ու յայտնապէս սորվեցուցին , ու տակաւին կը սոր-
վեցընեն՝ թէ անիկայ է "Հշմարիտ Ընտուած ու
յաւիտենական կեանք" * : Ո՛վ տիկին՝ ասիկայ
խիստ պարզ խորհրդածութիւն մըն է , որ անոնց
պէս ես ալ կրնամ ընել . ես՝ որ քնաւ մէկ անսխալ
առեանի մը չեմ հաւատար : Ասիկայ խիստ ճշմա-
րիտ է . ու զանիկայ շատ հեղ ուղղափառ Կրօ-
թէսթանդ քարոզիչներն ալ կը ըսուցեն , երբոր Ա-
կենեանց հետ վիճաբանութիւն կ'ընեն : Ընոնք Բա-

* ա Յովհ . Ե . 20 :

եկեղեցւոյ ատենէն՝ ի վեր՝ իրենց եկեղեցիներուն անփոփոխ վարդապետութիւնը, ու իրենց Հաւատոյ դաւանութեան միաբան համաձայնութիւնը, անոնց դէմ կը բերեն։ Ու նաև վկայութիւն կը բերեն ան նախնական եկեղեցիներուն վկայութիւնը՝ որուն Սուրբ Հարք կ՚ապաւինին, իրենց ժամանակակից հերետիկոսներուն դէմ դնելու համար։ Վ. Եր. Բ. Սուրբ Հարց խորհրդածութեանը վերաբերեալ բաց եզրակացութիւնը՝ այնչափ հիմնական է, որչափ որ հիմնական է եզրակացընել՝ թէ Ընդհանրական եկեղեցին մէկ անսխալ եկեղեցիի մը կը հաւատայ. վասն զի անիկայ յայտարարութիւն կ՚ընէ թէ ինքը միայն Սուրբ Գիրքը կ՚ընդունի իբրև ճշմարիտ կանոն հաւատոյ. բայց Սուրբ Գիրքը ան կերպով կ՚ընդունի ու կը մեկնէ՝ ինչ կերպով որ առաջին քրիստոնեաները կ՚ընդունէին, ու կը մեկնէին։*

Եկեղեցիներուն անփոփոխ հաւատքը՝ վկայութիւն բերելը ուրիշ բան է. ու մէկ անսխալ եկեղեցի մը որոշել ու հրատարակելն ալ՝ ուրիշ բան է։ Մեկը միւսէն՝ սա երկու էական յօդուածով կը տարբերի։

---

*Աղոդիոսին վարդապետութիւնն ալ՝ հետևեալ հատուածին մէջ ասս բանը կը հաստատէ. "Մեր հաւատքը երկու յարաբերութիւն ունի։ Ընդհակ Հաւատոյ խօսքին դաւսարն է. ու նախնական եկեղեցւոյն հաւատքին քոյրն է։ Սուրբ Գիրքը աստուածային ակզբունք մըն է. ու մի միայն հարկաւոր և բաւական զանիկայ ծնանելու։ Եկեղեցւոյն համահաւանութիւնը՝ մարդկային ակզբունք մըն է, ու շատ հեղ խիստ յարմար զանիկայ որոշելու համ ընտրելու"։ (*Pictet Theologie Chret. p.* 131.)

Նախ և առաջ՝ եկեղեցիներուն անփոփոխ հաւատքը յիշելով, չէ թէ այս ինչ մասնաւոր եկեղեցին կ՚ուզենք հասկցընել, հապա բոլոր եկեղեցիները՝ կամ Յիսուս Քրիստոսի ընդհանրական եկեղեցին: Ուստի դիտցիր, որ Սուրբ Հարք՝ սա եկեղեցին Քաթօլիք կամ Կաթուղիկէ կ՚ըսեն. այսինքն՝ ընդհանրական եկեղեցի: Ընտոնց գրիչին տակը, սա անունը՝ անոնց ժամանակին լեզուին համեմատ, եկեղեցիներուն բովանդակութիւնը՝ կը նշանակէ: Վ՚եր. Բբայի գրիչին տակն ալ՝ մեր ժամանակին լեզուին համեմատ, միայն Հռովմէական Քաթօլիկներուն եկեղեցին կը նշանակէ: Ըմբո՞ն որ մարդիկ շատ հեղ շուտով բառերու անձնատուր կ՚ըլլան, ու անոնցմով կ՚առաջնորդուին. ու քանի քանի դժուարին ու մթին բաներ՝ շուտով պիտի հասկցուէին, թէ որ անոնք ուրիշ բառերով զրուցուէին:

Երկրորդ՝ Յիսուս Քրիստոսի եկեղեցւոյն ոչ թէ անսխալականութիւն, հապա միայն հաւատարմութիւն ընծայելու ենք: Ուրիշ բան է ըսելը՝ թէ մեկ եկեղեցի մը Աստուծմէ հաստատուած է Սուրբ Գիրքը մեկնելու համար, և ուրիշ բան է ըսելը՝ թէ անիկայ ընդհ՚ք առեր է Սուրբ Գիրքը հասկըցնալու համար: * Սուրբ Հարց լեզուէն միայն ա՛ս

*Տերտուղիանոսին ա՛ս խօսքերը քննել ու մտածել պէտք է. (de Proser. adv. Haer. §. 9 Oper. p. 105.) "Ըսենք թէ ամէն եկեղեցիները մոլորեր են. բայց արդեօք կրնա՞նք ըսել, թէ Հոգին Սուրբ բնաւ անոնց մեկին վրայ չեայեցաւ, զանիկայ ճշմարտութեան մէջ խօթելու համար. ան՝ որ յատկապէս Քրիստոսէն խրկուեցաւ, ու այնպէս ալ Հօրմէն ուղարկուեցաւ ճշմարտութիւնը

կ՚ենթադրուի, թէ Աստուած աշխարհիս վրայ միշտ իրեն մէկ հաւատարիմ եկեղեցի մը կը պահէ. որպէս զի անիկայ իրեն վարդապետութիւնները պահպանէ ու ի գործ դնէ՝ որ երէք բոլորովին մաքուր զուտ ու առանց մոլորութեան չէ ալ, գոնէ առանց գլխաւոր մոլորութեան՝ որ մարդուս փրկութեանը չնաս չտայ: Ու աս ալ գիտնալու է որ, երէք Սուրբ Գրոց գործածած ձեռնարկութիւնը՝ ամէն ժամանակ թէ որ գործածուելու ալ ըլլար, անիկայ մանաւոր ու աղուս զօրութիւն մը ունէր՝ երբոր առաքելական վարդապետութեան յիշատակութիւնը դեռ նոր էր, ու հաւատքը տակաւին մեծ ու հանրական փոփոխութիւններու չէր հանդիպած:

Թէ որ Սուրբ Գրոց խորհրդածութեանը վրայօք՝ ձեր. Երբայեր տուած մեկնութիւնը հաստատել կ՚ուզէ մէկը, ահա անոր դէմ մէկ կտրողական ապացոյց մը կու տամ. այսինքն՝ նոյն իսկ Սուրբ Գրքը: ձեր. Երբայեր խօսքին նայելով՝ անոնք մէկ անսխալ եկեղեցիի մը կը հաւատային, որուն որ հաւատացեալը առանց բացառութեան պիտի հպատակի Սուրբ Գրոց մեկնութեանը համար: Բայց դուն՝ անոնց բերնէն ասոր ներհակը պիտի լսես, թէ Սուրբ Գիրքէն ուրիշ անսխալ գիրք չկայ. և թէ՝ ամէն մարդ իրեն համար անկէ խորհուրդ առնելու է:

ապովեցընելու համար: Երբեմն կրնա՞նք ըսել, թէ աս Աստուածային պաշտօնեան՝ Յիսուս Քրիստոսի փոխանորդը իր գործքը ձգանց ըրաւ, ու թող տուաւ, որ եկեղեցիները տարբեր կերպով հասկընան ու հաւատան, որն որ ինքը Առաքելոց բերնովը քարոզել տուած չէը:

Որովհետև Սուրբ Հոգուստինոսին վրայ խիստ շատ կը խօսուի , մենք առաջ անկէ սկսինք : Տես , անիկայ Դոնատեաններուն աղանդին դէմ գրած առտնը՝ ինչ կը զրուցէ : «Ինչո՞ւ քուկին հերձուածիդ համար Ափրիանոսին հեղինակութիւնը ձեռք կ՚առնես , ու եկեղեցւոյ խաղաղութեան համար անոր տուած օրինակը կը հերքես : Ո՞վ չգիտեր որ կանոնական Սուրբ Գիրքը որոշ սահմաններու մէջ փակուած է . և թէ պէտք է զանիկայ ան ամէնն գրուածքներէն վեր դասել , որոնք անկէ հեռը եպիսկոպոսներուն ձեռքովը գրուեցան : Վասն զի Սուրբ Գրոց մէջը ոչ երկբայութիւն կրնայ մտնալ , և ոչ կարելի քննութիւն մը կրնայ ըլլալ ան ճշմարտութեան կամ ուղղութեան վրայ՝ որ անհակառակելի կերպով մը Հոն գրուած կը գտնուի : Բայց եպիսկոպոսաց նամակները՝ որ ատենօք գրուած են , կամ այսուհետև պիտի գրուին՝ կանոնական գիրքերը որոշուելէն հեռը , կամ որ տակաւին կը գրուին , կրնան մոլորութեանց կարգը անցնիլ՝ թէ մէկ խիստ յաջողակ վարդապետի մը բացայայտ ու լուսափայլ փաստերովը , և թէ ուրիշ եպիսկոպոսներուն աւելի պատուաւոր հեղինակութեամբը կամ ընդարձակ գիտութեամբը , կամ ժողովքներուն վճիռներովը : Ընդհայնկամ գաւառական ժողովքներն ալ՝ առանց հակառակութեան պիտի ենթադրին ան ընդհանուր ժողովքներուն հեղինակութեանը , որ քրիստոնէից եկեղեցիներուն ամէնն կողմերէն մէկ տեղ կը հաւաքին : Վերջապէս ասալ շատ հեղ եղեր է , որ նոյն իսկ ընդհանուր ժո-

ղովքները՝ յաջորդ ժողովքներէն շահուեր են. վասն զի մեծ փորձառութիւնը՝ դոց եղած բանը բացեր է, ու անճանօթ եղած բանը՝ ի լոյս ընծայեր ու երեւցուցեր է *:

Ո՛վ տիկին՝ աղէկ գիտցիր, որ աս կերպ խօսող մարդը՝ վ՚եր. Բբրային հետ չհամաձայնիր, ու Սուրբ Գիրքէն ի զատ՝ որն որ մինակ ինքնիշխան ու անհակառակելի հեղինակութեամբ մը ամէնէն բան կ՚որոշէ ու կը վճռէ, անսխալ ատեանի մը դոյութեանը չհաւատար. վասն զի եպիսկոպոսները, ժողովքները, ու նաև ընդհանրական սիւնհոդոսները, անոր դիւրամոլար ու սխալական կ՚երեւան: Ուրեմն մենք կրնանք աներկբայ ըլլալ, թէ վ՚եր. Բբրային Սուրբ Գրոց Աստուածնոսէն բերած վկայութիւնը՝ որն որ անսխալ եկեղեցւոյ համար բերած վկայութիւններուն խիստ պատուականն է, հնշանակեր, ու չկրնար նշանակել ան բանը՝ որն որ վ՚եր. Բբրան հոն կը տեսնայ: Այլ անիկայ աս բանիս վրայ արդէն կրնար աղէկ մը համոզուիլ, թէ որ աս Սուրբ Գրոց բացատրութիւնները ուշադրութեամբ քններ: Իրաւ ըսէնք անոնք շատ ազդու ու զօրաւոր են, բայց ամէն մարդ չկրնար անոնց ամէն հետեւութիւնները հասկընալ՝ առանց իրար բաղդատելու ու շփոթելու վարդապետութիւնները դատելն, ու ապացոյցները կշռելը՝ որն որ վ՚եր. Բբրան աղուոր մը իրարմէ զատեց՝ Պարոն

*(De Bapt. contra Donatist. Lib. II. c. 3. Oper. Vol. VII. p. 37)

Տը Յասսալին հետ ըրած խօսակցութեան մէջը ։ Ու՞ր Աստըրը ու լուսաւորուած մարդը կրնայ իւրեն բառերը այնպէս չափել ու կշռել, որ խիստ ճիշդ ու յարմար գտնուին անոնց բոլոր գործածուած տեղուանքը ։ Ես յատկութիւնը միայն Աստուծոյ Էոզիին կը վերաբերի • ու նաև անոնց՝ որոնց որ Էոզին Աստըր կը ներշնչէ ։ Հայց երբ որ մէկ մարդ մը Էոզին Աստրբէն ներշնչեալ է, կարօտութիւն չունի Աստըր Օգոստինոսին պէս, Յետոս կոչմանց գիրք մը գրելու ։ Ինչ և իցէ, նոյն իսկ Աստըր Օգոստինոսին խօսքերն ալ՝ որոնք հոս Վ՚եր • Երբան վկայութիւն կը բերէ, չեն ապացուցաներ, թէ անիկայ անսխալ ատեանի մը կը հաւատար՝ ինչպէս որ Վ՚եր • Երբան կը կարծէ • հապա ընդհակառակն կ՚ապացուցանեն, թէ անիկայ ասոնց բանին բնաւ չէր հաւատար ։ Վասն զի անիկայ Կաթողիկէ ըսուած եկեղեցիին որչափ որ Հնազանդութիւն կ՚ընէր ալ՝ որն որ բոլորովին ուրիշ բան է, մենք վերը տեսանք որ Աստըր Օգոստինոսը՝ Վ՚եր • Երբային նոյն անուանով կոչած եկեղեցին հերքեց, ըսելով • Թէ որ աւետարանին մէջը Մանիքեցւոց նպաստաւոր մէկ բացայայտ վկայութիւն մը ինձի ցուցուի, ես մէյմըն ալ Կաթողիկէ եկեղեցիին չեմ հաւատար ։ Ես կերպ խօսուածքը կը հասկըցընէ, թէ ամէն մարդ Աստըր Գիրքը կարդալու է իրեն համար • ու ամենևին ընդունելի չէ անանկ մեկնութիւն մը, որ բոլորովին Աստըր Գրոց հակառակ է ։ Ես խորհրդածութեան տակը՝ մէկ հիմնական տարբերութիւն մը կայ, որն որ Աստըր

Օգոստինոսը՝ Վ՚ևր • Ըբբայէն կը զատէ : Վ՚ասդղ թէ որ աղէկ քննութիւն ընենք , Սուրբ Օգոստինոս կ՚ուզէ որ՝ եկեղեցւոյն հեղինակութիւնը կամ իշխանութիւնը Սուրբ Գրոց բացայայտ իմաստովը գատուի , ու չէ թէ Սուրբ Գրոց իմաստը՝ եկեղեցւոյն անսխալ հեղինակութեամբը* :

Հայց մենք կարգաւ մեկալ Սուրբ Հարց խօսքերն ալ մտիկ ընենք : Ո՚վ տիկին՝ քեզի կ՚աղաչեմ , աս յետագայ վկայութիւններն ալ կարդա ու քննէ՝ թէ արդեօք անոնք Վ՚ևր • Ըբբայէն գատողութեանցը համեմատ են , կամ իմն խորհրդածութիւններուս : ‘‘Ցոդ Հերմոգինեայ կրպակը ապացուցանէ , թէ իրեն ըսածը գրուած է • բայց թէ որ բնաւ գրուած չէ , Թոդ վախնայ ան նրզոլքէն՝ որն որ աւելցընելու կամ պակսեցընելու համարձակութիւն ընող մարդիկներուն դէմ վճռուած է’’† : ‘‘Սուրբ և Ըստուածաշունչ Կիրքերը մինակ ինքնին բաւական են ճշմարտութիւնը ճանչցընելու’’‡ : Ով որ դուք մէկ նոր վկայութիւն մը կը հնտռէք • թէ որ դուք կը չանաք գրուածէն դուրս դէկ բան մը հաստատել , ինչո՞ւ համար մեզի հետ

---

*Ու Հռոմէական անսխալութեանը ո՞ր պաշտպանը կը խոստովանի , որ Ըհետաքրքին մէջը՝ Հռոմայ եկեղեցւոյն վարդապետութեանը դէմ մէկ բացայայտ հատուած մը թէ որ գտնուի , հարկ ըլլայ ան եկեղեցւոյն հեղինակութիւնը մերժել : Մենք ատ խոստովանութեան վրայ շատ գոհ կ՚ըլլայինք • վասն զի անով մեկալ խոստովանութիւններն ալ շուտով ձեռք կը ձգէինք :

†*Tertullian adv. Hermog.* 12. *Oper. p.* 346.

‡*St. Athanasius, Orat. contr. Gent. Oper. Vol. I p.* 1.

վիճաբանութիւն կ'ընէք • մենք որ միաբերնիս դրեր ենք գրուածէն դուրս ո՛չ բան մը լսել, և ո՛չ բան մը ըսել, ու ո՛չ ալ բան մը գրել" *: "Հարցմունքները կամ խօսքեր ընել ան բանին վրայ՝ որուն չէ գրուած, ծաղրաբանութիւն ընել է" † : "Ըն բանը՝ որ Սուրբ Գիրքը չէ յայտնած, դուն ալ անիկայ ամենևին պիտի չգտնաս" ‡ : "Յայտնապէս հաւատքէն խլնալ է, ու մեծ հպարտութեան նշան է՝ գրուածին մէջ քանի մը բան զանց ընել, կամ քանի մը բան մտցընել՝ որն որ ամենևին չէ գրուած" § : "Ինչ որ գրուած է, անոր հաւատա • ու ինչ որ գրուած չէ, զանիկայ ալ ամենևին մի փնտռեր" ‖ :

Ես իմ խօսքս Սուրբ Ոսկեբերանին խօսքովը պիտի վերջացընեմ, որն որ ուղղակի մեր նիւթին կը յարմարի : "Երբոր մենք ստակ կ'առնենք, մենք զանիկայ մեզի տուողներուն չենք հաւատար • հապա կ'ուզենք որ մենք մեր ձեռքովը զանիկայ նորէն համբերենք • բայց երբոր Աստուածային բաներու վրայ խօսք կ'ըլլայ, արդեօք խենդութիւն չէ՞ անխորհրդաբար ու կորագլուխ կերպով ուրիշներուն կարծեացը անձնատուր ըլլալ • մենք՝ որ անանկ կանոն մը ունինք, որ անով ամէն բան կրնանք քննել • այսինքն՝ աստուածային օրէնքները : Ես պատճառաւ ձեր ամէնուդ կ'աղաչեմ՝ որ ուրիշներուն դատո-

---

*St. Athanasius, De Incarn. Chr. Oper. Vol. I. p. 484.
†Idem, Epist. ad Serap. Oper. Vol. II. p. 29,
‡Idem, De S. Trin. Dial. Oper. Vol. II. p 172.
§St. Basil, de verâ fide, Oper. Vol. II. p. 386.
‖Idem, Homil. de Trin. XXIX.

ղուխանը ամենևին ահանջ չդնելով, Սուրբ Գիր-քէն խորհուրդ ու խրատ խնդրէք" :*

*Լսատ՝ ով տիկին, ան Սուրբ Հարքը՝ որոնք որ Աստուծոյ Հոգիով կը բերէ քեզ հա-մոզելու համար թէ՝ դուն քեզ բոլորովին եկեղեց-ւոյն յանձնելու ես, իբրև Սուրբ Գրոց անսխալ մեկնիչ, քեզի կը ծանուցանեն թէ՝ Սուրբ Գիրքե-րը բոլոր ուրիշ գիրքերէն ու նաև ժողովքներէն վե-րագաս ու նախապատիւ ըլլալու են. և թէ՝ անոնք միայն ինքնին բաւական են Ճշմարտութիւնը քեզի Ճանչցընելու. և թէ՝ գրուածէն դուրս եղած բանին ալ բնաւ պէտք չէ մտիկ ընել: Ղէկ գիտցիր, որ ասոնք աննման կերպով մը ընտրուած փաստաբան-ներ են. ու տարակոյս չկայ որ իրենք ալ դատին վրայ պիտի զարմանային, տեսնելով որ ասանկ դատ մը բռնի իրենց պաշտպանել տալ կ'ուզեն: Մենք հա-մարձակաբար կրնանք ըսել, թէ Աստուած Սուրբ Հարց խորհրդածութիւնները ծուռ հասկըցաւ. վասն զի անոնք չեն ըսեր ան բանը, որն որ Աստուած անոնց ըսել կուտայ. մանաւանդ թէ՝ ա-նոնք անոր ներհակը կ'ըսեն: Ես չեմ ուզեր զիս ա-ւելի գիտուն ցուցընել: Աստուածաշունչ վկայութիւն-ները՝ ինձի անանկ մէկ բարեկամ մը սորվեցուց, որ աս նիւթերուն աւելօք տեղեակ է: Ու նոյն գիտուն բարեկամը ինձի հասկըցուց, որ Աստուածային Սուրբ վարդապետներէն բերած վկայութիւններուն մէկ քանին՝ փոփոխուած կ'երևան: Մանաւանդ՝ Սուրբ

---

*Homil. XIII in 2 Cor. p. 136.

Կիպրիանոսին «Եկեղեցւոյ միութիւնը վրայ» գրքած ճառը՝ երկբայելի ու կասկածելի է։ Հայց ինծի պէտք չէ ասոնց տեսակ վիճաբանական քննութիւններ ընել. ես ասոնց խնդիրը ընդհանուր, ու իմ կարծումովս հասմմատ կերպով մը միայն կը քննեմ։ Վ. Ըբան ասոնց նիւթիս վրայօք մեկ վերջաբանական խորհրդածութիւն մը կ'ընէ. որուն դէմ ես մեկ քանի խօսք մը միայն պատասխանելու տամ։ Ընտիր եկեղեցիի մը վրայօք եղած հաւատքը կամ վարդապետութիւնը աշխարհիս մէջը տարածուելուն համար, անիկայ կը կարծէ թէ կարող է անկէ եղրակացուցանել թէ՝ Աստուած անոր կողմանէ է։ Ու նաև կը կարծէ, թէ յաջողութիւնը՝ եկեղեցիին պահանջմունքները կ'արդարացնէ. ինչպէս որ քրիստոնէութեան հաստատութիւնը՝ իրեն աստուածային ըլլալը կ'ապացուցանէ։ Հայց ասոնք իրարմէ շատ տարբեր բաներ են։ Քրիստոնէութիւնը՝ ամէն գաղափարներու, ու բոլոր շահերու դէմ ըլլալով՝ մարդկային օգնութենէն բոլորովին զուրկ էր. բայց անսխալ եկեղեցիին վարդապետութիւնը այնչափ ընդդիմութիւն չգըտնալէն՝ ի զատ՝ իրեն մեծ ու զօրաւոր օգնականներ ալ դտաւ։ Վ. Ըբան կ'ըսէ թէ մարդուս անձնական կամքը՝ ասոնց բանին դէմ կը դնէ։ Ըս խօսքը՝ կարելի է որ քեզի նայելով ճշմարիտ է. բայց շատ մարդիկներու բոլորովին սուտ է։ Վասն զի մարդիկ աւելի հանգստութիւն կը գտնան, երբոր իրենց փրկութեան պարտքը՝ ուրիշի մը վրայ կը բեռնաւորեն. ու մարդկային սրտին բնական

թերահաւատութիւնը կը հաճի աւելի մարդկանց հետ խօսակցիլ ու դաշնակցիլ, քան թէ Աստուծոյ հետ: Ու ափսո՜ս որ ասս վարդապետութիւնը՝ կանուխկեկ աշխարհային իշխաններէն ու թագաւորներէն ալ օգնութիւն գտաւ: Ես բնաւ չեմ ուզեր բամբասանք ընել, ու անուն աւրել. թէ որ բամբասանք ընել ուզէի, ես աս բանին յայտողութիւնը՝ աւելի Մուհամմետին յայտողութեանը կը նմանցընէի, քան թէ Յիսուս Քրիստոսի յայտողութեանը:

Ես աս նիւթիս վրայօք մէկ ուրիշ խորհրդածութիւն մըն ալ ունիմ ընելու: Պօր Պատարանը մեզի կը ծանուցանէ թէ՝ եկեղեցին Ճշմարտութենէ պիտի խոտորի, ու իրեն իշխանութիւնը գրեթէ բոլոր քրիստոնէից վրայ պիտի տարածէ: Ո՛վ տիկին աս ասանկ եղածին պէս, արդեօք վնը. Բբայրն իրեն եկեղեցիին անսխալութեանը համար բերած փաստը իրեն դէմ չդառնար: Այլ ինձի բաւական է, որ քեզի հասկրցուցի թէ՝ դուն մեր քննած երկու ապացոյցին մէջն ալ չես կրնար գտնալ ան հաստատուն յենարանը, ան վէմը՝ որուն վրայ միայն քու հաւատքդ կրնայ հանգչիլ անսասան ու ապահով կերպով: Դուն քեզի անանկ երեւակայէ, թէ մահուան անկողնին մէջն ես: Բրդեօք տրամաբանական եզրակացութիւնը, կամ մարդկային վկայութիւնը՝ պիտի կարենա՞յ Աստուծոյ դատաստանին առջեւը քուկին հոգւոյդ խաղաղութիւն կամ հանգստութիւն մը տալ: Բրդեօք պիտի կարենա՞ս ըսել. Ես ստոյգ գիտեմ, որ իմ մեղքերուս թողութիւն

տրուեցաւ • վասն զի ես զասիկայ բանաւոր դատողութեամբ կամ աւանդութեամբ գիտեմ : Ո՛վ տիկին , դուն շատ աւելի հանգիստ կ՚ըլլայիր՝ թէ որ ասոնց տեղը Աստուծոյ մէկ խոստմունքը , ու Սուրբ Հոգւոյ մէկ բառը ունեցած ըլլայիր : Վ՚երջապէս մենք փնտռելու ու սորվելու ենք ան խօսքը , որն որ Սուրբ Հիքը աս նիւթիս վրայօք կը ղրուցէ : Ըն Սուրբ Հիքը՝ որն որ ամէնքս ալ՝ Աստուծոյ խօսք կը համարինք : Մենք զանիկայ մտիկ ընելու ենք առանց նախապաշարման : Թէ որ Վ՚եր • Ըբրայեն ըսածին համեմատ՝ մէկ անսխալ առեանի մը մեզ խրկէ անիկայ , մենք կը հնազանդինք : Վ՚ասն զի գրուած է • "Զեր Տէր Աստուծոյն հաւատացէք , ու ապահով պիտի ըլլաք • անոր մարգարէներուն հաւատացէք , ու յաջողութիւն պիտի ունենաք" : (բ Մնաց • ի • 20 :)

3 • Ի • Ես Վ՚եր • Ըբրայեն առաջին նամակէն անանկ հասկըցայ որ՝ վարդապետներուն ծախած Աստուածաշունչին թարգմանութեանը վրայօք , քու սրտիդ մէջը մէկ կասկած մը մտեր է : Օձանձք քեզի պլպլածի ու պակասի պէս նկարագրեր ու ցուցուցեր են : Որովհետեւ մենք Աստուածաշունչ դիրքէն խորհուրդ պիտի առնենք , ան պատճառաւ աս նիւթիս վրայօք ալ քանի մը բացատրիչ խօսքեր ղրուցելը անօգուտ չերեւար : Վ՚եր • Ըբրան ան ամբաստանութիւններուն առաջինը՝ անանկ արդարութեամբ և ուղղութեամբ մը դատեց , որ իրեն մեծ պատիւ ստացաւ : Վարձուկներուն թարգմանութեանցը վրայօք՝ իմ ընելու վկայութիւնս՝

անոր ըրած վկայութիւնէն աւելի բան մը չկրնար զրուցել։ Հայց Հրեթէսթանդներուն թարգմանութիւնները՝ զրոյնք վաճառականները կը ծախեն, զգուշութեամբ մը Յակիին թարգմանութեանը հետ, և ուրիշ ընդունելի թարգմանութիւններուն հետ բաղդատելի։ Նոր Կտակարանին մէջը մէկ ուրիշ տարբերութիւն մը չգտայ ան տարբերութենէն՝ի զատ, որն որ միշտ մի և նոյն գիրքին երկու տարբեր թարգմանութեանց մէջը կը գտնուի. երկուքին ալ իմաստը մէկ է, բայց խօսուածքին կամ բաց յատրութեան կերպը տարբեր է։ Ու նաև խիստ դժուար է որոշել, թէ ան երկու թարգմանութիւններուն մէջէն որո՞ւն աւելի նախապատուութիւն տալ արժան է։ Վհաթօլիկներուն թարգմանութիւնները՝ աւելի ընտիր ու մաքուր ոճով գրուած են։ Հրեթէսթանդներուն թարգմանութիւնները՝ աւելի հին գոյն մը ունին, ու իրենց բնագիրին աւելի ճիշդ ու մօտաւոր կերպով կը հետևին։ Այս խել մը տեղն առջինները նախապատիւ սեպելի. բայց այսօրուան օրս՝ իմ գաղափարս փոխուած է. վասն զի ես ամէնէն բանէն նախապատիւ կը դասեմ՝ զգուշաւոր հաւատարմութիւն մը պահելով, ներշընչեալ հեղինակին ճշմարիտ իմաստը հասկընալ. թէ և աս տեսակ հաւատարմութիւնը քիչ մը ծառայական ալ ըլլայ։ Այս սովորաբար Հրեթէսթանդներուն թարգմանութիւնը կը գործածեմ. ու քեզի գրելուատենս՝ իմ վկայութիւններս անկէ կ'առնեմ։ Հայց աս բանը ճաշակի կը վերաբերի. և իւրաքանչիւր մարդ ազատութիւն ունի իրեն հաւ-

նածը ընտրելու. սակայն գիտնալու հարկաւոր եղած գլխաւոր բանը ասիկայ է, որ փոփոխութեան կամ խարդախութեան բամբասանքը՝ զուտ զրպարտութիւն է:

Դանք Հին Կտակարանին թարգմանութիւննե-րուն: Հրկու եկեղեցիին ալ թարգմանութիւննե-րուն մէջը մէկ մեծ ու երևելի տարբերութիւն մը կայ: Վաթիկանեան թարգմանութիւնները քանի մը աւելի գիրքեր ունին, որ Հրօթէսթանդներուն թարգմանութիւնները զանոնք չունին. վասն զի Հրօթէսթանդները զանոնք կանոնական ու ներշնչեալ չեն սեպեր:

Նա Օ. Պարոնէն իմացայ, որ անոնց այնպէս սեպհականուն պատճառներն ալ ասոնք են: ա. Ըն գիրքերը բնաւ չեն ճանչնար Հրէաները, որոնք Հին Կտակարանին պահպանութիւն ընողներն ու աւանդապահներն են. ինչպէս որ Նոր Կտակարանին ալ քրիստոնէական եկեղեցին է. վասն զի "Աստուծոյ պատգամները անոնց հաւատացուեցաւ" կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ: (Հռոմ. գ. 2:) Հրէաներուն մեզի ներկայացուցած Հին Կտակարանը՝ Հրօթէսթանդ եկեղեցիին Հին Կտակարանն է. ու չէ թէ Վաթիկանեան եկեղեցիին: բ. Ըն գիրքերը Հբրայական լեզուին մէջը չկայ. հապա միայն Յունական լեզուին մէջ. նոր ապացոյց մը՝ որ անոնք Հին Կտակարանին մասը չեն. վասն զի անոր յատուկ լեզուն Հբրայականն է, ինչպէս որ Յունականն ալ Նոր Կտակարանին լեզուն է: Ընդհակայ ասոնց երկու գլխաւոր պատճառներուն երեք ուրիշ պատճառներ ալ

կը յարէր : Ընդհակառակն թէ՝ աս գիրքերը Նոր Կտակարանին մէջը բնաւ վկայութիւն բերուած չեն. նախնական եկեղեցիին կանոնական գրուածոց մէջը ընդունուած չեն. և թէ բաւական է զանոնք հեղինակի մը կանոնական գիրքերուն հետ բաղդատել՝ հասկընալու համար, թէ անոնց ամէնուն շարադրող հեղինակը մի և նոյն Հոգին չէ : Ու անիկայ Օպերլինին խօսքը յառաջ բերաւ որ կ'ըսէր թէ՝ Կանոնական գիրքերէն անկանոն գիրքերուն անցած ատենդ՝ ան զգացմունքը վրադ կ'իմանաս, որն որ առաքեալներէն Սուրբ Հարց անցած ատենդ կզգաս :

Ես փաստերը զօրաւոր ըլլալնուն համար, զիս համոզեցին որ Ալեքսիին թարգմանութիւնը վաճառականներէն ծախու առնեմ՝ առանց անկանոն գիրքերու : Ինձ որ՝ ես քեզի բան մը պիտի զրուցեմ, որպէս զի սիրտդ հանգիստ ըլլայ : Նախ և առաջ աղէկ գիտցիր, որ Ինօթէսթանգներուն բոլոր կանոնական սեպած գիրքերը՝ Կաթօլիկներն ալ կանոնական կը սեպեն, և կ'ընդունին : Ուրեմն՝ դուն ասգիրքերը Սուրբ Գիրքի մը պէս թէ որ կարդաս, քեզ ամենևին վտանգի մը մէջ չես դներ : Վերը Հրեայեն խօսքին նայելով՝ դուն Ստուածոյ բոլոր խօսքը չես ունենար, բայց Ստուածոյ խօսքէն դուրս ալ բան մը չունիս : Հրէական նիւթի մէջ՝ աս Ճամբան բռնելը ապահով է, քան թէ վտանգի մէջ մտնալ՝ ու Հոգին Սուրբին ընծայել այնպիսի գիրքեր, որ անկէ չեն : Ինչ ալ որ՝ մեր աս տարբերութիւնը Նոր Կտակարանին ամենևին

չդպչիը : Ընիկայ երկու եկեղեցիին մէջն ալ մէկ է : Ուստի դուն կրնաս սկզբնաւորութիւն մը ընել՝ ինչպէս որ ես ըրի , և ինչպէս որ Մոնդոպանի եպիսկոպոսը իր թեմական հաւատացեալներուն հրաման տուաւ Սակիին թարգմանած Նոր Կտակարանը կարդալու , ու մնացածն ալ Աստուած քեզի պիտի առաջնորդէ : Վերջապէս վաճառականաց ծախած դիրքերուն դէմ զուրցուած խօսքերուն նպատակը ուրիշ բան չէ , բայց եթէ մարգկանց սրտին մէջը պարապ կասկածներ ձգել՝ որպէս զի ետ կայնին , ու Աստուծոյ խօսքը չկարդան : Նա ատ բանիս վրայ վէճ չեմ ըներ . հապա միայն ատ հարցմունքիս պատասխանը կ'ուզեմ : Բրդեօք Աստուածաշունչ Գիրքը ամմէնո՞ւն դիրքն է , թէ միայն մէկ քանի մը մարդուն դիրքն է . գլխաւոր խնդիրը ատ է , ու երբոր ասիկայ լուծուի՝ ան ատենը մէկալ խնդիրներն ալ ինքիրմէ կը լուծուին :

ՆԱՄԱԿ ԵՐԿՈ ՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

ՊԵՐՈՆ ՄԸՐՍՈՒԸՐ ԸՆ ԼՈՒՍԻԼԸ

ԵՐՐՈՐԴ ԱՊԱՑՈՑՑ

Աո՞ք Գիրք :

Ո՛վ տիկին . ահա մենք վերջապէս խիստ դիւրիմաց խնդիրի մը , ու խիստ որոշ ու սահմանափակ տեղի մը հասանք : Հիմա պէտք է որ գիտնանք ,

թէ արդեօք Աստուած կ՚ուզէ՞ որ մենք մեզմէ Սուրբ Գրոց իմաստը փնտռենք ու հասկրնանք, եթէ ոչ կ՚ուզէ որ մենք զանիկայ մէկ տեսանելի առեանէ մը խնդրենք. ու ասոր բանը հասկրնալու համար՝ արդեօք պէտք է՞ որ Սուրբ Գիրքէն խորհուրդ ու խրատ ուզենք. ան գիրքէն՝ որ միշտ մեր աչքին առջևն է, ու միայն թէ ան անիկայ կարդալ հարկաւոր է:

Կարելի է թէ ուրիշները քեզի պիտի ըսէին թէ՝ մարդիկներ կան որ կարդալ չեն գիտեր. ու թարգմանութիւնները ներշնչեալ չըլլալով, անոնց հարատեւութեանը վրայօք չենք կրնար ապահով ըլլալ առանց քննութիւններ ընելու՝ որոնց ամէն մարդիկ ընդունակ չեն. և թէ՝ Սուրբ Գրքին խորհուրդ հարցընելէն առաջ, պէտք է որ աղէկ մը գիտնանք թէ՝ արդեօք մենք կարօղ ենք զանիկայ հասկընալու թէ չէ: Այլ քուկին Ընթերցողդ շատ միամիտ էր, որ քեզի ասանկ առարկութիւններ կամ մանաւանդ ասանկ իմաստակական ձեռնարկութիւններ ընէր: Կարդալ չգիտցող մարդի՞կ կան. շատ աղէկ. կրնան Աստուածաշունչ Գիրքը ուրիշի կարդալ տալ. վասն զի անոր մէջը գրուածը կամ տեսեր ես՝ կամ լսեր ես, երկուքն ալ մէկ բան ըսել է: Արդեօք թարգմանութեանց ճշդութեանը վրայ ապահովութիւն կամ հաւատարմութիւն չունի՞ն. բայց ո՛վ տիկին, արդեօք իրաւ չէ որ դուն՝ առանց Ընդհանրական լեզուն գիտնալու, կրնաս Միլտոնին կամ ուրիշ հեղինակի մը թարգմանութեանը հարազատութեանը վրայօք ապահով ու աներկբայ ըլլալ՝ բազմաթիւ ու արժանահաւատ մարդիկներու վկայու-

թեամբը , որոնք ան լեզուն ազէկ գիտեն : Դուն
աս նիւթին մէջ՝ մանաւոր մարդիկներուն վկայու-
թիւններէն աւելի վկայութիւններ ունիս . այսինքն՝
անթիւ վարդապետներուն ու ամբողջ եկեղեցիներուն
վկայութիւնը ունիս : Մանաւանդ թէ , դուն բո-
լոր ընդունելի թարգմանութիւններուն մէջը՝ Վա-
թօլիկներուինը եղեր է , Խրօթէսթանդներուինը ե-
ղեր է , կրնաս քուկին հաւնած թարգմանու-
թիւնդ առնել կարդալ . զորօրինակ՝ Սակիին ,
Ումլովիին , Մարտինոսին , ու Սեպթուաճինթին
թարգմանութիւնները . ասոնց խիստ անկատարը
անգամ՝ կրնայ իմ խօսքս բացայայտ կերպով լու-
ծել : Հայց թէ որ դուն՝ առանց տեսանելի ատ-
եանին խնդիրը լուծելու , չես կրնար հասկընալ
թէ արդեօք կարողութիւն ունի՞ս Աստուածաշունչ
Գիրքին ան տեղւանքը հասկընալու՝ որոնք աս
նիւթիս կը վերաբերին , ես քեզի սա պատասխանը
կու տամ թէ՝ Ուրեմն մենք ան խնդիրը յաւիտ-
եանս յաւիտենից պիտի չկրնանք լուծել : Վ ասն զի
ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ՝ մարդկային ատեանին մեկ-
նութեանը որոշակի յանձնուած ըլլայ Աստուածա-
շունչ Գիրքը , թէ որ անոր հրաման տրուած չըլլայ
իր խօսքը ըսելու . ու ի՞նչպէս կրնան Աստուծոյ
խօսքին վրայ վճիռ տալ , առանց անոր ամենևին
խորհուրդ մը հարցընելու : Վ՛ տիկին դուն աս
սկզբունքով անշուշտ կը մոլորիս : Մեզմէ իւա-
ւամբ միայն աս կրնայ պահանջուիլ , որ մենք միշտ
Սուրբ Գրոց պարզ ու բացայայտ վկայութիւննե-
րը մտիկ ընենք ու գործածենք . ես աս ընթացքը

պիտի բռնեմ, ինչպէս որ դուն պիտի տեսնաս: Թէ որ քուկին դատողութեանդ վրայօք այնչափ կասկած ու երկբայութիւն կ'ըլլայ՝ որ դուն անընդունակ ու անկարող կը սեպուիս այսպիսի բանները հասկընալու, ի՞նչու համար անընդունակ ու անկարող չես սեպուիր նաև եկեղեցիին խօսքը հասկընալու՝ երբոր անիկայ քեզի Սուրբ Գիրքը կը մեկնէ: Ասիկայ ամենևին չե՞ս մտմտար: Թէ որ դուն առանց անսխալականութեան մէկ ոտնաքայլ մը չես կրնար առնել, ան ատենը եկեղեցիին անսխալ ըլլալը հերիք չէ. հապա պէտք է որ դուն ինքզ անսխալ ըլլաս: Հայց բարի փապիանոսը՝ որ Սուրբ Գիրքը իրեն դրութեանը համար կը գործածէ, չկրնար մեզ պարսաւել՝ երբոր մենք ալ զանիկայ մեր կողմանէ գործածենք:

Ուրեմն Աստուածաշունչ գիրքը բանանք, ու նայինք անիկայ մեզի ի՞նչ ճամբայ կը սորվեցընէ Սուրբ Գրոց մեկնութեանը վրայօք:

Նախ տեսնանք թէ՝ արդեօք Սուրբ Գիրքը Վկր. Եբրայեն վարդապետութիւնը կ'ընդունի՞, ու անոր նպաստաւոր խօսք մը կը զտուցէ: Ընդիկայ քեզի Սուրբ Գիրքէն վկայութիւններ բերաւ. հիմա մենք զանոնք քննելէն զատ ուրիշ բան չունինք:

Ես նախ մէկ հանրական տեղեկութիւն մը տամ՝ ան գործածութեանը վրայ, որով անիկայ Սուրբ Գրոց խօսքերը կը գործածէ: Ես սա բանը չուզելով ու ցաւելով կը զտուցեմ: Ես պատուելի քահանան շատ հեղ Աստուածաշունչէն անանկ վկայութիւններ կը բերէ, որ իրեն ձեռնարկութեանը բոլորովին ներհակ

է. ու Սուրբ Գիրքին խօսքերը այնպիսի նիւթերու կը յարմարցընէ, որ իրարու հետ բնաւ մէկ յարաբերութիւն մը չունին: Երբոր Պետրոս առաքեալ ըսաւ (ա Պէտ. ը. 18) թէ պէտք է ընդունելու "չէ թէ միայն բարերարներուն ու հեզերուն, հապա ժանտաբարոներուն ալ": Ըս տեղս ծառանեբուն՝ իրենց տէրոջը ունեցած պարտաւորութիւնը հասկըցուց: Հայց Երբան՝ աս տեղս՝ հաւատացեալց իրենց հովիւներուն ունեցած պարտաւորութիւնը կը հասկընայ: Ըն "բանական ու անխարդախ կաթը", որուն վրայ նոյն առաքեալը կը խօսի, (ա Պէտ. ը. 2,) Աստուծոյ խօսքին կաթն է. (Տես ա Պէտ. ա. 25.) Վ. եր. Երբան ասիկայ եկեղեցիի կաթին կը դարձընէ: "Պիրը կը սպանէ", (բ Կոր. գ. 6) ասիկայ Հրէական օրէնքն է. "ու Հոգին կ'ապրեցընէ" ասիկայ ալ Նոր Կտակարանին մէջ յայտնուած Հոգին Սուրբն է: Երբան աս երկու բառը՝ նկարագրական առմամբը ու նշանակութեամբը ամփոփելով կը մեկնէ, որն որ Պօղոս առաքեալին խօսած նիւթին բնաւ չվերաբերիր: Ըն "սուրբ օրէնքը, որն որ արդար ու բարի է, մեղքին պատճառովը մահ գործեց". անիկայ օրինակուր պատուիրանքն է, որ մեղք գործողները՝ ի մահ կը դատապարտէ, հակառակ ան չնորհքին՝ որ զանոնք կը փրկէ: Երբան անիկայ Աստուծոյ խօսքին տեղը կ'առնէ, որն որ Պօղոս առաքեալը աս տեղս բնաւ չհիշեր: Վերջապէս "յատուկ մեկնութիւնը" յորմէ Սուրբ Պետրոս առաքեալ հաւատացեալները հեռացընել ու պահպանել կ'ուզէ,

(բ Պէտ. ա. 20.) անիկայ մէկ մասնաւոր մեկնութիւն մըն է՝ մարգարէին վերաբերութեամբ, և չէ թէ՝ մասնաւոր մեկնութիւն մը՝ կարգացողին նկատմամբ, ինչպէս որ Աբբան կ'ենթադրէ. ու ասոնք սխալմունքէն՝ երևոյթով գեղեցիկ ձեռնարկութիւն մը կ'ընէ: Առաքեալին վարդապետութիւնը ասէ: Պէտք է մարգարէութիւնը բացատրել, չէ թէ մարգարէին անձնական զգացմանցը կամ դիտաւորութեանցը համեմատ՝ հապա Աստուծոյ խորհրդոցը: Ուստի երբոր դուն Աղմոսներուն մէջը ան սոսկալի անէծքները կը տեսնաս, սիրտ չհասկընաս թէ՝ անիկայ Աղմոսերգուին իրեն թշնամեացը դէմ ուղեցած ատելութեան ու վրէժխնդրութեան կիրքն է, հապա Աստուծոյ սուրբ բարկութենէն ներշնչեալ խօսք մը՝ իրեններուն դէմ: Սուրբ Պետրոս առաքեալն դիտաւորութիւնը ու միտքը այսպէս բլլալը՝ անոր յետագայ խօսքէն ու տուած պատճառէն յայտնապէս կ'երևայ: "Ինչու որ մարգարէութիւն մը երբէք մարդոց կամքին պէս չարուեցաւ. հապա Աստուծոյ սուրբ մարդիկը Սուրբ Հոգիէն շարժուած խօսեցան": Դուն ասոր օրինակներէն կը հասկընաս, որ Վէր. Աբբան երբեմն Սուրբ Գիրքին խօսքերը ծուռ մեկնելով պարապ տեղը վկայութիւն կը բերէ. ու ասիկայ՝ անսխալ եկեղեցիին ջատագովներուն քովը խիստ հասարակ ու սովորական բան մըն է: Ըս պատճառաւ, ով տիկին՝ պէտք է որ դուն ինքնին ան վկայութիւնները քննես և ստուգես: Ես քեզի՝ վկայութիւնները քննէ կ'ըսեմ. բայց գուցէ դուն տակաւին Աստուածաշունչ գիր-

քը չունիս : Թէ որ անանկ է՝ երաւ որ պէտք է ըսեմ որ իմ ցաւս շատ է ատ բանին համար : Ընքննութիւնը աղէկ ընելու համար , պէտք է որ դուն իմ նամակներս կարդալու ատենդ՝ զանիկայ աչքիդ առջևը ունենաս : Ըհմա մենք վ կը . Ընբայրին բերած վկայութիւնները տեսնանք . ու քեզի կ՚աղաչեմ որ զանոնք նորէն կարդաս : (Տես . երես . 149—152 :)

Մենք ուղղակի մեր խնդիրին գանք , ու աս հարցմունքը ընենք : Ընս երկու երես լեցուն վկայութիւններուն մէջը , որոնք Սուրբ Գրոց մէջ գտնուածներէն խիստ զօրաւոր վկայութիւններն են՝ անսխալ եկեղեցի ըլլալը հաստատելու համար , (ու որոնք շատ դարերէ ՚ի վեր Սուրբ Գրոց մէջը կը փնտռուին) արդեօք դուն կրնաս գտնել միայն մէկ հատուած մը՝ միայն մէկ հատուած մը կ՚ըսեմ՝ որ յայտնապէս զրուցէ թէ Ընտուած մէկ անսխալ ատեան մը հաստատեց Սուրբ Գրոց մեկնութեանը համար : Ու մանաւանդ թէ՝ կրնաս արդեօք անոր մէջը անանկ մէկ վկայութիւն մը գտնալ , որ յայտնապէս հասկըցընէ թէ՝ պէտք է աս ատեանը Հռովմէական Կաթօլիկ եկեղեցիին մէջը փնտռել :

Ես Հանրական նախագասութենէն քիչ մը կը հեռանամ , ինչպէս որ դուն կը տեսնաս . թէ և խօսք ըրեր էինք որ անկէ դուրս չելլինք . ու մէկ վայրկեանի մը չափ Կաթօլիկ եկեղեցւոյն անսխալականութեանը մասնաւոր խնդրոյն մէջը սլիտի պատասխանեմ : Պատճառը աս է որ՝ աս բանը տրամաբա-

նական փաստով չկրնար հաստատուիլ. ու Աստուծոյ խօսքին առջեւը կայնելով անկարելի է որ չփնտռենք թէ՝ արդեօք անոր մէջը գոնէ մէկ պզտիկ բառ մը կը գտնո՞ւի ան որոշուած եկեղեցիին համար, որն որ գործնականի մէջ անոր իրրեւ նոյն ինքն Աստուծոյ մտիկ ընել ու ընդունիլ պարտք կը սեպուի: Այս բանը կը յուսացուէր, թէ որ Վէր. Երբայեցւոց վարդապետութիւնը ճշմարիտ ըլլար. վասն զի ասիկա բանը հիմնական բան մըն է. ու այնչափ հիմնական է՝ որչափ որ սկզբնական մեղքը, կամ փրկագործութեան վարդապետութիւնը կրնայ հիմնական ըլլալ: Ու նաեւ կրնանք պնդել, թէ ասիկայ մէկ կողմանէ՝ աւելի հիմնական է. վասն զի բոլոր ուրիշ բաները ասկէց կը կախուին. ու անոր ասիկա մէկ անգամ մը ընդունելէն ետքը՝ սկզբնական մեղքը, փրկագործութեան վարդապետութիւնը, և ուրիշ վարդապետութիւն մը չկրնար հիմնական ըլլալ՝ բայց եթէ անոր հաւանութեամբը: Ու՛վ տիկին, թէ որ աշխարհիս մէկ կողմը անանկ մէկ ժողով կամ ատեան մը կայ՝ որ Աստուծմէ առաքելութիւն ունի Աստուծոյ գիրքը մեկնելու համար, պէտք է որ մենք զանիկայ մեծաչան փութով փնտռենք ու գտնենք: Այս անիկայ ուրեմն՝ անոր հետ ալ բոլոր ճշմարտութիւնը ուսնեցած կ'ըլլամ. բայց առանց անոր ուրիշ բան չեմ ուրնեար՝ բայց միայն մոլորութիւն: Ասիկայ այնպէս բան մը կը սեպուէր, որպէս թէ ինծի ըսուէր թէ՝ Յիսուս Քրիստոս անձամբ աշխարհիս մէջն է. և թէ ես կրնամ երթալ, ու իմին փրկութեանս վե-

բաներեալ բաները անոր Հարցընել : Աստուծոյ սիրոյն համար թող ինձի ցուցընեն ան անախալ ատեանը , ան երկրորդ աստուածային յայտնութիւնը , առանց որոյ՝ առաջինը ինձի անօգուտ կ'ըլլայ : Ո՛վ Տէր՝ զանիկայ դուն ինձի ցուցուր . և որովհետև իմ Հոգւոյս փրկութիւնը անկէ կախուած ունի , անոր համար ես միայն քեզի կը դիմեմ : Ու անտարակոյս կը յուսամ , որ քու խօսքդ՝ իմ միտքս պիտի լուսաւորէ , ու աս բանը ինձի պիտի բացատրէ :

Ո՛վ տիկին , աղէկ դիտցիր որ՝ աս աղօթքը խիստ բնական է , ու նաև աստուածային մատակարարութեանց կամ շնորհաբաշխութեանց փորձառութեամբը բոլորովին կ'արդարանայ : Ո՛խտդ բեր հեղ մը , թէ Աստուած ինչպէս բացայայտ կերպով Իսրայելացւոց Հասկըցուց՝ Հին Կտակարանին անտեսութեան նպատակը , թէ Հանդիսաւոր ծէսերը՝ ու օրէնքէն Հրամայուած զոհերը՝ Երուսաղէմայ մէջ մի դարձ պիտի դրուին , ու պիտի կատարուին : Ու անիկայ չզուցուց թէ՝ աշխարքիս մէկ կողմը մէկ քաղաք մը կայ , ու իրեն ժողովրդեան Հարկը ու երկրպագութիւնը Հոն կ'ուզէ ընդունիլ : Հապա Երուսաղէմը՝ իր յատուկ անունովը յիշեց , ու ցուցուց : Ու ան խորանը՝ որ ժամանակ մը աս սուրբ արարողութիւններուն պիտի ծառայէր , ու Երուսաղէմայ տաճարը՝ որ Սողոմոնին ժամանակէն մի վեր ան խորանին տեղը պիտի անցնէր , անոնց մէջը մէկ որոշ զանազանութիւն մը Հաստատուեցաւ : Ու աս բանը ան աստիճան յայտնի էր որ՝ Հերովդէս Թագաւորը վրացաւ ուրիշ տեղ պաշտօն մը Հաս-

տատել , առանց շուտով մը կռապաշտութեան մէջ իյնալու : Թէ որ Հին Կտակարանը այսչափ բացայայտ կերպով կը խօսի , Նոր Կտակարանը՝ որ բոլոր աշխրքիս դաւանութեանը ու վկայութեանը նայելով՝ շատ աւելի լուսափայլ ու բացայայտ է , արդեօք մեզ պակասաւոր ու տգէտ կը թողո՞ւ ան նիւթին վրայօք՝ որն որ մեր փրկութեան Ճշմարիտ սկզբունքն է :

Ի վերայ այսր ամենայնի՝ անոր մէջ աս բանին ապացոյց ըլլալու բնաւ մէկ վկայութիւն մը անգամ չկայ : Պօղոս առաքեալը՝ որ իրեն տանուտէրս Թուղթերուն մէջը՝ հաւատքին բոլոր կարեւոր խընդիրներուն վրայ խօսեցաւ , ու իրեն խիստ երկայն Թուղթը՝ Հռոմայի Եկեղեցւոյն խրկեց , աս բանիս վրայօք բնաւ բան մը չխօսիր : Պետրոս առաքեալը՝ որ երկու նամակ գրեց բոլոր եկեղեցիներուն համար , որոնք Թէպէտ և համառօտ՝ բայց կատարեալ են . Պետրոս առաքեալը՝ որ Վէր . Ըրբային խօսքին նայելով՝ աս անսահման շինուածոյն դրաներուն բանալիքը ինքը պիտի ունենայ , աս բանին վրայօք բնաւ բան մը չզրուցեր : Ու Յիսուս Քրիստոս՝ որ իրեն աշակերտներուն ամէն հարցմունքին , հեզութեամբ ու համբերութեամբ՝ և երբեմն մինչև անգամ հարցընելնուն առաջ պատասխանը տալու կը զեջանէր , ու ամէն բան անոնց կը սորվեցընէր , ու նաև մէկ օր մը՝ անոնց աս զօրաւոր խօսքը զրուցեց "Ապա թէ ոչ ես ձեզի պիտի ըսէի," *

* Ց-ԽՏ . ԺԴ . 2 :

աս բանիս վրայ բնաւ բան մը չհասկր : Ընդ ա-
շակերտներուն բնաւ մէկը խօսք մը չդրուցեր , ոչ
Հռովմէական Կաթոլիկ եկեղեցիին վրայ , ոչ ան-
սրճալ եկեղեցիին վրայ , և ոչ Սուրբ Գիրքը մեկ-
նող անսխալ ատեանի մը վրայ : Ո՛վ տիկին , աս
Սուրբ Գրոց լուսաբեանը համար դուն ինչ կը զգ-
բուցես : Ընդհօք անիկայ աս ազգու կերպովը շատ
բան չհասկրցնէր ասոր վրայով : Ընդհօք Աստուած
մեզ կարծիքներու և անտոյգ մակաբերութիւններու
մէջ կը ձգէ՝ նոյն իսկ հաւատոյ հիմանը վրայօք :
Ձէ , և բնաւին չէ :

Բայց որոնք են ան մակաբերութիւնները՝ որոնցմէ
կը պահանջեն , որ քու յաւիտենականութիւնդ
կախում ունենայ : Նախ՝ մենք սկսինք մեր Տէրոջը
Յիսուս Քրիստոսին ան երևելի խոստմունքէն՝ որն
որ Պետրոս առաքեալին ըրաւ , (Մատ . ԺԶ . 18 ,
19 ,) ու հոն քիչ մը կայնինք . վասն զի Վէր .
Ընբայնի յառաջ բերած բոլոր վկայութիւններուն
մէջ միայն անիկայ է՝ որով Հռովմէական Եկեղեցին
կը կարծէ զինքը քիչ մը ցուցընել , թէ և խիստ
հեռաւոր հորիզոնի մը վրայ : «Դուն Պետրոս ես ,
(այսինքն վէմ) ու աս վէմին վրայ պիտի շինեմ իմ
եկեղեցիս , և դժոխքին դռները անիկայ պիտի չը-
յաղթեն : Ու երկնից թագաւորութեան բանալինե-
րը քեզի պիտի տամ . և ինչ որ երկրի վրայ կապես ,
երկինքի մէջ կապուած պիտի ըլլայ . ու ինչ որ երկրի
վրայ արձակես , երկինքի մէջ արձակուած պիտի ըլ-
լայ" : Վէր . Ընբան աս խօսքին վրայօք՝ իր միտքը
չբացատրէր . բայց անտարակոյս կը հասկցուի , որ անոր

*խորհրդածութիւնն ալ՝ բոլոր անսխալ առեանին կողմնակիցներուն խորհրդածութեանը պէս է: Ընդ հոս Պետրոս առաքեալը՝ կը տեսնան իրրև փոխանորդ Յիսուսի Քրիստոսի, երկրիս վրայ • եղբն ալ՝ Սուրբ Պետրոսը կը համարին Եպիսկոպոս Հռոմայ, որն որ իրեն փոխանորդութիւնը՝ Հռոմայ եպիսկոպոսներուն՝ իր յաջորդներուն կ'անցընէ: Ընդհանք աս խոստմունքին մէջը բոլոր աս բաները կը տեսնան • բայց դուն ոմն տիկին, արդեօք ասանկ բան մը կը տեսնա՞ս: Ա՛ս տեղս եկեղեցիին համար մեկ խոստմունք մը կայ • «Ժողովքին դռները անիկայ պիտի չյաղթեն», որ մենք եղբը անոր վրայ պիտի խօսինք: Ու Սուրբ Պետրոսին համար ալ անձնական խոստմունքներ կան՝ որ հիմա մենք միայն անոնց վրայ պիտի խօսինք: Ա՛ս խոստմունքներուն, ու մանաւանդ՝ առաջինին * խիստ շատ մեկնութիւններ տրուեցան: Մենք ան մեկնութիւնը ընդունինք՝ որն որ Վ՚եր • Ըբրայեցւոց կարճեացը խիստ նպաստաւոր է • այսինքն թէ՝ Յիսուս Քրիստոսի եկեղեցին Սուրբ Պետրոսին վրայ պիտի շինուի: Մենք զանիկայ ընդունինք • թէ և Սուրբ Հարք աս բանին հաւատար հեղինակութիւն մը չեն ըներ • վասն զի Սուրբ Հարց խիստ հինները՝ աւելի կ'ախորժին տեսնալ աս «վէմ» բառին մէջ, որուն վրայ որ Յիսուս Քրիստոսին եկեղեցին պիտի շինուի՝ նոյն ինքն Յի-*

---

* Բանիքներուն իշխանութեանը, այսինքն բանալու ու գոցելու, կապելու և արձակելու կարողութեանը վրայ, որն որ Տուաւ Սուրբ Պետրոսի, և ուրիշ տեղ ամէն առաքեալներուն կը տրուի, տես առ նամակիս շարունակութեան մէջը:

սուս Քրիստոսի անձը, կամ ան վկայութիւնը՝ որն որ Սուրբ Պետրոսը անոր տուաւ. աղէկ դիտնալով որ, ինչպէս որ կ'ըսէ Սուրբ Օգոստինոս՝ "Ոչ թէ վէմը Պետրոսին վրայ է, հապա Պետրոսը վէմին վրայ է":*

---

* "*Non petra super Petrum, sed Petrus super petram*". Հնուտինոս՝ որն որ ասկէ նախ վրայ խօսող Սուրբ Հարց ամենէն հինն է, մեզի կը հաստիցնէ թէ ան վէմը՝ որուն վրայ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս իր եկեղեցին շինելու խօսք տուաւ, Սուրբ Պետրոսին հաստատուն դատումնուն է։ (*Justin, Dial. cum Tryph. Oper. p.* 255. *Sylbourg* 1593.) Ինչ որ Սուրբ Եփրեմասին, Սուրբ Հերոնիմոսին, և Սուրբ Օգոստինոսին խօսքին նայինք՝ վէմը նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոսն է։ (*Athan, unum esse Christ. Orat. Oper. vol. I. p.* 519, 520. *Commel*, 1600. *Hieron. Comment. in Matt. XVI.* 18. *Lib. III. Oper. vol. VI. p.* 33. *Colon.* 1616. *August. Expos. in Evang. Johan. Tract. CXXIV. Oper. vol. IX. p.* 206. *Colon.* 1616.) Սուրբ Ոսկեբերանը ասկէ բառը մեկնելու առնէ՝ ինք իրեն դէմ կը խօսի։ Մեկ տեղ մը, ան բառը Պետրոսին անձին վրայ կը մեկնէ. բայց մեկ ուրիշ տեղ՝ այս կերպ մեկնութիւնը յայտնապէս կը դատապարտէ. ու վէմ բառին մէջը՝ առաքելոյն դաւանութիւնը կը տեսնայ։ *Chrysost. Homil. LXIX. in Petr. Apost. et Eliam Proph. Oper. vol. I. p.* 856. *Serm. de Pentecost, Oper. vol. VI. p.* 233. *Commel* 1603.) Սուրբ Հիլարիոն ալ՝ Երրորդութեան Սուրբ Կիւրեղին պէս՝ ան վերջին կարծիքը ունէր։ (*Hilar. de Trin. lib. VI. Oper. p.* 903. *Paris* 1693. *Cyril. catech. XI. p.* 93 *Paris* 1631.) Որոգինեան ալ, որ իրեն մեկ գրուածքին մէջը վէմ բառը Պետրոսի անձին վրայ կը մեկնէ, ուրիշ տեղ զանիկայ տարբեր կերպով կը մեկնէ։ "Վէմը՝ Քրիստոսին ամէն աշակերտներն են։ Ինչ որ դուն հաւատաս, թէ Աստուած իրեն բոլոր եկեղեցին՝ Պետրոսին վրայ, ու միայն Պետրոսին վրայ շիներ է, քեզի պիտի ըսես Յովհաննէսը՝ Որդին Ամենայն, ու մեկալ ամէն մեկ առաքեալները։ Սիթէ կրնա՞նք համաձակութեամբ ըսել,

Բայց ասանկ մեկնութիւնով ալ, հոս Սուրբ Պետրոսին եղած խոստմունքը՝ չենթադրեր թէ անիկայ Յիսուս Քրիստոսի փոխանորդ հաստատուած ըլլայ: Ան խոստմունքը, ու նաև Յիսուս Քրիստոսի մեկալ խոստմունքները՝ որ իրեն աշակերտներուն ըրաւ, Դործք Առաքելոց ըսուած գիրքով բնական կերպով կը բացատրուին: Դործք Առաքելոցը մեկ դործնական մեկնութիւն մըն է. ուր որ մենք դործքերէն կը հասկընանք, թէ անոնք ան խոստմունքները ինչ կերպով հասկըցան. ու ան խոստմունքները ինչպէս կատարուեցան: Յիսուսին ասանկ վերջին խօսեալ խոստմունքը՝ Դործք Առաքելոցին երկրորդ ու տասներորդ գլուխներուն մէջը մեզի կը բացատրուի: Երկրորդ գլուխն մէջը կը տեսնանք, որ ամէնէն առաջ Սուրբ Պետրոս Ա. Հոգւոյն Հրէից կը քարոզէ: Տասներորդ գլուխն մէջն ալ կը տեսնանք, որ ամէնէն առաջ Սուրբ Պետրոսը Ա. Հոգւոյն կառապաշտներուն կը քարոզէ. այնպէս որ՝ երկուքին ալ, երկնից թագաւորութիւնը կամ արքայութիւնը կը բանայ. ու երկու եկեղեցիներուն ալ առաջին վէմը անիկայ կը դնէ, որոնցմէ ընդհան-

---

թէ դժոխքին դռները մանաւորապէս Պետրոսի չպիտի յաղթեն, բայց մեկալ առաքեալներուն, ու խիստ կատարեալ քրիստոնեաներուն պիտի յաղթեն: Հ° որ ասիկայ ամէն առաքեալներուն համար ըսուեցաւ, Դժոխքին դռները անիկայ պիտի չյաղթեն: Եւ դարձեալ թէ՝ Ես վէմին վրայ պիտի շինեմ իմ եկեղեցիս: Մի թէ երկնից թագաւորութեան բանալիքները միայն Պետրոսի՞ն ըսուեցան, ու մեկալ աշակերտներուն բնաւ մեկը չ՚պիտի կարենայ դանդաղ առնել՚: (*Orig. Comment. in Matt. tom. XII. Oper. vol. I. p. 275.*)

բական եկեղեցին կը բաղկանայ : Ըս մեծ արտօնու-
թիւնը Սուրբ Պետրոսին տրուեցաւ . վասն զի ամ-
մէնէն առաջ անիկայ Բատուճոյ Որդին յայտնա-
պէս խոստովանեցաւ : Ու Յիսուս Քրիստոսին վար-
քը գրող Սրբազան Պատմիչները՝ աս բանը անդու-
դական ու յիշատակութեան արժանի պարագայ մը
կամ գործք մը սեպելով , չորն ալ զանիկայ գրե-
ցին : (Մատ . ժզ : Մարկ . ը : Ղուկ . թ : Յովհ . զ :) Բայց Յիսուսի Քրիստոսի փոխանորդ
ունենալուն , և առաքելոց մէջ գլխաւորութիւն ըն-
ալուն վրայ խօսք մը չկայ՝ ոչ հոս , և ոչ ալ ուրիշ
տեղ . մանաւանդ թէ՝ աս գլխաւորութիւնը կամ
նախագահութիւնը բոլորովին ներհակ է Գործք
Առաքելոցին պատմութեանը , ուր տեղ կը տեսնանք
որ Պօղոս առաքեալը Պետրոս առաքեալին բարձր
աստիճանին հաւասար աստիճան մը գոնէ կը գրա-
ւէ . ու նաև Պօղոս առաքելոյն թղթոցը մէջն ալ
կը տեսնենք , որոնց մէջ նոյն ինքն Պօղոս առաքեա-
լը կ'ըսէ , "Ոչ մէկ բանով մը պակաս չեմ երևելի
առաքեալներէն" . (Բ Կորնթ . ժԲ . 5 .) ու անիկայ
Պետրոս առաքեալին "Երեսին դէմ կեցաւ", անանկ
մէկ դիպուածի մը մէջ , որ Սուրբ Պետրոսը "մե-
ղադրուելու արժանի էր" : (Գաղ . Բ . 11 :)

Ու թէ որ իրաւցընէ Պետրոս առաքեալը Յի-
սուս Քրիստոսի փոխանորդ ալ եղած ըլլայ , ասիկայ
Սուրբ Պետրոսին համար մեծութիւն մը կ'ըլլայ .
վ՚եր . Ըրբայրին դրութեանը բնաւ օգուտ մը չընէր :
Ընիկայ իրեն դրութիւնը չկրնար ապացուցանել ,
բայց եթէ Սուրբ Գրոց բնագիրին երկու բան աւելցը-

նելով՝ որն որ Հոն ոչ մտնէն և ոչ հեռուէն բնաւ չես տեսնար : Նախ և առաջ Սուրբ Պետրոսը՝ Հռոմայի Եպիսկոպոսը եղած պիտի ըլլայ : Երկրորդ՝ անիկայ իրեն փոխանորդութիւնը իր յաջորդներուն անցուցած պիտի ըլլայ : Ասոնք ա-նանկ բաներ են որ , Սուրբ Գիրքով բնաւ չեն ա-պացուցուիր : Ու քու բանաւոր դատողութիւնդ փուճ տեղը իրեն մէկ ոտքը ան յաւիտենական վէ-մին վրայ կը դնէ . վասն զի քանի որ մէկալ ոտքը պարապին վրայ կը դնէ , անիկայ անշուշտ պիտի իյնայ :

Երկրորդ Պետրոս առաքեալ Հռոմայի Եպիսկո-պոս եղաւ : Ինոր Հռոմ երթալը անգամ չկրնար ապացուցուիլ : Սուրբ Հարց մէկ քանին զանիկայ կը հաստատեն , ու մէկ քանին ալ զանիկայ կ'ուրա-նան : Բայց դուն ոմ տիկին աղէկ գիտցիր , որ նոյն իսկ Սուրբ Հարքը՝ որ կը վկայեն թէ Սուրբ Պետրոս Հռոմ գացեր է , միաբերան համաձայ-նութեամբ չեն ըսեր թէ անիկայ Հռոմայի Եպիսկոպոս էր : Ըստ Երանոսին խօսքին նայելով՝ Սուրբ Պետրոս Սուրբ Պօղոսին հետ Հռոմայի Եկեղեցին հիմնեց . բայց Հռոմայի առաջին Եպիս-կոպոսը անիկայ չեղաւ , հապա Հռոմայի առաջին Եպիսկոպոսը՝ Լինոսն է : *Ս՛ս Ծանօթութիւնը մի-այն բաւական է վ՛եր . Երբային բոլոր խախուտ շինուածքը , ներէ ինքը աս ըսածիս՝ փլցընելու :

---

*Առաքելական սահմանադրութիւններն ալ այսպէս կը հաստա-տեն . (lib. VII. c. 46.) ու նաև կ'ըսեն թէ "Սուրբ Պօղոս ծեծեց Լինոսը՝ Հռոմայեցւոց եկեղեցւոյն առաջին եպիսկոպոսը":

Ու մէյմն ալ որ՝ թէ որ Սուրբ Պետրոս առաքեալը Հռոմայի եպիսկոպոս եղած ըլլայ ալ , անկէ կրնաս հետևցընել թէ անոր յաջորդներն ալ բոլոր անոր իշխանութիւնները ու արտօնութիւնները ժառանգեցին : Պիտի ըսեն թէ , աս ածանցումը այնչափ պարզ բան մըն է՝ որ ամենևին հարկաւորութիւն չկայ զանիկայ ապացուցանելու . սակայն թէ որ ճշմարիտը կը փնտռես՝ անիկայ ապացոյցին շուքը անգամ չունի , ու չկրնար ուրենևալ : Նախնեաց միաբան վկայութիւնը նայելով Յակոբոս առաքեալը Երուսաղէմայ առաջին եպիսկոպոսը եղաւ . արդեօք անոր իշխանութիւնը անոր յաջորդներուն անցա՞ւ : Ո՛վ տիկին աղէկ գիտցիր որ՝ թէ որ վ.կր . Բբայն , և ուրիշ շատերուն երևակայած աս կերպ յաջորդութիւնը ճշմարիտ ըլլար , անիկայ աւելի Երուսաղէմայ եկեղեցւոյն համար կը յուսացուէր՝ քան թէ Հռոմայի եկեղեցւոյն համար : Վասն զի Երուսաղէմայ եկեղեցւոյն եպիսկոպոսը՝ առաքեալներուն մէկն էր . ու ամէն եկեղեցիներէն առաջ անիկայ հիմնեցաւ . ու աս պատճառաւ ընդհանուր ժողովքին մէկը զանիկայ " Մայր ամենայն եկեղեցեաց " կը կոչէ : *

---

*Աստանդնուպոլսոյ ժողովքը . (Epist. Synod. Concil. Constant. ad Damas. apud Theodoret. Hist. Eccl. lib. V. cap. 9 .) Թէ որ բացարձակապէս Սուրբ Պետրոսին անուանը վրայ կոթընել ուզենք , կընանք աւելի ստոյգ ապացոյցով ըսել թէ Երուսաղէմայ եկեղեցին անոր ձեռքովը հիմնեցաւ , քան թէ Հռոմայի եկեղեցին : Ըն հայերուն մէկը՝ որոնք Սուրբ Պետրոսին մեծ արտօնութիւններ կ'ընծայեն , Սուրբ Պետրոսին իշխանութեանը կարծուած ածանցումը խստիւ կը հերքէ , ան տեղը՝ ուր որ կը

Մենք ասանկ պարապ ու երևակայական կար-
ծիքներուն պէտք չէ որ տեղ տանք : Վ՚երջապէս
ան տիկին՝ դուն հոս Վ՚եր • Բերային հետևելու
համար , պէտք է որ առանց Սուրբ Գրոց ապա-
ցոյցի ընդունիս , թէ Սուրբ Պետրոսը՝ Յիսուս
Քրիստոսին փոխանորդն էր • և առանց պատմական
ապացոյցի , և վաւերական աւանդութեանց դէմ
ընդունիս , թէ անիկայ Հռոմայի Եպիսկոպոս էր •
ու առանց որ և իցէ բանաւոր ապացոյցի ընդունիս ,
թէ անոր փոխանորդութիւնը յաջորդաբար աս և-
կեղեցիին բոլոր Եպիսկոպոսաց անցաւ : Ու նաև
պէտք է որ աս տաժանելի ձևնարկութիւնը՝ որն
որ ենթադրութիւնով լեցուն է , թէ Սուրբ Գրոց
կողմանէ՝ թէ պատմութեան և թէ աստուածային
կամաց ու խորհրդոց կողմանէ՝ քուկին չափա-

հակրցընէ թէ Մատթ . ԺԶ , 18 համարին մէջը յիշուած վէմ
բառը՝ Սուրբ Պետրոսին անձին համար ըսուած է : Ըհա Տէր-
տուղիանոսը իր միտքը բացատրելու համար աս կերպով կը խօ-
սի Հռոմայի եպիսկոպոսին դէմ՝ որն որ եկեղեցիին մէջը դերա-
պատուութիւն մը կը պահանջէր իրեն յաջորդ Սրբոյն Պետրոսի :
(De Pudic. p. 767 • 768 :) Որովհետև Տէրն մեր Յիսուս
Քրիստոս Պետրոսին ըսաւ Ես քաբին վրայ իմ եկեղեցիս պիտի
շինեմ , ու երկնից թագաւորութեան բանալիքները քեզի պիտի
տամ ինչ բան որ կապես , և արձակես՝ կապուած կամ արձա-
կուած ըլլայ երկինքին մէջ , անոր համար դուն քեզի կ՚երևակա-
յես , թէ կապելու և արձակելու իշխանութիւնը ինչուան քեզի
իջաւ • այսինքն ինչուան Պետրոսի մօտ եղող եկեղեցիին : Դուն
ո՞վ ես որ Տէրոջը կամքը կը փոխես , որն որ յայտնապէս աս արա-
սօնութիւնը Սուրբ Պետրոսին տուաւ • վասն զի անոր ըսաւ "Իմ
եկեղեցիս հոս վրադ պիտի շինեմ • բանալիքները էլ պիտի տամ •
ու ինչ բան որ դուն կապես ա արձակես , և չէ թէ ինչ բան որ
անոնք կապեն և արձակեն" :

նական յուսոյդ հիմը ըլլայ, ու պէտք է որ մէկ դիւրահաս աւազ մը ու մէկ դիւրացնդուելի ամպ մը քուկին փրկութեանդ վէմը ըլլայ: Սակայն թէ որ Հռոմէական Վաթիկանի Եկեղեցւոյն անսխալականութիւնը Սուրբ Կիրքով չապացուցուի, աս բանը վ՚եր. Բբայեին բնաւ նեղութիւն մը չտար: Ընդ բաւական է որ՝ Սուրբ Կիրքը ընդհանրապէս մէկ անսխալ Եկեղեցիի մը գոյութիւնը բացայայտ կերպով ապացուցանէ: Ինչի կ՚երեւայ թէ ասիկայ բնաւ հերիք չէ, ու նայինք թէ արդեօք Սուրբ Կիրքը աս խօսքն ալ կը զրուցէ՞: Ո՛վ տիկին, կարելի է որ քեզի անանկ երեւայ թէ՝ Սուրբ Կիրքը իրօք աս բանը կը զրուցէ: Ես կը խոստովանիմ թէ՝ փապիանոս Բբայեին հաւաքած վկայութիւններըը ես ալ նորէն կարդալով, ինքիրենս հարցմունք մը ըրի՝ իմին ներհական համոզմանս դէմ դնելով, թէ արդեօք ան վկայութիւնները չե՞ն ապացուցաներ թէ երկրիս վրայ մէկ անսխալ եկեղեցի մը կայ: Հայց պէտք է որ զանոնք ուշադրութեամբ քննենք ու հասկընանք, թէ արդեօք անսխալ եկեղեցւոյն դրութիւնը կամ վարդապետութիւնը՝ մենք մ՚ըմէ Սուրբ Կրոց մէջը կը դնենք այնպիսի գաղափարաց զուգորդութեամբ, որոնք գրեթէ մեզի անխորշելի եւ անհերքելի երեւցած են: Մենք տղայութեան ժամանակէն՝ ի վեր, այնպիսի ուսնակութեամբ մը սովորած ենք Սուրբ Պետրոսին վերաբերեալ բաները՝ փափերուն ընծայելու, առաքեալներուն վերաբերեալ բաները՝ քահանաներուն յատկացընելու, ու Երուսաղէմի մէջ հաւաքուած

առաջին եկեղեցական ժողովքին վերաբերեալ բանը՝ ժողովքներուն ընծայելու, որ մենք հազիւ թէ կարողութիւն ունինք Սուրբ Գրոց այս և այն ինչ խօսքերուն ու աղդարարութիւններուն բուն և բնական իմաստը հասկընալու: Փապիանոս Ըրբային վկայութիւններուն սուտ զօրութիւնը, միայն աս շփոթութեան կամ խառնակութեան վրայ հաստատուած է: Ան նիւթիս վրայօք խիստ շատ բան կայ ըսելու. սակայն ասանկ դժար նիւթերը աղուոր բացատրելու համար, աւելի տեղեկութիւններ ունենալու է՝ զորմնէ ես չեմ ստացած: Հայց որովհետև կը յուսամ որ Վ կր. Ըրբային բացատրութիւնները շուտով փճացնեմ՝ մէկ իրական ապացոյցով մը քեզի հետևեալ նամակիս մէջը ցուցընելով, թէ Ըստուած ամէն հաւատացեալներուն կը հրամայէ Սուրբ Գիրքը կարդալ իրենց համար. աս պատճառաւ աս տեղս կարճ կը խօսիմ. ու ինծի հարկ է քեզի ցուցընել Վ կր. Ըրբային բոլոր վկայութիւնները մէկիկ մէկիկ յիշելով, թէ անոնց բնաւ մէկը չըսեր ան բանը՝ որն որ Ըրբան անոնց ըսել կու տայ: Ըն վկայութիւնները նոյն կարգաւ հետզհետէ պիտի բացատրեմ, Սուրբ Պետրոսին վերաբերեալ վկայութիւններէն զատ՝ որոնց վրայ բաւականապէս խօսեցանք:

Վ կր. Ըրբան աս յետագայ խոստմունքներէն կ'սկսի. "Ես ալ Հօրը պիտի աղաչեմ, և ուրիշ Մխիթարիչ մը պիտի տայ ձեզի, որ յաւիտեան ձեզի հետ բնակի". "անիկայ ձեզի բոլորը պիտի սորվեցընէ": Վ ան զի չէ թէ դուք էք որ կը խօսիք,

Հապա ձեր Հօրը Հոգին՝ որ ձեր ներսիդին կը խօսի" * : Ու ասկէ խօսքին կը յարէ նաև ան նամակին սկզբնաւորութիւնը, որն որ Երուսաղէմի ժողովքը՝ եկեղեցիներուն գրեց. "Ընդեկ երևցաւ Սուրբ Հոգին ու մեզ ալ" : Բրդհօք ան ժողովքին միջը Հոգին Սուրբին առաջնորդութիւնը չհայի. ու մէկ ճշմարիտ անսխալականութիւն մը ջերևաւը : Այո՛. բայց անիկայ որուն տուեցաւ : Առաքեալներուն՝ որոնք աւետարանական յայտնութեանց ներշնչեալ աւանդապահներն էին : Մինչ ասանկ անսխալականութիւնը ամենևին չունք ուրանար. մանաւանդ թէ Սուրբ Գրոց վրայօք ունեցած հաւատքնուս հիմը անոր վրայ հաստատուած է : Նէ ո՞րովհետև Հոգին Սուրբ առաքեալները ամէն մոլորութենէ պահեց, անոր համար ես քեզ աւելօք կը բռնադատեմ որ միայն անոնց գրուածքին հաւատք ընծայես, ու խորհուրդ հարցընես. ու անոնց մոլ բոլոր մնացած բաները դատես ու քննես : Մինչ կ'ըսենք. առաքեալները անսխալ են. ուրեմն կարդա անոնց գրածը նոյն ինքն Աստուծոյ խօսքին պէս : Հայց փապիանոս Ըբան կըսէ. "Առաքեալները անսխալ են. ուրեմն մտիկ ըրէ—փափէրո՛ն, ու ժողովքներուն վճիռներուն՝ Աստուծոյ խօսքին պէս : Ընդկայ ի՞նչպէս ասանկ շուտով առաքեալներէն՝ փափերուն ու ժողովքներուն կը ցատկէ : Ինքը պարտաւոր է ասոր բանը քեզի հասկցնելու. վասն զի մի՛ խելքս ասոր չհասնիր : Ու թէ որ

*Յովհ. ժդ. 16, 26: Սաս. Ժ. 20:

Երուսաղէմի ժողովքը՝ որուն նախագահ վերակացուները առաքեալներն էին, կրցաւ ըսել "Ընդկերևեցաւ Սուրբը Հոգիին ու մեզի ալ", արդեօք ասկէ կրնա՞յ հետևիլ որ Կոստանդեայի ժողովքը՝ որն որ ամբարիշտ Եպիսկոպոսներէ բաղկացած էր, ու որուն նախագահ առաջնորդը՝ քրիստոնէական անուան անարժան մէկ փափ մըն էր, նոյն խօսքը կարենար անոնց համար ալ ըսել: Ճիշ որ Վ. Բրբայրին գատողութիւնը ուղիղ է՝ թէպէտ աւելի ահաւոր երեսայ, ու ըսէ նաև թէ՝ Առաքեալները շնորհք ստացան հրաշք ընելու, ու այլ և այլ լեզուներ խօսելու, ուրեմն փափերն ալ կրնան հրաշքներ ընել ու այն լեզուները խօսիլ՝ զորոնք բնաւ չեն սորված: Կայց փապիանոս կ'ըսէ, թէ առաքեալները միշտ պիտի չապրէին: Ուստի աս Հոգին Սուրբին խոստմունքը՝ "Ընդկայ յաւիտեան ձեզի հետ պիտի բնակի" *, միայն առաքեալներուն չվերաբերիր, նմանապես նաև մեկալ խոստմունքները. "Աս ձեզի հետ եմ մինչև աշխարհիս վերջը"†. "Երբ ժոխքին դռները անոնց պիտի չյաղթեն"‡: "Կենդանի Աստուծոյ Եկեղեցին է, ճշմարտութեան սիւնը ու հաստատութիւնը"§: Արդեօք աս կերպ խօսքե-

---

*Յովհ. ժդ. 16:
†Մատ. իբ. 20:
‡Մատ. ժգ. 18:
§Ա Տիմ. գ. 15:

Պիտանալու է որ Սուրբ Երանուան ալ նոյն բառերը գործածեց, երբոր առաքելոց գրուածքներուն վրայ խօսեցաւ. "*In scripturis nobis tradiderunt fundamentum et columnam fidei nostræ futurum*" *Adv. Haer. lib. III c. I. p.* 169.

բէն Ջհասկցուիր , որ աշխարքիս վրայ՝ առաքեալ-
ները մեռնելէն ետքն ալ , ու ամէն ժամանակ
մէկ եկեղեցի մը պիտի գտնուի . ու անիկայ մէկ յա-
ւիտենական պաշտպանութիւն մը պիտի ունենայ :
Այո՛ , ասիկայ ես ալ կ'ընդունիմ . բայց պաշտպա-
նութիւնը ուրիշ բան է , ու անսխալականութիւնն
ալ ուրիշ բան է : Ես վերոյիշեալ վկայութիւննե-
րուն վրայօք՝ ան երկու խորհրդածութիւնները ընե-
լու ենք , որն որ ուրիշ տեղ ըրինք Սուրբ Հարց
նմանօրինակ բացատրութիւններուն վրայօք : Վասն
զի ասոնց տեղս մէկ որոշ եկեղեցիի մը վրայ չխօս-
ուիր , հապա ընդհանրապէս Քաոուածոյ եկեղեցիին
վրայ . և Քաոուած ասոնց եկեղեցիին կը խոստանայ
չէ թէ զանիկայ անսխալ ընելու , բայց հաւատարիմ
պահելու : Ու ասոնց խոստմունքին կատարմանը հա-
մար , հերիք է որ Քաոուած միշտ աշխարքիս վրայ
իրեն մէկ եկեղեցի մը պահէ՝ որ հաւատքին հիմը
կը պահպանէ : Ես եկեղեցին կրնայ բաղկանալ զա-
նազան եկեղեցիներու վերաբերեալ անդամներէն՝ ո-
րոնք հաւատքով միացած են , թէև հաղորդակ-
ցութենէ զատուած են : Կամ թէ այսպէս ըսենք :
Յիսուս Քրիստոսի հաւատքը՝ մարդկանց սրտին
մէջը ամենաւին չպիտի կորսուի . անիկայ միշտ բոլոր
աշխարհի մէջ գտնուող քրիստոնէական եկեղեցւոյն
մէկ ճիւղին կամ մէկալ ճիւղին մէջը պիտի պահ-
ուի : Ես պատճառաւ Տաստատոս Եվիլացին որն որ
Հռոմէական եկեղեցւոյն բանիբուն հերձնահներէն
մէկն է , այսպէս կը գրուցէ : « Ընդհանրական ե-
կեղեցին բնաւ չմոլորիր . վասն զի անիկայ բնաւ

*ջմոլորիր իր ամմէն ճիւղերուն մէջ" : *Ըհա մեր Տէրոջը ըրած խոստմունքը . ու շատ դիւր օրերուն մէջն ալ մեր տեսած բանը , և ինչուան վերջն ալ տեսնալիքնիս՝ ասիկայ է : Հայց աս խոստմունքէն Սուրբ Գիրքը մեկնելու մէկ անսխալ առեան մը հաստատուած է ըսելով , հետևութիւն հանելը շատ հեռու բան է :

Վ. Եր . Ըբան կը զրուցե ալ Թէ՝ եկեղեցին իր հաստատուն պաշտպանութենէն ի զատ , ուրիշ աւելի բաներ ալ ունի . այսինքն մէկ դաս մը հովուաց , որոնք Հոգին Սուրբէն հաստատուած են . ու աս պատճառաւ ալ անսխալ են : "Ուզուշացէք ձեր անձերուն և բոլոր հօտին , որուն վրայ Հոգին Սուրբ ձեզ տեսուչ դրաւ Ըստուծոյ եկեղեցին հովուելու" † . "Ըն որ ձեզի մտիկ կ'ընէ , ինծի մտիկ կ'ընէ" ‡ . "Հնազանդեցէք՝ էէ թէ մինակ բարերարներուն ու հեզերուն , հապա ժանտաբարոներուն ալ" § : Ես արդէն վերը հասկրցուցի Թէ աս իրեք

---

*Նոյն դրագէտ մարդը՝ ուրիշ տեղ աս խօսքին մէկ աղուոր բացատրութիւն մը կուտայ , ըսելով . "Լատինացւոց եկեղեցին ընդհանրական եկեղեցի չէ . անիկայ անոր միայն մէկ մասն է ուսանի կը հետևի որ՝ եթէ Լատինացւոց եկեղեցին բոլորովին մոլորի ալ , ընդհանրական եկեղեցին բնաւ չմոլորիր : Ասոնց վրայ ընդհանրական եկեղեցին միշտ կը մնայ իրեն ան ճիւղերուն մէջը՝ որոնք բնաւ չեն մոլորիր , Թէև անոնք մոլորածներուն շատ պակաս կամ շատ աւելի ըլլան" : (Tostat. Abulens. praef. in Matt. quaest. XIII. id. quaest. IV. in Matt. ad proleg. 2) Ըսիկայ հնդհատասանորդ դարուն մէկ հեղինակն էր :

†Գործ . ի . 28 :

‡Ղուկ . Ժ . 16 :

§Ա Պետ . բ . 18 :

վկայութիւններուն վերջինը՝ մեր առաջնակարգ նիւթին ամենէն չհարմարիը : Երկրորդը՝ յայտնապէս միայն առաքեալներուն կը պատշաճի : Ըռաջինը՝ որն որ խիստ նշանաւոր է , ու որն որ Հովուական պաշտօնին մեկ դերագոյն բարձրութիւն մը կու տայ , ատուգապէս կրնանք ըսել թէ՝ Պօղոս առաքեալ ասկէ խօսքերը միայն Եփեսոսի Հովուաց համար կը ղրկեց , որոնք Սուրբ Հոգիին հաստատուած էին որոշ ու մանաւանդ դիտաւորութեամբ մը . ու եկեղեցիներէն ընտրուած էին առաջին անգամ երկրքիս վրայ Սուրբ Հոգիին հեղման աւուրը , ու սուրբ առաքեալներէն ձեռնադրուած էին : Ի վերջոյ այսր ամենայնի , ես ասկէ վկայութիւնը շատ սիրով և ուրախութեամբ կ'ընդունիմ . վասն զի առնիկայ միայն յայտնապէս կը հասկցընէ , թէ Հովուական պաշտօնը ըստ ինքեան Հոգին Սուրբէն հաստատուած է : Այլ արդեօք անկէ կրնա՞յ հետևիլ , թէ դաս մը Հովուաց անսխալ են : Ո՛չ երբեք : Հոգին Սուրբէն հաստատուիլը՝ ուրիշ բան է . ու անսխալ ըլլալն ալ ուրիշ բան է : Նոյն առաքեալին յետագայ խօսքերն ալ կարդալու ես . "Ես ձեզմէ ալ (Հոգին Սուրբէն հաստատուած վարդապետներէն) անանկ մարդիկ պիտի ելլեն՝ որ ծուռ բաներ պիտի խօսին , աշակերտները իրենց ետևէն քաշելու համար" : (Գործ . ի . 30 :) Պօղոս առաքեալը՝ զանոնք ասկէ մոլորութեան վտանգէն պահելու ու ազատելու համար , զանոնք որո՞ւն կը յանձնէ "Աստուծոյ ու անոր շնորհացը խօսքին" : (Գործ . ի . 32 :) Ասկէ խօսքը զանոնք պիտի պահպա-

նէ, և չէ թէ անոնց անսխալականութիւնը։ Ես խօսքը՝ և չէ թէ մէկ երևակայական անսխալականութիւն մը, մեզի որոշել պիտի տայ, թէ արդեօք այս ինչ կամ այն ինչ հովուաց դասը՝ ճշմարիտ կրօնք կամ հաւատք ունի՞ն։ Խոլոր ան վկայութիւնները՝ վ֊կր։ Ըրբային վարդապետութեանը օգնութիւն ընելուն տեղը, ուղղակի անոր դէմ կը մաքառին՝ երբոր զանոնք ապէկ մը քննելու ըլլաս։

Ու վերջապէս վ֊կր։ Ըրբան աս յետագայ վկայութիւններէն կ'եզրակացընէ, թէ մէկ տեսանելի ու անսխալ եկեղեցի մը կայ։ ու առաքեալները անանկ յաջորդներ ունին, որ ամէն հաւատացեալ անոնց վճռոցը ու որոշմանցը բոլորովին հնազանդ ըլլալու է։ "Ինչ որ երկրի վրայ կապես, երկինն մէջ կապուած պիտի ըլլայ։ ու ինչ որ երկրի վրայ արձակես, երկինքի մէջ արձակուած պիտի ըլլայ"*։ Ես խոստմունքը՝ մէկալ խոստմունքով կը բացատրուի։ "Որոնց որ մեղքերը թողուք թողուած ըլլայ անոնց։ և որոնց որ մեղքերը ետ բռնէք, բռնուած ըլլայ" †։ Ու նաև "Ով որ մէկը եկեղեցիին ալ մտիկ չընէ, հեթանոսի ու մաքսաւորի պէս թող ըլլայ քեզի" ‡։ Ո՛վ տիկին դուն աղէկ գիտցիր՝ որ աս խօսքերը ո՛չ առաքեալց յաջորդներուն համար է, և ոչ ալ անսխալ յաջորդներու համար է։ Ըրևիմն աս խոստմունքներուն բուն իմաստը ո՞րն է։ Ես չեմ կրնար զանիկայ քեզի աղէկ մը բացատրել, ինչուան

---

*Մատ. ԺԶ. 19։
†Յովհ. Ի. 23։
‡Մատ. ԺԸ. 17։

որ քեզի առաջ չհասկցընեմ ան բանը՝ որն որ ետքը քեզի պիտի հասկցընեմ, Հոգւոյն Սրբոյ պարգևացը վրայ խօսելու առենս. վասն զի աս խոստմունքը անոր հետ ամուր կապուած է. ու աս բանը Յովհաննու աւետարանին մէջը աղուոր բացատրուած է. քանզի Հոն աս խոստմունքը անմիջապէս Հոգին Սուրբին պարգևացը կը հետևի. "Անոնց վրայ փչեց", ու բսաւ անոնց. Ընէք Հոգին Սուրբը. որոնց որ մեղքերը թողուք, թողուած ըլլայ անոնց. և որոնց որ մեղքերը ետ բռնէք, բռնուած ըլլայ": Աս Հոս աս նիւթիս վրայ խիստ կարճ պիտի խօսիմ. բայց յետագայ նամակով ինչպէս որ պէտք է զանիկայ քեզի պիտի բացատրեմ:

Երբոր Յիսուս աշխարհիս վրայ էր. ու երբոր աս մխիթարիչ խօսքերը մէկ մեղաւորի մը կը զրուցէր "Քու մեղքերդ քեզի ներուած են"*, ան մեղաւորը ինքնիրեն կրնար ըսել. իմ մեղացս թողութիւնը առողը, ու ան թողութեանը համար երաշխաւոր եղողը՝ Տէրն է. բայց Յիսուս աշխարհէս երթալէն ետքը՝ ո՞ր մարդը, ո՞ր վարդապետը, ո՞ր առաքեալը կրնայ՝ մեր մեղքերուն թողութիւն տալ: Աստուծոյ եկեղեցին մինչ վիճակի մէջ կիյնայ. արդեօք անիկայ մէկ յաւիտենական անստուգութեան մէջ չմնար. արդեօք անիկայ անդադար չփնտռեր ան ժամանակը՝ որ առնո որ Յիսուսին կենդանի ձայնը կը լսուէր: Աստի փրկիչը աս մեծ ու կարևոր հարցմունքին սա խոստմունքովս պատաս-

*Մատթ. թ. 2:

խան տուաւ. այսինքն թէ՝ ինքը պիտի հեռանայ, բայց "Իրենները որ պիտի չթողուս"* ըսիր Հոգին անոնց հետ պիտի բնակի՝ ու անոնց բերնովը պիտի խօսի":

Հոգին Սուրբ առաքելոց բերնովը պիտի խօսի: Հոգին Սուրբ անոնց անանկ մէկ դիրքնական ու հրաշագործ զօրութիւն մը պիտի հաղորդէ՝ որ զանիկայ միայն անոնք պիտի ունենան, ու անով աստուածային ճշմարտութեան անսխալ վարդապետները պիտի ըլլան: Ընդունք անշուշտ մեղաւորը Աստուծոյ հետ չպիտի հաշտեցընեն Յիսուսի պէս, բայց Յիսուսին հեղինակութեամբը՝ հաշտութեան խօսքը պիտի քարոզեն: Ուստի երբոր անոնք լսելու ըլլան քեզի "Հաւատա՝ Տէր Յիսուս Քրիստոսի, ու պիտի փրկուիս". կրնաս անոնց մտիկ ընել՝ անոնց վստահութիւնովը՝ որով որ նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոսի մտիկ պիտի ընէիր. ու ան խեղճ բանտապետը՝ որ միայն Պօղոս առաքեալին խօսքը լսեց, կրնայ իրեն փրկութեանը վրայօք այնչափ ապահով ըլլալ՝ որչափ որ ապահով էր ան Աթէնհեղդայի անդամալոյծը, որն որ Յիսուս Քրիստոսին խօսքը լսեր էր:

Մ՛ոմ տիկին աս ալ աղէկ միտքդ պահէ՝ որ աս կապելու, ու արձակելու, ու մեղքերը թողլու ու նոյն բանելու, կամ երկնից թագաւորութիւնը բանալու ու գոցելու իշխանութիւնը, ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ մի և նոյն բանի տրուած այլ և այլ անուններ: Եւ ան իշխանութիւնը՝ որն որ առաջ

*Յովհ. ԻԷ. 16. 18:

Պետրոս առաքեալը առաւ , բայց իբրև յանուն բո-
լոր առաքելական դասուն՝ որուն վրայ հաթքը յայտ-
նապէս տարածեցաւ , քարոզութեամբ՝ Աստուծոյ
խօսքովը՝ ի գործ կը դրուի . և չէ թէ խոստովա-
նանք ըլլալով ու արձակումով . և ապաշխարանքի
աւետանը՝ որուն վրայ Վէր . Երբան կը խօսի , աս
նիւթին մէջ ամենևին չմոռնար : Դուն ասոր լա-
ւագոյն ու գործնական ապացոյցը , առաքելոց պատ-
մութեան մէջը կը տեսնաս : Գործք առաքելոցը մէկ
ծայրէն ինչուան մէկալ ծայրը կարդա . դուն անոր
մէջը՝ ապաշխարանքի աւետանին վրայօք բնաւ մէկ
բառ մը չես կրնար գտնել : Պետրոս առաքեալ ան
բանիքներուն իշխանութիւնը ի՞նչպէս կը գործածէ
ան հազարաւոր Հրէից մէջը , որոնք Պենտեկոստէ-
ին օրը անոր բոլորտիքը հաւաքուած էին : Երդիւօք
անիկայ Հրէաները մէկիկ մէկիկ բռնադատիչ , որ
մէկ անկիւն մը քաշուին , ու հոն իրենց մեղքերը ի-
րեն ականջն ի վար խոստովանին , ու ականջով ալ
մէկ թողութեան խոստմունք մը ընդունին : Չէ .
Հապա բոլոր ան հաւաքուած ժողովուրդին առջևը ,
ու երկնի և երկրի առջևը՝ կը քարոզէ ան Սկիզբնաց
վարդապետութիւնը" , որն որ կարողութիւն ունի
արձակելու զանոնք՝ որոնք որ անիկայ կ'ընդունին . ու
կապուած բռնելու զանոնք՝ որոնք որ անիկայ կը մեր-
ժեն : " Ըպաշխարեցէք , * ու ձեզմէ ամէն մէկը

---

*Հանի մը Հաթօլիկ Թարգմանիչներ , նաև Սակիին Թարգմա-
նութիւնը՝ այսպէս Թարգմաներ են . "Ըպաշխարութիւն ըրէք" :
Ես Թարգմանութիւնը կրնայ ընդունելի , միայն Թէ աղեկ մը

թող միրաւի Յիսուս Քրիստոսի անունովը՝ մեղաց թողութեան համար, և ընդունիք պարգեւը պիտի ընդունիք" : (Գործք · բ · 38 :) Այդ Պետրոս առաքեալը քանի մը օրէն ետքը՝ Յովհաննէս առաքեալին հետ ալ ան իշխանութիւնը աս կերպով կը գործածէ, նոյն ժողովուրդին ըսելով · "Պաշխարեցէք՝ ու դարձի եկէք, որ մեղքերնիդ ջնջուի" : (Գործք · գ · 19 :) Ու Երկից ազգային ժողովքին որն որ նատեր էր զինքը դատելու համար, այսպէս ըսաւ · "Ուրիշ մէկով մը փրկութիւն չկայ · ինչու որ անկէ՝ի զատ ուրիշ անուն մը չկայ երկինքին տակը մարդոց տրուած, որ անով կարող ըլլանք փրկուելու" : (Գործք · դ · 12 :) Պօղոս առաքեալն ալ՝ ան իշխանութիւնը այսպէս գործածից, երբոր ան խեղճ փիլիպպեցի բանտապետը կ'աղաղակէր թէ · "Ինձի ի՞նչ պէտք է ընել, որ փրկըկըվիմ" · ըսաւ "Հաւատա՝ Տէր Յիսուս Քրիստոսին, ու պիտի փրկուիս դուն՝ և քու տունդ" : (Գործք · ԺԶ · 30, 31 :)

Թէ որ կապելու ու արձակելու իշխանութիւնը միայն Աստուծոյ խօսքովը՝ի գործ կը դրուի, գիտնալու է որ աս իշխանութիւնը՝ որն որ կը գործածուի քեզ Աստուծոյ խօսքին ընթերցմունքէն ետ

հասկըցուի, որ աս տեղս՝ ապաշխարութիւն ըրէք բառը՝ սոսկ դղջալ կամ դարձի գալ կընշանակէ · բայց շատ աղեկ կ'ըլլար, թէ որ աս բառին տեղը ուրիշ մէկ բառ մը գործածուէր երկդիմութեան հետ կենալու համար · Հնոնական բառը ամենին աս կերպ երկբայութիւն մը չպատճառեր, անիկայ սոսկ սրտին փոփոխութիւնը կը նշանակէ ·

կայնեցընելու, ու քահանայից հեղինակութեանը կամ իշխանութեանը ընազանդեցընելու համար, պէտք էր ընդհակառակն՝ որ քու մտացդ մէջը բոլոր Աստուծոյ խօսքին վրայ մեկ անսահման հաւատարմութիւն ընել մը ազդէր: Ա՛ս տեղը ես քեզի համարձակութեամբ մեկ հարցմունք մըն ալ պիտի ընեմ. ո՞վ աւելի բնական ու բանաւոր դատողութիւն կ՚ընէ. արդեօք ա՞ն՝ որ կ՚ըսէ "Հաբէլոց խօսքը կը կապէ ու կ՚արձակէ. ուրիմն զանիկայ ա՛նանց գրուածքներուն մէջը կարդացէք, որովհետեւ զանիկայ անոնց բերնէն չէք կրնար լսել" կամ ան՝ որ կ՚ըսէ "Հաբէլոց խօսքը կը կապէ ու կ՚արձակէ, ուրիմն եկեղեցւոյն մեկնութեանը բոլորովին հնազանդեցէք":

Ի վերայ այսր ամենայնի ես ալ կը զուգեմ, թէ ա՛ս խոստմունքը միայն առաքելոց համար չէր: Ա՛ս խոստմունքը Հոգին Սուրբին խոստմունքին նման ըլլալով, անոր պէս երկու կերպ դործադրութիւն ունի. մեկը՝ մասնաւոր, որով անիկայ միայն Աւետարանին ներշնչեալ վարդապետութիւններուն կը վերաբերի. ու մեկալը հանրական, որով անիկայ կը տարածի, ո՛րոնց՝ միայն քահանայից, ո՛չ. հապա բոլոր քրիստոնէից վրայ. այո՛ տիկին՝ բոլոր քրիստոնէից վրայ: Ասուն՝ Յովհաննու աւետարանը, ուր որ ա՛ս խօսքերը գրուած են "Որոնց որ մեղքերը թողուք, թողուած ըլլայ անոնց. և որոնց որ մեղքերը ետ բռնէք, բռնուած ըլլայ. և այլն", (Յով. ի. 19—23.) Ղուկասու աւետարանին հետը բաղդատելով յայտնի կը տես-

նես, (Դ. թէ. 39—49,) Թէ ան երկու տեղն ալ կը յիշեն Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոսին իր աշակերտաներուն հետ ըրած խօսակցութիւնը: Ու Ղուկաս աւետարանիչը մեզի կը հասկցնէ, Թէ Տէրն մեր ան խօսակցութեան առնը՝ միայն առաքեալներուն չըսաւ, հապա նաև "անոնց հետ եղողներուն" ալ: (Ղուկ. թէ. 33:) կարելի է որ մեզի պատասխանեն, Թէ ան "անոնց հետ եղողներուն" խօսքովը՝ միայն եօթանասունն և երկու աշակերտները կը հասկրնուին, որոնք առաքելոց հետ աստուածային ներշնչութեանը մասնակից եղան: (Ղուկ. Ժ. 1, 9:) Բայց ահա քեզի մէկ երկրորդ ապացոյց մըն ալ, որ առաջինէն աւելի զօրաւոր է: Պաղեհիոսի աւետարանին մէջ դէմքս ուն մէջը փնտռէ ան խոստմունքը. "Ո՛նչ որ երկրի վրայ կապէք, երկինքի մէջ կապուած պիտի ըլլայ, և այլն". ու նայէ Թէ անիկայ ինչպիսի տեղ դրուած է. "Թէ որ քու եղբայրդ քեզի դէմ մեղանչէ, դնա յանդիմանէ անիկայ՝ երբոր դուն և ան մինակ էք. Թէ որ քեզի մտիկ ընէ, շահեցար քու եղբայրդ: Հապա Թէ որ մտիկ չընէ քեզի, քու հետդ մէկ ուրիշ մը կամ երկուք աւելո, որ երկու կամ իրեք վկաներու բերնէ ամէն բան հաստատուի: Իսկ Թէ որ անոնց ալ մտիկ չընէ, եկեղեցիին ըսէ. իսկ Թէ որ եկեղեցիին ալ մտիկ չընէ, հեթանոսի ու մաքսաւորի պէս թող ըլլայ քեզի: Ահա կ'ըսեմ ձեզի, Երկրի վրայ ինչ որ կապէք, երկինքի մէջ կապուած պիտի ըլլայ, և երկրի վրայ ինչ որ արձակէք, երկինքի մէջ արձակուած պիտի ըլլայ: Դարձեալ կ'ըսեմ ձեզի, Թէ որ ձեզմէ երկու

հոգի երկրի վրայ միաբանին ամէն ինչ քանի համար որ խնդրեն, պիտի ըլլայ անոնց իմ Հօրմէս՝ որ երկինքն է: Որանդի ուր որ երկու կամ իրենք հոգի ժողովուած ըլլան իմ անունովս, հոն եմ ես՝ անոնց մէջը" : (Մատ. ԺԸ. 15—20:) Յայտնապէս ասիկայ մէկ շարունակուած խօսք մըն է. ու բոլոր խօսքը մի և նոյն անձինքներուն ըղուցուած է, ու ան անձինքներն ալ՝ բոլոր Հաւատացեալներն են, ինչպէս որ վերը ըսի: Վ. Երբոր պրպելք մը ունի աս բանը չհասկընալու. ու անիկայ Եկեղեցի բառն է, որն որ անոր մտքին մէջը՝ իսկոյն քահանայից դաղափարը կը յարուցանէ, բայց սխալմամբ. վասն զի եկեղեցի բառը՝ պարզապէս ժողով կը նշանակէ, այսինքն Հաւատացեալները: Ըս ժողովը անշուշտ Հովիւներով կը կառավարուի, ու կը կարդադրի. բայց աս ալ իրաւ է որ աս խոստմունքը բոլոր Հօտին կը վերաբերի, և չէ թէ միայն Հովիւներուն: * Վ. Երջապէս ասիկայ յատուկ բառերով ձխթի Աղմոսին մէջը բացատրուած է. ու հոն աս իշխանութիւնը մեծաշուք կերպարանքով նկարագրուած է: "Թող սուրբերը ուրախանան փառքով ու իրենց անկողիններուն մէջը ցնծան: Ըստուծոյ

---

* "Երկուքը մէկէն աւելի զօրաւոր է". Հաւատացելոց ժողովը՝ քանի մը մանաւանդ խոստմունքները ստացած է, որ մէկ առանձին Հաւատացեալ մը զանոնք չունի: Ժողովը՝ մէկ անհատէ աւելի երաշխաւորութիւն կ'ընէ՝ իբրև աւանդապահ Ճշմարտութեան: Լաւմութեան աղօթքը՝ մանաւանդ մարդու մը աղօթքէն զօրաւոր է: Ըս զաբմանալի սկզբունքը՝ քրիստոնէական ընկերութեանց հիմն է, և եղբայրական սիրոյ անուշիկն է:

գովութիւնները անոնց բերնին մէջը թող ըլլայ , ու երկու բերնով սուր՝ *անոնց ձեռքին մէջը , որ հեթանոսներէն վրէժ առնեն , ու ժողովուրդները պատժեն , որ անոնց թագաւորները շղթաներով կապեն , ու անոնց ազնուականները երկաթէ կապանքներով , որ գրուած դատաստանը անոնց վրայ կատարեն . ասիկա անոր բոլոր սուրբերուն փառքն է՝ : (5—9 :)

Ըլլո՛ , ով տիկին՝ Յիսուսին բոլոր ճշմարիտ աշակերտները ասիկա կապելու և արձակելու իշխանութեանը մասնակից են . վասն զի Հոգին Սուրբին խոստմանցը մասնակից են : †Անոնք իրենց սրտին մէջը առաքելոց քարոզած չնորհքը ունենալով , ու Աստուածային ներշնչեալ ու անսխալ ուսուցիչներուն վրայ յեցեալ ըլլալով , ինչպէս որ անոնք ալ իրենց տէրոջը վրայ յեցեալ են , կրնան ըսել ներշնչեալ ու անսխալ չնորհք մը . ‘‘Հաւատամ Տէր Յիսուս Քրիստոսի , ու պիտի փրկուիս’’. ու ասիկա քը նոյն ինքն առաքեալները ինչ ուժով որ կը զրուցեն , անոնք ալ նոյն ուժովը կրնան ըսել : Ու աղէկ գիտցիր որ՝ անոնց ըսածին պէս պիտի կատարուի : Ըն՝ որուն կ՚ըսէ թէ պիտի փրկուիս , պիտի փրկուի , ու ան՝ որուն կ՚ըսէ թէ պիտի կոր-

---

*Այս նկարագրութիւնը՝ Աստուծոյ խօսքին զօրութիւնը կը ցուցնէ : (Եփես . ՟ . 17 . Եբր . ՟ . 12 . Հայտ . ՟ . 16 : ՟ . 16 : ԺԹ . 15 :)

†Հոգւոյն Սրբոյ հանրական խոստումնքը՝ ներշնչութեան մասնաւոր խոստումնքէն տարբեր է : Այս տարբերութիւնը՝ չորեքտասաներորդ նամակին մէջը պիտի բացատրուի :

սուխա, անիկայ պիտի կորսուի: Բայց մի գիտնար որ անոնք իշխանութիւն ունին աս վարդապետութիւնը մանաւոր կերպով գործածելու, ու այս ինչ մարդուն ըսելու, թէ դուն փրկուած ես՝ ու այն ինչ մարդուն ըսելու, թէ դուն կորսուած ես: Ա՛ս բանը միայն մեր Տէրոջը կը վերաբերի. վասն զի մինակ անիկայ "գիտէ մարդուն ներսի դին եղածը". բայց մենք ամէնքս կրնանք միայն աս բանը ընել, այսինքն քարոզել ան վարդապետութիւնը՝ որով նոյն ինքն Աստուած բոլոր մարդիկները պիտի դատէ, Յիսուս Քրիստոսին այն երեսէն խօսքին համեմատ՝ որոնք իրեն աշակերտներուն խիստ ատորին կարգի մէկնալ կրնայ կրկնել ու ըսել. "Ան խօսքը՝ որ ես խօսեցայ, ան կը դատէ ձեզ եաքի օրը": (Յովհ. ժբ. 48:) Որ Աստուծոյ խօսքին, և Հոգւոյն Աստուծոյ սքանչելի զօրութեան: Ընդհակառակն է որ՝ Սուրբ Պետրոսին ու Սուրբ Պօղոսին չգտնուած ատենը՝ բոլոր Եւետարանին պաշտօնեաները կամ քարոզիչները, ու Յիսուս Քրիստոսը դաւանողները, մէկ Յովհաննէս Հուսէ մը՝ Վոստանցւոյ ժողովքին առջեւը, ու քրիստոնեաներուն խիստ նուաստը՝ բոլոր աշխարքիս առջեւը, մեղքերը կը թողուն ետ կը բռնեն, կը կապեն ու կ'արձակեն, և կը բանան ու կը գոցեն երկնից թագաւորութիւնը՝ որուն բանալիքները իր ձեռքին մէջն է:

Ուրեմն աս խոստմունքը՝ մէկ մտքով մը առաքեալներուն կը վերաբերի, ու մէկ մտքով ալ բոլոր հաւատացեալներուն կը վերաբերի. բայց առաքելոց յաջորդներուն ամենեւին չվերաբերիր: Անոնք

ւանդ թէ՝ առաքեալները , առաքեալ ըլլալով՝ բո-
նաւ յաջորդներ չունին • ու չեն կրնար ունենալ ,
ինչպէս նաև մարգարէները : Սուրբ Գրոց մէջը բնաւ
մէկ տեղ մը չկայ , որ ըսուցէ թէ վարդապետաց
կամ քահանայից ժողով մը՝ առաքելոց անխափան
հեղինակութեանը ժառանգորդ սիրէ ըլլայ : Դուն
մի՛ հաւատար ան դաղափարներուն զուգորդութեանը՝
որոնք Սուրբ Գրոց խմաստները կ՚այլափոխեն ու կը
խանգարեն , զանոնք կատարեալ ընելու պատրուա-
կով : Երբոր Վ կր • Ըբբան կը կարդայ , ''դուք
ինչ որ կապէք՝ կապուած ըլլայ , ինչ որ արձա-
կէք՝ արձակուած ըլլայ'' , շուտ մը անկէ կը հե-
տեւցընէ , թէ քահանաներուն ընդանդութիւն ընե-
լու է • բայց Յիսուս Քրիստոս քահանայից վերաբեր
ասանկ բան մը չխօսեցաւ : Պէտք է հասկընալ թէ
բնագիրին մէջը եղած պոռ բառը՝ որուն կը վերա-
բերի • ու որո՞ւն համար է : Ըս բառը՝ կամ առաք-
եալներուն կը վերաբերի , կամ բոլոր հաւատաց-
եալներուն : Բայց քահանաները բնաւ մէկ իրաւունք
մը չունին , ասս բառին վրայ հաստատելու ան հեղի-
նակութիւնը կամ իշխանութիւնը՝ որն որ իրենց կը
սեփականին • ինչպէս որ ես ամենևին իրաւունք չու-
նիմ զիս համոզելու , թէ Իսրայէլի թագաւոր պի-
տի ըլլամ , որովհետև ըսուեցաւ թէ ''դուն Իսրա-
յէլի վրայ թագաւոր պիտի ըլլաս'' • իրաւցընէ ասս
խօսքը ըսուեցաւ՝ բայց ինծի համար չէր , հապա
Սողոմոնին համար էր : Վ կր • Ըբբային վերա-
թիւն բերած խօսքն ալ ըսուեցաւ , բայց քահանա-
յից համար չէր • վասն զի բնագիրին մէջ անոնք

ամենևին չիշուած չեն • սակայն ասոնք բանը հաստատելու համար՝ ամէն տեղ առաքեալ բառէն ետքը՝ մէկ պզտիկ խօսք մը կ՚աւելցընեն, այսինքն՝ Յովհաննոյ յաջորդներէն • ասիկայ անանկ մէկ յաւելուած մըն է՝ որ ամենևին քահանայից չվերաբերիր • ու խոստմունքներուն ալ իմաստը բոլորովին կ՚աւրէ :

Հաշտութեան գործը բոլորովին Տէրոջը կը վերաբերի • հաշտութեան ներշնչեալ խօսքը՝ առաքեալներուն կը վերաբերի • փրկութեան վարդապետութիւնը՝ ամէնուն կը վերաբերի : Ասոնց մէջը բնաւ մէկ անսխալ մը չկայ՝ բայց միայն Տէրը, առնոր Հոգին, ու անոր խօսքը :

Բայց հիմա պէտք է որ մէկ եզրակացութիւն մը ընենք : Ուշեցին քեզ Սուրբ Գիրքով համոզել, թէ դուն Սուրբ Գիրքը ինքիրենդ կարդալու չես • հապա դուն քեզ մէկ անսխալ առեանի մը յանձնելու ես, որ զանիկայ քեզի մեկնէ : Ասիկայ մէկ հիմնական վարդապետութիւն մը ըլլալուն համար, դուն իրաւունք ունես խիստ որոշ ու բացայայտ վկայութիւններ փնտրելդ անոր վրայօք : Բայց տեսնանք թէ արդեօք ինչուան հիմա կրցա՞ն քեզի մէկ ստոյգ ապացոյց մը տալ աս նիւթին վրայօք : Արդեօք կրցա՞ն քեզի անանկ մէկ վկայութիւն մը բերել, որ Սուրբ Գրոց ընթերցումը քեզի արգիլէ • ո՛չ երբէք : Արդեօք կրցա՞ն անանկ մէկ վկայութիւն մը բերել՝ որ մէկ անսխալ առեան մը ըլլալը հաստատէ, ու քեզ պարտաւորէ անոր ենազանդութիւն ընելու • ո՛չ երբէք : Միայն հինգ կամ վեց հատ՝ իրենց բնագիրին հարազատ իմաստէն հե-

ռացած, իրենց ուշադրին պէս բացատրուած, մանաւանդ թէ ինքնակամ ընտրողութեամբ յարմարցուած վկայութիւնները կամ յայտարարութիւնները կան. ու անոնցմէ այնպիսի հետաքրքրութիւնները կը հանեն, որ իրենց սկզբնաւորութենէն՝ ի վեր ամէնուն անտեղի ու անպատշաճ կ'երեւան: Ըրդեօք այսպիսի վկայութիւնները քեզի հերի՞ք է: Ըրդեօք դուն կրնա՞ս քու հոգւոյդ փրկութիւնը առնոնց վրայ հաստատել, ու քեզ ալ վտանգի մէջ ձգել:

Ես իմ կողմանէս քեզի կը խոստանամ, որ ես աս տեսակ մեկնութիւններ գործածելով՝ Սուրբ Գրոց մէջ ամէնէն կրօնք, ամէնէն գաղափար ու ամէնէն դրութիւն կրնամ գտնալ: Դուն քու ընտրած դրութիւններուդ մէկին անունը ինձի տուր, թէ կրօնական եղեր է, և թէ փիլիսոփայական. Պղատոնը, Արիստոտէլը, Սփինոզան, Մալեբրանշը, վերջապէս որն որ դուն հաւնիս ես, ես զանիկայ Սուրբ Գրոց մէջը կը գտնամ ալ: Բոլոր մեկնութիւնը եղանակովը: Ես ի՞նչ կը զբաղիմ՝ ան բանը որ ես կը խոստանամ ընելու, արդէն եղած է. ու զարմանալին աս է որ, ան բանը եղած է մինչեւ անգամ Սուրբ Գիրքին ըսուած դրութեանը համար: Ալ տիկին աղէկ գիտցիր որ՝ նաեւ աս ամբարիշտ, անբարոյական, ու քրիստոնէութեան հակառակ վարդապետութիւնը կամ աղանդը՝ Սուրբ Գրոց մէջ իրեն ապաստանարան մը գտաւ, ու հոն իրեն դիտմանը ու ախորժանացը համեմատ մեկ պաշտպանութիւն մը գտաւ: Դուն միտքդ բերելու ես որ Սուրբ Գիրքն

հան ըսուած քարոզիչները մեծ յօժարութեամբ մը Սուրբ Գիրքէն վկայութիւն կը բերէին, ու երբեմն Սուրբ Գիրքը մէկ զարմանալի ջերմեռանդութեամբ մը կը յիշէին, համոզելու համար ան մարգիկները՝ որոնք Սուրբ Գիրքը չէին ճանչնար, բայց եթէ ա-նոնց բերած վկայութեամբը: Ընկէ ետքը ո՞վ պիտի յուսահատի իրեն ուր և իցէ գաղափարներուն անանկ մէկ երևոյթի մը տալու, որ Սուրբ Գրոց հա-մաձայն կերպով մը երևան:

Բայց ափսո՜ս. Սուրբ Գիրքը ասանկ գործածելը ուրիշ բան չէ, հապա չարաչար գործածել է: Մենք աւելօք զողալով ու սոսկալով զգուշանա-լու ենք, որ չըլլայ թէ Սուրբ Գիրքին մէկ քաղ-կըռտական վկայութիւն մը հանենք՝ մեր մտացա-ծին ու ինքնաստեղծ վարդապետութիւնը հաստա-տելու համար: Մենք խիստ խոնարհամտութեամբ Սուրբ Գիրքը մտիկ ընելու ենք, ու անոր բոլոր աստուածաշունչ վարդապետութիւնը ընդունելու ենք: Ըն՞ն ատենը միայն՝ մենք անոր արժանավայել յարգութիւն մը կու տանք. բայց մենք հաւա-տացեալքս ան ատենը, ուր տիկին, անոր մէջը կը գտնանք իրաւունքը՝ կամ աւելի շնտակը ըսելով, պատուէր մը՝ Սուրբ Գիրքը ինքիրենուս կարդա-լու, Հոգւոյն Սրբոյ օգնութիւնն ու շնորհքը խնդրելով որ զանիկայ մեզի հասկցնէ:

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՔՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

ՊԵՐՈՆ ՄԼՐՍՒԼՐ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԼԸ

ԵՐՐՈՐԴ ԱԳԱՑՈՑՆ ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Սո՞րբ Դիքթը ամենուն համար գրուած է։

Երբոր ես այսօր գրիչը ձեռքս կ՚առնեմ Սուրբ Գիրքով քեզի ապացուցանելու թէ՝ Աստուած քեզի ազատութիւն ու հրաման կու տայ Սուրբ Գիրքը կարդալու, ես ուրիշ մէկ շփոթութիւն մը չեմ ըզգար, բայց միայն այն շփոթութիւնը՝ որն որ կը ծնի նոյն իսկ բազմաթիւ ու բացայայտ վկայութիւններուն ու ապացոյցներուն յաճախութենէն։ Աս նիւթը գրեթէ Աստուծոյ էութեանը կը նմանի՝ որուն որ Սուրբ Գիրքը մասնաւոր կերպով բնաւ մէկ տեղ մը չհաստատեր. վասն զի ամէն տեղ զանիկայ ապացուցուածի պէս կ՚առնէ։ Սուրբ Գիրքը ի՞նչու պիտի ըսէ, թէ ամէն մարդ Սուրբ Գիրքը կարդալու է. երբոր միայն ասոր համար գրուած է Սուրբ Գիրքը։ Աս իմ ձեռքէս եկածին չափ միայն այն վկայութիւնները պիտի ընտրեմ, ու քեզի պիտի գրեմ, որոնք որ աւելի բացայայտ կերպով կը հասկցընեն թէ՝ Սուրբ Գիրքը ամէնուն համար գրուած է։ Ու իմին բերած վկայութիւններս ամենէն քաշկռտական մեկնութիւններ, քաշքշած հետեւութիւնները՝ որ շատ դժուարութեամբ կը հանուին. հապա պարզ խօսքեր են, բուն իրենց

առաջին խմաստովը առնուած՝ ինչպէս որ խիստ պարզամիտ մարդուն մտքին ալ կը ներկայանայ. ու դուն ալ ասոր վրայով պիտի դատես:

Մենք հիմա նախ Հին Կտակարանէն սկսինք: Ըն առաջին անտեսութեան մէջ, որնոր աս մերինէն շատ առորին էր՝ թէ լուսոյ և թէ ազատութեան կողմանէ, ժողովուրդը ինչ կերպով պիտի դորձածէր Աստուծոյ խօսքը:

Առաքս, որ մարգարէներուն ամենէն հինն է, մեզի այսպէս պատասխան կու տայ. (ը Օրին. լե. 9—13.) "Երդ՝ Առաքս աս օրէնքը գրեց, և զանիկայ Տէրոջը ուխտին տապանակը վերցընող Ղևտացի քահանաներուն ու Իսրայէլի բոլոր ծերերուն տուաւ. և Առաքս անոնց պատուիրելով ըսաւ. Ամէն եօթներորդ տարին՝ թողութեան տարւոյն առնեն՝ տաղաւարահարաց տօնին, երբոր բոլոր Իսրայէլը կու գայ քու Տէր Աստուծոյդ առջևը երևնալու՝ անոր ընտրած տեղը, ան առնեն բոլոր Իսրայէլին առջևը աս օրէնքը պիտի կարդաք, որ լսեն: Ժողվեցէք ժողովուրդը, էրիկները՝ կնիկները՝ տղաքները՝ ու քաղաքներդ եղող օտարականդ, որ լսեն, և սորվելով՝ ձեր Տէր Աստուծմէն վախնան, ու աս օրէնքիս բոլոր խօսքերը պահեն ու կատարեն. և անոնց չգիտցող տղաքները լսելով, ձեր Տէր Աստուծմէն վախնալ սորվին, բոլոր ան օրերուն մէջը, որչափ որ պիտի ապրիք ան երկրին վրայ, որն որ Յորդանանէն կ'անցնիք": *

*Տես նաև. Ցեսու. ը. 35:

Էարկ էր որ աս օրէնքը եօթը տարին մէ յ մը ամ-
մէն ժողովուրդին՝ էրիկ մարդոց , կնիկ մարդոց , ու
պզտիկ տղաքներուն առջևը կարդացուէր • ու մի-
այն պարզապէս պիտի կարդացուէր , վասն զի զա-
նիկայ մեկնելու խօսք չկայ • ու ամբողջապէս պի-
տի կարդացուէր , և չէ թէ ըստ մասին • ու պիտի
կարդացուէր , որպէս զի զանիկայ լսօղները իրենց
Տէր Աստուծմէն վախնալ սորվին : Տես թէ աս ըն-
թերցումը որչափ փրկաւէտ ու օգտակար բան էր :

Հայց ա՛խր • Ըբրան քեզի կ՚ըսէ թէ , աս Գիրքը
քահանայից պահպանութեանը յանձնուած էր :
Ասիկայ իրաւ է : Ըն Գիրքը՝ որ Մովսէս իր ձեռ-
քովը գրած էր , անիկայ քահանայից ձեռքը յանձ-
նուած էր : Էարկ էր որ անիկայ մէկուն յանձնուէ-
էր • ու անիկայ որո՞ւն կրնար յանձնուիլ , բայց ե-
թէ անոնց՝ որոնք իրենց պաշտօնէն պարտաւորուած
էին Սուրբ Գիրքը ժողովուրդին առջևը կարդալու ,
ու ան սրբազան բնագիրը զգուշութեամբ պահելու :
Հայց օրինաց նախատիպ բնագիրը քահանայից
յանձնելը՝ օրհիշ բան է , ու անկէ օրինակուած-
ները հետզհետէ հաւասարապէս քահանայից յանձ-
նելու պարտաւորութիւնն ալ՝ ուրիշ բան է : Պէտք
է գիտնալ , որ ան ժամանակը գիրքերը խիստ սա-
կաւագիւտ էին • վասն զի ձեռքով գրուելնուն
համար , երկարատև աշխատութիւն ու նեղութիւն
կը քաշուէր : Ուստի Մովսէս Հարկադրեցաւ * աս

*Այսպէս գզուշութիւնները ընելէն ետքը՝ օրինաց գիրքը խնդրը
ժամանակ կորսուեցաւ : Ու երբոր Յեղնիա՝ Յովսիա թագաւո-

հրամանը տալու , որպէս զի անոնք զգուշութեամբ պահուին . բայց աս կերպ զգուշութիւնը անոնց հեղինակութիւն կամ իշխանութիւն չէր կրնար տալ Սուրբ Կրոց գործածութիւնը արգիլելու՝ աս հիմակու աստենին մեզի աւելի նպաստաւոր ժամանակներուն մէջը , որ ամէնքը կրնան դիւրաւ ձեռք բերել : Ըս խօսքին մէջ բնաւ չերևար , թէ Սուրբ Գիրքը բացարձակապէս քահանայից յանձնուած մէկ աւանդ մըն էր , և ոչ ալ թէ անոնք իրաւունք ունէին զանիկայ մեկնելու , և մանաւանդ ոչ ալ թէ անոնք մասնաւոր ապահովութիւն մը ունենային պիտի զանիկայ անսխալ մեկնելու :

Այլ թէ որ աս վկայութեան մէջն առաջին համարը մինչև վերջը կարդաս , պիտի տեսնես որ Մովսէս շատ զգուշութիւն ըրաւ՝ որ իր խօսքին վկ. Երբայեցւոց սխալ մեկնութեանը պէս մեկնութիւն մը չտրուի . վասն զի անիկայ օրինաց գիրքը միայն քահանայից չյանձնեց , ինչպէս որ վկ. Բրեան կը ՚ըսէ , հապա «քահանայից ու Իսրայէլէ Քոլոր Թերեցոց տուաւ" : վկ. Բրեան անտարակոյս միայն յիշողութեան ուժով ասոնք վկայութիւն բերելուն համար՝ աս ետքի բառերը մոռցեր է : Երդ՝ անիկայ ծերեր ըսելով՝ գերդաստանաց , ու ամէն աստիճանի մարդիկներուն , ու ամէնն ցեղերուն գլխաւորները կը հասկցնէ : Ուրեմն օրէնքը իսկա-

---

բին հրամանաւը տաճարը նորոգեց , ան ատենը զանիկայ գտաւ : Ինչ պիտի ըլլար , թէ որ անիկայ քահանաներուն չյանձնուէր , ու տաճարին մէջը չգտնուէր . անտարակոյս պիտի կորսուէր :

պէս բոլոր ժողովրդեան երեսփոխաններուն կամ դիւանաւորներուն տրուեցաւ, որպէս զի բոլոր ժողովուրդին առջևը կարդացուին:

Հայց դուն պիտի ըսես թէ, անիկայ միայն հօրը տարին անգամ մը պիտի կարդացուէր: Այս բանը բնաւ չէ ըսուած: Ապա պարտաւորութիւն կար զանիկայ հրապարակաւ գոնէ հօրը տարին անգամ մը կարդալու, որպէս զի իւրաքանչիւր Իսրայէլացի՝ իր կենաց մէջը շատ առիթներ ունենայ Սուրբ Գիրքը լսելու: Հայց աս հրամանը ամենևին չէր արգիլեր, ո՛չ օրինաց պահապանները՝ որ զանիկայ ժողովրդեան առջևը յաճախ չկարդան, և ո՛չ ալ մանաւանդ մարդիկները՝ որ զանիկայ իրենց տունին մէջը չկարդան, թէ որ օրինակ մը ստացեր են: Ու մենք կը տեսնանք որ աս հրապարակական ընթերցմունքը խիստ շատ պարագաներու մէջ՝ ի գործ դրուեցաւ: Ըն բարեպաշտ մարդիկները՝ որոնք սկսան աստուածպաշտութիւնը ազգին մէջը ծաղկեցնել, միշտ ասիկայ մէկ առաջին ու կարևոր միջոց մը պէս գործածեցին: Թագաւորներէն՝ Յովսափատ (ա Մնաց. ԺԷ. 9) ու Յովսիա, (ա Մնաց. ԼԴ. 30, 31,) Մարգարէներէն Էզրաս և Նէեմիա (Նէեմ. ը. 2, 3. 7, 8:) * Հայց դուն մանաւանդ տես Երեմիան միտքդ բեր, որն որ Հարուք գպիրին բերնովը՝ իրեն մարգարէութիւնները ժողովրդեան առջևը կարդալ՝ տուաւ: Հարուք՝

*Ըս հետևն օրինաց գիրքին ընթերցմունքը՝ Վատացւոց մեհենութեամբը շարունակուեցաւ: Ընթերցմունքը և քարոզութիւնը միատեղ՝ ի գործ դրուեցան:

աս դիրքը ժողովրդեան ամէն դասերուն առջեւը հետզհետէ կարդաց • բազմութեան , դատաւորնե-րուն , ու նաեւ թագաւորին , ու անոր ծառաներուն առջեւը : Ըսկսաւ մէկ պարզ ընթերցում մըն էր • ու աս ընթերցմունքը՝ այնչափ աղէկ հասկցուեցաւ , որ բոլոր պալատականները սարսեց : Նախարարները սարսափեցան , ու թագաւորը այնչափ խռովեցաւ՝ որ Խարուբին տոմսը զմեղիով կտոր կտոր ըրաւ , ու անոր կտորուանքն ալ կրակին մէջը նետեց :

Ու հիմա մտիկ ըրէ , թէ Իսրայէլի թագաւոր-ները մանաւորապէս՝ Սուրբ Գիրքը ինչպէս գոր-ծածելու էին • «Ան իր թագաւորութեանը աթոռին վրայ նստած ին պէս , աս Օրինաց Գիրքին օրինակը՝ Ղեւտացի քահանաներուն քովը եղած օրինակէն՝ ի-րեն համար մէկ դիրքի մը մէջ գրէ : Եւ անիկայ իր քովը մնայ , ու իր կենացը բոլոր օրերուն մէջ կարդայ • որպէս զի իր Տէր Աստուծմէն վախնալ սորվի , և աս օրէնքին բոլոր խօսքերը , ու աս կա-նոնները զգուշութեամբ՝ ի գործ դնէ • ու իր սիրտը իր եղբայրներուն վրայ չհպարտանայ , ու աս պատ-ուիրանքներէն աջ դին կամ ձախ դին չխոտորի • որ իր թագաւորութեանը վրայ՝ երկար կեանք մը վայելէ Իսրայէլի մէջ , թէ՛ ինքը և թէ իր որդի-ները" : (Բ Օրի • ԺԷ • 18—20 :) Թէ որ մէկ ան-սքնաչ աստուան մը կար , ինչո՞ւ համար թագաւոր-ները այն անսքնաչ աստուանին իշխանութիւնը ջնջելու պիտի չջնջէին ուրիշներուն պէս : Ես ա-սանկ կը կարծեմ , թէ աս կերպ սովորական օրէն-քէն անոնք չէին կրնար հրաժարիլ : Վասն զի ա-

Հա Իսրայէլի Թագաւորներն ալ կը պարտաւորին իրենց ձեռքովը դրելու Օրինաց Գիրքէն մէկ օրինակ մը, ու զանիկայ կարդալու իրենց կենացը բոլոր օրերուն մէջը. և ինչո՞ւ համար. վասն զի աս ընթերցմունքը անոնց պիտի սորվեցնէ Աստուծմէ վախնալը ու անոր պատուիրանքները պահելը: Ահ որ ընթերցմունքը՝ Թագաւորներուն աս բաները կը սորվեցնէ, արդեօք մանաւանդ մարդիկներուն չ՚սորվեցնէր:

Մտիկ ըրէ նաև ան գեղեցիկ խրատը, որն որ Մովսէս Յեսուին տուաւ՝ որ անիկայ ալ քահանայ էր, և ոչ ալ խորանին ծառայութեանը համար ընտրուած ցեղին անդամներէն էր. "Աս Օրինաց Գիրքը քու բերնէդ չզատուի, հապա դիշեր ցորեկ անոր վրայ մտածես, որ բոլոր անոր մէջի գրուածները պահես ու կատարես. քանզի ան ատենը քու գործերդ առաջ կը տանիս, և ան ատենը յաջողութիւն կը գտնես": (Յես ա. 8:) Ահ որ մէկ ոստիկան մը, մէկ զօրապետ մը, դիշեր ցորեկ Աստուծոյ օրինաց վրայ մտածելու պարտական է՝ որպէս զի բոլոր իրեն գործքերը յաջողութիւն գտնան, ինչո՞ւ բոլոր հաւատացեալները աս պատուիրանքը և աս խոստմունքը իրենց վրայ պիտի չառնեն: Յիրաւի մէկ զարմանալի բան մը չէ, թէ որ ասիկայ մանաւանդապէս տէրութեան նախագահ իշխաններուն կրթութեանը համար ըսուած ըլլայ. սակայն չենք կրնար հաւատալ, որ աս պատճառով ուրիշները աս իրաւունքէն զրկուին:

Բանն ան է որ՝ մենք միայն ասանկ մակարերութեան

մը մէջ փակուած չենք : Վասն զի ան խրատը որ Յեսուին տրուեցաւ , ահա նոյնը դրեթէ բառ առ բառ՝ ու նոյն խոստմունքներով Սաղմոսին առաջին գլխուն մէջ ամէնուն կը տրուի • «Երանելի է ան մարդը՝ որ ամբարիշտներուն խորհուրդին մէջ չքալէր , ու մեղաւորներուն ճամբուն մէջ չկենար , և ծաղը ընողներուն նստած տեղը չնստիր • Հապա անոր կամքը Աստուծոյ օրէնքին մէջն է , և ցորեկ ու գիշեր անոր օրէնքին վրայ կը մտածէ : Ու անիկայ ջուրի ճամբաները տնկուած ծառի պէս պիտի ըլլայ , որ իր ժամանակին իր պտուղը կու տայ • և անոր տերեւը պիտի չթափի , և ինչ բան որ ընէ՝ պիտի յաջողի» : (Սաղմ • ա • 1—3 :) Ո՛վ սիրելին՝ դուն հիմա աս վիճակութեան մէջ կը տեսնես , թէ բարեպաշտ մարդուն կերպարանքը կամ նշանը ո՛րն է • անիկայ չարադործ ու ամբարիշտ մարդէն ինչո՛վ կ՚որոշուի • և թէ ինչ է ան բանը , որ անոր բոլոր գործքերուն վրայ Աստուծոյ օրհնութիւնը կը տարածէ ու կը հաստատէ : Ահա անիկայ անշուշտ ան բանն է՝ որմէ կ՚ուզեն քեզ հեռացնել • այսինքն Աստուծոյ Խօսքին ընթերցումը , ու անոր վրայ մտածելը : Ու աղէկ գիտցիր որ , թէ որ դուն • Երբեմն կարենաս Սուրբ Գիրքէն քեզի մինակ մէկ վիճակութիւն մը բերել՝ որուն մէջ տեսանելի եկեղեցիին հաւատքութիւն ընելու պարտաւորութիւնը այնչափ հաստատուած ըլլայ , որչափ որ աս վիճակութեանս մէջը զանիկայ կարգալուն իրաւունքը հաստատուած է՝ ան ատենը նոյն պարտաւորութիւնը աւելի լաւ կերպով ապացուցուած կ՚ըլլայ , քանթէ իրեն յառաջ բերած

իրենք միաւորեալ ապացոյցներովը ու երկրորդական խորհրդածութիւններովը:

Ու մենք կը տեսնանք թէ քանի որ ժամանակները յառաջացան, ու Աստուծոյ ժողովրդեան լոյսերը աճեցան, Սուրբ Կրոց ընթերցուածն ալ աւելի հանրական եղաւ, ու մէկ պարտքի մը պէս ապսպրուեցաւ: Ա՛ս վերոյիշեալ վկայութիւնը քեզի ցուցընելէն ետքը՝ Հին Կտակարանէն մէկ քանի ուրիշ վկայութիւններ ալ ցուցընելը՝ ինձի բաւական կը սեպեմ: Բոլոր Սաղմոսները աս վարդապետութիւնով լեցուած են. և իրաւ որ անոր սկզբնաւորութիւնը տեսնելէն ետքը՝ ինչպէս որ հիմա յառաջ բերինք, բնաւ զարմանալու տեղ չմնար. "Տէրոջը օրէնքը կատարեալ է՝ հոգին կը նորոգէ. Տէրոջը վկայութիւնը ճշմարիտ է. տգէտը իմաստուն կ'ընէ: Տէրոջը կանոնները շիտակ են՝ սիրտը կ'ուրախացընեն. Տէրոջը պատուիրանքները պայծառ են. աչքերուն լոյս կու տան": (Սաղմ. ԺԹ. 7, 8:) Բայց թէ որ դուն միայն ԺԹ Սաղմոսը կարդալու ըլլաս, քու բոլոր տարակոյսներդ շուտով կը ցրուին: Ընդհակայ Աստուծոյ Խօսքին գովութիւններովը այնչափ լեցուած է որ բոլոր 176 տունին մէջը՝ որոնցմով որ նոյն գլուխը բաղկացած է, չորս կամ հինգ տունէն աւելի տուն չկայ, որ անոնց մէջ անիկայ այլ և այլ անուններով յիշուած չըլլայ: Ու ասկէ դիւրաբար կրնաս գիտնալ, որ աս Սաղմոսին հեղինակը առաջին Սաղմոսին պատուիրանքը կատարելապէս կը դործածէ: Ըն տուներուն մէկ քանին կարդա, ու կը տեսնաս որ անոնց մէջ մարգարէից ներշնչեալ ու հոգևոր խօսքերուն հա-

մար մէկ եռանդուն ու մշտավառ սէր մը կը փայլի : Երդեօք առաքեալներուն խօսքերը , Աստուծոյ Որդւոյն խօսքերը , անոնցմէ քիչ յարգոյ ու հաճոյ ըլլալու են : «Երիտասարդը ինչո՞վ մաքրէ իր ճամբան . քու խօսքիդ համեմատ անոր դգուշութիւն ընելով : Իմ սրտիս մէջը պահեցի քու խօսքերդ , որ չմեղանչեմ քեզի դէմ : Ախ՛ իմ աչքերս , որ քու օրէնքէդ հրաշքներ տեսնեմ : Քու վկայութիւններդ ալ իմ ուրախութիւնս՝ ու իմ խորհրդականներս են : Ու պիտի ուրախանամ քու պատուիրանքովդ , որոնք սիրեցի : Նաև ձեռքերս դէպ՛ի քու պատուիրանքներուդ պիտի վերցնեմ , որոնք սիրեցի , ու քու կանոններուդ վրայով պիտի մտածեմ : Ինծի հազարաւոր ոսկիէ ու արծաթէ աւելի աղեկ է քու բերնիդ օրէնքը : Որքան կը սիրեմ քու օրէնքդ . ան է ամէն օր իմ մտածութիւնս : Իմ բոլոր ուսուցիչներէս աւելի հանճարեղ եղայ . ինչու որ քու վկայութիւններդ իմ մտածութիւնս են : Ծերերէն աւելի խոհաստուն եղայ , վասն զի քու հրամաններդ պահեցի : Ամբողջ քաղցր է քու խօսքդ իմ քմացս . մեղրէն աւելի անուշ է իմ բերնիս : Քու խօսքդ իմ ոտքերուս ճրագ է , ու իմ շաւիղներուս լոյս : Քու խօսքերուդ յայտնութիւնը լոյս կու տայ , ու միամիտները իմաստուն կ՛ընէ : Կանուխ երկայ արշալոյսին , ու աղաղակեցի . քու խօսքիդ յուսացայ : Վիշերուան պահերէն առաջ բացուեցան իմ աչքերս քու խօսքերուդ վրայ մտածելու համար : Քու օրէնքդ սիրողներուն շատ խաղաղութիւն կայ .

ու անոնց գայթակղութիւն չըլլայ"։

Ա՛վ տիկին, երանի թէ շաւտով գար ան օրը, որուն մէջ Աստուծոյ խօսքը՝ քեզի այնչափ հաճոյ և ընդունելի ըլլայ, որչափ որ Մաղմոսերգուին հաճոյ և ընդունելի էր։ Բրդիօք Սուրբ Գրոց ընթերցմունքին վրայօք՝ քուկին սրտիդ մէջ կասկած ձգողները՝ Մաղմոսերգուին չափ հոգևոր ու աստուածահաճոյ են։ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքին վրայօք խղճմտանք ընելը՝ անկարգ ու անսովոր գաղափարներու զուգորդութեանը ծառայութիւն ընել է։ Ըսանկ ըլլալէնետքը՝ ի՞նչու աղօթք ընելու վրայօք ալ քու սրտիդ մէջ կասկած մը չեն ձգեր։ Չէ, չէ. սուրբ մարգարէնները՝ Սուրբ Կիրքէն ասանկ յարգական կերպով մը հեռի կայնելը՝ բնաւ չեն ճանչնար։ Ո՛անաւանդ թէ՝ դուն անոնց ուշադիր չափ Սուրբ Գրոց չես կրնար մօտենալ. վասն զի անոնք բաւական բառեր ու խօսքեր չեն կրնացեր գտնալ, քեզի բացատրելու կամ նկարագրելու ան սերտ միաւորութիւնը, որն որ միշտ քուկին ու Սուրբ Կրքին մէջը ըլլալու է։ «Օ՛, անոնք (կ՚ըսես) մատերուդ վրայ կապէ. զանոնք սրտիդ տախտակին վրայ գրէ։ Եւ զանոնք նշանի համար ձեռքիդ վրայ կապես, ու ճակատնոցի համար աչքերուդ մէջ տեղը ըլլան։ Նաև անոնք քու տուներուդ դրանդեացը վրայ և դռներուդ վրայ գրես։ Ու անոնք քու որդւոցդ կրկին և կրկին անգամ սորվեցնես. և թէ տանդ մէջ նստած ատենդ թէ ճամբայ գացած ատենդ, և թէ պառկելու ու ելլելու ատենդ անոնց վրա-

յով խօսիա" : (Ղուկ. Է. 3 : ի Օրին. Ը. 6—8 :)

Դուն աւելի Աստուծոյ Հաւատարմութիւն ըրէ, քան թէ մարգիկներուն : Սուրբ Գիրքը ձգելու տեղը՝ մէկ որ և իցէ եկեղեցիի մը մտիկ ընելու համար, ամէն ինչ որ ըլլայ ձգելու ես՝ Սուրբ Գիրքին երթալու, ու անոր մտիկ ընելու համար : "Օրէնքին ու վկայութեան" Ըս Ծանրակշիռ խօսքը Եսայի մարգարէին խօսքն է : (Եսայ. Ը. 20 :) Ըյս ալ տիկին, "Օրէնքին ու վկայութեան հարցնելու է" բոլոր Հին Կտակարանին խօսքը աս է : Տարակոյս չկայ անոր հաւատացողները՝ Աստուծոյ խօսքերը ինքիրեննին կարգալու ու մտածելու էին : Ու նոյնպէս տարակոյս չկայ ալ որ մէկ անսխալ ատեան մը չկար՝ Սուրբ Գիրքը անոնց մեկնելու համար : Թէ որ ատանկ ատեան մը ըլլար, գանկայ ո՞ւր փնտռելու ենք . եթէ ոչ պապիներուն, ու Երուսաղէմի քահանայից դիսաւոր ժողովոյն մէջ : Ըյսինքն՝ ան սխալական ժողովոյն մէջը, որն որ մարգարէները հալածելէն առաջ՝ Աստուծոյ Որդին ալ ի խաչ հանեց :

Ըսանկ ըլլալէն առաջ՝ արդեօք հաւանական է որ նաև Նոր Կտակարանին ընթերցմունքը մեզի արգելուած ըլլայ : Արդեօք Նոր Կտակարանը Հին Կտակարանէն աւելի մեծի՞ն է : Կամ թէ արդեօք Յիսուսին աշակերտը՝ Մովսէսի աշակերտին չափ ազատութիւն չունի՞ : Հայց մենք Նոր Կտակարանին թողունք, որ աս բանը մեզի ինքը սորվեցնէ : Երբոր Նոր Կտակարանը կը բանամ, առաջին աւետարանին չորրորդ գլխուն մէջը կը կարդամ, որ

Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս անապատին մէջը երբոր իրեք հեղ Սատանայէն փորձուեցաւ, ամէն մէկ փորձութեան ուրիշ պատասխան չտուաւ՝ բայց եթէ Աստուծոյ Խօսքը վկայութիւն բերելով, ու աս երեւելի բառերը կանխաւ ըսելով "գրուած է": Ա՛մէ տիկին, դուն աղէկ գիտցիր, որ Քրիստոս՝ իր կենացը ամէն պարագաներուն մէջը, բայց մանաւանդ աս առիթին մէջ, "Ինչի օրինակ թողուց՝ որ իր շաւիղներուն հետեւինք", (ա Պետ. բ. 21,) ու չկարենանք գտնալ աւելի զօրաւոր զէնք մը փորձութեան յաղթելու, քան աս "գրուած է" բառը՝ որով որ Ինքը սատանան յաղթեց: Հայց դուն ինչպէս կրնաս անոր պէս յարմար ու մանաւանդ վկայութիւն մը գտնալ ամէն մէկ մանաւանդ փորձութեան դէմ, թէ որ Սուրբ Գրոց կատարեալ տեղեկութիւն չունենաս՝ որն որ անձնական ջանքով և ուսումով միայն կրնաս սատանալ: Ու խել մը սահնէն եաքը՝ երբոր մէկ օրինական մը Յիսուսին հարցուց թէ "Ինչ ընեմ որ յաւիտենական կեանքը ժառանգեմ": Յիսուս ան հարցմունքին դէմ՝ աս հարցմունքը ըրաւ, "Օրէնքին մէջ ինչ գրուած է. ինտոր կը կարդաս": * Ա՛մէ տիկին, դուն կրնաս թէ Յիսուս աս խօսքը քեզի ըսուցեց, կամ աս հարցմունքը քեզի ըրաւ՝ աս բանը քեզի սորվեցնելու համար. բայց դուն ինչպէս կրնաս սորվիլ, թէ որ գրուածը չգիտնաս, ու զանիկայ չկարդաս: Աւետարանին աս երկու խօսքը մէկ տեղ

---

*Ղուկ. Ժ. 25:

մեռած բնր «գրուած է» • ահա մէկ զէնք մը, որն որ Յիսուս Քրիստոս քու ձեռնարկներուդ մէջը կը դնէ։ «Ի՞նչ գրուած է»։ ահա մէկ հարցմունք մը, որն որ նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս քեզի կ'առաջարկէ • արդեօք դուն պարտաւոր չե՞ս զանիկայ կարդալու։ Ըսկէ՛ի զատ Յիսուս Քրիստոս Էրեխյ ըսաւ «Ուխտքերը քննեցէք • ինչու որ դուք անոնցմով կը սեպէք յաւիտենական կեանքը ունենալ • և բուն անոնք են որ ինձի համար կը վկայեն • և դուք չէք ուզեր ինձի գալ, որ կեանք ունենաք»։ (Յովհ • ե • 39, 40։) Յիսուս Հոս Սուրբ Գիրքը կը յիշէ անանկ մէկ գիրքի մը պէս, որ զանիկայ ամէն մարդ կը կարդայ • ու կարդացողները կը գովէ ու Էրեհանները կը պարսաւէ • վասն զի Սուրբ Գիրքը աղէկ չսորվեցան, որ պնդեր Քանչնան։

Ո՛վ տիկին, արդեօք գիտե՞ս, թէ մեր Փրկչին խօսքին նայելով՝ բոլոր կրօնական գիտութեան հիմը ա՛րն է • ու անանկ մէկ հիմ մը, որ ինքիրեն բաւական է։ Ըհա ասիկայ է • «Ընտնք Մովսէսը ու մարգարէները ունին, թող անոնց մտիկ ընեն»։ (Ղուկ • ժզ • 29։) Ըբրահամ աս կերպով կը խօսի ամբարիշտ մեծատունին հետ, առաւելին մէջը։ Մեծատունը մէկ նոր միջոց մը առաջարկեց իրեն եղբարցը ազդարարութիւն ընելու համար • այսինքն ողջնցած մեռելի մը առաքելութիւնը։ Ըբրահամ պատասխան տուաւ, թէ անիկայ անօգուտ է • «Ընտնք Մովսէսը ու մարգարէները ունին, թող անոնց մտիկ ընեն • թէ որ Մովսէսին ու մարգարէներուն մտիկ չեն ըներ, ոչ ալ թէ որ մեռելներէն մէկը

յարութիւն առնելու ըլլայ, պիտի համոզուին"։ Ա՛վ տիկին, արդեօք կրնաս երեւակայել թէ ո՞վ ըլլայ։ Ըբլան բոլոր կրօնական գիտութիւնը մի միայն աս խօսքին մէջը բովանդակելու կարող ըլլայ։ "Իրենք Մովսէս ու մարգարէները ունին, կամ թէ անոնք Աւետարան, ու Առաքելոց Գործեր ունին, թող անոնց մտիկ ընեն։ Կ'ուզես նաև գիտնալ, թէ Յաղուկեցւոց մոլորութիւնները ո՞ւսկէ առաջ եկան։ "Պուք մոլորած էք" ըսաւ անոնց Յիսուս, "որ ոչ գիրքերը գիտէք՝ և ոչ Աստուծոյ զօրութիւնը"։ (Մատ. իբ. 29։) Ուստի ա՛վ տիկին թէ որ ո՞վ ըլլայ։ Ըբլային խօսքին նայելով՝ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքէն հերետիկոսութիւններ կը ծնանին, Յիսուս Քրիստոսին խօսքին նայելով՝ անոր հաւատակը՝ մարդիկ Սուրբ Գիրքը չհանշանալուն համար մոլորութեան մէջ կ'իյնան։ Թէ որ դուն նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոսին խորհուրդ հարցնելու կարողութիւն կամ ազատութիւն ունենայիր, արդեօք կրնայիր երկբայել ու ըսել, թէ անիկայ Սուրբ Գիրքը քու ձեռքդ պիտի չտար։

Գանք Գործք Առաքելոցին, ու Առաքելոց Թուղթերուն։ Ըն թուղթերուն միայն սկիզբը կարդալը հերիք է։ Առաջին Թուղթը գրուած է "Ձեր ամենուն որ Հռոմայ մէջ էք Աստուծոյ սիրելիներուդ"։ Երկրորդ Թուղթը "Կորնթոսի մէջ եղած Աստուծոյ եկեղեցիին"։ Երրորդ Թուղթ մըն ալ "Իոլոր սուրբերուն որ Փիլիպպեցւոց կողմերն են՝ Եպիսկոպոսներով ու սարկաւագներով"։ Ընշուշտ ան Թուղթերը պիտի կարդային բոլոր ա-

նոնք , որոնց համար որ գրուած էր . ու դուն կը տեսնաս որ անոնք՝ ամբողջ եկեղեցիներուն , բոլոր սուրբերուն , այսինքն բոլոր քրիստոնէից համար գրուած են . և չէ թէ միայն հովիւներուն համար : Բայց առաքեալները միայն ասով չգաւակնացան . հապա անոնք իրենց մէկ քանի թուղթերուն վերջը կ՚աղաչեն նաեւ՝ որ իրենց թուղթերը ամէն մարդիկ կարդան : «Ու երբոր աս թուղթը ձեր մէջը կարդացուի , Լաւոդիկեացւոց եկեղեցիին մէջն ալ կարդալ տուէք . և դուք ալ Լաւոդիկեայէն եկած թուղթը կարդացէք»: (Կողոս . դ . 16 :) «Կ՚երդմնցնեմ ձեզ Տէրոջմով , որ աս թուղթը բոլոր սուրբ եղբայրներուն կարդացուի»: (ա Թես . ե . 27 :) Կորնթ Ընտրելոցին տան և եօթներորդ դլխուն մէջը անանկ մէկ հատուած մը կը գտնանք , որ կարծեմ թէ վ՚եր . Երբեմն անոր բնաւ մէկ պատասխան մը պիտի չկրնայ տալ : Պօղոս առաքեալը Կորնթացիք ուզեցին գիտնալ , թէ արդեօք քարոզուած վարդապետութիւնը ճշմարիտ է . և հասկնալու համար ինչ ըրին . Ամէն օր Կիրքերը կը քննէին՝ թէ աս բաները ասա՞նկ է : Ո՛վ տիկին . դուն թերեւս անանկ պիտի կարծես , թէ աս բանը ընողները միայն վարդապետներն էին : Չէ . հապա Կորնթային բոլոր Հրեայ ժողովուրդը , ու կնիկներն ալ մէկ տեղ : Երկուօք Հոդին Սուրբ աս բանին համար զանոնք կը պարսաւէ . Չէ . մանաւանդ աս բանին համար զանոնք կը գովէ . ու զանոնք «Թեսաղոնիկէի մէջ եղողներէն աւելի ազնիւ» կը սեպէ : Բայց այսպէս

ընելով արդեօք անոնց հաւատքը վտանգի մէջ ձգուած չէ՞ը ըլլար։ Ոչ։ "Ես անոնցմէ շատերը հաւատացին, և Աստուծոյ խօսքը կատարեալ յոժարութեամբ ընդունեցին" ։ * Ինձի թողութիւն ըսէ, որ ասոնց բանին վրայօք քեզի մէկ հարցմունք մը ընեմ։ Թէ որ դուն ան ատենը Հերիա գտնուէիր, Վ՚ը. Ըբրայեցւոց սկզբունքը բռնելով ինչ պիտի ընէիր։ Դուն անշուշտ պիտի վախնայիր՝ որ խոնարհութեան դէմ բան մը չընես, ու Սուրբ Գիրքը ինքնիրենդ քննելովդ, քու հոգիդ վտանգի մէջ չձգես։ Դուն անշուշտ քուկին բնական կառավարիչներուդ պիտի երթայիր, այսինքն Հերիայեցի Հրեական եկեղեցիին դպնաւորներուն, կամ թէ աւելի ապահովութեանդ համար՝ Երուսաղէմի եկեղեցիին դպնաւորներուն, ու անխորշելի հեզութեամբ մը Պօղոս առաքեալը պիտի մերժէիր, ու Աստուծոյ շնորհքէն քեզ պիտի զրկէիր։ Ո՛վ սիրելի, թէ որ Հրեաները աղէկ ըրին երբոր Սուրբ Գիրքը քննեցին, հասկնալու համար թէ Սուրբ Գիրքը Պօղոս առաքեալին վարդապետութիւնը կը հաստատէ, մենք ալ պարտաւոր չե՞նք արդեօք Սուրբ Գիրքը քննելու, հասկընալու համար թէ Սուրբ Գիրքը ճշմարտապէս կ՚ըսէ՞ ան բանը՝ որն որ եկեղեցին անոր ըսել կու տայ։

Հայց ես ինչ կը զրուցեմ. չէ թէ եկեղեցին հապա նաև մէկ Առաքեալ մը, ու մէկ երկնային հրեշտակ մը քեզի առաջնորդութիւն ընելու ըլլայ,

---

*Գործք. ԺԷ. 11, 12։

*Ի վերայ այսը ամենայնի դուն պարտական ես ինքիրենդ զանիկայ ստուգելու. որպէս զի չըլլայ թէ անիկայ Աստուծ Ինքզինքն դէմ քեզի բան մը քարոզէ ու սորվեցնէ: «Այայց թէ որ մենք՝ կամ երկինքէն հրեշտակ մը գայ աւետարանէ ձեզի անկէ ուրիշ՝ որ մենք աւետարանեցինք ձեզի, նզովեալ ըլլայ: Ինչպէս որ առաջ ըսինք, հիմա ալ նորէն կ'ըսեմ Ով որ մեկը ձեր ընդունածէն ուրիշ աւետարան քարոզելու ըլլայ ձեզի, նզովեալ ըլլայ»: (Գաղ. ա. 8, 9:) Այո ոմ տիկին, թէ որ Պօղոս առաքեալը յարուցեալ առնէր, ու դար քեզի քարոզութիւն ընելու, դուն պէտք չէր ըսէիր թէ Յիսուս Քրիստոսին աշակերտն է. ասիկայ չկրնար զիս մոլորցնել: Ու թէ որ երկինքէն մէկ հրեշտակ մը իջնար քեզ կրթելու համար, դուն պէտք չէր ըսէիր թէ Յիսուս երկինքէն իջած հրեշտակ մըն է. զիս չկրնար խաբել: «Ինչու որ ինքը Սատանան ալ լուսաւոր հրեշտակի կերպարանք կ'առնէ. ու անոր պաշտօնեաներն ալ առաքեալներուն կերպարանքը վրանին կ'առնեն»: (Բ Կորն. ժա. 13—15:) Այայց դուն պարտական ես քննելու, թէ արդեօք ան առաքեալին կամ ան հրեշտակին քեզի բսած խօսքը՝ քու ընդունած Աւետարանիդ համաձայն է: Սակայն դուք ի՞նչպէս կրնաք զանոնք դատել, թէ որ Աւետարանը ընաւ չկարդաս: Ուստի Աստուած ընաւ մեզ չպարտաւորեր, որ մէկ մարդկային առեանի մը մէջ մէկ անսխալ էջը մը փնտռունք իրեն խօսքին իմաստը հասկնալու համար. հապա ընդ հակառակն՝ Աստուած կ'ուզէ որ մենք իրեն խօսքին մէ-

ջը մէկ անախալ լոյս մը փնտռենք՝ մէկ առաքեալի մը, կամ մէկ հրեշտակի մը վարդապետութիւնը դատելու համար. որչափ ևս առաւել մէկ քահանայի մը, մէկ Եպիսկոպոսի մը, մէկ Պափի մը, ու մէկ ժողովքի մը վարդապետութիւնը:

Դուն աս խրատը կամ ազդարարութիւնը ուրիշ բառերով Յովհաննէս Աւետարանիչին թղթոցը մէջն ալ կը գտնաս: "Սիրելիներ՝ ամէն հոգիի մի հաւատաք. հապա հոգիները փորձեցէք թէ արդեօք Աստուծմէ են. ինչու որ աշխարհիս մէջ շատ սուտ մարգարէներ ելած են: Աստով կրնաք ճանչնալ Աստուծոյ Հոգին. ամէն հոգի որ Յիսուս Քրիստոսը մարմնով եկած կը խոստովանի, անիկայ Աստուծմէ է" (ա. Յովհ. դ. 1, 2:) Պէտք է որ դուն՝ ինչպէս նաև ամէն ուրիշ հաւատացեալներ ալ վարդապետաց հոգիները փորձես՝ անոնց ըսածին հաւատալէն առաջ, ու զանոնք իրենց վարդապետութիւններովը փորձես: Բայց դուն ուրիշ կերպով չես կրնար փորձել, բայց եթէ ինքիրենդ զանոնք Աստուծոյ խօսքին հետ բաղդատելով: Թէ որ դուն աս քննութիւնը ուրիշներուն վրայ բնռնաւորես, նորէն ան նոյն վտանգին մէջ կ'իյնաս, ուսկից որ անիկայ կ'ուզէ քեզ ազատել: Ընդնք՝ որոնց որ դուն խորհուրդ կը հարցնես, կրնան քեզ խաբել անոնց պէս՝ որոնց համար որ դուն խորհուրդ կը հարցնես: Ամէն մարդ կրնայ քեզ վտանգի մէջ ձգել: Թէ որ մենք միայն մէկ մարդ մը գտնանք՝ բոլոր մեկալ մարդիկները փորձելու համար, ամենէն հաքը ան մարդն ալ փորձելու պար-

տաւոր ենք • ու ան փորձը ուրիշ միջոցով մը չես կրնար ընել , բայց միայն Աստուծոյ խօսքով :

Բայց ինձի պիտի ըսեն թէ՝ դուն աս կերպով վերջապէս քուկին մասնաւոր հոգիդ ալ փրկելու պարտաւոր ես : Ա՛ս առաջարկութիւնը մէկ պարզ ու մեռտի իմաստակութիւն մըն է : Դուն՝ բանա- վարականաց պէս՝ քուկին մտքիդ խորհուրդ պիտի չհարցնես , իբրև մէկ ճրագի մը որ քեզ պիտի լուսաւորէ • Հապա դուն Աստուծոյ խօսքին խոր- հուրդ պիտի հարցնես քուկին հոգւովդ՝ իբրև թէ մէկ աչքով մը , որ առանց անոր բան մը չես կրնար տեսնալ : Ու վ՚եր • Երբան որ կ՚ուզէ թէ՝ դուն եկեղեցիին խորհուրդ հարցնես , անշուշտ քեզմէ կը պահանջէ որ՝ առանց քու միտքիդ եկեղեցիին խոր- հուրդ հարցնես : Ա՛նենք միայն աս բանը կրնանք ընել • այսինքն՝ Աստուծոյ աղաչել , որ մեզ մո- լորութենէ պահէ • ու թէ որ զանիկայ անկիզծու- թեամբ խնդրենք , ինքը խօսք տուեր է մեր խնդիրքը կատարելու : *

Ա՛յսպիսի բացայայտ վկայութիւններէնետքը՝ ուրիշ շատ վկայութիւններ բերելը աւելորդ կ՚ե- րեւայ : Ինձի հերիք կը սեպեմ՝ քեզի իրիք կամ չորս հատուածներ ևս վկայութիւն բերել , որոնք դրեթէ բնաւ մեկնութեան կարօտ չեն : Ա՛սան զի

---

*«Տէրը բարի և ուղիղ է , անոր համար մեղաւորներուն կը սոր- վեցնէ ճամբան : Ինձի պիտի սորվեցնեմ , ու երթալու ճամբադ պիտի ցուցնեմ քեզի • • • իմ աչքս քու վրադ պիտի ըլլայ» : (Սաղմոս • իե • 8 : լը • 8 :)

ինչ որ առաջուց գրուեցաւ , մեր սորվելուն համար գրուեցաւ , որ համբերութիւնով ու Գիրքերուն մխիթարութիւնովը յոյս ունենանք" : (Հռոմ. ժե. 4 :) "Նաև մարգարէական խօսքն ալ ունինք՝ որ աւելի հաստատուն է . որ ալէկ կ'ընէք՝ թէ որ անոր մտադրութիւն ընէք , որպէս թէ մութ տեղը լոյս տուող ճրագի մը , մինչև որ ցորեկը լուսնայ , ու առաւսեակը սրտերնուդ մէջը ծագի" : (Բ Պետ . ա . 19 :) Պետրոս առաքեալ կը գովէ ան քրիստոնեաները՝ որոնք մարգարէից գրուածքին վրայ խորհրդածութիւն կ'ընեն , թէ և անոնց մէջ մթութիւն գտնան . արդեօք զանոնք չպիտի գովէ՝ երբոր Աստուծոյ Հոգւոյն բացայայտ տեղեկութիւնը , ու մանաւանդ Նոր Կտակարանը կարդալու ըլլան : Յովհաննէս աւետարանիչը՝ իրեն Յայտնութեան առաջին գլխուն երրորդ համարին մէջը , երանելի կը կոչէ ան մարդը՝ որ զանիկայ կը կարդայ . "Երանի անոր՝ որ կը կարդայ , ու անոնց որ կը լսեն աս մարգարէութեանս խօսքերը , և կը պահեն ինչ որ անոր մէջը գրուած է . ինչու որ ժամանակը մօտ է" : Ըմմին մարդ գիտէ , որ աս Գիրքը՝ բոլոր Աստուածաշունչ գրոց մէջ՝ ամենէն դժուարիմաց գիրք մըն է : Ա՛վ տիկին , արդեօք ասիկայ աղէկ հասկցա՞ր "երանի անոր որ կը կարդայ" : Փապիանոս Ըրքան քեզի կ'ըսէ թէ "թնաւ մի կարդար" . բայց Աստուծոյ Հոգին քեզի ըսելէն ետքը թէ՝ "երանի անոր որ կը կարդայ" , այնուհետև դուն կրնա՞ս տարակուսիլ ու երկբայութեան մէջ մնալ :

Ես աս նամակը՝ Պօղոս առաքեալին ան հատ-

ուածովը պիտի վերջացնեմ , որն որ կը բացատրէ թէ՝ ի՞նչ պատճառաւ կարդացողը երջանիկ է :

"Ակայն դուն հաստատուն կեցիր ան բաներուն մէջը՝ որ սորվեցար ու հաւատացիր , ինչու որ գիտես թէ որմէ սորուած ես . նաև քու մանկութենէդ ի վեր Սուրբ Գիրքերը գիտես , որոնք կրնան իմաստուն ընել քեզ փրկուելու՝ Քրիստոս Յիսուսի վրայ եղած հաւատքովը : Ամէն Գիրք Աստուծոյ շունչն է , և օգտակար է սորվեցնելու , յանդիմանելու , շիտակելու , ու արդարութեան խրատելու համար . որ Աստուծոյ մարդը կատարեալ ըլլայ՝ ամէն բարի գործքերու պատրաստուած" : (ի Տիմ . Գ . 14—17 :) Ո՛վ տիկին աս խօսքերը մեկնութեան կարօտ չեն . Թող ասոնք քուկին մտացդ որոշում մը ընել տան : Թէ որ դուն կը փափաքիս "կատարեալ ըլլալ , ու ամէն բարի գործքերու պատրաստուած ըլլալ" ահա Հոգին Սուրբ անոր ճամբան քեզի , ու նաև քուկին տղայոցդ կը սորվեցընէ . այսինքն՝ "Սուրբ Գրոց գիտութիւնը , որոնք կրնան իմաստուն ընել քեզ փրկուելու՝ Քրիստոս Յիսուսի վրայ եղած հաւատքովը" : Ուրեմն զանոնք առ կարդա :

ՆԱՄԱԿ ՀՈՐԵՔՏԱՍԱՆԵՐՈՑ

ՊԵՐՈՆ ՄԼՔՈՒԼՔ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԸ

ԵՐԲՈՐԴ ԱՊԱՁՈՒՑՒՆ ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Սո՛ւրբ Կիւրէղեան Հեղինա՛կին պատո՛ղը
Հոգէն Սո՛ւրբն է։

Իմ վերջին նամակս աս հետևեալ խօսքով կը վերջանայ։ Ը՛ռ կարդա։ Հայց քեզի կ՚ըսեն «Ա՛ն որ դուն Սուրբ Կիրքը ինքնիրենդ կարդաս, վտանգ կայ որ պիտի չկարենաս հասկնալ. վասն զի անի- կայ թէ իրեն ընդհանուր համար, թէ իրեն ձա- ռած նիւթերուն խորութեանը համար, և թէ Ա- տուածմէ ծագած ըլլալուն համար, մէկ չափազանց մթութիւն մը ունի»։ Ա՛մէն տիկին դուն հանգիստ եղիր. Աստուած որ քեզի կը հրամայէ զանիկայ կարդալու, կրնայ քեզի ամէն պէտք եղած միջոց- ները հոգալ՝ որպէս զի դուն քեզ չկորնչցնես ա- նոր ընազանդելովդ։ Հայց ես ան միջոցները քեզի ցուցնելու ժամանակս, շնտակը ըսեմ՝ կը վախնամ որ չըլլայ թէ անոնք քեզի խիստ զարմանալի երև- նալով անոնց չհաւատաս։ Ես քեզի կ՚աղաչեմ, որ դուն աս նիւթիս մէջը՝ քու յատուկ գաղափարնե- րուդ մտիկ չընես, և ոչ ալ թերահաւատ մարդ- կանց սկզբունքներուն՝ թէ և անոնք քրիստոնեայ ալ ըսուին, հապա միայն Աստուծոյ մտիկ ընես։ Երբոր Աստուած կը խօսի, երբոր Աստուած խօսք կու տայ, դուն բնաւ մի երկբայիր։ Ա՛շմարիտ հաւատքը, ու- Ճշմարիտ խոնարհութիւնը ասիկայ է։

Ես յօժարութեամբ կը խոստովանիմ թէ մեզի մէկ առաջնորդ մը պէտք է Սուրբ Գիրքը ընդունելու. բայց մեզի պէտք եղած առաջնորդը ո՞րն է: Ա՛ն բանը աղէկ հասկնալու համար, նախ պէտք է որ՝ Սուրբ Գրոց մեկնութիւնը ըսուած խօսքին վրայ ան տեղը քիչ մը խօսինք:

Երդիծաբ Սուրբ Գիրքը Գ՚կր. Երբայեցի ըսածին պէս մութ ու դժուարիմաց ոճով գրուած է: Ո՛չ երբէք տիկին, այլ ատոր բոլորովին հակառակը: Թէպետև անիկայ խիստ խորունկ նիւթերու վրայ կը խօսի. սակայն շատ պարզ ու դիւրիմաց ոճով գրուած է: Ասիկայ գիրքերուն ամենէն պարզը և բացայայտն է: Ընդհակայ յայտնապէս տղոց ու պարզ մարդիկներու հասկցողութեան անգամ յարմար շարադրուած է. ու մի՛ որ Աստուածային բաներու վրայ խիստ դիւրիմաց ոճով խօսելուն կերպը սորվիլ կ՚ուզէ, անկէ աղէկ օրինակ մը չկրնար գտնալ: Յիրաւի անիկայ քանի մը դժուարիմաց տեղուանք ունի, անոնց ուսումնական զանազան մեկնութիւններ տրուած ըլլալէն եւս ալ. սակայն փրկութեան Հարկաւոր եղած բաներուն բոլորն ալ՝ հոն խիստ բացայայտ կերպով գրուած է:

Սուրբ Հարք՝ զորոնք Գ՚կր. Երբան այնչափ հաւատարմութեամբ վկայութիւն կը բերէ, Սուրբ Գրքին աս յատկութիւնը շատ աղէկ ճանչցան ու խոստովանեցան *. բայց անոր աւելի կարողական ու

*Սուրբ Նրանոս վիճաբանութիւն ընկալ ան հերետիկոսներուն դէմ՝ որոնք կ՚ըսէին թէ Յիսուս Քրիստոսի Հօրմէն ուրիշ մէկ

որոշ ապացոյցը աս է, որ նոյն ինքն Սուրբ Գիրքը՝ աս Հանգամանքը կամ յատկութիւնը իրեն կը սեփականէ: Ա՛ան զի երբոր զանիկայ կը կարդանք, կ՚ըսէ թէ՝ Ընկկայ "մեր ոտքերուն ճրագ է, ու մեր շաւիղներուն լոյս": Ընկկայ "տգէտը խնաստուն կ՚ընէ": Ընկկայ "աչքերուն լոյս կու տայ": "Օտա-ծուկ բաները մեր Տէր Աստուծոյն կը վերաբերին, բայց յայտնուած բաները՝ մեզի ու մեր որդւոցը տրուած են յաւիտեան": "Իսկ թէ որ մեր Ըհետաքրքրանը ծածկուած ալ է, կորսուածներուն մէջ ծածկուած է. որոնց մէջ աս աշխարհիս աստուածը (սատանան) անհաւատներուն միտքերը կուրցուց, որ Քրիստոսի փառաց աւետարանին լոյսը անոնց վրայ չծագէ": (Սաղմ. ճժթ. 105: Սաղմ. ժթ. 7, 8: ի Օրին. լթ. 29: ի Կորնթ. դ. 3, 4:)

Ուրեմն Սուրբ Գիրքին մէջը եղած մեծութիւնը

արարիչ, աստուած մը կայ, ու քանի մը առակներէն խիստ մեծ հետևութիւններ կը հանէին, անոնց ըսաւ "Խոլոր մարդարէական ու աւետարանական գիրքերը կրնան յայտնապես ու առանց երկբայութեան ամէն մարդոց հասկանալի ըլլալ" ու անոնց ցուցընել, թէ "պէտք է Աստուծոյ վկայութեամբը շատանալ. վասն զի անիկայ բացայայտ ոճով գրուածէ": Սուրբ Պօղոսէրան իրեն Թեսաղոնիկեցւոց վրայ գրած երրորդ ճառին մէջը այսպէս կ՚ըսէ "Աստուածային գրոց մէջը եղած բոլոր բաները բացայայտ և ուղիղ են. բոլոր հարկաւոր բաները պարզ և բացայայտ են": Ու սուրբ Յովհաննու Ըհետաքրքրանին վրայ գրած առաջին ճառին մէջը՝ այսպէս կ՚ըսէ "Ես Ըհետաքրքրանին մէջը բնաւ մէկ մեծութիւն մը չկայ, ու ասկից արևուն ճառագայթներէն աւելի պայծառ է": Սուրբ Օգոստինոս Աստուածաշունչին գիրքերը համրելէն ետև՝ կ՚ըսէ "Ան բաներուն մէջը, որոնք հոն բացայայտ կերպով կը սորվուին, կը գտնուին բոլոր ան բաները՝ որոնք հաւատքի ու բարուց կը վերաբերին" Pictet. Théol. Chr. p. 119.

ըսակէ առաջ կու գայ : Իմ վերոյիշեալ վերջին վկայութիւնս ասիկայ մեզի աղէկ կը բացատրէ : Ա-մէնութիւնը առաջ կու գայ կամ կը ծնանի ան խա-ւարէն , որն որ մեզքը մեր մտաց մէջը՝ կը տարածէ : Ա՛րդը՝ Սուրբ Դիրքին առջևը , արևուն առջևը կայնող կոյր մարդուն կը նմանի : Երևը ինքը լոյս է . սակայն կոյր մարդը զան չտեսնար . այսպէս ալ Սուրբ Դիրքը լուսով ու պայծառութեամբ լեց-ուած է . "Իսկ չնչաւոր մարդը Աստուծոյ Հոգիին բաները չընդունիր . ու չկրնար ալ գիտնալ" : (ա Կորն . բ . 14 :) Ընիկայ միայն մէկ պատմական տեղեկութիւն մը կրնայ ստանալ . սակայն ան հո-գևոր և օգտակար գիտութիւնը չկրնար ստանալ՝ որն որ Հոգւոյ կեանք կու տայ :

Ընիկայ ի՞նչպէս պիտի ստանայ : Որպէս զի կոյր մարդը տեսնայ՝ չէ թէ արևուն դպչելու է , հապա իր գոցուած աչուընները բանալու է : Այսպէս ալ մեր մտաց աչքերը բացուելու են , որպէս զի Աստուծոյ Լոյսը՝ որ մեզի մէջին կ'երևար , լուսաւոր երևնայ : Ա-րարագոյրը մեր սրտին վրայէն վերնալու է , Սուրբ Դիրքին վրայէն չէ : Պողոս առաքեալ մեզի ասանկ կը սորվեցընէ՝ երբոր Հրեից վրայօք խօսելով կ'ըսէ . "Մինչև այսօր երբոր Մովսէսին գիրքը կը կարդան , անոնց սրտին վրայ ծածկոց մը կը կենայ . բայց երբոր Տէրոջը դառնան , ան ատենը պիտի վերնայ ան ծած-կոցը" : (բ Կորնթ . ճ . 15—16 :) Ուստի Յիսուս Քրիստոսի տշակերտներուն բաւական չէ որ իրենց վարժապետը Սուրբ Դիրքը իրենց բացատրէ , հա-պա նաև պէտք է որ անոնց միտքը բացուի , որ

գիրքերը Հասկնան"։ (Ղուկ. իդ. 45։) Ու նաև Հիւթային բաւական չէ Պօղոս առաքեալին քարոզութիւնները լսել, հապա պէտք է որ "անոր սիրտը Տէրը բանայ ընդունելուն ուշադրութիւն ընելու"։ (Գործք. ժը. 14։) Ո՛վ տիկին, ահա դժուարութեան կէտը ասիկայ է. ու Սուրբ Գրոց ընթերցմունքին համար հարկաւոր եղած առաջնորդը ան է՝ որն որ կրնայ ոչ միայն զանիկայ մեզի բացատրել, հապա նաև մեր սիրտը կամ միտքը՝ անոնք ընդունելու բանալ։

Ես առաջնորդը մենք ո՞ւր պիտի գտնանք։ Ընդհօք այն տեսանելի առեանին մէջ, որուն որ քեզ ընդունելեցնել կ'ուզեն։ Ենթադրե՛ թէ ան առեանը՝ Վ.ը. Ընբայիւ կարծածին պէս, անսխալ է. և թէ՝ անիկայ կրնայ Սուրբ Գիրքը մեկնել առանց մոլորութեան վտանգի։ Հիրաւի ասիկայ մեկ պատուական օգնութիւն մըն է, բայց ան օգնութիւնը չէ՝ որուն որ դուն մեծ կարօտութիւն ունիս։ Ընդհակայ քուկին դժուարութիւններուդ ամենէն պզտիկը բնաջինջ կ'ընէ, բայց քուկին գլխաւոր դժուարութիւնդ ամբողջ կը մնայ։ Մէկ բժիշկ մը կրնայ մարդ մը բժշկելու համար, որչափ և շատ մէջցներ դործածէ արեգակնային շառաւիղներուն զօրութիւնը աճեցնելու, սակայն և այնպէս հիւանդութեան ճշմարիտ պատճառը չկրնար խափանել։ Պարապ տեղը քեզի Սուրբ Գիրքը կը մեկնեն, կը թարգմանեն ու կը բացատրեն. քանի որ քու սիրտդ գոց է, Սուրբ Գիրքն ալ քեզի գոց է։ Ընդհօք Վ.ը. Ընբայիւ տեսանելի առեանը յանձն

կ՚առնու քու միտքդ բանալու. արդեօք Հռոմայի Եպիսկոպոսը, ժողովքի մը՝ ու ընդհանրական ժողովքի մը հարքը, ու նաև երկինքին հրեշտակները յանձն կ՚առնուն մի միայն իմաստ մը կամ խորհրդածութիւն մը քեզի տալու, կամ քեզմէ վերցնելու: Ո՛չ երբէք: Ու դուն կրնաս տպիտութեամբ կորսուիլ մէկ անսխալ առաւանի մը տակը. վասն զի անիկայ թէպէտ և անսխալ է, սակայն քու սրտիդ տէրը չէ:

Հայց ահա քեզի մէկ ուրիշ առաջնորդ մը՝ որն որ ինքնին կու գայ քեզի առաջնորդութիւն ընելու. նոյն ինքն Աստուած. Ասոր Հոգին: Ասիկայ ան է որ՝ Ասրբ Գիրքը շարադրելու համար մարգարէներուն ու առաքեալներուն հոգւոյն մէջը ներգործութիւն ընելէն ետքը, կ՚ուզէ նաև քու հոգւոյդ մէջն ալ ազդել և ներգործել՝ զանոնք քեզի ընդունել տալու համար:

Ամէն բանէն առաջ՝ աս սովորական տիրած շփոթութեան առջևը առնենք: Հոգին Ասրբը ամէն քրիստոնեաներուն խոստացուած է ըսելով, եա ամենևին աստուածային ներշնչութիւնը չեմ հասկընար: Ներշնչութիւնը ուրիշ բան է, Հոգին Ասրբին պարգևնալ ուրիշ բան է: Այն ներշնչութիւնը՝ որուն նպատակը միայն մարդս աստուածային յայտնութեան անսխալ աւանդապահ ընել է, և որն որ ընդհանրապէս աքանչելի զօրութիւններով վկայուած է, անիկայ խիստ քիչ մարդիկներու տրուեցաւ՝ զորոնք Աստուած ընտրեց իր խօսքը հրատարակելու, ու մանաւանդ գրելու հա-

մար • ուստի մենք իրաւունք ունինք ըսելու, թէ անհնայ դադրեցաւ կամ խափանուեցաւ ան ժամանակը՝ որ Նոր Կտակարանին կանոնական գիրքերը ամբողջ կազմուեցան: Ուրեմն իմ ըսած խօսքս ներշնչուեցան վրայ չէ: Ղեկ գիտցիր որ շատ հեղ Հոգւոյն Սրբոյ խոստմունքը իրենց սեփական՝ նոր մարդիկ՝ կը բամբասուին ու կը պախարակուին, որ իբր թէ անոնք զիրենք ներշնչեալ սեպած կ'ուզեն: Մենք միայն մարգարէները ու առաքեալները ներշնչեալ կը սեպենք: Հայց Հոգւոյն Սրբոյ պարգեւը՝ որն որ հարկաւոր է հոգեւոր գիրքերը օգտակարապէս ընդունելու համար, մեզի այնչափ խոստացուած է՝ որչափ որ այն Աստուծոյ մարդոցը • ու ինչպէս որ մեզի հարկաւոր է, անոնց ալ այնպէս հարկաւոր էր՝ թէ և անոնք ներշնչեալ էին: Ու Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս անոնց սորվեցուց, աս ընդհանուր պարգեւը կամ շնորհքը ան մասնաւոր շնորհքէն աւելի յարգել՝ ինչպէս որ աս գեղեցիկ խօսքը կը հասկցնէ • "Հայց դուք անոր վրայ մի ուրախանաք որ չար ոգիները ձեզի կը հնազանդին, հապա ուրախացէք՝ որ ձեր անուննները երկինքը գրուած են": (Ղուկ • ժ• 20:) Աստուծոյ բարերարութիւնը այսպէս է • թէ շնորհաց և թէ բնութեան նըկատմամբ իրեն խիստ պատուական պարգեւները՝ ամենէն աւելի տարածուածներն են:

Հայց աս Հոգին Սուրբին պարգեւը քեզի ինչպէս նկարագրեմ: Հոգին Սուրբը՝ Աստուծոյ Հոգին է, որ մարդուն սրտին մէջը կ'ինջնայ: Հոգին Սուրբը՝ մարդուն մէջի Աստուածն է: Ընդհակայ փրկութեան

գործքին պսակն է. ու մարդս առանց անոր բան մը չկրնար հասնիլ: Եկեղեցւոյ վարդապետներուն մէկը զանիկայ այսպէս կը նկարագրէ. «Հին Կտակարանը մեզի Հայր Աստուածը կը ցուցնէ՝ Աստուած մեզի համար: Ըւետարանիչներն ալ աւելի բացայայտ կերպով Որդին Աստուածը մեզի կը ցուցընեն՝ Աստուած մեզի հետ: Առաքելոց գործքերը ու թուղթերը՝ Հոգին Սուրբ Աստուածը մեզի կը ցուցընեն՝ Աստուած ի մեզ: Ո՛վ տիկին աս ինչ փառք է, ինչ փառք:

Ահա նոր Կտակարանին մեծ խոստմունքը, ու որոշիչ արտօնութիւնը ասիկայ է:* Հին Կտակարանին տնտեսութեան ատենը, մէկ քանի հաւատացեալներ Աստուծոյ ընդունելի եղան՝ միայն մտախոհ ըլլալով Աստուծոյ Որդին այն նշանաւոր առիթներուն մէջը, յորում անիկայ կամեցաւ իրեն մարդեղութիւնը կանխաւ յայտնել՝ տեսանելի կերպարանքով անոնց երեւնալով. «Ձեր Հայրը Աբրահամ ցանկացաւ իմ օրս տեսնելու, ու տեսաւ և ուրախացաւ»: (Յովհ. ը. 56:) Հայց Հոգւոյն Սրբոյ պարգեւը բոլորովին «հոքի ատենները» համար պահուեցաւ: Նաև ան ժամանակը՝ յորում Որդին Աստուած «մարմինով յայտնուեցաւ», ան Հոգին Սուրբը՝ որ հոքը Քրիստոսի եկեղեցիին տրուեցաւ, տակաւին չէր եկած: Ասիկայ Յովհաննու

---

*«Քրիստոս մեզ նախու առաւ օրէնքին անէծքէն՝ ինքը մեզի համար անէծք ըլլալով. որ Աբրահամին օրհնութիւնը Յիսուս Քրիստոսնեներուն վրայ ըլլայ Քրիստոս Յիսուսով. որ մենք ալ Հոգւոյն խոստմունքը առնենք հաւատքով»: (Գաղատ. գ. 13, 14:)

աւետարանչին սքանչելի վարդապետութիւնն է, որ իրեն աւետարանին մէջը կը գրէ. "Յօնին վերջի մեծ օրը Յիսուս կայներ էր, կ'աղաղակէր ու կ'ըսէր. Թէ որ մէկը ծարաւ է, թող ինձի գայ ու խմէ: Ան որ ինձի կը հաւատայ՝ ինչպէս որ գիրքը կ'ըսէ, անոր փորէն կենդանի ջուրի գետեր պիտի բղխեն: Ա՛ս ըսաւ Հոգիին համար՝ որ իրեն հաւատացողները պիտի առնէին. վասն զի Սուրբ Հոգին դեռ չէր *տակաւին, ինչու որ Յիսուս դեռ փառաւորուած չէր" : (Յովհ. է. 37—39:)

Վերջապէս անիկայ Պենտեկոստէին օրը եկաւ. ու երկնից թագաւորութիւնը երկրի վրայ տարածեցաւ: Պենտեկոստէն նոր հաշտութեան մեծ օրն է. և ան կէտն է, որով Հին և Նոր Կտակարանները իրարմէ զատուեցան: Ան օրը սկսաւ Հաւատքին կատարեալ լոյսը, Աւետարանին ազատ քարոզութիւնը, նոր կեանքը, ու Յիսուս Քրիստոսին եկեղեցին: Ան օրէն ետքը՝ ուրկէից թագաւորութեանը մէջ պիտի պղտիկը՝ Յովհաննէս Մկրտիչէն մեծ է, որ կնիկներէն ծնածներուն մէջը անկէ մեծ չելաւ չէ": (Մատթ. ժա. 11:) Վասն զի ան Հոգին՝ որ նոյն օրը տրուեցաւ, ամէնը ամէն բանի մէջ կը կատա-

---

*Թարգմանութիւններուն մեծ մասին մէջը այսպէս կը կարդացուի "Հոգին Սուրբ չէր տրուած տակաւին". բայց ան վերջին բառը բնագրին մէջը չկայ. Ձէ թէ Հոգին Սուրբ՝ Յիսուս Քրիստոսին երկրիս վրայ բնական առնելը, ու նաև Հին Կտակարանին ժամանակը՝ ապդեցութիւն մը չէր բրած. Հապա անիկայ Պենտեկոստէին օրը սկսաւ բոլորովին նոր կերպով մը ներգործութիւն ընելու: Մինչև հիմա՝ աշխարհիս մէջ կը ներգործէ. բայց ան ժամանակը յատկապէս Եկեղեցին տրուեցաւ.

բէ : Ըն է՝ որ առաքեալներուն ներշնչեց , ու անոնց շատ լեզուներ խօսել տուաւ , զորոնք բնաւ չէին սորված . ու անիկայ է՝ որ անոնց վարդապետութիւնը , լսողներուն սրտին մէջը ազդեց ու ներգործեց . անիկայ է՝ որ հաւատացեալոց Հոգին կը լուսաւորէ , կը մխիթարէ , ու կը սորվեցնէ աղօթք ընել , ու անոնց Հոգւոյն մէջ ամէն բարի տրամադրութիւնները յառաջ կը բերէ . ու վերջապէս ան է՝ որ կը պատրաստէ ու կը տրամադրէ զանիկայ Սուրբ Խորքին բանները հասկնալու և ընդունելու :

"Ո՞վ գիտէ մարդկիններէն ո՞վ գիտէ մարդուն բաները , բայց միայն մարդուն Հոգին որ իր մէջն է . անանկ ալ Աստուծոյ բանները մէկը չգիտեր , միայն Աստուծոյ Հոգին : Իսկ մենք չէ՛ թէ աս աշխարհիս Հոգին առինք , հապա ան Հոգին՝ որ Աստուծմէ է . որ մենք ճանչնանք ան բաները որ Աստուծմէ տրուեցաւ մեզի" : (ա Կորն . բ . 11—12 :) Ո՛վ տիկին , արդեօք աս պարզ և միանգամայն խորին խորհրդածութեան բոլոր զօրութիւնը կը հասկըննա՞ս : Ինչպէս որ միայն մարդուն Հոգին մարդուն ներսի դին եղածը կը ճանչնայ , այնպէս ալ միայն Աստուծոյ Հոգին Աստուծոյ մէջ եղածը կը ճանչնայ : Ա՛հ որ դուն աս նամակիս մէջը մէկ մեծութիւն մը գտնաս , որ՝ն կը վազես կ՛երթաս զանիկայ հասկրնալու համար՝ բայց եթէ ինձի որ զան գրեր եմ : Ա՛հ որ Սուրբ Խորքին մէջն ալ մէկ մեծութիւն մը գտնալու ըլլաս , նմանապէս պէտք է որ Աստուծոյ Հոգիին վազես երթաս՝ որն որ զան գրել տուեր է :

Սուրբ Դիւրքին ճշմարիտ մեկնիչը՝ իրեն հեղինակին է։ Ո՛վ տիկին՝ ով որ աս Հոգին ունի, նոյն ինքն Աստուածմէն կը սորվի. ինչպէս որ Նասիին մարգարէութիւնը կը զուրցէ. անոնք ամէնքը "Տէրոջմէ սորված պիտի ըլլան"։ * Ու ինչպէս նաև Յովհաննէս աւետարանիչը բոլոր ճշմարիտ հաւատացեալներուն վկայութիւն կու տայ. "Ձեր օծութիւնը՝ որ դուք իրմէն ընդունեցիք, ձեր մէջը կը մնայ, ու պէտք չէ որ մէկը ձեզի սորվեցնէ"։ (ա Յովհ. բ. 27։) Ո՛վ որ աս Հոգին ունի, անանկ մեծ շնորհք մը ունի՝ որչափ որ պիտի ունենար թէ որ Տէրը Յիսուս Քրիստոսը տեսանելի կերպարանքով իր քովը ըլլար ու կարենար անոր հարցնել, ու անոր խօսքը կամ պատասխանը լսել՝ ինչպէս որ տասն և ութը դար առաջ Երէսաստանի մէջ աս բանը կարող էր ընելու։ Ես ի՞նչ կը զուրցեմ. անիկայ ալ աւելի մեծ շնորհք մը ունի։ Ձ՛որ տիկին, ալ աւելի։ Ու մենք ընաւ չվախնանք աս խօսքը զուրցելու. որովհետև Տէրն մեր զանիկայ մեզմէ առաջ զուրցեց։ Յիսուս իրեն աշակերտներուն իմացուց թէ ինքը զանոնք պիտի թողու. եւքը անոնց տրտմութիւնը տեսնալով, աս զարմանալի խօսքը ըսաւ. "Հայց որովհետև աս բաները ձեզի խօսեցայ, ձեր սիրտերը տրտմութիւնով լեցաւ։ Հայց ես ճշմարիտը կ'ըսեմ ձեզի. աղէկ է ձեզի թէ որ ես երթամ. . . . . "։ Ու ինչո՞ւ համար. արդեօք անոր համար որ՝ Հռոմայի եպիսկոպոսը այնուհետև

---

*Ն. ծէ. 18։

երկրի վրայ անոր տեղը պիտի բռներ։ Երդիւք մարդկանց համար՝ Հռոմայի եպիսկոպոսին, ժողովքներուն, ու տեսանելի առեանին ներկայութիւնը՝ Յիսուս Քրիստոսի ներկայութենէն լաւագոյն էր։ Մտիկ ըրէ մեր փրկչին խօսքին շարունակութիւնը։ «Ըղէկ է ձեզի թէ որ ես երթամ. քանզի թէ որ ես չերթամ, Մխիթարիչը ձեզի չգար. Հապա թէ որ երթամ, անիկայ ձեզի կը խրկեմ»։ (Յովհ. ժդ. 6, 7։ ժդ. 26։)

Ո՛վ տիկին՝ ան առաջնորդը, ան Աստուծոյ Հոգին, որուն ներկայութիւնը նոյն ինքն Յիսուսի խօսակցութենէն աւելի քեզի արդյ պիտի ըլլայ, իրաւ որ անիկայ քեզի խոստացուած է։ Ըհա ամէն բան աս է։ Ա՛ սանզի թէ որ դուն զանիկայ չունիս, աշխարքիս մէջը բնաւ մէկը չկրնար անոր տեղը լեցընել։ Պարապ տեղը կը ղուրցեն, թէ աս Հոգին՝ ուրիշները կը սորվեցընէ քու տեղդ։ Ան քեզի մէյմն ալ կ՛ըսեմ. Թո՛ղ ուրիշը քեզի համար սորվի, ու անոնք սորվին, ու նաև կարենայ ճշմարտութիւնը քեզի բացատրել. բայց արդեօք կրնա՞յ նաև զանիկայ քու սրտիդ մէջը ազդել։ Ահ որ անիկայ քու տեղդ՝ քեզի համար լուսաւորուի, արդեօք կրնայ նաև քու տեղդ համոզուիլ, քու տեղդ զղալ, մխիթարուիլ, արդարանալ, ու փրկուիլ։ Ուրեմն թո՛ղ տուր ան կոյր առաջնորդները, որոնք կը յանդգնին Աստուծոյ ու քու մէջդ մտնալ։ Ըհ աւ, աւ կ՛աղաչեմ ան ճշմարիտ Առաջնորդը՝ որն որ Յիսուս Քրիստոս քեզի կը ցուցընէ, ու որն որ Աստուած քեզի կը խոստանայ։ Ըյո՛վ տիկին, Աստուած զանիկայ

քեզի կը խոստանայ • վասն զի զանիկայ ամենուն կը խոստանայ • ու ասկից ընդհանուր, որ խիստ սուրբ և բարեպաշտ քրիստոնէից անդամ տրուիլը հազիւ կրնայ հաւատացուիլ՝ Յիսուս Քրիստոսին խիստ պզտիկ աշակերտին ալ տրուելու խոստմունք եղած է: Վերջապէս բաց Ընտարանը, ու Առաքելոց գործքերուն երկրորդ գլխուն մէջ Պենտեկոստէին պատմութիւնը կարդա: Հոգին Սուրբ Առաքեալներուն վրայ իջաւ • բազմութիւնը զարմանալով անոր երեւելի նշանները տեսաւ • ու հաւատացեալ հոգիները իրարու հարցուցին՝ ինչպէս որ դուն այսօր կը հարցընես, թէ արդեօք հեռուն եղող բոլոր Յիսուսին աշակերտները կրնա՞ն ասոր նոր և աքանչելի շնորհքին բաժանորդ ըլլալ: Ո՛վ տիկին՝ արդեօք անոնք ինչ կերպ խորհրդածութիւն ըրին, երբոր Պետրոս Առաքելոյն բերնէն ասոնք լսեցին: «Ապաշխարեցէ՛ք, ու ձեզմէ ամէն մէկը Թոդ մկրտուի Յիսուս Քրիստոսի անունովը՝ մեղաց թողութեան համար, և Հոգւոյն Սրբոյ պարգեւը պիտի ընդունիք: Ինչու որ խոստմունքը ձեզի է՝ ու ձեր որդւոցը, և ամէն հեռու եղողներուն՝ որոնք որ մեր Տէր Աստուածը պիտի կանչէ»: (Գործք • ը • 38—39:) Ահա ասիկայ քրիստի սրտին մէջն եղած հարցմունքին ճիշդ պատասխանն է • ու անանկ մէկ պատասխան մը, որ ցորեկուան պէս լուսաւոր և պայծառ է: Ըսիկայ ըսել է թէ, ասոնք պարգեւը միայն Առաքելոց համար չէ • հապա բոլոր հաւատացեալներուն համար է: Մեր ամենուս համար • մեր տղոցը համար, ու բոլոր հեռուն եղողներուն հա-

մար • ու բոլոր անոնց համար, զորոնք որ Աստուած իրեն պիտի կանչէ: Հրդեհօք գուն ասկէ աւելի պարզ ու բացայայտ խօսք մը կրնաս փնտռել: Թէ որ քեզի ասկէ՛ւ զատ ուրիշ վկայութիւններ ալ պէտք է, զանոնք ամէնէն տեղ կրնաս գտնալ: Պօղոս առաքեալ՝ Կորնթոսի բոլոր հաւատացեալներուն այսպէս կը գրէ: «Աղէ՛ք գիտեր որ Աստուծոյ տաճար էք դուք՝ և Աստուծոյ Հոգին ձեր մէջը բնակած է»: (ա Կորնթ • ճ • 16:) Ուրիշ տեղ ալ Եփեսոսի բոլոր քրիստոնեաներուն այսպէս կը գրէ • «Հաւատարմին Հաւատալով՝ խոստացեալ Սուրբ Հոգիին ընդհ՛քօղը կնքուեցաք»: (Եփես • ա • 13:) Ու նաև «Հոգիով լեցուեցէ՛ք» (Ե • 18) «Թէ որ մէկը Քրիստոսի Հոգին չունի, անիկայ անորը չէ». (Հռոմ • ը • 9 •) «Ու մէկն ալ չկրնար Յիսուսը՝ Տէր կանչել, եթէ ո՛չ Հոգւով Սրբով»: (ա Կորն • ժբ • 3:)

Ո՛վ տիկին • ասիկա ինչ մեծ խոստմունք է: Ան օրը՝ որ գուն զանիկայ քու սրտիդ մէջը պիտի ընդունես, ան օրը քու Պենտեկոստէդ պիտի ըլլայ • ու քեզի համար մէկ նոր կեանք մը պիտի սկսի: Անատենը քու հաւատքդ պիտի կենդանանայ, որ մեռած էր: Ան ատենը քու աչուըներդ պիտի բացուին, քու սիրտդ պիտի ուրախանայ, ու քու հոգիդ «Տունբէն պիտի ստեղծուի» ինչպէս ու Հոգին Սուրբ կ՛ըսէ: (բ Կորնթ • Ե • 17:) Ու ան ատենը՝ գուն Հոգին Սուրբը քեզի առաջնորդ ունենալովդ՝ Աստուած ալ քեզի Հայր պիտի ըլլայ, ու Յիսուս Քրիստոս ալ քեզի Եղբայր պիտի ըլլայ • վասն զի գըր-

ուած է "Որոնք որ Աստուծոյ Հոգիովը կ'առաջնորդուին, անոնք Աստուծոյ որդիքն են. Աստուծոյ ժառանգներ՝ ու Քրիստոսի ժառանգակիցներ": (Հռոմ. ը. 14—17:) Ա Հոգին ստանալու համար ինչ պէտք է ընել. ուրիշ բան պէտք չէ ընել, բայց միայն զանիկայ խնդրել: "Խնդրեցէք՝ և պիտի տրուի ձեզի. փնտռեցէք՝ ու պիտի գտնէք. դուռը զարկէք՝ և պիտի բացուի ձեզի. վասն զի ամէն ով որ կը խնդրէ՝ կ'առնէ, և ով որ կը փնտռէ՝ կը գտնէ, և ով որ դուռը կը զարնէ՝ պիտի բացուի անոր: Ձեզմէ ո՞վ է այն հայրը՝ որմէն իր որդին հաց որ ուզէ, միթէ քար պիտի տայ անոր. կամ թէ որ ձուկ ուզէ, միթէ ձուկին տեղը օձ պիտի տայ անոր. և կամ թէ որ հաւկիթ ուզէ, միթէ կարիճ պիտի տայ անոր: Ուստի եթէ դուք՝ որ չար էք, ձեր զաւակներուն աղէկ ընծաներ տալ գիտէք, որչափ աւելի ձեր Հայրը երկինքէն Սուրբ Հոգին պիտի տայ անոնց, որ իրմէ կը խնդրեն" (Ղուկ. ժա. 9—13:)

Ահա գանուեցաւ մէկ ճշմարիտ միջոց մը, որն որ Աստուած քեզի ցուցուց իր խօսքը հասկընալու համար: Ու քրիստոնեայ բանաստեղծին մէկը կ'ըսէ. "Աստուծոյ վրայօք ո՞վ զիս պիտի կրթէ կամ ինձի ծանօթութիւն պիտի տայ, բայց եթէ նոյն ինքն Աստուած": Դուն Սուրբ Գիրքը ձեռքիդ մէջը, ու Հոգին Սուրբն ալ սրտիդ մէջը ունենալէն առքը, անապատի մը մէջ միակ ալ գտնուիս՝ բոլոր հարկաւոր բաները ունեցած կ'ըլլաս, թէ՛ Տէրը ճանչնալու համար, և թէ՛ անոր առջևը շնորհք մը գըտ-

նալու համար : Բայց քեզի պիտի ըսեն թէ՝ դուն
աս կերպով թէ որ Հոգին Սուրբին ապաւինիս,
ինքզինքդ ներշնչեալ սեպած կ'ըլլաս : Ձէ • Հապա
ասիկայ մէկ պարզապէս հաւատալ մըն է՝ թէ
Աստուած կը հաճի քու միտքդ լուսաւորել, ու
Հոգւոյդ մէջը ներդործել : Վեզի պիտի ըսեն թէ՝
դուն աս կերպով քեզ անսխալ սեպած կ'ըլլաս :
Ձէ • ամենևին դուն ամէն մոլորութենէ ազատ
ու ապահով չես • Հապա դուն Աստուծոյ կ'ապա-
ւինիս, որպէս զի քեզի ան լոյսը տայ՝ որն որ քու-
կին փրկութեանդ խիստ հարկաւոր է : Վեզի պիտի
ըսեն թէ՝ ասիկայ մէկ հպարտական ինքնահաւա-
նութիւն մըն է : Ձէ • աս ալ չէ • ինչու որ երբոր մէկ
տղայ մը՝ իրեն յատուկ խելքովը ու մտքովը, ու
յատուկ ականջներովը՝ միայն իր հօրը խօսքը լսել
ու մտիկ ընել կ'ուզէ, անիկայ ինքնահաւան ամ-
բարտաւանի մը պէս չկրնար բամբասուիլ կամ պա-
խարակուիլ : Վեզի պիտի ըսեն թէ՝ ասիկայ բոլոր
ուրիշներուն խորհուրդները արհամարել է : Ձէ •
և ոչ ալ աս է • դուն խորհուրդները լսելու ես,
բայց զանոնք Աստուծոյ խօսքին համաձայն պիտի
քննես • ու դուն ամենևին մարդոց ծառայ պիտի չըլ-
լաս" : (ա Կորն • է • 23 :) Ո՛վ տիկին՝ մարդիկ ինչ կ'ու-
զեն թող ըսեն • բայց դուն Աստուծոյ փառք տուր :
Դուն խոնարհութեամբ և հաստատապէս անոր
խոստմունքին վրայ կռթնէ • ու թէ որ քու առջեդ
անանկ մարդ մը ելլայ, որ կամենայ քեզ Աստուծոյ
որդւոյը փառաւոր շնորհքներէն ու արտօնութիւն-
ներէն զրկել՝ ըսելով թէ ինքը Յիսուս Քրիստոսին

փոխանորդն է , Տէրտուղիանոսին հետ այսպէս պատասխան տուր . ''Յիսուս Քրիստոս՝ Հոգին Սուրբէն ուրիշ փոխանորդ չունի'' : *

Վ՚եր . Ըբրային բերած վկայութիւններուն խիստ զօրաւորը՝ ան Աթէոփպացին է , որ որն Փիլիպպոսին ըսաւ . ''Ինտո՞ր կրնամ հասկնալ , թէ որ մէկը ինծի չառաջնորդէ'' : Վ՚եր Ըբրան իրեն խելքովը աս խօսքէն մէկ եզրակացութիւն մը կը հանէ . բայց մէկ պարզ քննութիւն մը միայն՝ անոր խորհրդածութիւնը կ՚ոչնչացնէ . այսինքն թէ՝ անոր վկայութիւն բերած մարդը՝ բնաւ չկրնար հեղինակութիւն ընել : Ա՛ս բանը խօսողը՝ մէկ անսխալ առաքեալ մը չէ . հապա մէկ խոնարհ ու բարեպաշտ աշակերտ մը , որ միայն լուսոյն սկզբնաւորութիւնը ունի . ու ամէնէն աւելի գիտնալու բանը աս է որ՝ անիկայ տակաւին Հոգին Սուրբը չճանչնար : Սակայն անիկայ խոնարհ ըլլալով , կ՚զգայ թէ ինքը մէկ խորհրդականի մը կարօտ է . ու որովհետև Հոգին Սուրբը չճանչնար , թերևս կ՚երևակայէ թէ՝ մէկ մարդու մը կարօտ է , որպէս զի իրեն առաջնորդութիւն ընէ : Հայց երբոր Աւետարանին վկայօք կատարելապէս լուսաւորուեցաւ , ու Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ անունովը մկրտուեցաւ , ''Տէրոջը Հոգին յափշտակեց Փիլիպպոսը'' . վասն զի իրեն աշակերտին այնուհետև փիլիպպոսին առաջնորդութիւնը հարկաւոր չէ : Ըն ատենը նոր

---

*Ա՛ս խօսքը 215 երեսին ծանօթութեանը մէջ վկայութիւն բերուած է :

դարձած քրիստոնեան ինչ ըրաւ : Երբոր կորսնցուց ան առաջնորդը՝ որն որ քանի մը ժամ առաջ իրեն խիստ հարկաւոր կը կարծէր . արդեօք ան ատենը զինքը անօգնական , անտէրունչ , ու անմխիթար սե- պեց : Չէ՛ չէ՛ . ով տիկին՝ . հապա «Իր Ճամբան կ'երթար մեծ ուրախութիւնով» : (Դործք . ը . 30—39 :) Պատճառը աս է որ՝ ան Հոգին որ Փի- լիպպոսը անկէ վերցուց , բայց Սուրբ Դիրքը անկէ չառաւ , զանիկայ իրեն կը մեկնէր Փիլիպպոսին տե- ղը ու Փիլիպպոսէն շատ աղէկ :

Ո՛վ տիկին , թէ որ աս պատմութիւնը աղէկ մը քննես , կը հասկընաս՝ թէ անիկայ չէ թէ Ըբրային ըսածը կը հաստատէ , հապա ընդհակառակն քեզ կը յորդորէ ու քեզի սիրտ կու տայ Աստուծոյ Խօս- քը կարդալու : «Ահա մէկ մարդ մը , որ Սուրբ Դիրքը կարդալով լուսաւորեցաւ : Ինանկ մեծ իշ- խանական պատիւ ու մեծ հարստութիւն ունէր , ի վերայ այսր ամենայնի՝ Ճամբու վրայ անգամ աս ընթերցմունքին կը պարապէր : Երդեօք անիկայ իր տանը մէջ հանգիստ նստած աստենը ինչեր չէր ըներ : Հայց զարմանալի բանը աս է որ՝ Աստուած զանիկայ աս կերպով իրեն դարձուց : Ընիկայ Յի- սուսը ամենևին չէր տեսած . բնաւ մէկ հրաշք մը անոր առջևը չէր եղած . աս յանկարծ փոփոխու- թիւնը անոր Հոգւոյն մէջը ինչպէս եղաւ : Ու ինչէն եղաւ , որ անիկայ Փիլիպպոսին խօսքին հաւատա- լու պատրաստ դտնուեցաւ : Պատճառը աս է որ՝ անոր Հոգին Աստուածային բաներով զբաղած էր . ու Սուրբ Դրոց ուշադրութիւն կ'ընէր . ու զանի-

կայ կարգալու խելք տուեր էր : Ահա Սուրբ Գիրքը կարգալը՝ այսչափ շահաւոր ու օգտակար բան մըն է" : Ա՛ս խօսքերը գիտե՞ս ում ըսաւ : Սուրբ Յովհան Ոսկեբերանը : Ինձի այնպէս կ՚երեւայ թէ՝ Յովհան Ոսկեբերանին աս պատմութենէն Հանած հետեւութիւնը , փապխանոս Ըբրայեցի Հանած ներհական ու անպատշաճ հետեւութենէն աղեկ է :

Ո՛վ տիկին՝ իմ պարտքս լմնցաւ . ու հիմա ձանձցար ան փաստերը , որոնք զիս համոզեցին Սուրբ Գիրքը կարգալու : Ըրդեօք քեզ պիտի չհամոզե՞ն նոյն բանը ընելու : Այսուհետեւ ինչ բանի կ՚սպասես : Աստուծմէ քեզի տրուած իրաւունքը դործածէ , ու Աստուծոյ ձեռքովը գրուած պատուիրանքին ճանդուրթիւն ըրէ : Ու այսպէս՝ քու Հաւատքդ «մարդոց իմաստութիւնով պիտի չըլլայ , հապա Աստուծոյ զօրութիւնովը" *յաւիտենական վէմի պէս հաստատ պիտի ըլլայ , վասն զի անոր վրայ հիմնած է :

ՆԱՄԱԿ ՀՆԳԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

ԼՈՒՍԻԼԸ ԵՒ ՊԵՐՈՆ ՄԼՐՍՈՒՆՔ

Ո՛վ Աստուածասէր պարոն՝ ես քեզի աւելօք շնորհակալ եմ , որ դուն բարեհնամ Ջանք մը ըրիր ինծի պատասխան տալու : Ու թէ որ պէտք ըլլայ դատողութիւն մը ընել , քուկինի ու վկեր . Ըբրայեցի մեծափափաք եռանդին վրայ՝ որով որ դուք ձեր

---

*ա Կորն . բ . 5 :

յատուկ դատը պաշտպանեցիք ; ես քոլորովին կը շփոթիմ , ու չեմ կրնար ընտրութիւն մը ընել : Բայց աս ալ աղէկ գիտեմ , որ ան առանդը չկրնար իմ որոշումս հաստատել . հապա պէտք է որ ես ձեր փաստերը կշռեմ : Վ.ԸՐ . Երբայեցի փաստերը գրեթէ գիս համոզեր էին . բայց դուն իմ համոզումս տակն ու վրայ ըրիր : Թէեւս ես անիրաւութիւն ըրած կ'ըլլամ աս բանին վրայօք քուկին փաստերդ քեզի հետ ընդունելովս . արդեօք պէտք չէը որ ես զանիկայ Վ.ԸՐ . Երբայեցի ըսէի , որպէս զի չանար գիս նորէն հաստատելու :

Ես ինչպէս կրնամ ան արժանապատիւ Երբան մոլորած կարծել : Ես ինչպէս կրնամ անկէ զատուիլ՝ որ փրկութեան ճամբան ինձի ցուցուց , ու քրիստոնեական կրօնին ճշմարտութիւնը ինձի սորվեցուց : Ես շատ կը վախնամ որ չխաբուիմ : Այո՛ ոչ պարտս , ես կը վախնամ , որ չըլլայ թէ գիս որսաս , ու Հաթօլիկներուն եկեղեցիէն խոտորցնես : Ինձի կ'երեւայ թէ դուն Լութերեսթանդ ես , թէ և աս բառը քու նամակներուդ մէջը բնաւ չգտնուի . կ'երեւայ թէ դուն աս բառէն զգուշութեամբ կը խորշիս :

Ինձի շատ դժար է քեզի հասկցընել , թէ աս նամակները որչափ մեծ ազդեցութիւն կամ ներգործութիւն ըրին իմ սրտիս մէջը : Ընդնք գիս փոփոխակի կ'ուրախացընեն , միանգամայն և կը տրտմեցընեն : Ընդնք ինձի մէկ նոր օր մը կը ցուցընեն , և միանգամայն գիս մեղութեան մէջ կը ձգեն : Ես անոնց մէջը շատ սքանչելի բաներ , և միանգամայն շատ անհաւատալի բաներ կը գտնամ՝ ինչպէս որ դուն

առաջնորդը Աբեթարանին մէջը կը գտնայիր : Ես նոր մեկնութիւններու կարօտ եմ . ու կը տարակուսիմ, թէ արդեօք ես զանոնք քեզմէ խնդրեմ աղէ՞կ կ՚ընեմ, գէ՞շ կ՚ընեմ, չեմ գիտեր : Հարցնելու կը վախնամ . բայց գտնուած վիճակիս մէջն ալ չեմ կրնար կայնիլ :

Ինչ և իցէ՝ որովհետև սկսայ , պէտք է որ կատարեմ . պէտք է որ իմ անստուգութիւնս վերջանայ . ու քեզի գրելս որչափ որ իմ խղճմտանքիս կը գոչէի ալ , այնչափ ալ ես զիս բռնադատուած կը տեսնամ զանիկայ ընելու : Ստուած իմ սիրտս կը տեսնայ . անիկայ գիտէ որ միայն իմին փրկութեանս ջանքը զիս ասոնց ճամբան խօթեց , ու Հոն կանչ առնելը ինծի անկարելի է :

Ո՛վ պարոն՝ ես կը խոստովանիմ , որ քու փափաքդ ինծի աւելի զօրաւոր կ՚երեւան , մանաւանդ ան Աւրբ Վրոց Հատուածները՝ որոնք վկայութիւն կը բերես , իմ Հոգւոյս վրայ մեկ խորունկ տպաւորութիւն մը կ՚ընեն : Ես աղեկ գիտեմ որ՝ ես իմ սխալական դատողութենէս ու մեկ հարկաւորապէս անստոյգ աւանդութենէ մը չեմ կրնար մեկ հաստատուն յենարան մը փնտռել իմ փրկութեանս համար . Հապա միայն Ստուած , ու իր Խօսքը ասիկայ կրնայ ընել . գրաւոր ապացոյցները՝ գլխաւոր ու ճշմարիտ բանը անիկայ է : Վ՚եր . Բբայեին ցուցուցած ապացոյցները ինչուան Հիմա ինծի միշտ բաւական եւ բևեռ էին . բայց ես օրուան օրս խելքս կը Հասնի որ՝ ես թէպէտ և զանոնք կը Հասկնայի , սակայն ես ինքիրմէս ան բնագիրներուն մէջը անանկ գաղափար-

ներ կը դնէին՝ որ անոնց մէջը չկայ, կամ թէ յայտնի չեն:

Ի վերայ այսը ամենայնի՝ ես քուկին կարծեացդ դէմ մէկ քանի անանկ ծաներ ու որոշ առարկութիւններ կը տեսնամ, որ զիս տակաւին դէպ՚ի մեկալ կողմը կը քաշեն: Ըրդեօք ասիկայ հակառակասիրութեա՞ն ոգի է: Թէ որ այնպէս է, ես զիս աղէկ չեմ ճանչցած. վասն զի կը կարծեմ, թէ ես միայն ճշմարտութիւնը կը փնտռեմ: Վ՚եր. Ըրբան իրեն նամակին վերջը՝ աս առարկութիւնները հաւանցի քիչ մը յիշեր էր. կարելի է թէ դուն աս պատճառաւ հարկաւոր չսեպեցիր անոնց վրայօք բան մը զրպցել, ինչու որ՝ դուն ան իրեք ապացոյցներուն դէմ զրպցելու բաւականապէս երկայն փաստեր ունէիր: Սակայն աս երկրորդական խորհրդածութիւններն են, որ բոլոր անոր գրուած նամակներուն մէջը ինձի աւելօք մտատանջութիւն տուին. ո՞ւր թողուած որ ես ան առարկութիւնները շատ հեղ ուրիշ քահանաներէն ալ լսեր էի. ու թէ որ շիտակը կ՚ուզես՝ իմ խելքս չհասներ, թէ արդեօք աս առարկութիւններուն ճիշդ պատասխան մը կրնայ տրուիլ:

Ըս առարկութիւնները՝ հերձուածական եկեղեցիներուն կրած փորձառութենէն յայտնի կ՚երևայ: Ըն եկեղեցիներուն հաւատացեալները՝ չընենալով մէկ դատաւոր մը, որ կարենայ վիճաբանական ու երկբայական խնդիրներուն մէջը վճիռ մը կարել՝ միշտ շփոթութեան մէջ պիտի գտնուին: Դուն կ՚ըսես, թէ անոնք Հոգին Սուրբ ունին. բայց ո-

թովհետև մենք Հոգին Սուրբը ոչ կրնանք տեսնալ և ոչ ալ լսել, ասոր համար՝ Հոգին Սուրբ ունին ըսելը դիւրին է. բայց զանիկայ ապացուցանելը դժուարին է: Ըս պատճառաւ՝ ան քահանանե-րը, ու նաև մեկ ուրիշ քահանայ մը աս վեր-ջին օրերս կ'ըսէր թէ՝ "Ըսկէ է որ անոնք՝ անձ-նական կամ մասնաւոր ներշնչութեան վարդապե-տութեամբը, (վասն զի անոնք ձեր վարդապետու-թիւնը ասանկ կը կոչեն,) բոլոր բանաւարականաց դրութեանը դժուարութիւններուն մէջը կ'իյնան: Մեկ հաւատացեալ մը ինչպէս կրնայ ստուգութիւն ունենալ, թէ ինքը Սուրբ Գրոց ճշմարիտ իմաստը գտեր է՝ որն որ կրնայ այլ և այլ կերպով հաս-կըցուիլ ու մեկնուիլ: Ու նաև ինչպէս կրնան հե-ղինակութեան կամ իշխանութեան կեդրոն մը ունե-նալ. ու թէ որ մեկ մարդ մը՝ որ կը կարծէ թէ ինքն ալ քեզի պէս Հոգին Սուրբ ունի, Սուրբ Գրքին մէջը չտեսնայ ան բանը զոր դուն կը տեսնաս՝ ո՛վ զան պիտի համոզէ՝ թէ դուն իրաւունք ունիս: Ու նաև եկեղեցիին մէջը ինչպէս պիտի գտնուի ան միութիւնը, որն որ Յիսուս Քրիստոս յայտնապէս ուզից անոր մէջը հաստատել, թէ որ իւրաքանչիւր մարդ ինքիրեն կրօնական կարծիքներ կ'ստեղծէ: Երբեօք չե՞նք տեսնար Գաղղիոյ մէջ և ուրիշ տեղ-ուանք՝ որ հերձուածական աղանդները իրարմէ կը բաժնուին. ու բաժնուածներն ալ դարձեալ յան-հունս կը բաժանին: Բայց կ'ըսեն թէ՝ անոնք հիմ-նական նիւթերու վրայօք իրարու հետ համաձայն են: Բայց Աստուածային յայտնութեան նիւթերը

ընտրելու իրաւունքը ո՞ւր է. ու հիմնական նիւթե-
րու ցուցակը գրելու պաշտօնը ո՞վ յանձնառու
կ'ըլլայ: Վերջապէս ինչ օգուտ ունի Հովուական
պաշտօնը, երբոր քնաւ մէկը պարտաւորուած չէ
Հովուեց վճիռներուն ենազանդելու: Ինչ որ Հո-
վիւը՝ ուրիշներուն ըրածէն աւելի բան մը չկրնար ը-
նել, թող բեմէն վար իջնայ, ու հոն մէկ Ըստ-
ուածաշունչ գիրք մը դնէ, ու ամէն բան ըսած ու
կատարած կ'ըլլայ":

Ըն քահանային ըսած խօսքը՝ ասանկ էր. ու դուն
պարոն՝ կը տեսնաս որ աս խօսքը Փապիանոս Ը-
բային ըսած վերջին խօսքին բացատրութիւնն է:
Կարելի է որ դուն ասոր վրայ ինծի մէկ նոր Ծանօ-
թութիւն մը տաս, սակայն ասիկայ ինծի շատ դը-
ժար կ'երեւայ: Հերձուածական եկեղեցիներուն զա-
նազանութիւնը՝ ինծի մէկ կուրօրէն ենազանդու-
թենէ մը աւելի գէշ ու վնասակար կ'երեւայ: Ու
հիմակուան ժամանակիս մէջը հաւատքի պակսու-
թիւնը՝ հաւատքի չափազանցութենէն աւելի վտան-
գաւոր ու երկիւղալի է:

Պարոն, դուն ինչ կ'ուզես ըսէ. ես աւելի հան-
գիստ կ'ըլլայի, թէ որ Յիսուս Քրիստոս աշխարհիս
վրայ չըլլար, ու ես կարենայի անոր խորհուրդ հար-
ցընել: Ես բանը՝ անտարակոյս փափէն ու ժողովք-
ներէն աւելի ինծի աղէկ կ'ըլլար. բայց ես քնաւ չեմ
համոզուած, որ անիկայ, գոնէ ինծի համար, Հո-
գին Սուրբէն ալ աւելի աղէկ պիտի չըլլար: Ես
Հոգւոյն Սրբոյ վարդապետութիւնը ջես կը շփոթէ:
Ուրիշներուն պէս՝ ես ալ աս վարդապետութենէն կը

վախնամ՝ որ չըլլայ թէ անիկայ մէկ տեսակ մը ներշնչուածութիւն սեպուի : Ու քեզի տուած նեղութեանս համար ալ չեմ ուզեր քեզմէ ներում խնդրել . վասն զի ան ատենը քուկին Աստուածպիրութեանդ վրայօք ունեցած բարձր համարմանս դէմ պակասութիւն մը կրած կ'ըլլամ :

ՆԱՄԱԿ ՎԵՑԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

ՊԵՐՈՆ ՄԸՐՍՈՒՒՐ ԵՒ ԼՈՒՍԻԼԸ

Վկանի մը առաքելութեան պատրաստութիւնը :

Վրու նոր գրած նամակդ սիրով ընդունեցի , ու բոլոր հոգւոյդ շնորհութիւններուն մէջը՝ քու նոթածին հաւատքիդ բարի նշանները ազէկ մը դիտեցի , ու նաև բոլոր ան պարագաներուն մէջը՝ տեսայ որ դուն միաժամանակ եռանդ մը ունիս Ճշմարտութիւնը Ճանչնալու , ու անոր հետևելու : Այսկայ բաւական է զիս ապահովցնելու . վասն զի գրուած է թէ "Ով որ կը փնտռէ՝ կը գտնէ" : (Մատ . է . 8 :) Հայց ով տիկին՝ քեզի կ'աղաչեմ որ քեզ Հանդարտեցնես , որպէս զի աւելի ապահովութեամբ ու արագութեամբ քու նպատակիդ Հասնիս . որովհետև գրուած է նաև թէ "Տէրոջը Համբերէ , ու անոր սպասէ" : (Սաղ . լէ . 7 :)

Իմ փաստերս քեզի զօրաւոր երեցան . բայց դուն իմ վարդապետութեանս մէջ մէկ քանի դժուարու-

թիւններ տեսնալով բոլորովին շփոթեցար • կարծելով որ՝ ան դժուարութիւնները իմ վարդապետութենէս չեն կրնար բաժնուիլ։ Իրաւցընէ իմ ընտրած սկզբունքիս մէջը քանի մը դժուարութիւններ կան • բայց ես ալ եր • Երբային հետ կը զուրցեմ, թէ "Դժուարութիւնը՝ երկբայութիւն չէ" • ու մէկ դժուարութիւն մը որչափ և անլուծելի ըլլայ, սակայն և այնպէս չկրնար մէկ աղէկ հաստատուած նախադասութիւն մը խախտելու սարսել։ Ըս հանճարեղ առածը՝ մեր թղթակցութեան նիւթին մէջն ալ կրնաս դործածել • ու այնուհետև իմ ըրած խօսքերէս բնաւ չես շփոթիր։ Ընդունինք թէ՝ ես աս քահանային բոլոր ենթէականերուն չեմ կրնար պատասխան տալ։ Բայց և այնպէս՝ Ըստուած թոյլտուութիւն ըրաւ, այո հրամայեց ալ, որ աձնքը Ոսրը Վիրքը կարդան • այսչափը քեզի հերիք է, որով դուն կրնաս զանիկայ հանդստութեամբ կարդալ։

Ըհա քեզի մէկ ուրիշ խորհրդածութիւն մըն ալ՝ որն որ դուն բոլոր աս վիճաբանութեան մէջը կրնաս մտքիդ մէջ պահել։ Կ'ըսեն, թէ դուն առանց աս անսխալ առեանին՝ այս ինչ կամ այն ինչ դժուարութեան մէջ պիտի իյնաս։ Հատ աղէկ • բայց արդեօք աս անսխալ առեանը իրօք կայ։ Հարկաւոր եղածը ան չէ, որ դուն մէկ անսխալ աեղոյածի առեան մը ունենաս • հապա հարկաւոր եղածը ան է, որ դուն մէկ ճշմարտապէս անսխալ առեան մը ունենաս։ Ան դի դուն կարծութիւն ունիս ճշմարտապէս փրկուելու, և չէ թէ փրկուած

սեպուելու : Մէկ անսխալ սեպուած առեան մը՝ որն որ իրօք անսխալ չէ , թէպէտ և կրնայ մեծ հանգստութիւն տալ ան հոգւոյն՝ որ կուրօրէն անոր կը հաւատայ , բայց զանիկայ մեծ վտանգի մէջ կը ձգէ : Կրնայ անոր սուտ ապահովութիւն մը տալ , բայց չկրնար զանիկայ ճշմարիտ ապահովութեան մէջ դնել . ու անստոյգ ապահովութիւնն ալ՝ գահավէժի մը եզերքը քնացող մարդուն երջանկութեանը կրնը-մանի : Ըն ապահովութիւնը՝ որ այս ինչ առեանը հա-ւատացեալներուն կու տայ , կրնայ խաբէական կամ կարծիքական ըլլալ : Ըն իշխանութիւնը՝ որ իրեն կը տրուի , կրնայ գործածուիլ յօդուտ հերետիկոսու-թեան : Ըն միութիւնը՝ որ անիկայ եկեղեցիին մէջը կը հաստատէ , կրնայ ըլլալ մոլորութեան միութիւն : Ու հովուական պաշտօնը՝ որն որ անիկայ հաստատա-պէս կ'ընտրէ , կրնայ ըլլալ պաշտօն տգիտութեան կամ խաբէութեան : Ըս խորհրդածութիւնը այնչափ պարզ և բացայայտ ըլլալով՝ կրնայ քեզի աւելորդ երեւնալ . սակայն ամենևին աւելորդ չէ : Ներդուս միտքը՝ այսպիսի նիւթերու մէջ ուրիշներուն կարծի-քը գիւրաւ կ'ընդունի . ու շատ հեղ ընդքը կը հա-մոզէ , թէ վ՚կր . Ըբբային տեսանելի առեանը ան-սխալ պիտի ըլլայ , միայն աս պատճառաւ որ՝ ա-նիկայ ընդքը անսխալ կը կոչէ : Ան որ ես գիտ-նայի , թէ անիկայ անսխալ է , շուտով մը անոր կողմը կ'անցնէի . բայց կարծեմ թէ ես բաւականա-պէս քեզի ցուցուցի , թէ անիկայ անսխալ չէ :

Ի վերայ այսր ամենայնի , ես կը յուսամ որ կա-րենամ պակսեցնել ան երկբայութիւնները՝ որոնք

կանխաւ քու միտքդ գրաւեր են: Երբոր դուն Հոգւոյն Սրբոյ լոյսը ստանաս, ան ատենը անոնք բոլորովին կը ցրուին: Ա՛ս լոյսը՝ քեզմէ պակաս է. ինչպէս նաև ան քահանայէն ալ. ու ան իրեն ըրած հարցմունքներն ալ՝ բոլոր անոր պակասութենէն առաջ կու գան: Հայց ես պիտի չկանամ հիմակուընէ քեզի ցուցընել, թէ ան գժուարութիւնները՝ որոնցմէ անիկայ կը գանգատի, խիստ պարապ ու ոչինչ բաներ են: Ես ասոնց վրայ չեմ ուզեր երկայն մեկնութիւնները ընել, ինչպէս որ վերը. Երբայեցի ապացոյցները քննելու ատենս ըրի: Թէ որ իմ առաջին պատասխաններս զօրաւոր են, ինչպէս որ կը կարծեմ, քանի մը խօսք բաւական պիտի ըլլայ ան երկրորդական խնդիրներուն համար՝ որոնց վրայօք դուն ինծի այսօր խորհուրդ կը հարցընես:

Դուն նախ և առաջ աղէկ մը մտմտալու ես, թէ ամէն բանէն առաջ քու անձնական փրկութիւնդ հարկաւոր եղածը ո՛րն է: "Ինծի ինչ պէտք է ընել, որ փրկուիմ". Փիլիպպեցի բանտապետին փնտռածը ու հարցուցածը ասոր էր. (Գործք. ԺԶ. 30.) դուն ալ այսպէս հարցնելու ես: Ա՛ս խնդիրը պարզ և որոշ խնդիր մըն է. ասիկայ եկեղեցւոյ խնդիրին հետ չխառնենք, վասն զի անիկայ բաղադրած ու շփոթ է: Ու ասոր զգուշութիւնը միշտ ընելու ես. վասն զի ասիկայ քու ճամբադ աւելօք կը լուսաւորէ: Հաւատացեալը Եկեղեցիէն առաջ է. ինչպէս որ ծառերը՝ անտառէն առաջ են: Ու Ադամ՝ Ընտրեալ խոստմունքին հաւատա-

լով, հաւատքով փրկուեցաւ՝ աշխարքիս մէջ եկեղեցի չհաստատուած։ Աստուծոյ խօսքը՝ հաւատացեալները կը կազմէ. հաւատացեալներն ալ՝ եկեղեցին կը կազմեն։ Ուրեմն Հոգւոյն փրկութեան ինդիրէն սկսէ. եկեղեցւոյ ինդիրը շատ ետքը պիտի գայ։

Ա՛ս ալ պէտք է գիտնալ թէ՝ մենք բոլոր պէտք եղած տարիքդը մեր աչքին առջևը չունինք, որպէս զի կարենանք աս վերջին ինդիրը՝ եղած դէպքերուն համեմատ դատել և որոշել, ինչպէս որ աս քահանան քեզի կը խոստանայ։

Հիմա գանք քուկին դժուարութիւններուդ։ Նախ և առաջ մեզի կ'ըսեն թէ, դուք հաստատ հանգստութիւն մը չէք կրնար վայելել՝ մինչև որ ապահով չըլլաք, թէ ատացեր էք ան ճշմարտութիւնը՝ որ կը փրկէ. ու չէք կրնար ապահով ըլլալ՝ առանց մէկ անսխալ ատեանի մը։

Ի՞նչու համար. կ'ապաւինիմ քեզի, ըսէ՛ ինծի։ Երբեմն Աստուծոյ Հոգին չկրնար ինծի տալ ան ներքին ապահովութիւնը կամ վկայութիւնը, թէ "Ա՛ս է Աստուծոյ ճշմարիտ շնորհքը, որուն մէջը հաստատ կեցեր եմ"։ (ա Պետ. Ե. 12։) Ընդհակառակը, բոլոր քրիստոնեանը լաւագոյն ապացոյցը, անոր գործքն է. ու ինքը Սուրբ Գրոց շատ տեղուանքը մեզի կը վկայէ։ Յովհաննէս աւետարանիչը՝ մէկ ընդհանրական թուղթի մը մէջ, այսինքն բոլոր հաւատացեալներուն գրած թուղթին մէջը կ'ըսէ թէ՝ "Գիտենք՝ որ Յիսուս Քրիստոս մեր մէջը կը կենայ, այսինքն ան Հոգիէն որ մեզի տուաւ"։ (ա Յովհ. Գ. 24։) Ընդհ նաև գրեց թէ՝ "Գիտենք թէ

մենք անոր մէջը կը բնակինք՝ ու անիկայ մեր մէջը, որ իր Հոգիէն մեզի տուաւ»: (ա Յովհ. դ. 13:) Պօ-ղոս առաքեալ Հռոմայեցւոց կը գրէ. «Դուք ծառայութեան Հոգին չառիք կրկին վախնալու, հա-պա որդեգրութեան Հոգին առիք, որ անով կը կանչենք Երթայ Հայր: Նոյն ինքն Հոգին վկայու-թիւն կու տայ մեր Հոգիին, թէ մենք Աստուծոյ որ-դիքն ենք»: (Հռով. ը. 15, 16:) Երբոր նոյն ինքն Աստուած կը հաճի մեր սրտերուն վկայութիւն տալ՝ թէ մենք իրենն ենք, արդեօք ան ատենը մենք կարօտութիւն կ'ունենա՞նք որ անոր վկայութեանը համար մարգիկ մեզի երաշխաւոր ըլլան: Երբոր ան խեղճ մեղաւոր կնիկը՝ Փրկչին բնդնէն ա խօսքը լը-սեց, «Դնա՛ խաղաղութեամբ. քու մեղքերդ քեզի ներուած են», անոր ուրիշ բան մը պէտք չեղաւ. ու Հրէական սանհետրին ըսուած ազգային ժողովը զանիկայ տհանալով, չկրցաւ ՝անկէ բան մը առնել՝ անոր թողութիւնը հերքելով, և ոչ անոր բան մը տալ՝ անոր թողութիւնը հաստատելով: Ո՛վ սի-կին՝ դուն ալ Աստրը Հոգին ան խեղճ մեղաւոր կնիկէն աւելի ունիս: Անպէտ և ես վերը քեզի ան աքանչելի վկայութիւնը ցուցուցի, սակայն կ'ու-զեմ որ հոս ալ նորէն զանիկայ քեզի յիշեմ. «Ըզեկ է ձեզի թէ որ ես երթամ. քանզի թէ որ ես չեր-թամ, Մխիթարիչը ձեզի չգար. Հապա թէ որ եր-թամ՝ անիկայ ձեզի կը խրկեմ:» (Յովհ. ժը. 7.) «Ա-նիկայ ինձի համար պիտի վկայէ»: (Յովհ. ժե. 26:) Ո՛ւր տեսնուած է՝ որ մէկ մարդ մը Հոգւոյ Հան-գըստութիւն չստանայ, երբոր իրեն մարմնոյն ա-

կանջոյը մէկ շնորհաց վճիռ մը լսելու ըլլայ : Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս մեր սրտին մէջը խօսելու համար անանկ մէկ ձայն մը ունի , որ առանց ա-կանջներուն ալ իր խօսքը լսել կուտայ , ու մար-դուս հոգւոյն ամենէն խորունկ տեղուանքը կը թա-փանցէ , ու կը շարժէ : Ահա մէկ մարդ մը՝ որ սաս-տիկ վշտաց մէջ էր , ու իրեն մեղքերը տեսնալով կ՚աղաղակէր . «Ինչո՞վ իմ դատաւորիս առջեւը պիտի երթամ» : Ահա անիկայ Աստուծոյ խաղաղութիւնը գտաւ . և առաքեալի մը երջանիկ վկայութիւնը ու-րախութեամբ կը կրկնէ . «Գիտեմ թէ որո՛ւ եմ հաւատացեր» : Ա՛ս մարդուն ներսիդին ինչ եղաւ . դուն բան մը չտեսար , բան մը չլսեցիր : * Ո՛վ տի-կին . անոր հետ Հոգին Սուրբ խօսեցաւ : Ու որ առեն որ կուրցած քահանան չուզէր հաւատալ որ Թողութիւն մը կ՚ըլլայ առանց իր ականջին լսելուն , նոյն առենը հաւատացեալ հոգին Ի ծածուկ բուն Աստուծոյ կը բողոքէ ու կ՚ըսէ . «Ի՛մ վկաս երկինքն է» : Ու դուն աւելի դիւրութիւնով կրնաս զանիկայ համոզել՝ թէ կէս օրը գիշեր է , քան թէ անոր մտքին մէջը երկբայութիւն մը ձգել՝ թէ արդեօք Աստուած իր Հայրն է , Յիսուս Քրիստոս իր Փրկիչն է , ու Հոգին Սուրբ իր առաջնորդն է : Ահա Ճշմարիտ վկայութիւնը ասիկայ է . ու պէտք չէ ըս-ել , թէ մենք Հոգին Սուրբով՝ առանց տեսանելի

---

*«Հովը ո՛ւր որ ուզէ՝ կը փչէ , և անոր ձայնը կը լսես , բայց չես գիտեր ուսկի՛ց կու գայ՝ կամ ուր կ՚երթայ . ասանկ ալ է ա-մէնը՝ որ Հոգիէն կը ծնանի» : (Յովհ . գ . 8 :)

ատեանի չենք կրնար ստոյգ գիտնալ, թէ ընդհ.քի մէջ ունք. Հապա ընդ հակառակն պէտք է ըսել, թէ Հոգին Սուրբ միևնակ կրնայ մեզի մէկ հաստատ հանգստութիւն մը տալ:

Ա՛վ տիկին. աղէկ գիտցիր որ՝ իմ ըսած վկայութիւնս փրկութեան վկայութիւնն է, և չէ թէ անօրհնականութեան: Ես չեմ ըսեր թէ՝ հաւատացեալ Հոգին բոլոր վարդապետութեան խնդիրներուն վրայօք կատարեալապէս կը լուսաւորուի, ու բնաւ մոլորութեան մէջ չի՛մնար. ես միայն կ՛ըսեմ թէ՝ անիկայ հաւատոյ հիմանը վրայօք այնպէս կը լուսաւորուի, որ անոր մէջ չկրնար սխալիլ: Ա՛սան զի քանի մը հիմնական նիւթեր կան, որ Հոգւոյ փրկութեան ամենէն հարկաւոր են. ու քանի մը ուրիշ նիւթեր ալ կան, որ թէպէտ իրենց տեղւոյն նայելով խիստ կարևոր են՝ սակայն զի Աստուծոյ խօսքին մէջը բնաւ տարբեր բան մը չկայ, բայց զանոնք թէ որ չգիտնանք ալ կ՛րլլայ. ու ասոնք չգիտնալը մեր Հոգւոյն վնաս մը չհասցներ: Այս զանազանութեան համար բնաւ պէտք չէ գայթակղիլ: Ամէն մարդ հարկաւ ասոնք զանազանութիւնը կ՛ընէ. ինչպէս նաև Փապիանոս Արբան ալ հաւատալով որ Յիշնէլոնը, և թէ Պօսուէն ճշմարիտ քրիստոնեաներ են, թէ և անոնք իրենց մէջը իրարու համաձայն չեն: Ասոր պատճառը սա է որ՝ զանոնք միացընող խնդիրները՝ զանոնք իրարմէ բաժանող խնդիրներէն աւելի մեծ կ՛երևան իր աչքին: *

---

*Հիմնական նիւթերուն վարդապետութիւնը՝ Սուրբ Պօղոսին ձեռքովը հաստատուեցաւ. (ա Կորնթ. ի. 10—15.) վասն զի ասոնք

Թէ որ Պօսուէն իրաւցընէ Կղզիոսին հարցուց, թէ արդեօք մէկ խեղճ պառաւ կնիկ մը կրնայ մէկ ժողովքէն աւելի խելացի ու բանաւոր

հատուածէն կը հետևի, որ եթէ մէկ մարդ մը չգիտնայ "ան հիմը, որ է Յիսուս Քրիստոս", անտարակոյս պիտի կորսուի. բայց կան անանկ նիւթեր ալ, որոնց վրայօք մարդ կրնայ սխալիլ կամ մոլորիլ, "բայց ինքը պիտի ազատի, սակայն անանկ՝ իբր թէ կրակի միջէն":

Ո՞նց որ՝ հիմնական նիւթերուն ցուցակը յօրինելը՝ ո՞վ իր վրան պիտի առնէ: Ընծիայ Հռոմէական եկեղեցւոյն մէջ եղող հակառակաբերը մարդիկներուն խիստ սիրելի խնդիրն է: Ես հարցմունքին կրնանք երկու բան պատասխան տալ: Նախ և առաջ՝ այս աշխատութիւնը այնչափ դիւրաւ չէ, որչափ որ կը կարծուի: Ես աշխատութիւնը Սուրբ Գրոց մէջ արդէն եղած կը դանուի. հիմա ուրիշ բան պէտք չէ, բայց միայն որոշել և ընտրել զանոր որ անհրաժեշտ որոշիչ և ընտրեալ է: Ապա՝ երբոր փիլիպպեցի բանտապետը Պօղոս առաքեալին հարցուց, թէ ինչ պէտք է ընել փրկուելու համար, անոր պատասխան տուաւ "Հաւատա՛ Տէր Յիսուս Քրիստոսին, ու պիտի փրկուիս" (Գործ. ԺԶ. 31.) Ընծիայ յայտնապէս մէկ հիմնական նիւթ մըն է: Ու երբոր նոյն առաքեալը՝ հաւատացեալ ու դարձի եկած մարդիկներուն կը գրէ. "Ա՛նք ամէնքս՝ որ կատարեալ ենք ասիկայ խորհինք, և թէ որ բան մը ուրիշ կերպով խորհիլու ըլլաք, անհրաժեշտ ձեզի պիտի յայտնէ Աստուած" (Փիլիպ. Գ. 15) Ես տեղս ալ ան նիւթերը կը հակիրճնէ, որոնք հիմնական չեն: Անկ մարդ մը աս խնդիրը դիւրաւ կրնայ լուծել, թէ որ այլ և այլ քրիստոնէական եկեղեցիներուն խիստ հաստատուն դաւանութիւնները կարդալու ըլլայ. ըսե օրինակ Աղիքիական ժողովքին հանգանակը, Տրիւէնդեան ժողովքին հանգանակը, Պաղդեոյ Խորհրդական եկեղեցւոյն հանգանակը, Ընդհանրական եկեղեցւոյն հանգանակը, Լուտերական եկեղեցւոյն հանգանակը. և անոնցմէ հաւաքէ ան յօդուածները՝ որոնք աս ամէն եկեղեցիներէն առհասարակ ընդունուած են:

Սակայն մեր երկրորդ խորհրդածութիւնը ան է որ, աս աշխատութիւնը բացարձակապէս հարկաւոր չէ: Հարկաւոր է ան մարդուն՝ որն որ կ'ուզէ ուրիշներուն սորվեցընել. բայց հարկաւոր չէ,

փաստ մը զուրցել • ու թէ որ Կղոդիոսը աս Հարցմունքէն չփոթեցաւ , անիկայ իրեն հաւատքին պակասութենէն է • վասն զի անիկայ կրնար համարձակութեամբ պատասխան տալ , " Ես " քանզի կրնայ ըլլալ որ ան խեղճ պառաւ կնիկը Աստուծոյ Հոգին ունենայ , ու ան եպիսկոպոսաց ժողովը չունենայ : Ապա թէ ոչ մեր փրկիչը աս աղօթքը չէր ըներ • " Հնորհակալ եմ քեզմէ ով Հայր Տէր երկնի և երկրի , որ աս բաները ծածուկ պահեցիր իմաստուններէն և գիտուններէն , ու տղոց յայտնեցիր : Այո՛ , ով Հայր , ինչու որ քու առջեւդ ասանկ հաճելի եղաւ " : (Մատթ • ԺԱ • 25 , 26 :) Արեւմխեցի բարեպաշտ որբեւարի կնիկը բոլոր իրեն ժամանակակիցէն քահանաներէն ու մար-

---

երբոր անիկայ միայն մեր անձնական փրկութեանը համար է : Ան զի կրնան գտնուիլ , և անշուշտ կը գտնուին անանկ մարդիկներ , որ ֆրէյ-Ընէան հարիւրաւոր եղած բոլոր բոնէները կը ճանչնան՝ բայց չեն կրնար ճշդութեամբ բացատրել , թէ հարիւրաւոր բոնէները կամ յատկութիւնները որո՛նք են : Հաւատալը ուրիշ բան է • հաւատացածը կանոնաւոր ձեւի մը վերածելը ուրիշ բան է : Երբոր մէկ մայր մը իրեն տղուն մէկ առողջարար ու բաւական կերակուր մը տալու ըլլայ , ու ան կերակուրը բաղադրող զանազան գոյացութիւնները վերլուծելը չսորվեցընէ , ու ան գոյացութիւններուն շատ կամ քիչ օգտակարութիւնը անոր չճանչցընէ , միթէ ան տղան ան կերակուրէն պակա՞ս անուշադ կ'առնու : Վնասաւոր բանը ան է որ՝ մայրը չսխալի ան բանին մէջ : Անշո՛ւշտ հերիք է որ Աստուած հիմնական եղող ու հիմնական չեղող նիւթերը ազդէ ճանչցայ : Ու թէ որ մենք աս որոշումը կամ ընտրութիւնը ընելու կարողութիւն չունենանք ալ , բաւական է , որ Աստուած կարող է անիկայ ընելու , ու մեզի խոստացած է՝ որ մեզ տգիտութեան մէջ չպիտի թողու մեր փրկութեանը հարկաւոր եղած բանին վրայօք : Եւ Աստուած աս բանը մեզի հարիւրաւոր անգամ խոստացած է :

գարէներէն աւելի իրաւունք ու դատողութիւն ունեցաւ։ (ՃԱԳ. ԺԷ. ՀԱՂ. ԺԲ ԻՆ ՀԱՏ։) Ասա-խարը՝ բոլոր Երիքովի ժողովուրդէն, Թագաւորէն ու քահանաներէն աւելի բանաւոր փաստ ու դատողութիւն ունեցաւ։ (ՅԱՍ. Ղ։) Լիդիան բոլոր Փիլիպպեցի իշխաններէն աւելի խելք և իրաւունք ունեցաւ, ու Քրիստոսի քով խաչուած աւազակը՝ բոլոր հրէական եկեղեցւոյն ժողովքէն աւելի խելք և դատողութիւն ունեցաւ։ Ա՛յո, ո՛վ տիկին, ան խեղճ պառաւ կնիկը՝ որ իմաստուն Պօսուէէն կ'անարգուի, կարելի է որ Աստուծոյ խօսքովը այնչափ հաստատուած ըլլայ Պօղոս առաքեալին հետ ըսել, "Աս հաստատ գիտեմ՝ թէ ո՛չ մահը, և ո՛չ կեանքը, ու ո՛չ հրեշտակները, և ո՛չ իշխանութիւնները, ու ո՛չ ներկայ բանները, և ո՛չ գալու բանները, ու ո՛չ զօրութիւնները, և ո՛չ բարձրութիւնը, ու ո՛չ խորունկութիւնը, և ո՛չ մէկ ուրիշ արարած մը կրնայ մեզ զատել Աստուծոյ սէրէն, որ Քրիստոս Յիսուս մեր Տէրոջմով է"։ (ՀՌՈՄ. Ը. 38—39։) Ո՛վ տիկին, երբ աս լեզուն կամ խօսուածքը քուկդ ալ պիտի ըլլայ։

Հայց քուկին քահանադ կ'ըսէ։ Կրնա՞ր քեզ թէ դուն իրաւացնէ ստացեր ես ան ճշմարտութիւնը, ու Հոգին Սուրբը, որ քեզի վկայութիւն կու տայ։ Հայց դուն ի՞նչպէս կրնաս զանիկայ ուրիշին ապացուցանել՝ թէ որ եկեղեցիին մէջը մէկ իշխանութեան կեդրոն մը, վիճաբանութեանց դատաւոր մը, ու մէկ անսխալ ատեան մը չգտնուի։ Ա՛սան զի քուկին ներքին վկայութիւնդ, ու քու սրտիդ մէջը

պահուած Հոգին Սուրբը չեն կրնար ուրիշին ա-
պացոյց տրուիլ :

Ուղիղ չէ ըսելը , թէ առանց անսխալ ատեանի
չենք կրնար հեղինակութեան կեդրոն մը ունենալ .
Թէպէտ և մենք խիստ շատ ուրիշ ապացոյցներ ու-
նենալով՝ կարօտութիւն չունինք կեդրոնի հեղինա-
կութեան . սակայն և այնպէս ենթադրենք թէ մենք
մէկ բարեկարգ եկեղեցիի մը մէջ ենք , ինչպէս որ
առնուազ Կաղղիոյ Կաթոլիկական կամ Ըրօթէսթանդ
եկեղեցին էր : Ըհա մենք ան քահանային դրութեա-
նը հետևելով , միայն ասոր բանը կրնանք ընել :

Մենք նախ մեր Սուրբ Գիրքը ձեռնուընիս պիտի
առնենք , ու պիտի չանանք անով հակառակորդ-
ները համոզել , թէ մենք մեզի համար Աստուծոյ
խօսքը ունինք : Վասն զի վերջապէս մենք խոր-
հըրդական , կամ ծածուկ պահող չենք . Հոգին
Սուրբին մեզի սորվեցուցած բաները՝ անանկ բաներ
չեն , որ մենք զանոնք ընաւ մէկ տեղ մը չկրնանք
յուցընել : Սուրբ Գիրքը ձեռնուընիս բռնելով ,
կրնանք մեր հաւատքը բացայայտ ու ճշմարիտ վկա-
յութիւններով ապացուցանել . ու կը կարծեմ թէ
մեր հաւատքին ճշմարտութիւնը կրնանք ապացու-
ցանել նաև անոնց՝ որոնք որ Սուրբ Գիրքը անկեղ-
ծութեամբ կ'ընդունին իրրև մէկ գիրք մը , որ Ա-
ստուծոյ Հոգւոյն ներշնչութիւնովը գրուած է :

Թէ որ չկարենանք համոզել , ան ատենը եկե-
ղեցիին օգնութեանը կը դիմենք . ան եկեղեցին՝
որ ըստ մեզ անսխալ չէ . բայց մանաւանդ խոստ-
մունքներ կամ ընծայքներ ստացած է . վերջապէս

ան եկեղեցիին՝ որուն համար Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս ըսաւ, «Թէ որ մէկը եկեղեցիին մտիկ չընէ ինքը հեթանոսի ու մաքսաւորի պէս թող ըլլայ քեզի»: Մենք անկէ կը բողոքենք խորհրդարանին, քննարանին, գաւառական սիւնհոդոսին, ու խիստ եաքը ազգային սիւնհոդոսին. ու բոլոր եկեղեցական իրաւասութեան աստիճանները կը հատցընենք, որպէս զի ցուցընենք թէ մենք ճշմարտութեան մէջ ենք: Իրաց սովորական ընթացքին նայելով իրաւունք ունինք յուսալու, թէ ան պատուաւոր հեղինակութիւնը՝ ճշմարտասէր կողման օգնութիւն կ'ընէ. և թէ մենք անոր վկայութեամբը կրնանք դատապարտել զանոնք, որոնք որ հաւատոյ կանոնները դէմ դնեն կ'ուզեն:

Բայց հիմա մենք ասոր ներհակը զուրցինք: Կընթադրենք թէ եկեղեցական հեղինակութիւնը որչափ և գերագոյն աստիճանի մէջ ըլլայ՝ կրնայ սխալիլ. ու ասիկայ խիստ կարելի է, որովհետև մենք զանիկայ անսխալ չենք սեպեր: Կամ ենթադրենք թէ՝ եկեղեցական իշխանութիւնը յօգուտ ճշմարտութեան վճիռ կու տայ. բայց ճշմարտութեան դէմ դնողները չեն ուզեր անոր որոշմանը ու վճռոյն ընդունիլ: Մենք անոնց բերանը ինչպէս կրնանք գոցել, ու զանոնք համոզել, թէ իրաւունքը մերն է: Մ'ալ տիկնին՝ կարելի է որ սա պատասխանը քեզ չգոհէ ու զարմացնէ. մենք մեր համբան բռնենք երթանք, ու զանիկայ ուրիշներուն ապացուցանելու: Մանաւանդ որ՝ ասիկայ խիստ հարկաւոր բան մը չէ. անհրաժեշտ հարկաւորը՝ ճշմարտութիւնը ստա-

նաչն է • ու չէ թէ ուրիշները համոզելը թէ ես ճշմարտութիւնը ունիմ : Այլ որ ես զանիկայ ունիմ , Աստուած միշտ պիտի գիտնայ • "Տէրը կը ճանչնայ զանոնք որոնք իրենն են" : Ահա գլխաւոր նիւթը սակայ է • որովհետև մեզ Աստուած պիտի դատէ , և չէ թէ մարդիկ : Պօղոս առաքեալը՝ կորնթացւոց գրած առաջին թուղթին մէջը կ'ըսէ • "Դայց ինձի ասիկայ ոչինչ բան մըն է , որ ձեզմէ դատուիմ՝ կամ մարդոց դատողութենէն , մանաւանդ որ ես ալ իմ անձս չեմ դատեր • Հապա զիս դատողը Տէրն է : Ուրեմն ժամանակէն առաջ դատողութիւն մի ընէք , մինչև որ գայ Տէրը՝ որ խաւարին գաղտնիքը՝ ի լոյս պիտի հանէ , ու սրտերուն խորհուրդները յայտնի պիտի ընէ • և ան ատենը ամէն մէկուն գովաբանութիւնը Աստուծմէ պիտի ըլլայ" : (ա Կորնթ • դ • 3—5 :) Թող մարդիկ զիս դատապարտեալ կարծեն • ես ի՞նչ կը կորսնցնեմ , թէ որ փրկուած եմ : Կամ թէ՝ Թող մարդիկ զիս Սրբոց կարգը անցնեն • ես ի՞նչ կը վաստկիմ , թէ որ դժոխքին մէջն եմ :

Այսպիսի առարկութիւնը՝ մէկ հասարակ ու ծանր սխալանք մըն է : Մարդիկ կարծիքով քալելով ու անհամբեր դատողութեամբ յառաջուց կ'ընեն ատքին ըլլալիքը * : Ու ասանկով մարդիկ երկրի վրայ ,

---

*Այս անհամբերութիւնը շատ չարիքներուն պատճառն է : "Ուրոյհետև դէշ գործքին վրայ՝ վճիռը շուտով չկատարուիր , ասոր պատճառաւ մարդոց որդիներուն սիրտը չարութիւն ընելու փափաքով լեցուած է" : (Ժող • դ • 11 :)

ու ժամանակի կը փոխադրին ան դատաստանը՝ որն որ Աստուծոյ ու յաւիտենականութեանը պահուած է։ Ոչնիկայ Աստուածմէ կը յափշտակին, արարածի մը տալու համար։ Դուն միշտ միտքդ պահէ, որ քուկին հոգւոյդ փրկութեանը գործը՝ Աստուծոյ ու քու մէջդ սիրտ լմնայ, և չէ թէ քուկին ու քու նմանեցդ մէջը։ Յովհաննէս Հուսը՝ որ Վոստանցոյի ժողովքին վճռովը այրեցաւ, կրնայ հանդարտ ու հանդիսա ըլլալ՝ բոլոր մէկ ժողովքի մը նզովքներու դէմ, թէ որ մէկ նեղքին և հաստատ վկայութիւն մը ունեցաւ թէ ինքը Յիսուս Քրիստոսին է։ Ո՛վ տիկին, թէ որ մենք ալ ճշմարտութեան մէջ ըլլանք, ու կարենանք «մեր սրտերնուս ինչ ըլլալը Աստուծոյ առջևը յուցընել», (ա Յովհ. գ. 19,) կարօտ չենք ըլլար մարդկային հեղինակութեան որ մեղի միջոցներ պատրաստէ զանիկայ ուրիշներուն ապացուցանելու։ Ուստի ո՛վ տիկին՝ նոյն ինքն անսխալ աստուածը ասանկ մէկ դիպուածի մը մէջ ի՞նչ կրնայ ընել, թէ և իսկապէս անսխալ ալ ըլլայ։ Ընդհօք կրնաք ճշմարտութեան դէմ դրնողներուն բերանը դոցել։ Ասիկայ երկրայական է. սակայն անկիայ ո՛և իցէ կերպով չկրնար անոնց սիրտը բանալ. ու ան ատենը անոր իշխանութիւնը խաբէական կամ կարծիքական կ՚ըլլայ. ու մեզմէ աւելի ուրիշ բան մը չունենար, բայց միայն մէկ երևոյթ մը։ Ըս որովհետև աս անսխալ ատեանը տեսանելի և արտաքին է, անոր համար անոր գործքն ալ տեսանելի և արտաքին է։ Սակայն Յիսուս Քրիստոսին կրօնքը՝ մարդկանց սրտին իշխե-

լով, ու անոնցմէ պահանջելով որ զՔրստոսած «Հոգւով և ճշմարտութեամբ» պաշտեն, մի միայն արտաքին ազդեցութիւնը չկրնար անոր օգուտ մը ընել. հապա ընդ հակառակն զանիկայ կ'այլայլէ ու կը խանգարէ: Յովհ. Փիլիպպոսին ու Պօսուէին մէջ եղած վէճաբանութիւնը Էոմ որոշուի, ու Փիլիպպոսը դատապարտուի. Փիլիպպոսը կրնայ իր գրուածքը ժողվել, յետս կոչել, ու այրել. բայց արդեօք անիկայ կրնայ իր ներքին Համոզումն ալ բոլորովին մերժել՝ միայն Էոմովմայի մէջ դատապարտուելուն համար: Սակայն անիկայ կրնայ բոլորովին մերժել, թէ որ Էոգւով Սրբով Համոզուի՝ թէ ինքը մոլորութեան մէջ է. վասն զի Էոգին Աստուծ անոր սրտին մէջը մէկ ուրիշ նոր ու ազդու Համոզում մը կը տպաւորէ, որն որ Էոմովմայի տեսանելի աւետանը չկրնար ընել. ինչու որ՝ անիկայ սրտից վրայ չկրնար իշնել: Աստի ան գիրքապանծ ու անսխալ հեղինակութիւնը՝ ու ան վճաբանութեանց դատաւորը՝ որ զանոնք բոլորովին պիտի վերջացընէր, իրօք ու ճշմարտապէս բան մը չվերջացընէր: Ընդ իրաւասութիւնը կը վերջանայ, ուր որ ճշմարիտ կրօնը կ'սկսի: Անիկայ Սրբազանին դասանը առջին կանգ կ'առնէ. անիկայ ամէն բան կը կանոնաւորէ՝ սրտէն ի զատ, որն որ առաջին բանն է կանոնաւորուելու: Վէճաբանութեանց դատաւորը կը վճռէ, կը սրբացուցանէ, կը նզովէ, կը տանջէ, և երբեմն կ'սպաննէ. բայց անիկայ ամենևին սրտին չկրնար դպչիլ, ոչ ալ դարձի բերել, ու ընդունելի ընել. ասիկա ամէնը միայն Էոգւոյն Սրբոյ կը վերաբերի:

Վանք քուկին երրորդ դժուարութեանդ , որն որ իմ դատողութեանս ու փորձառութեանս նայելով՝ ամենէն մեծն է . ու ան քահանան ալ ընդհակայ ամենէն աւելի մեծ կը ցուցընէ : Եկեղեցիին մէջը ի՞նչպէս կրնայ միութիւն ըլլալ՝ առանց մէկ տեսա-նելի ատեանի մը :

Ես խնդիրը՝ այնչափ մեծ ու հարկաւոր խնդիր մը չէ , որչափ որ կը կարծուի : Ազմարտութեան մէջ ըլլալնիս ստոյգ դիտնալը՝ շատ աւելի մեծ ու հարկաւոր խնդիր մըն է : Այն ալ ճշմարտութիւ-նը՝ Աստուծոյ հետ միաւորիլ է . միաբանութիւնը՝ մարդկանց հետ միաւորիլ է : Առանց միութեան , ճշմարտութիւնը՝ միշտ կրնայ մեզ փրկել : Հայց մոլորութեան մէջ միութիւնը՝ մեզ կը կորսընցնէ : Սակայն և այնպէս՝ ես սրտանց կը խոստովանիմ , թէ միութիւնը խիստ պատուական , ու Սուրբ Գիր-քէն հրամայուած բան մըն է : Հայց տեսանենք թէ Յիսուսի Քրիստոսի իրեն եկեղեցւոյն համար պա-հանջած միութիւնը՝ ինչ բանի վրայ հաստատուած է :

Մէկ միութիւն մը կայ , որ արտաքին և տեսա-նելի է . ու միութիւն մըն ալ կայ , որ ներքին և անտեսանելի է : Առաջինը ան է , որ երկու մար-դոց մէջ կ՚ըլլայ՝ որոնք մի և նոյն կրօնական յարա-նուէրութիւնը ունին , ու մի և նոյն հովիւներու կը հետևին , ու մի և նոյն սեղանէն կը հաղորդին : Երկրորդը ան է , որ երկու մարդոց մէջ կ՚ըլլայ՝ որոնք մի և նոյն միտքը , մի և նոյն ոգին , ու մի և նոյն սիրտը ունին : Ես երկու միութիւնը կրնան

միաւորուած երևնալ. ու ասիկայ անտարակոյս մէկ դեղնցիկ տեսարան մը կ'ըլլայ. բայց շատ հեղ մէկը առանց մէկալին կ'երևնայ: Երկու մարդ կրնայ արտաքին ու տեսանելի կերպով միանալ մի և նոյն եկեղեցիի մէջ թէպէտ և մէկը իր սրտին մէջը հաւատք կ'ունենայ, ու մէկալը չունենար. մէկը երկինքը ճամբան կը բռնէ, ու մէկալը դժոխքին. ասիկայ մէկ երկրաւոր ու ժամանակաւոր միութիւն մըն է, որ յաւիտենական բաժանումով կը վերջանայ: Եւ ուրիշ երկու մարդ ալ կրնան ներքին ու անտեսանելի կերպով իրարու հետ միանալ, երկուքն ալ իրենց սրտին մէջը հաւատք ունենալով՝ թէպէտ և անոնք տարբեր եկեղեցիներու վերաբերին, ինչպէս չունի. վասն զի երկուքն ալ երկինք կամ արքայութիւն կ'երթան. թէ որ անոնք իրարու ձեռք ձեռքի տալով հոն չերթան ալ, հոն հասնելէն ետքը՝ իրարու ձեռք ձեռքի տան պիտի. ասիկայ մէկ վայրկենական բաժանում մըն է, որ յաւիտենական միութեամբ կը վերջանայ: Ո՛վ տիկին. արդեօք Յիսուս Քրիստոս աս երկու միութիւնին ո՞րը աւելի հարկաւոր սեպեց իրեն աշակերտացը համար: Ընտարակոյս երկրորդը: Ու ճշմարտապէս անոնք աւելի միացած կ'ըլլան, երբոր երկուքն ալ երկինք կ'երթան այլ և այլ անուններով՝ քան թէ երբոր մէկը երկինք կ'երթայ, ու մէկալը դժոխք՝ մի և նոյն անունով: Նոյն իսկ նախնական եկեղեցին ալ՝ աս արտաքին միութիւնը կատարելապէս չվայելեց: Սինակոկանները ունէր, ու կռապաշտութենէ դարձած քրիստոնեաներուն մէջը՝ միշտ քանի մը կա-

ծիքներուն ու արարողութիւններուն տարբերութիւնը գտնուեցաւ. ու առաքեալները այնչափ չշահատեցան աս տարբերութիւնը վերցընելու, որչափ որ աշխատեցան "Հոգւոյ Սրբոյ միաբանութիւնը խաղաղութեան կապով պահել" : (Եփ. դ. 3—9:)

Ըրդ՝ ա՛մ տիկին. մեր սկզբունքներէն օ՛ր տեսակ միութիւնը կրնայ պակսիլ: Ըրտաքին միութիւնը: Ես յիրաւի կը խոստովանիմ, թէ երբոր իւրաքանչիւր մարդ Սուրբ Գիրքը կարդայ Հոգւոյն Սրբոյ օգնութիւնը խնդրելով՝ առանց դիմելու մեկնաբանելի առեանի մը, կրնայ զանազան եկեղեցիներ կազմուիլ՝ ըստ ժամանակին, ըստ բնաւորութեան ազգաց, և ըստ որպիսութեան հովուաց: Ու կրնայ ունենալ մէկ Լուտերական եկեղեցի մը Գերմանիոյ մէջ, ու մէկ Ընդղիական եկեղեցի մը Անգլիոյ մէջ ու մէկ Երիցական եկեղեցի մը Սկովտիայի ու Գաղղիայի մէջ: Ես ալ աղէկ գիտցիր, որ աս տարբերութիւնները ամէն տեղ պիտի գըտնուին. վասն զի իրաց բնութեանը մէջ կայ. ու նոյն ինքն պապական եկեղեցին՝ Իտալիոյ մէջ, Սպանիոյ մէջ, ու Գաղղիոյ մէջ ճշդութեամբ մի և նոյն հանգամանքը ու կերպարանքը չցուցընէր: Բայց ի՞նչ բան արգելք կ'ըլլայ՝ որ Գաղղիայի այս ինչ եկեղեցիին մէջ, զոր օրինակ վերանորոգեալ եկեղեցիին մէջը՝ կատարելապէս արտաքին միութիւն չգտնուիր: Ըրդեօք աս եկեղեցիին կարգադրութիւնը մէջ մէկ զարմանալի միութիւն մը չկայ, ինչպէս որ վերը քեզի նկարագրեցի: Ու ի՞նչու համար ան կարգադրութիւնը նորէն անոր մէջը պիտի չհաստատուի:

Խայց նեղքին միութիւնը՝ այսինքն հոգւոց միաբանութիւնը՝ մեր ընթացքէն կամ գործքէն բնաւ չհատնելով, մեր ընթացքին հարկաւոր պատուղը պիտի ըլլայ. վասն զի Հոգին Սուրբը մէկ է: Հոգին Սուրբը՝ բոլոր իրմէ խնդրողներուն՝ իր լուսոյն օգնութիւնը խոստացած է. ու աս լոյսը մէկ է: Հոգին Սուրբը՝ կենաց ճամբան անոնց կը ցուցընէ. ու աս ճամբան մէկ է: Անոնց սէր կը ներգործէ. ու սէրը մէկ է: Անոնց կը յայտնէ «միայն մէկ Աստուած մը», ամենուն Հայրը. «միայն մէկ Տէր մը», ամենուն փրկիչը. ու զինքը անոնց կը յայտնէ իրեւ «մի միայն Հոգի մը»: Ա՛ս դպրոցին ելած երկու անձինք՝ որ իրօք օգուտ մը քաղեր են անկէ, անկասելի է որ չունենան մի և նոյն հիմը, մի և նոյն վարդապետութիւնը, մի և նոյն յոյսը, մի և նոյն հաւատքը, մի և նոյն մկրտութիւնը, մի և նոյն կարծիքը, ու մի և նոյն լեզուն: Ա՛ս էր միայն Եկեղեցւոյ Հայրերէն մէկուն ալ փնտռած բանը. in necessariis unitas. միութիւն՝ի հարկաւորս. այսինքն՝ միութիւն էական ու հարկաւոր բաներու մէջ:

Ո՛վ տիկին՝ աս միութիւնը միշտ պիտի տեւէ՝ թէև դժբաղդաբար քանի մը տարբերութիւններ ալ ըլլան, որոնք երկրորդական նիւթերուն կը վերաբերին: Հողքական եկեղեցիներուն փորձառութիւնը՝ զանիկայ մեզի կ՚ապացուցանէ: Հաւատքին զանազան դաւանութիւնները՝ որ անոնք վերջապէս դարուն մէջը հրատարակեցին, հաւատոյ հիմանը վրայօք բոլորը իրարու համաձայն են: Ա՛ս աս մօտերս ան դաւանութիւններուն համառօտու-

թիւնները կարդացի. Ճշմարտապէս անոնց մէջը ա-նանկ մէկ ներգաշնակութիւն մը կայ, որ տարբե-րութիւնները բոլորովին անյայտ կ'ըլլան: Ես կը կարծէի, որ միշտ մի և նոյն հանգամանակը կը կար-դամ. Թէպէտ և Ղողոքականներուն տարբերու-թեանցը վրայ խիստ շատ խօսքեր լսեր էի, բայց ես անոնց վարմանալէ սեպուած միութեանը վրայ ա-ւելօք զարմացայ: Թէ որ ես տեսնալու ըլլամ ա-նանկ մէկ Թայիթացի մը, որ Անգլիական կամ Լուտերական քարոզչի մը վարդապետութեամբը քրիստոնէական հաւատքի զարձած է, աղէկ դիտեմ որ անիկայ ինձի համաձայն պիտի ըլլայ: Թէպէտ և մենք՝ երկու հաղար մղոնի չափ իրարմէ հեռու էինք, սակայն պիտի տեսնանք, որ երկուքս ալ մի և նոյն փորձառութիւնները ըրեր ենք, մի և նոյն լոյսը ստացեր ենք, մի և նոյն Աստուածը, մի և նոյն փրկիչը, ու մի և նոյն Հոգին օգնութիւն կանչելու սորվեր ենք. ու երբոր մենք մէկ տեղ Յիսուս Քրիստոսի սէրը վայելենք, ու մէկ տեղ անոր առ-ջևը ծունկ չոքելով իրեն շնորհակալութիւն ընենք, մեզի "մի և նոյն սիրտը ու մի և նոյն Հոգին" տա-լուն համար, արդեօք դուն կրնաս ըսել թէ՝ ես իմ եղբօրմէս պիտի պաղիմ, երբոր իմանամ թէ ա-նիկայ ինծմէ տարբեր մէկ անուն մը կը կրէ, ու ին-ծի հետ Տէրոջը չհետևիր. սակայն ինծի պէս ու ինծմէ աղէկ Տէրոջ կը հետևի:

Ես ալ աղէկ գիտցիր որ ասոր երկրորդական նիւ-թերուն վրայօք եղած զանազանութիւնը՝ սրտից մի-ութիւնը չպղտորելէն՝ ի զատ, կրնայ նաև մէկ կեր-

պով մը զանիկայ աւելօք հաստատել : Ընդհակայ մեզի համբերութիւն կը սորվեցնէ , մեր հպարտութիւնը կ'ինջեցնէ , ու մեզ կը յորդորէ Սուրբ Գիրքը բարի նախանձաւորութեամբ մը քննելու , ու մեզ կը բռնադատէ աւելօք փակչիլ ան հիմանը՝ որ ամենուն առ հասարակ է . այսինքն "Յիսուս Քրիստոսը , ու ան՝ խաչը եւ ած" : Ըս պատճառաւ մենք սպասելով , որ Նկեղեցւոյ գլուխը՝ բոլոր իր ժողովուրդը "մէկ հօտ ու մէկ Հովիւ" ընէ , կրնանք հաստատել թէ Հոգին Սուրբին ճշմարտապէս կառավարուած մարդիկները՝ սրտով պիտի միանան . ու որչափ որ աւելի աստուածպաշտութիւն ու եղբայրսիրութիւն ունենան , այնչափ աւելի պիտի միանան : Ըս ալ կը զրուցեմ , թէ ան միութիւնը լաւագոյն միջոց մըն է՝ մէկալին հասնելու . և թէ՝ երբոր միայն մէկ հոգի մը ունենալու սկսինք , անատենը միայն մէկ մարմին մը պիտի ըլլանք :

Վերջապէս ով տիկին՝ դուն կը կարծես , կամ մանաւանդ քեզի աս առարկութիւնները սորվեցնող քահանան կը կարծէ , թէ երբոր իւրաքանչիւր մարդ Հոգւոյն Սրբոյ առաջնորդութեամբը Սուրբ Գիրքը կարենայ կարդալ , հովուաց պաշտօնը անօգուտ կ'ըլլայ :

Ես կ'ընդունիմ թէ հովիւները անսխալ չեն . ու նաև այնչափ հարկաւոր չեն , որ մարդիկ առանց անոնց օգնութեանը չկարենան փրկութեան հասնիլ . սակայն չեմ կրնար ըսել թէ՝ անոնք օգտակար , կամ խիստ օգտակար չեն . վասն զի անսխալականութիւնը ու օգտակարութիւնը երկու տարբեր բա-

ներ են։ Ո՛վ տիկին՝ դուն քեզ մէկ անսխալ մայր մը չես սեպեր. և ո՛չ իսկ այնչափ հարկաւոր քու զաւակներուդ՝ որ անոնց կրթութեան ամէն միջոցը պակսի, երբոր անոնք դժբաղդաբար քեզ կորնչցնեն. բայց դուն կրնաս արդեօք ասկէ հետևցնել թէ քու կիսին չանքդ ու խնամքդ անոնց անօգուտ է։ Պիտութեանց մէջ բնաւ մէկ անսխալ վարժապետ մը չկայ. սակայն ասոր համար կրնաս ըսել, թէ ուսուցիչները ու վարժապետները անօգուտ են։ Կրնաս ըսել թէ՝ դատաւորները, առեւնականները ու թագաւորները անօգուտ են, որովհետև անոնք իրենց վճիռներուն մէջը անսխալ չեն։

Մարդկ. Հովուական պաշտօնին վրայօք մէկ ծուռ դաղափար մը ունին։ Կը կարծեն թէ՝ կրօնի պաշտօնեաները, մէկ որոշ ու լուսեղէն թագով պակուած դաս մըն են. ու Աստուծոյ և մարդկանց մէջ բարեխօս կամ միջնորդ են։ Բայց Սուրբ Գիրքը անոնց համար ասանկ բան մը չզուրցեր։ Աստուած ամէն տեղ մէկ կարգաւորութիւն մը հաստատեց. ու ոմանց հեղինակութիւն տուաւ ուրիշներուն վրայ. աս կարգը՝ դերդաստանաց մէջ, Տէրութեանց մէջ, ու եկեղեցւոյ մէջ ալ հաստատուած է։ Հովուական պատճէնն ալ ասկէ յառաջ եկած է։ Հովիւները պարզապէս եկեղեցիներուն կառավարիչներն են։

Ի՛ն Կտակարանին ժամանակը՝ մէկ ցեղ մը տապարին ծառայութեանը համար որոշուած էր. ու ան ցեղէն մէկ ազգատոհմ մը՝ զոհերու զենմանը համար ընտրուած էր. բայց որովհետև այսօրուան օրս

անանկ մէկ տաճար մը չկայ՝ որ Յաւիտենական Աստուածը կամենայ հոն միայն պաշտօն ու երկրպագութիւն ընդունիլ, անոր համար ալ քահանայութիւն չկայ: Տաճարին վարագոյրը պատռեցաւ. ու Սրբութիւն Սրբոցը ամէն ժողովրդոց համար բաց է: Ուստի Երեմիա մարգարէն՝ Հետաքրքրին ժամանակները առաջուց տեսնալով, այսպէս կը զուրցէ: "Ընկէր եղբայր մէկ մարդ մը իր ընկերին, ու մէկ մարդ մը իր եղբօրը պիտի չսորվեցընէ՝ ըսելով թէ՝ Գիտցիր Տէրը ճանչցիր. հապա անոնց պզտիկէն մինչև մեծը՝ ամէնը զիս պիտի ճանչնան կ'ըսէ Տէրը. վասն զի անոնց անօրէնութիւնը պիտի նորեմ, ու անոնց մեղքը մէյմըն ալ պիտի չյիշեմ": (Երեմ. լա. 34:) Պետրոս առաքեալն ալ՝ քրիստոնէից եկեղեցին՝ քահանայից ցեղ մը կ'անուանէ. "Դուք ընտիր ցեղ մըն էք, թագաւորական քահանայութիւն, սուրբ ազգ, սեպհական ժողովուրդ մը, որ քարողէք անոր առաքինութիւնները, որ ձեզ խաւարէն իր սքանչելի լոյսին կանչեց": (ա Պետ. բ. 9:) Ըն բանը՝ որ կրկնեմ մէկ որոշ ու ընտրուած դասու մը կը վերաբերէր, այս օրուան օրս բոլոր Աստուծոյ ժողովրդոցը կը վերաբերի: Քրիստոնէութիւնը, սուրբ խորհուրդները, կապող ու արձակող խօսքը, վարդապետութեանց ընտրութիւնը և՝ քննութիւնը, բոլոր ասոնք շնորհքները՝ Հետաքրքրին ժամանակը, չէ թէ ոմանց՝ հապա ամենուն տրուեցաւ: Ու թէ որ ոմանք ասոնք բաները բաշխելու առաքելութիւն ունին, անոնք ամենուն կողմանէ ընտրուած երեսփոխաններ են: Հոգևական պաշ-

ոճը՝ մեկ կառավարութիւն մըն է. և չէ թէ քա-
հանայութիւն: Նոյն իսկ Պօղոս առաքեալը՝ որ
մեզի հովիւները կը ցուցընէ "Հոգին Սուրբին տե-
սուչ դրուած", (Գործ. ի. 28,) զանոնք կը
սահմանէ պարզապէս "առաջնորդ": (Եբր. ժգ.
17:)

Կ'ելլէ կ'ըսեն թէ՝ ասոնք տեսակ հովիւները անշահ
ու անպիտան են: Հայց ընդհակառակն, ես կ'ըսեմ
թէ՝ մանաւանդ այսպիսի հովիւները՝ թէ որ իրենց
պաշտօնը խոնարհութեամբ կատարեն, շատ մեծ աղէ-
կութիւններ կրնան ընել: Ու չվախցուիր, որ անոնք
Տէրոջն ու Հաւատացեալ Հոգիին մէջ տեղը մըտ-
նան, ու Հաւատացեալ Հոգին ալ փորձուի՝ Ա-
ստուծոյ տալու պատասխանը, ուրիշին վրայ բեռնա-
ւորելու: Ա՛շմարիտ հովիւը՝ Յիսուս Քրիստոսի
մեծութիւնը յափշտակելու տեղը՝ կը ցանկայ զին-
քը բոլորովին ոչնչացընել, որ միայն իր Տէրը ու վար-
դապետը երևնայ: Ընոր ոգին Յովհաննէս Մկըր-
տիչին ոգին է, որ իրեն աշակերտներուն կ'ըսէր՝ Տէ-
րը անոնց ցուցընելով. "Ընիկայ պէտք է որ մեծնայ
բայց ես պզտիկնամ": (Յովհ. գ. 30:) Ա՛ս խոնար-
հական ու ազդու խօսքը՝ Աւետարանին բոլոր պաշ-
տօնեաներուն օրինակ ըլլալու է: Ասանկ մեկ հո-
վիւ մը՝ իրեն բաւական չսեպեր Սուրբ Գիրքը պարզ-
ապէս կարդալ. հապա նաև Աստուծոյ խօսքը կը
մեկնի ու կը քարոզէ: Արդարև ձայնը, անձնական
փորձառութիւնը, համոզողական խօսքը, ժողովուր-
դոց սրտին վրայ խիստ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ:
Ըն բանը՝ որ գիրքը մինակ չկրնար ընել, ու թէ-

բէս ան բանը՝ որ հրեշտակի մը բերանը չկրցաւ ըն-
նել , մէկ մեղաւոր մարդ մը կրնայ ընել . վասն զի
իրեն ունկնդիրներուն պէս տկար ըլլալով , անոնց մեծ
օգնութիւն կ'ընէ՝ կրնալով ըսել թէ "Աս ողորմու-
թիւն գտայ". (Հաւատացի , անոր համար խօսեցայ": (
ա Տիմոթ . ա . 16 : բ Կորն . դ . 13 :) Մէկ որջափ
գեղեցիկ տեսարան մը կ'ըլլայ , երբոր շնորհքով
փրկուած մեղաւոր մը՝ ուրիշ մեղաւորներուն նոյն
շնորհքը կ'աւետարանէ : Ու երբոր մէկ Յիսուս
Քրիստոսի ծառայ մը՝ եկեղեցւոյ գործքերը կը կա-
տնտաւորէ , սուրբ խորհուրդները կը մատակարարէ ,
ու երիտասարդները և տղաքները կը կրթէ , հի-
ւանդներուն այցելութիւն կ'ընէ , տառապեալները
կը մխիթարէ Աստուծոյ խօսքին զօրութեամբը՝ որ
փրկութիւնը թէ իրեն , և թէ իրեն հօտին յայտնի
կ'ընէ , ո՛վ կրնայ անոր պաշտօնը պախարակել՝ իբ-
րև անշահ ու անպիտան :

Ո՛չ որ քու քահանաներուդ ուզածին պէս՝ անի-
կայ պատարագօղ քահանայ մը , ու Աստուծոյ և
մեղաւորի մէջ մտնող միջնորդ մը սեպուի , ան տեա-
նը օգտակարութիւնը անկէ կը վերնայ . ու բնաւ օ-
գուտ մը չկրնար ընել : Վասն զի ան տանը անիկայ
գինքը կը ցուցընէ , ու կը բարձրացընէ , և Յիսուս
Քրիստոսը ու Հոգին Սուրբը կը նուաստացընէ , որ
քուն իր պարտաւորութիւնը ու առաքելութիւնը՝
միայն անոնց թագաւորութիւն ընել տալ է : Ըն ա-
տենը՝ անիկայ ան մարդիկները իրենց տգիտութեանը
համար պիտի նուաճէ : Բայց հիմա՝ անիկայ Աստուծոյ
խօսքովը առաջնորդութիւն կ'ընէ ան մարդիկներուն ,

որոնց Յիսուս Քրիստոս աղատութիւն տուաւ : Ու անիկայ կը հաձի Յիսուս Քրիստոսին ասս խօսքերը անոնց յիշեցընելու . ''Ձեր ուսուցիչը մէկ մըն է , այսինքն Քրիստոս , և դուք ամէնքդ եղբայր էք'' . (Մատթ . իգ . 8 .) ու ասս խօսքին՝ Աշրուսաղէմացի Սուրբ Կիւրեղին հետ սա հետևութիւնը կը հանէ . ''Պէտք չէ որ դուք ինձի ու իմ խօսքիս հաւատաք , թէ որ իմ վարդապետութիւններս Սուրբ Գիրքով ապացուցուած չտեսնաք'' : Ըս խօսուածքին մէջը մրպիսի մեծ հաւատարմութիւն , ու մրպիսի մեծ վսեմութիւն կ'երևայ : Ըս կերպով քարոզուած Աշմարտութիւնը՝ մրպիսի մեծ յարգ կ'ստանայ լսողներուն քովը : Մոդ մեղի ասանկ հովիւներ տան , ու մենք անոնց կը նազանդինք՝ ինչպէս որ Ըստուած կը հրամայէ : ''Ձեր առաջնորդներուն մտիկ ըրէք , ու անոնց նազա՛նդ կեցէք . ինչու ու անոնք ձեր հոգիներուն համար կը հսկեն , որպէս թէ հաշիւ տան պիտի . որ խնդութիւնով ընեն ան գործը , և չէ թէ հառաչելով , որ ան ձեզի օգտակար չէ'' : (Եբր . ժգ . 17 :) Բայց ան մարդը՝ որ Տէրոջը ու իմ մէջ տեղս կը մտնայ , ու ես առանց անոր չեմ կրնար Ըստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն ընել . ու ան մարդը՝ որ Հոգին Սուրբը իմ տեղս ու ինձի համար կ'ընդունի , ես այնպիսի մարդը բնաւ չեմ ուզեր : Ջանի մը Հրէաներ կրցան Պօղոսի ըսել . ''Դուն խօսէ մեղի հետ , ու մտիկ կ'ընենք . բայց Ըստուած թող չխօսի մեղի հետ'' . (Ելից . ի . 19 .) բայց քրիստոնեական հաւատքին լեզուն՝ այսպէս չէ . հապա մենք ըսելու ենք . ''Ո՛վ

Տէր Յեսուէ , քանզի քու ծառադ մոխիկ կ'ընէ . քու ոչխարներդ քու ձայնդ կը ճանչնան" (ա Թագ . ե . 9 : Յովհ . ժ . 4 :)

Ո՛վ տիկին . ահա քու կին առաջարկած չորս դիժ-ուարութիւններուդ պատասխանները տուի : Թէ որ հաւատացեալները Հոգին Սուրբը ընդունին , կարօտութիւն չեն ունենար՝ ո՛չ ան յայսմին , որն որ Վ՚եր . փաւլիանոս Ըբրայեցւոց տեսանելի ատեանը կըրնայ տալ . ո՛չ ան հեղինակութեանը , որն որ անիկայ կրնայ դործածել . ո՛չ ան միութեանը , որն որ անիկայ կրնայ ստեղծել . և ո՛չ ան հովուական պաշտօնեային , որուն անիկայ մեծութիւն կու տայ : Հոգին Սուրբ միայն ասոնց ամենուն տեղը կը լեցընէ . ու երբոր դուն զանիկայ ընդունիս , քու կին բոլոր դժուարութիւններդ կը ոչնչանան :

*Երեսօք դիտես , թէ աս դժուարութիւնները ուսկէ կը ծնանին . միայն Հոգին Սուրբին խոստմանցը չհաւատալէն : Ա՛յո՛ տիկին՝ չեն հաւատար : * Կը հաւատան թէ ան խոստումնըը միայն քահանաներուն տրուած է , բայց չէ թէ բոլոր քրիստոնեաներուն :*

Պարոն Ներսիսեը թէ՛ հոս և թէ հետևեալ խօսքերուն մէջը Հռոմէական եկեղեցւոյն ներկայ դործնական վարդապետութեանը վրայ կը խօսի : Կարելի է որ աստուածաբանական կամ մանաւանդ չատագովական ճառերու մէջ՝ մէկ ուրիշ վարդապետութիւն մը դտնուի . բայց անիկայ ժողովուրդը ո՛չ կը լուսաւորէ , և ո՛չ ալ կը փրկէ : Ես բանը շատ հեղ հասկըցուցինք , որ Հռոմէական եկեղեցին երկու տեսակ վարդապետութիւն ունի . մէկը՝ հակաճառութեան համար , մէկն ալ՝ գործածութեան համար . բայց աս երկրորդին մէջը կը յայտնուի իրեն ճշմարիտ ոդին :

Ու քահանայից տրուած Հոգիին վրայօք ալ ծուռ ըմբռնումներ ու սուտ տեղեկութիւններ ունին։ Երբոր ես մէկ քահանայի մը հետ ան նիւթիս վրայ վէճաբանութիւն կ՚ընեմ՝ անկէ առ խօսքը լսելդ։ ՚՚Ես Հոգին Սուրբը աղէկ ընդուներ եմ. որովհետեւ կարգ ունիմ՚՚։ Ո՛վ տիկին, ան Հոգին Սուրբը՝ որուն քանի մը կանոններ, քանի մը կրթութիւններ, ու մէկ նորաձեւ կերպարանք մը կը տրուի՝ քեզի առ նամակիս մէջը ուներկայեցած նամակիս մէջը ցուցուած Հոգին Սուրբը չէ։ Ուստի Աստուծոյ խոստացած Հոգին Սուրբը՝ հաւատացեալոց չտրուիր. ու քահանաներուն ալ անանկ մէկ Հոգին Սուրբ մը կը տրուի՝ որ Աստուած զանիկայ բնաւ չէ խոստացած, ու չէ ցուցուցած։ Ո՛ւրկից առաքութիւններուդ պատճառը միայն առ է։ Արդիկ կ՚ուզեն մէկ տեսանելի հեղինակութիւն մը ստեղծել. վասն զի չեն ճանչնար ան անտեսանելի հեղինակութիւնը, որ Հոգւոյն Սրբոյ մէջը կը բնակի։ Կ՚ուզեն մէկ տեսանելի վկայութիւն մը ընտրել. վասն զի չեն ճանչնար ան անտեսանելի վկայութիւնը՝ որն որ Հոգին Սուրբ կու տայ։ Կ՚ուզեն մէկ տեսանելի միութիւն մը ստեղծել. վասն զի չեն ճանչնար ան անտեսանելի միութիւնը՝ որն որ Հոգին Սուրբ կը կազմէ։ Կ՚ուզեն մէկ տեսանելի քահանայութիւն մը ստեղծել. վասն զի չեն ճանչնար ան անտեսանելի քահանայութիւնը՝ որն որ Յիսուս Քրիստոս Հոգւով Սրբով ի գործ կը դնէ։ Մ՚էկ խօսքով հասկրցընեմ. կ՚ուզեն մէկ բոլորովին տեսանելի կառավարութիւն մը հաստատել. վասն զի Հոգին

Սուրբը չեն Ճանչնար • ու չեն գիտեր որ անոր անտեսանելի՝ ներքին և հոգևոր ներգործութիւնը՝ նոր ուխտին նշանը ու ընորհքն է :

Նոր Կտակարանին մէջը գրուած է • "Մենք երևցած բաներուն չենք նայիր , հապա չերևցածներուն" : (Ը Կորնթ • դ • 18 :) Ու քահանաներդ աս պատուիրանքը աւրեցին ու փոխեցին : Թէ որ անոնց մտիկ ընելու ըլլանք , "տեսանելի բաները" չեն կրնար մեզ զոհ ընել • մեզի ամէնէն տեղ "տեսանելի բաներ" պէտք են : Մէկ տեսանելի առեանն մը՝ որ Սուրբ Կիրքը մեկնէ , ան անտեսանելի Հոգիին տեղը՝ որ հաւատացեալոց սրտին զանիկայ կը բացատրէ : Մէկ տեսանելի գլուխ մը՝ "որ մեր առջևէն երթայ" , * ան անտեսանելի Թագաւորին տեղը՝ որ իր եկեղեցին կը կառավարէ • ու երկինքը Ըստուծոյ աջ կողմը նստած է : Մէկ տեսանելի ու արտաքին պաշտօն մը , ան անտեսանելի երկրպագութեան տեղը՝ որն որ "Հոգւով և Ճշմարտութեամբ" կը կատարուի : Մէկ տեսանելի արձակումմ մը , որ մարմնոյ ականջներուն լսելի ըլլայ • մէկ տեսանելի զոհ մը՝ որն որ կարենանք աչքով տեսնալ , ձեռքով շօշափել , ու մեր բերնին տանիլ • մէկ տեսանելի նշան մը , որ Յիսուս Քրիստոսին զոհը՝ մեր կուրծքին վրայ փակցնէ • մէկ տեսանելի

---

*Թէ որ ընթերցողը աս խօսքը աղէկ մը քննելու ըլլայ , աղէկ կը հասկընայ որ՝ Իսրայէլացւոց գործածած գաղափարին , ու Հռոմէական եկեղեցւոյն ջատագովներուն ըրած առաջարկութեան մէջ խոտ մեծ նմանողութիւն կայ մը կայ : (ա Մոպ • ժէ • 2—12 :)

խաչ մը՝ զոր կարենանք ձեռքով բռնել, ու շըր-
թունքով համբուրել: Տեսանելի պատկերներ՝ որոնց
առջևը կարենանք ծունկ չոքիլ, ու երկրպագու-
թիւն ընել. ու մէկ տեսանելի վրկութեան նշան
մը՝ մեռնողներուն վրայ:

Ընդհ Հաւատալու վրայ շատ խօսին. ու թէ որ
բոլոր աս հրամայուած բաներուն չհաւատաս, կը
վախնաս որ չըլլայ թէ հաւատքի կողմանէ պակա-
սութիւն ըրած ըլլաս: Սիրկայ անսովոր ու անտեղի
շփոթութիւն մըն է բառից: Ըն հաւատքը՝ որուն վրայ
անունք կը պարծին՝ Աւետարանին մէջը հրամայուած
հաւատքին բոլորովին ներհակ է: Աւետարանին սոր-
վեցուցած հաւատքը՝ տեսանելի բանին դէմ է. վասն
զի գրուած է «Ընդհ հաւատքով կը քալենք, և չէ
թէ երևոյթով». «Երանի անոնց որ տեսած չեն
ու կը հաւատան». «Հաւատքը՝ չերևցած բաներուն
ապացոյցն է»: Բայց քու քահանաներուդ հաւատքը՝
բոլորովին երևցած բաներու վրայ հաստատուած է.
վասն զի անոնք միայն այն բաներուն հաւատք կ'ընծ-
այեն՝ որոնք որ իրենց աչքովը կը տեսնան, ու ի-
րենց ականջովը կը լսեն: Աս տարբերութիւնը այս-
պէս կը բացատրուի: Ընդհ հաւատքը՝ մարդոց
հաւատալ է: Աւետարանին հաւատքը՝ Աստուծոյ
հաւատալ է: Ա՛վ տիկին. թէ որ դուն քահա-
նաներուն խրատուցը հետևիս, ան ատենը դուն
շատ հաւատք պիտի ունենաս՝ բայց քահանանե-
րուն վրայ: Թէ որ դուն Սուրբ Գրոց մէջ գրուած
Աստուծոյ պատուիրանացը հետևիս, ան ատենը
դուն մարդիկներուն վրայ քիչ հաւատք պիտի ու-

նենաս ։ բայց Աստուծոյ վրայ շատ ։ Ըն ա-
տենը դուն պիտի Հաւատաս Աստուծոյ խօսքին ։
ու ան "չերևցած բաներուն՝ որոնք յայտնեա-
կան են" ։ ու ան բանին՝ որ Հաւատքին ճշմարիտ
նպատակն է ։ Ինաւ զարմանալու բան չէ ։ որ քու
քահանաներուդ կանոնները ժողովուրդը զուարճա-
ցընելով իրենց կը քաշեն ։ ու մեր կանոնները ղանոնք
կը խրատցընեն ։ վասն զի մարդս տեսնալու՝ խիստ
շատ փափաք ունի ։ բայց Հաւատալու՝ խիստ քիչ ։
Այլ անոնց վարդապետութեանը մէջի ախորժելի
բանը՝ իրենց դէմ կու գայ ։ ու մեր վարդապետու-
թիւնը՝ մեր կողմանէ է ։ Ընոնց սորվեցուցած Հա-
ւատքը՝ անհաւատութեան սկզբունքէն կը ծնանի ։
ու մեր անհաւատութիւն ըսուածը՝ ճշմարիտ Հա-
ւատքին սկզբունքէն յառաջ կու գայ ։ Ու ինչ որ ալ
ըսուի ։ սա ճշմարիտ է թէ՝ անոնք կ'ուզեն որ քեզ
մարդոց լուծին տակը ձգեն ։ Թէպէտ և ասլուծը
Աստուծոյ անունովը Հաստատուած է ։ բայց անի-
կայ մարդը քու աչքիդ առջևը դնելով ։ զԱստուած
քեզի մոռցնել կու տայ ։ վասն զի մենք զԱստուած
դիւրաւ կը մոռնանք ։

Ո՛վ տիկին ։ քու քահանաներդ՝ քեզի ցուցուցած
Ճամբուս դժուարութիւններուն վրայօք խիստ շատ
բաներ կը գտնան ու կը խօսին ։ բայց երբոր ան
դժուարութիւնները անոնց ըսածին չափ մեծ ըլլան՝
որ ևս քեզի ցուցուցի թէ անանկ չեն ։ ան ատենը
պէտք է քննել թէ՝ արդեօք ովքեր ։ վասնիանոսին
քեզի ցուցուցած Ճամբուն մէջ անսահման առաւե-
լութեամբ մեծ դժուարութիւններ էզտնուիր ։ Ա-

պատասխանը՝ որ ես հոս իրեն առարկութիւններուն դէմ կու տամ, ան պատասխանն է՝ որն որ ինքը Պարոն Տը Լասսալին առարկութիւններուն դէմ տուաւ: Ընկերս կ'ըսէր, թէ քուկին քրիստոնէութեան մէջ պահարակած դժուարութիւններդ՝ անհաւատութեան դժուարութիւններուն քովը ոչինչ կը նշանակեն: Ես ալ կը զգուշամ, թէ ան դժուարութիւնները՝ զորոնք դուն կը կարծես Հոգւոյն Սրբոյ վարդապետութեանը մէջ տեսնալ, քուկին տեսանելի առեանիդ շփոթիչ դժուարութիւններուն քովը ոչինչ կը նշանակեն: Վ. Ր. Ըբբային նախապաշարուած միտքը՝ զանոնք չկրնար հասկնալ. բայց դուն ո՛վ տիկին ասոնց վրայ քիչ մը մտմըտա հիմա:

Թէ որ երկրի վրայ իրաւցընէ մէկ անսխալ ու Աստուածմէ հաստատուած ատեան մը կայ Սուրբ Գիրքը մեկնելու համար, ու թէ որ հարկաւոր է անոր ընդունդիլ՝ փրկուելու համար*, ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, որ աս անսխալականութեան աթոռը՝ որն որ գիտնալու առաջին ու գլխաւոր նիւթն է, ինչուան հիմա ճշդութեամբ և ստուգութեամբ որոշուած չըլլայ. ու մարդիկ անդադար իրարու հետ վիճաբանութիւն ընեն հասկնալու համար, թէ արդեօք անսխալը ո՞րն է. Հռովմայի Պապիսկոպոսնե՞րը, ժո-

*Տրիտեն դեան ժողովը այսպէս կը պատուիրէ. "Կը պարտաւորիմ ընդունելու ու խոստովանելու աս ճշմարիտ քաթօլիք հաւատքը, առանց որով մարդ մը չկրնար փրկուիլ": *Prof. Fid. Trident, in Syllog. Confes, p. 5.*

ղովքնիը , կամ թէ անիմանալի կերպով մը ամենուն միաւորութիւնը : Ինչպէ՞ս կրնայ ըլլալ , որ աս անսխալականութիւնը՝ որմէ բոլոր աշխարքիս փրկութիւնը կը կախուի , ինչուան հիմա շօշափելի , հաստատ , բնական , ու ամենուն մտացը ընդունելի ապացոյցներով ապացուցուած չըլլայ : Ու մանաւանդ ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ , որ Սուրբ Գիրքը՝ որն որ բոլոր հիմնական բաներուն վրայ յայտնապէս կը խօսի , անսխալ եկեղեցիի վրայ խօսք մը չխօսի . ու անոր անսխալականութեանը պաշտպանները՝ մարդոց դատողութեան և աւանդութեան սխալական վկայութեանը ձգուած են : Ի՞նչպէսկրնայ ըլլալ , որ Աստուծոյ խօսքը ճանչցուած դիրքէն վախցուի , ու Աստուծոյ խօսքը ժողովուրդէն պահուի . և միայն անհատաստալի զգուշութիւններով անոր ընթերցումնքը հրամայուի . * և որ աւելին է՝ աշխարհիկ լեզուով թարգմանութիւնը արգիլուի . ու խիստ շատ քահանաներ զանիկայ հերքեն և այրեն : Ի՞նչպէս կ՚ըլլայ որ աս անսխալ եկեղեցիին առաջին հինաւներնը՝ փափերը , ժողովքները , իրարու ներհակ և հակասական ըլլան . և երբեմն ալ իրարու հետ

---

*Տե՛ս Տրիտենդեան ժողովքին ան վճիռը , որն որ մենք 167 երեսին ծանօթութեանը մէջ վկայութիւն բերինք : "Սուրբ Գիրքը , կ՚ըսէ Հերմանոս . նզոտոսին առակներէն աւելի ուժ չունի , թէ որ եկեղեցւոյ հեղինակութենէն զուրկ մնայ" :

Ահկ ուրիշ հեղինակ մըն ալ այսպէս կ՚ըսէ . "Սուրբ Գիրքը մանղէն քիթի կը նմանի , որուն ամէն մարդ իր ուզած ձևը կրնայ տալ" : (*V. Baill. Tract. I. quæst. 17; Albert. Pigh. Hierar. Eccles. lib. III. c. 3*)

յայտնապէս պատերազմին, ու ոչ մէկը կարող ըլլայ անոնք հաշտեցնել կամ համաձայնեցնել առանց, խիստ նուրբ և անպաշտպանելի որոշումներ ընելու։ Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, որ աս անսխալ եկեղեցին սորվեցուցած ըլլայ, ու նաև տակաւին սորվեցնէ անանկ վարդապետութիւններ՝ որոնք Սուրբ Գրոց յայտնի ու բացորոշ վարդապետութիւններուն բոլորովին ներհակ են։ Ծ. Որօրինակ. Արիանն ու Սաբբելը պաշտելը, որն որ անիկայ չուզեր կռապաշտութիւն սեպել. սակայն չկրնար ալ զանիկայ պաշտպանել, բայց եթէ արդիւնքով տանաբաներայ օրէնքը՝ որն որ կռապաշտութիւնը կ'արդիւնէ. ասանկով ինքզինքը արդարացնելու համար, ղինքը կը դատապարտէ։ Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, որ աս անսխալ եկեղեցին խիստ շատ գլուխները՝ Յիսուս Քրիստոսին կարծեցեալ փոխանորդները՝ անօրէն, չար, նենգաւոր, ու անառակ մարդիկ ըլլան. և փափերուն պատմութիւնը՝ մարդկային ժամանակագրութեան մէջը՝ խիստ խայտառակ ու ամօթալից պատմութիւն մը ըլլայ. և ընդհակառակն՝ Հին ու Նոր Կտակարանին մէջը գտնուած Աստուածային մշտքին թարգմանները՝ Սրբոց համաստեղութիւն մը կազմեն։ Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, որ աս անսխալ եկեղեցին՝ իրրև եկեղեցի՝ փափերու կամ ժողովքներու անուանով՝ ի գործ դրած ըլլայ կամ պատուիրած ըլլայ խիստ գարշելի քրէական մեղքեր, որոնց յիշատակը մարդկային ժամանակագրութեան մէջ պահուած է. ու անիկայ հաստատած ըլլայ, կամ աշխարհական իշխանութեան ձեռքով հաստատած

ըլլայ անանկ մէկ տանջողական ու հարստահարիչ դրութիւն մը, որ նոյն իսկ կռապաշտից գործածած անողորմ տանջանաց դրութենէն աւելի անողորմ է: Ու անիկայ այնչափ շատ քրիստոնեաներուն պիւնը թափած ըլլայ, որ Հին Հռովմը ան տաս անգութ հալածանքներուն մէջ այնչափ շատ արիւն թափած չէ: Այսն զի մէկ դիպուածքի մը մէջ միայն՝ մէկ միլիոն Կաղղիացի հպատակ սպաննեց*: Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, որ Կռոստանցայի ժողովքը՝ որն որ ընդհանրական ժողովք մըն է, երդմնազանցութիւնը բարբարոսութեան հետ միացընելով ապահովական թուղթի ուժով Կռոստանցեկած Յովհաննէս Հուսը այրած ըլլայ, ան անգոսնելի վճռոյն հետևելով ու ապաւինելով թէ նկեղեցւոյ օգտին գէմ եղող երդումները պարտաւորիչ չեն†: Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, որ աս անսխալ եկեղեցին՝ Աւետարանին հոգևոր հանդամանացը բոլոր ներհակ եղած բաները՝ ի գործ դնէ: Ու անիկայ աւելի չանայ արտաքինը կանոնաւորել, քան թէ ներքինը բարեկարգել և ուղղել: Ու անիկայ՝ մարդկանց հաւատք և աղօթք սորվեցընելու տեղը,

---

*Այսինքն Ալպիժուանները երեքտաս սաներորդ դարուն սկզբնաւորութեան ժամանակը:

†Ես վճիռը Լատերանու երրորդ ժողովքէն առաջ եկաւ. "Այն երդումները՝ որ եկեղեցւոյ օգտին, ու Պապը Հարց կանոնեցուն դէմ են, ճշմարիտ երդումները չեն. հապա երդմնազանցութիւններ են":

Ընդհակ կ'ըլլայ որ նայիս թէ Կռոստանցայի ժողովքը՝ ինչ կերպով ան վճիռը գործածեց: (*Faber*, p. 258)

արտաքին ծեսեր և արարողութիւններ սորվեցնէ : Ու ներքին սրբութեան ուշադիր եղող իրեն անդամ-ներուն չանքը՝ ու եռանդը խափանէ , ու պարապը Հանէ : Ու անիկայ իրեն փառքը՝ աշխարհային փա-ռաց ու մեծութեան վրայ Հաստատէ , բնաւ չյիշե-լով թէ՝ Յիսուս Քրիստոս իրեն փառքը , ու իրեն Եկեղեցւոյն փառքը , անձնուրացութեան ու պար-զութեան վրայ Հաստատեց : Ու անիկայ Ըստուած ու Ըստուծոյ խօսքը փառաւորելու տեղը՝ անդադար Ջանայ ո՛չ միայն մարդը Ըստուծոյ տեղը անցընելու , Հապա ըստ իմիք նաև Ըստուծմէ վեր դասելու * : Ո՞նչպէս կ՚ըլլայ , որ այսօրուան օրս զանիկայ պաշտ-պանողներուն մեծ մասը՝ մէկ թեթեւ ու անսուրբ բարք մը ունենայ , անիրաւութիւններ ու սոսկալի զրպարտութիւններ ընէ , ու նաև այնպիսի միջոց-ներ գործածէ , որ նզբայրսիրութեան ու Ճշմար-տութեան բոլորովին ներհակ են . ու Ա՛ր . Փա-պիանոսին Համեստ , չափաւոր ու մարդասիրու-թեան Յատկութիւնները՝ անոնց մէջ խիստ ցան-ցառ ու սակաւագիւտ ըլլան : Ա՛ր չքնչպէս ի՞նչ-

---

*Մէկ Հաւաքածոյ երգոց գիրքի մը մէջ՝ որն որ մենք Լիոնի Ժո-զովրդոց ձեռքը տեսանք , ասանօրէն խօսքերը կը գտնուին :

"Ըստուած մահկանացուները վեհմախառ պաշտօնի մը կը նուիրէ . Ընոնց վրայ մէկ սուրբ կնիք մը տպաւորելով՝ զանոնք իրեն պետանիներուն վրայ կը կարգէ :

Ընոնցմով մեղաւորը արդար կ՚ըլլայ , երկինքը անոնց օրէնքին կը Հպատակի .

Ու մէկ մեծաշուք զոհի մը մէջ , նոյն ինքն Ըստուած՝ անոնց ձայնին կը Հնազանդի" :

պէս կ'ըլլայ, որ աս եկեղեցիին ընթացքը՝ լեզուն՝ պաշտօնը ու բոլոր կարգադրութիւնը, ներկայ ըլլայ բոլոր ան գաղափարներուն՝ որոնք Աւետարանը մեզի կու տայ առաքելոց քրիստոնէութեանը վրայօք. և ընդհակառակն, մեկ աղետալի նմանութիւն մը ունենայ ան մարդարէութիւններով ծանուցուած անհաւատ եկեղեցիին հետ՝ որ ամուսնանալը, ու միս ուտելը պիտի արգիլէ, և սուտ և անզօր բանպաշտութեան կերպարանքը վրան պիտի առնէ, ու հօմն բլուրներու վրայ նստած քաղքի մը ծոցէն՝ դրեթէ բոլոր քրիստոնեաները իրեն հշանութեանը տակը պիտի անցընէ:

Ո՛վ տիկին՝ դուն ինծի կը հարցընես, թէ արդեօք ես Ռոմէական՞ եմ: Ես քեզի աս բանիս վրայօք շատ բան չեմ կրնար ըսել: Դուն աղէկ դիտես, որ ես Վաթօլիկ ծնած եմ. իմ կրթութիւնս, իմ սովորութիւններս, իմ բաղձանքներս, իմ օգտուներս, իմ նախապաշարմունքներս՝ բոլորովին Վաթօլիկ եկեղեցւոյն կողմանէ էին: Բայց քեզի զանազան նամակներով բացատրած առաջարկութիւնները՝ բոլի վրս անկէ զատեցին: Ի վերայ այսր ամենայնի, աս Վաթօլիք եկեղեցիին մէջը՝ այնչափ աղէկ բաներ կան. անիկայ Յիսուս Քրիստոսին աստուածային բնութիւնը հաստատապէս պահեր է՝ որ ուրիշ շատ աղանդներ զանիկայ կը հերքեն. անիկայ այնչափ բարեպաշտական ու եղբայրսիրական հիմնադրութիւններ ըրեր է. անիկայ իր անդամներուն մէջը, այնչափ երևելի մարդիկներ ունի՝ թէ դիտութեան կողմանէ, և թէ բարեպաշտութեան կողջ

մանէ՝ որ ես երկար ժամանակ մեռատանջութեան ու անատուգութեան մէջ մնացի : Ու նաև կը վախնայի որ չըլլայ թէ անկէ զատուելովս՝ իմ բարեկամաց քովէ ունեցած պզտիկ համարումս կորսնցնեմ , որն որ կ՚ուզեմ գործածել զանոնք լուսաւորելու համար : Ա՛վ տիկին՝ թէ որ դուն զիս յայտնի Խրօթէսթանդ գիտնայիր , ինձի բնաւ բան մը չէիր հարցըներ : Հայց վերջապէս ես կ՚զգամ որ այսօրուան օրս ճշմարիտ Խրօթէսթանդ եմ : Ա՛ն զի Հողբականութիւնը բոլորովին աս սկզբունքին վրայ հաստատուած է , թէ մէկ քրիստոնեայ մը ինքնիրեն Աստուծ Վէրքը կրնայ կարդալ , ու կարգալու է՝ Հոգին Աստուծն լոյս խնդրելով . ինչպէս որ գրուածքներուս մէջը քեզի հասկըցուցի : Կարելի է որ աս անկեղծ խոստովանութիւնը քեզի ախորժելի չերեւայ : Աս աս բանը ինչուան որ ընդունելի , խիստ շատ նեղութիւններ կրեցի . երբեմն խիստ անկեղծ և երբեմն խիստ ցաւալի պատերազմներ մղեցի : Հայց ինչուան աս ժամս , Հողբականութեան հրապարակական դաւանութիւնը տակաւին չեմ ըրած : Թէ ազգատոհմիս ներազանդութիւն ընելու համար , և թէ շիտակ կամ ծուռ խոհեմութիւն մը գործածելու համար , եկեղեցիի մը մէջ հաղորդիլը՝ ինչուան հիմա մտքիս մէջ չկրցայ որոշել : Աս եռաքի քայլն է , որ ինձի կը մնայ ընելու . կամ թէ աւելի շիտակը ըսելով , աս վերջին կապն է որ պիտի փրցընեմ . ու ինձի կ՚երեւայ , թէ Աստուած աս թըղթակցութիւնը գիտմամբ ինձի ընել տուաւ՝ որպէս զի ան առնելու քայլիս հարկաւորութիւնը ինձի

հասկցնէ , ու ինծի համարձակութիւն ու սիրա տայ զանիկայ ընելու :

Թէ որ Աստուած նմանապէս քեզ կը կանչէ , որ քանի մը անձնական զոհեր ընես ճշմարտութիւնը ընդունելու համար . ու թէ որ քեզ կը պարտաւորէ որ ան բարի Բբրայէն զատուիս , պէտք է որ անոր ձեռագնդիս : Ըղէկ գիտեմ , որ Բբրան քեզի չար-գի է . բայց քու փրկիչդ անկէ աւելի քեզի չար-գի ու երկրպագելի է : Նէ ան որ քեզ Աստու-ծոյ քաշել սկսաւ , անիկայ Բբրան չէ . հապա Հո-գին Սուրբն է : Այո՛ , ան Հոգին՝ ո-րուն առաջնորդութեանը քեզ յանձնելու դուն չես համարձակիր , քունկին սրտիդ մէջը կը խօսէր՝ եր-բոր դուն զանիկայ տակաւին չէիր ճանչնար : Ընի-կայ է՝ որ քեզ Բբրային խրկեց , ու միտքդ բացաւ որ անոր ապացոյցները ընդունիս , որոնք թերևս պի-տի չկարենայիր քեզի ազդեցութիւն մը ընել՝ ինչ-պէս որ դժբաղդաբար չկրցան Պարոն Տը Լաստալէն ազդեցութիւն մը ընել : Նէ անտարակոյս անիկայ է՝ որ քեզի ազդեց իմ տկար լոյսիս կամ գիտու-թեանս դիմելու . վասն զի անիկայ գիտէմամբ տկար միջոցներ կ'ընտրէ , որպէս զի յաջողութիւնը ուրի-շին չկրնայ տրուիլ՝ բայց միայն իրեն : Հայց նոյն Հոգին՝ այսօրուան օրս կ'ուզէ քեզ մէկ ուրիշ ձայ-նի մը առաջնորդել՝ որն որ մարդկանց ձայնէն շատ զօրաւոր է , ու որն որ մինակ կրնայ մարդկանց սիր-տը փոխել . այսինքն Տէր Յիսուս Քրիստոսի ձայ-նին՝ որն որ իրեն ազդու ձայնը տպաւորելու հա-մար , «իրեն յատուկ ոչխարները՝ իրենց անունովը կը

կանչէ"։ Ո՛վ տիկին՝ Թող անիկայ քեզի Հոն խօսի. Թող անիկայ քուկինն մատցէ աչուընները լուսաւորէ, ու քեզ խաւարէն իրեն սքանչելի լոյսին կանչէ։ Ըն առնենք ինքիմնիկ ի՛նչեանան բոլոր սփռած խաբէութիւնները, որ մարդոց աւանդութեան պէս է, և չէ թէ Քրիստոսի վարդապետութեանը պէս"։ (Կողոս. բ. 8։) Ըն առնենք կը կատարի քուկ անձիդ մէջը ան վերատին ծնունդը՝ "առանց որով բնաւ մէկ մարդ մը Աստուծոյ թագաւորութիւնը չպիտի տեսնայ", ու որն որ մեզ "նոր ապրածնները" պիտի ընէ։ (Յովհ. գ. 1—8։) Ըն առնենք վերջապէս՝ Աստուծոյ Հոգւոյն առաջնորդութեամբը պիտի կարենանք զանիկայ կանչել "Աբբայ", որ քսիլ է՝ "Հայր", (Հռոմ. ը. 15,) ու ապրիլ նոր արդարոցը բոլոր արուեստութիւնները վայելել։ Ես քեզի համար ասկէ աւելի դեղեցիկ ու Հաճելի բան մտաղթութիւն մը չեմ կրնար ընել։

ՆԱՄԱԿ ԵՕԹՆԵՒՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

ԼՈՒՍԻԼԼԸ ԵՒ ՊԵՐՈՆ ՄՆՐՈՒԹԻՒՐ

Պարոն՝ ես քու նամակդ առի, ու անոր վրայ տակաւին շատ շփոթած եմ. քու նամակներուդ մէջ քիչ բան կայ որ իմ Հոգւոյս վրայ այնչափ ազդեցութիւն կ'ընէ։ Նոյն ինքն Աբբային բարեպաշտական նամակները, իմ վրաս նոյն տպաւորութիւնը չկրցան ընել։

Պէտք է որ ճշմարիտը քեզի յայտնեմ. վասնզի ալ զգուշութիւն ընելու ժամանակը անցած է: Մի՛ վախնար, որ ես կը վիրաւորիմ՝ քու երկու եկեղեցիներու վայ խօսելէդ: Ես թէպէտև կացութեամբ Քաթօլիկ եմ, բայց Ռօթէլաթանդ ծներ եմ: Բայց քու բաածիդ պէս՝ ամէն բանէն առաջ իմ հոգւոյս փրկութիւնը պէտք է որ ես մտմտամ. եկեղեցւոյ խնդիրը անկէ ետքը ալիտի գայ:

Ես քուկին առաջին նամակներուդ մէջը, Հոգւոյն Սրբոյ զարմանալի վարդապետութիւնը ազէկ մը հասկցայ: Ու անտարակոյս ես տակաւին զան չեմ ճանչնար. բայց ինծի կ'երեւայ թէ՝ ես զան քիչ մը կը նշմարեմ: Մհ որչափ դեղնցիկ է անիկա: Ես միշտ կը վախնամ, որ չըլլայ թէ խաբուիմ. այսպիսի խորունկ ու համոզիչ նիւթի մը մէջ խաբուիլը, խիստ դիւրին է: Ըն ներհակ առարկութիւնները՝ որ ինծի սոսկացուցիր էին, ալ չեն կրնար զես կայնեցնել. անոնք քուկին բացատրութիւններովդ լուծուելէն ի զատ, մեկալ կողմը դանուած դժուարութիւններուն չեն կրնար հաւասարիլ՝ զորոնք ես քնաւ չեի մտմտացեր:

Դուն շատ իրաւունք ունիս ըսելու, թէ ես տակաւին ճշմարիտ հաւատք չունիմ. բայց աս հաւատքը ինչ բանի վայ կը կայանայ: Դուն կ'ըսես թէ՝ ես զանիկայ ան ատենը պիտի սորվիմ, երբոր Սուրբ Դիրքը կարդալու ըլլամ: Ընտարակոյս պէտք է որ ես զանիկայ կարդամ. սակայն Աբբային նամակին մէջը մեկ յօդուած մը կայ, որուն վրայօք դուն բնաւ բան մը չխօսեցար: Աբբան կ'ըսէ, թէ Սուրբ

Գիրքը կարդացողը՝ վտանգի մէջ կը մնայ։ Ես ասկէ բանին վերջ առաջ շատ չմամտացի, բայց ասկէ մեծերս Յիշնէլընին Սուրբ Գրոց վերջ գրած թուղթը կարդացի, և կը խոստովանիմ թէ ինծի մեծ զարմանք տուաւ։ Ինչ որ իրաւցընէ Սուրբ Գրոց մէջ այնպիսի բաներ կան՝ որոնք կրնան միամիտներուն հաւատքը պղտորել, ու անոնց գայթակղութիւն տալ, ալ աղէկ չէ՞ որ ես միայն Սուրբ Գրոց ընտրուած մասերը կարդամ՝ կամ այնպիսի գիրքեր կարդամ, որոնց մէջ քրիստոնէական վարդապետութիւնը բացատրուած ըլլայ, ուր մեր փափուկ բարուցը հակառակ ու անսովոր եղած բաները մէջէն հանուած ըլլայ։

Ես սկսայ քանի մը ասեակ գիրքեր կարդալ, և մանաւորապէս՝ Յովհաննէս Քեմբացւոյն «Նմանողութիւն Յիսուս Քրիստոսի» ըսուած գիրքը։ Ես ընթերցմունքը ինծի շատ օգուտ կ'ընէ. արդեօք ես անոնցմով չեմ կրնար գոհ ըլլալ։ Շատ բարեպաշտ մարդիկ կան, որ Սուրբ Գիրքը բնաւ չեն կարդար, ու Սուրբ Գիրք ծախողները մեր գեղերը չեկած, Սուրբ Գիրքը մեր գեղերուն մէջ բնաւ չէր ճանչցուած։

ՆԱՄԱԿ ՈՒԹԵՒՏԱՍՆԵՐՈՐԴ

ՊԵՐՈՆ ՄԻՔԱՅԷԼԻ ԵՒ ԼՈՒՍԻԱԼԻԸ

Սուրբ Կրոց ընծայումն–դէն վերայով ցաւագաւաճ վանականներուն վրայ։

Մ՚ավ տիկին՝ թէ որ ես Սուրբ Կրոց ընծայումնքին կարծեցեալ վտանգներուն վրայօք քեզի բան մը չխօսեցայ, մոռացութեան պատճառաւ չէր։ Ինծի կ՚երեւայ որ՝ Վ՚եր. Հրայրին աս բանին համար ունեցած անհանգստութիւնը, ինքիրմէ կը հերքուի. ու ես կը խոստովանիմ, թէ ես երբոր անոր նամակին մէջը աս հատուածը կարդացի, խիստ շատ ձանձրութիւն ու նեղութիւն զգացի. ու զանիկայ Վ՚եր. Հրայրին անարժան սեպեցի։ Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, որ Սուրբ Կրոց ընծայումնքը վտանգաւոր է ըսողը՝ Սուրբ Կիրքը Հատուծոյ հօսք սեպէ։ Ընանկ մէկ լուսաւորեալ մարդ մը՝ ի՞նչպէս կրնայ այսպիսի չափազանց նախապաշարմունք ունենալ։ Սակայն ես կը յուսայի, որ իմ առաջին նամակներս քեզ պիտի համոզեն Սուրբ Կիրքը կարդալու։ Ով որ դուն զանիկայ կարդացած ըլլայիր, քու յատուկ փորձառութիւնդ քեզի շատով պիտի հասկըրնէր, թէ Վ՚եր. Հրայրին անտեղի վախերը ինչ կ՚արժեն։ Հայց որովհետեւ դուն տակաւին կը տարակուսիս, ես պիտի իմ նպատակիս դէմ ջանք մը ընեմ քեզի ցուցընելու՝ թէ Սուրբ Կիրքին ընծայումնքը վտանգաւոր չէ։

Ամէն բան կրնայ չարաչար գործածուիլ. ես չեմ ըսեր թէ բնաւ մէկ մարդ մը Սուրբ Գիրքը կարդալու առնելը չկրնար գայթակղիլ: Սուրբ Գիրքը կրցաւ Ա՛ոլթէրը գայթակղեցընել. երբոր անիկայ Սուրբ Գիրքին մէջ զբօսանաց ու զուարճութեան նիւթեր կը փնտռէր՝ իր պիղծ դիրքերուն մէջ դնելու, իր պիղծ ընթերցողացը համար: Ընիկայ կրնայ ուրիշներն ալ գայթակղեցնել, որոնք առանց չափազանց անօրէնութեան՝ նախապաշարուած մտքով ու անկարգ սրտով զանիկայ կը կարդան: Ուեսլեանին քարոզութիւնը՝ "Հրէից գայթակղութիւն էր և հեթանոսաց յիմարութիւն" կ'ըսէ Պօղոս առաքեալ: Ու նոյն առաքեալը ուրիշ տեղ այսպէս կ'ըսէ. "Մենք Աստուծոյ առջևը Քրիստոսին անուշ հոտն ենք՝ փրկուածներուն մէջ և կորսուածներուն մէջ. ոմանց մահուան հոտ դէպ ի մահ, և ոմանց կենդանութեան հոտ դէպ ի կեանք": (Բ Կորն. բ. 15, 16:) Ըրդհօք աստր համար պէտք էր առաքելոց քարոզութենէն հեռու կայնիլ: Ո՛չ: Պէտք էր առաքելոց մտիկ ընել. բայց պէտք էր մտիկ ընել՝ սորվելու ու փրկուելու փափաքով: Սուրբ Գիրքն ալ նոյն միտքով ու նոյն փափաքով կարդալու ենք. ան առնելը գայթակղութիւնը անկարելի կ'ըլլայ, ու շինութեան տեղն կուտայ:

Մենք նախ բարոյականութեան նիւթէն սկսանք: Կ'ըսեն թէ Սուրբ Գրոց մէջ այնպիսի բաներ կան՝ որ կարդացողին մտքին մէջ դէշ խորհուրդներ կրնան ձգել, ու անոր չճանչցած դէշ գաղափարները անոր սորվեցընել: Այս նիւթը շատ

փափուկ նիւթ մըն է. ես անոր վրայ նոյն ինքն Աստուած Խիրքին պէս բացայայտ ու համառօտ ոճով պիտի խօսիմ: Մենք անանկ մէկ աշխարհի մը մէջ ենք որ ըսուած է թէ «չարի մէջ է»: (ա Յովհ. ե. 19:) Մենք չարութիւնը մեր բոլորտիքը կը տեսնանք, ու զանիկայ մեր անձին մէջ կը կրենք. սա պատճառաւ մենք չենք կրնար զանիկայ բացարձակապէս չդիտնալ. ու լուծուելու խնդիրը ասիկայ է: Մենք ի՞նչպէս կրնանք զանիկայ խիստ քիչ վտանգով ճանչնալ: Աստուած Խիրքը՝ ան խնդիրը անանկ մէկ լմնաստուածամբ ու մաքրութեամբ մը լուծեր է, որ իրեն հեղինակին արժանապատիւ է. ու մարդ՝ չարութիւնը խիստ քիչ վտանգով ճանչնալը, միայն Աստուած Խիրքէն կրնայ սորվիլ: Աստուած Խիրքը, չարութիւնը՝ ծանր, համառօտ ու բացայայտ ոճով կը ճանուցանէ. այն ոճ տիկին՝ բացայայտ ոճով. ամէն բանին իր յատուկ անունը տալով. ու ան եղանակը՝ որ կը պախարակուի, շատ աքանչելի եղանակ մըն է: Աստուած Խիրքը զանիկայ իր ամէնազիւ մերկութեանը մէջ կը ցուցընէ. ու չծածկելը ան կիսատ վարագոյրներով՝ որոնք մարդուս անխոհեմ ու անչափաւոր հետաքրքրութիւնը կը դրդեն: Աստուած Խիրքէն կը սորվինք մեղքը տեսնալ ան աչքով, որով որ Աստուած զանիկայ կը տեսնէ. ու անկէ հեռանալ մէկ սուրբ սրտմտութեամբ մը: Ըն որ թերևս ուրիշ տեղ կարգացողին փորձութեան նիւթ պիտի ըլլար՝ Աստուծոյ դրքին մէջ, Աստուծոյ աչքին առջևը, ու Աստուծոյ խիստ հաւատարիմ ծառայից ընկերութեան մէջ

ջը՝ մէկ խոնարհեցընող լոյս մը ու մէկ օգտակար փրկադործ խրատ մը կ՚ըլլայ : Ես ասոր բանիս վրայօք այնչափ աղէկ համոզուեր եմ որ՝ իմ պզտիկ տղաքըս երբոր կարդալ սորվեցան , Մուրբ Գիրքը անոնց ձեռքը տուի . ինչպէս որ Տիմոթէոսին բարեպաշտ մայրը ըրաւ : * Ընոնք ասոնք շահը կ՚ուզենան , որ հարութեան կամ մեղքին առաջին տեղեկութիւնները՝ ամենէն սրբազան գիրքէ մը կը սորվին . ու անանկ մէկ հասակի մը մէջ , որուն մէջ վտանգաւոր տպաւորութիւնները՝ անոնց համար տակաւին չփոթեն . ու երբոր ան տպաւորութիւնները աւելի յստակ կամ ազդու ըլլալու կ՚սկսին , մէկ երկարատեւ ու աստուածաշունչ սովորութիւն մը՝ ան տպաւորութեան վտանգը հերքած կ՚ըլլայ : Ես Մուրբ Գրոց անկեղծ պարզութենէն չեմ վախնար . հապա աշխարհային ծածկախօսութիւններէն աւելի կը վախնամ . ան գաղուելի երկդիմի խօսքերէն՝ որոնցմով մարդկային ընկերութեան լեզուն կը լեցուի , քանի որ աւելի կը կրթուի , կամ մանաւանդ թէ՝ քանի որ աւելի կ՚անկարգանայ : Այ հին և թէ նոր ազգերուն քովը՝ որչափ որ բարուց մաքրութիւնը կորսուեցաւ , այնչափ ալ լեզուի փափկութիւնը ու ազնուութիւնը աճեցաւ : Ու թէ որ ուզենք խիստ փափուկ լեզուներ կամ խօսուածքներ գտնալ , զանոնք խիստ ալրուած ազգերուն քովը փնտռելու ենք :

---

*ը Տիմոթ . գ . 15 . ''Բոլ մանկութենէդ 'ի վեր'' . ասոնք ուրիշ բառը՝ Հունական բնագրոյն մէջ նոր ծնած տղան կը նշանակէ :

Վ. Երջապէս ո՛վ տիկին, անոնք որ չեն թողուր որ Սուրբ Գիրքը՝ չարութիւնը կամ մեղքը մարդոց հասկնայ, անոր տեղը ինչ կը դնեն։ Խոստովանութիւնը։ Դուն անտեղեակ չես կրնար ըլլալ թէ խոստովանութեան երեւան ելած, և թէ անկէ ծագած իրական վտանգին՝ որ Սուրբ Գրոց երեւակայական վտանգին տեղը կ՚ուզեն դնել։ Ես քեզի միայն աս իրեք հարցմունքը կ՚ընեմ։ Ըրդեօք չարութիւնը մէկ խօսակցութենէ՞ մը սորվելը աղէկ է, կամ թէ մէկ գիրքէ մը։ Ըրդեօք չարութիւնը մէկ մեղաւոր ու միշտ փորձութեան ենթակայ եղող մարդու մը խօսքէ՞ն սորվելը աղէկ է, կամ թէ Աստուծոյ փառաւոր խօսքէն՝ որն որ բնաւ ''չար բանէ մը չփորձուի''։ Վ. Երջապէս արդեօք չարութիւնը անմանրամասն հարցաքննութենէ՞ն սորվելը աղէկ է՝ որուն մէջ բնաւ մէկ պարագայ մը զանց ընելու հրաման չկայ, կամ թէ մէկ համառօտ ընթերցումնէ մը՝ որն որ շուտով մեղքին վնասը կը հասկցնէ, ու զանիկայ կ՚արգիլէ։ Ան աղջկերը՝ որ պզտիկութենէ՝ ի վեր Սուրբ Գիրքը կը կարդան անոնք աւելի բարեպաշտ են։ Ու ան քաղաքները՝ ուր որ Սուրբ Գիրքը արգիլուած է, ու խոստովանանքը անխոհեմ կը դործածուի, չենք կրնար ըսել թէ անոնք այնչափ բարեպաշտ են։ Ես մէկ քահանայի մը բերնէն աս խօսքը լսեցի. ''Խոստովանանքը մէկ ապականարար կրթութիւն մըն է թէ հաւատացելոց համար՝ որոնց անիկայ շատ հեղ անծանօթ մեղաց դաղափարները կը սորվեցնէ, և թէ նոյն ինքն քահանային համար՝ որուն բնական ցան-

կութիւնը կը բորբոքի, եկեղեցական պարտաւորութիւն մը ունենալով անվայելչական աւելի հարցմունքներ ընելու»:

Կ'ըսեն թէ՝ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքին մէջը մեկ ուրիշ վտանգ մըն ալ կայ. Այսինքն թէ՝ Սուրբ Գիրքը խիստ շատ զարմանալի ու Աստուծոյ անվայել բաներ կը պարունակէ, որոնք կրնան սակաւահաւատ մարդոց միտքը պղտորել: Ես կը խոստովանիմ, թէ Սուրբ Գրոց մէջ խիստ անիմանալի ու մինչև անգամ մեր գաղափարներուն ներհակ հատուածներ կը գտնուին. բայց աս ալ կը զուբգեմ, թէ լաւագոյն ճամբան կամ կանոնը՝ զանոնք Սուրբ Գրոց մէջ կարդալն է. և չէ թէ Սուրբ Գիրքէն հեռու կայնիլ, անոնցմէ ազատելու համար:

Մէյ մը որ՝ Սուրբ Գիրքէն հեռու կայնելով, անոնցմէ չես կրնար ազատիլ. վասն զի խիստ մեծ դժուարութիւնները՝ վարդապետութեան կամ պատմութեան հիմանը հետ այնպէս միացած են, որ կը-բօնքը կամ հատուածը սորված առնդ՝ չես կրնար զանոնք մէկզի ձգել: Օրօրինակ. դուն ի՞նչպէս կրնաս պատմել, թէ Իսրայէլացիները՝ Քանանացւոց երկրին մէջը բնակեցան, առանց պատմելու ան հրամանը՝ որ Աստուած անոնց տուեր էր Քանանացիները բնաջինջ ընելու: Ու դուն աղէկ գիտես որ ասիկայ ան հատուածներուն մէկն է՝ որուն վրայ հասարակօրէն ամէն մարդ կը դայթակղի: Ու մէյմըն ալ որ՝ ի՞նչպէս կրնայ մարդս աշխարհիս մէջը ապրիլ, ու աստուածային յայտնութեան վրայօք

ան մեզի խնդիրները կամ հարցմունքները չլսել։

Անոնց որ՝ երբոր Սուրբ Գիրքը կարդալու ըլլանք, կը տեսնանք որ ան մեզի նիւթերը այնպիսի պատրաստներով պատմուած են՝ որ դժուարութիւնները ինքիրմէ կը լուծուին կամ կը թեթեւնան. բայց երբ որ աս պատմութեան պարագաներէն զատուի, ան առենը անոնք Աստուածաշունչին մէջ դրուած տեղէն աւելի շատ օտար կ'երեւան քեզի։ Յանկով, Վերանայցիները բնաջինջ ընելուն հրամանը՝ որ Հին Գիրքին մէջ, կամ մեկ քրիստոնէական վարդապետութեան մը մէջ կարդալով կրնար մարդս գայթակղեցընել՝ Սուրբ Գիրքին մէջը չգայթակղեցըներ. վասն զի հոն՝ նախընթաց ու յետագայ խօսքերէն կը հասկընանք, որ ան կուապաշտներուն կոտորածը՝ իրենց յանցանացը համար խիստ անմեղադրելի էր, ու ան սոսկալի ազգարարութիւնը Յոբայէլացւոց համար խիստ հարկաւոր էր. վասն զի անոնք իրենց բարեչաջողութիւնը ու իրենց աստուածապաշտութիւնը ուրիշ բանի համար չկորսնցուցին, բայց եթէ զանոնք իրենց մէջը ողջ ձգելնուն համար։ Ա՛ս խօսքը մանաւորապէս անանկներուն աւելի կը յարմարի՝ որոնք քեզի պէս գիտեն թէ Սուրբ Գիրքին մէջը գայթակղութեան նիւթեր կան, ու կ'ուզեն Սուրբ Գիրքէն փախչիլ՝ որ անոնց չհանդիպին։ Ու մարդկային մտաց բնական բան մը է որ՝ իրօք եղածէն աւելի երեւակայէ դժուարութիւնները։ Ու ան կարծիքը, թէ Սուրբ Գիրքին մէջը անանկ բաներ կան՝ որոնց դուն չես կրնար մօտէն անվնաս նայիլ, աւելի քու հաւատքդ կը պղտորեն քան թէ

նոյն իսկ դժուարութիւնը տեսնելը։ Ըս պատճառաւ՝ մեր ըսած վտանգը թէ որ իրական ըլլար ալ, պէտք էր որ դուն զանիկայ ընդունէիր՝ աւելի մեծ վտանգէ մը փախչելու ու խալըսելու համար։ Սակայն ո՛վ տիկին՝ դուն խոնարհ սրտով Սուրբ Կիրքին մօտեցիր, ու ան վտանգը՝ որով քեզ կը վախցընեն, քեզի չպիտի հանդիպի։ Ըն առնը դուն պարզապէս պիտի տեսնաս, որ Աստուծոյ ճամբաներուն մէջը անանկ բաներ կան՝ որ մեր տկար միտքը ու դատողութիւնը կը զարմացընեն. ու դուն կրօնքին խորին նիւթերուն հաւատալովը՝ պիտի զգաս որ անոր պըզտիկ դժուարութիւններուն վրայ գայթակղիլը, մեծ անպատեհութիւն մըն է. աս ի՞նչ բան է, դուն ա՛պրստամբ հրեշտակներուն անկմանը կը հաւատաս, և չես կրնար հաւատալ Կենսատարեթայ խոզերուն պատմուած դէպքին։ Դուն Աստուծոյ Որդւոյն մարդեղութիւնը կ'ընդունիս, և չես կրնար հաւատալ, թէ Յիսուս Քրիստոս անապատին մէջը Սատանայէն փորձուեցաւ։ Դուն Սուրբ Կիրոց աստուածային ներշնչութեանը հրաշքին հաւատալէդ ետքը՝ ինչո՞ւ համար Խաղաւատին պատմութեանը պիտի չհաւատաս։ Ըսիկայ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ "մժղուկը քամել, և ուղտը կլլել"։

Ըս ալ կը զուրցեմ, թէ Սուրբ Կրոց մէջ գըտնուած անսովոր ու խորունկ բաները՝ մեզի շատ օգուտ կ'ընեն. ու անանկ մէկ օգուտ մը, որ իրենց յատուկ է. ու բնաւ մէկ բան մը չկրնար անոր տեղը լեցնել։ Ընոնք մեր տգիտութիւնը կ'ամչցընեն. անոնք Աստուծոյ առջևը ձիշդ մեր եղած տեղը կը

դնեն մեզ, ու կը սորվեցընեն անոր առջին լսել, ու թողուլ որ իր գործքը ինք կատարէ նաև ան ատենը անգամ՝ երբոր մենք անոր ըրած ամէն գործքը չենք կրնար հասկնալ: Արեւ օր մը ես ծօթը տարուան տղու մը հարցուցի, թէ արդեօք Աստուած անիրաւութիւն ըրաւ, երբոր թոյլ տուաւ, որ Ադամայ մեղքին հետեւութիւնները բոլոր անոր զաւակացը վրայ տարածին: Չէ. ըսաւ անիկա: Ո՞նց համար սիրելիս ըսի ես: Վասն զի Աստուծոյ ըրած գործքերուն բնաւ մէկը անիրաւ չէ, ըսաւ: Ա պատասխանին վրայ մէկ անհաւատ տրամաբան մը կրնար դիտալով մը խնդալ. սակայն ինծի աքանչելի երեւցաւ: Ահա մենք աստուածային յայտնութեան ծածուկ բաները ասանկ պարզ աչքով նայելու ենք. վասն զի ինչպէս որ Անկէ մէկ տեղ մը կ'ըսէ, կան «յայտնուած բաներ, որ մեզի ու մեր որդւոցը տրուած են». ու կան «ծածուկ բաներ, որ մեր Տէր Աստուծոյն կը վերաբերին»: (Բ Օրէ. իԹ. 29:) Ա փոփոխ պայծառութիւնը ու մթութիւնը՝ ճշմարտապէս աքանչելի ու աստուածային բան մըն է: Հասքա՛ը՝ Փաւլիանոսին սիրած հեղինակը, աս նիւթին վրայ խիստ աղուոր խօսքեր գրեր է. քեզի կ'աղաչեմ, որ զանոնք կարդաս: Ա պայծառութիւնը ու աս մթութիւնը՝ փոփոխակի մեր հաւատքը կը կրթեն իրենց յատուկ տեղովը ու կերպովը: Ու մէկ խոնարհ և ուղղադատ մարդ մը՝ Աստը Ինոց խիստ լուսաւոր հատուածներէն որչափ օգուտ որ կը քաղէ, մթին հատուածներէն ալ այնչափ օգուտ կը քաղէ:

Հայց ես Աստուծոյ խօսքը գովէլէն կամ արդա-
րացնելէն բնաւ ետ պիտի չկայնիմ. վասն զի անոր
պաշտպանութիւն ընելու առնես՝ այնչափ պարտա-
կան եմ անոր, որ մէկ պաղ փաստաբանի մը պէս
չեմ կրնար խօսիլ. ընդհակառակն ես կը փափաքիմ
որ՝ մանաւանդ երախտագէտ ու ջերմեռանդ սրբո-
տով անոր վրայ խօսելու կարող ըլլայի: Ամէն հեղ
որ ես զանիկայ ձեռքս կ'առնեմ, կը կարծեմ որ մէկ
նոր աշխարհ մը կը մտնեմ. ես ամէն տեղէն աւելի
հոն զիս Աստուծոյ առջեւը կը գտնեմ: Ո՛վ տիկին՝
արդեօք դուն ասոնք չփորձեցիր, ու չզգացիր:
Հայց ես մոռցայ. դուն Սուրբ Գիրքը չես կարդա-
ցիր: Եթէ իրաւցընէ, ես շատ կը զարմանամ, թէ
դուն ինչպէս ասոնց վրայ անհոգ կ'ըլլաս. դուն՝
որ այնչափ մեծ ջանքով ու փափաքով քու հոգւոյդ
փրկութիւնը կը փնտռես. վասն զի ընդհանրա-
պէս միայն անոր կը վերաբերի ասոնց կերպով մարդոց
սրտերը շարժելը:

"Հաւատա՛ Տէր Յիսուս Քրիստոսին, ու պիտի
փրկուես դուն": (Գործ. ժզ. 31:) Ըն որ Որդին ըն-
դունած է կեանք ունի": (ա Յովհ. ե. 12:) "Շնորհ-
քով փրկուած էք դուք հաւատքի միջոցով": (Եփես.
բ. 8:) Աստուած անանկ սիրեց աշխարհը մինչեւ որ իր
միածին Որդին տուաւ. որ ամէն ոք որ անոր հա-
ւատայ՝ չկորսուի, հապա յաւիտենական կեանք ու-
նենայ: (Յովհ. գ. 16:) Ո՛վնք զանիկայ կը սիրենք.
ընչու որ առաջ անիկայ մեզ սիրեց: (ա Յովհ. դ. 19:)
Սուրբ եղէք, քանզի ես սուրբ եմ: (ա Պետ. ա. 16:)
Ընդադար աղօթք ըրէք: (ա Թես. ե. 17:) Թէ

ուտէք՝ թէ խմէք՝ և թէ ինչ գործ որ ընէք, ամէն բան Աստուծոյ փառքին համար ըրէք։ (Ա Կորն. Ժ. 31։) Ո՛վ տիկին աս ինչ գեղեցիկ խօսուածք է։ Ես աս տեղս Սուրբ Գրոց գրաւորական արժանապատուութիւնը չեմ զրուցեր. Ի վերայ այսր ամենայնի՝ անիկայ բոլոր մարդկային պերճախօսութիւններէն ու բանաստեղծութիւններէն աւելի գերազանց է. ու մեր երեւելի մատենագիրներուն խիստ զարմանալի Հատուածները՝ անկէ յօրինուած է։ Ու չեմ խօսիր նաև անոր պարզութեանը ու խորութեանը աքանչելի միութեանը վրայ, որ եկեղեցւոյ վարդապետներուն մէկը՝ զանիկայ մէկ գետի մը նմանցուց, որուն քանի մը տեղուանքէն գառնուկ մը ոտքով կրնայ անցնիլ, ու քանի մը տեղուանքէն ալ փիղ մը միայն լողալով կրնայ անցնիլ. ու մեր ժամանակակից բարեպաշտներէն մէկն ալ՝ զանիկայ առնանկ խոտի մը նմանցուց, որ թէ խիստ պզտիկ առնասուններուն, և թէ խիստ մեծ անասուններուն անդադար կերակուր կ'ըլլայ. բայց աս գաշինքով որ՝ մեծերը գլուխնին պիտի ծռեն։ Բայց ես մէկ աւելի անզուգական, ու աւելի երկնային բանի մը վրայ կը խօսիմ. այսինքն՝ անոր աքանչելի ծանրութեանը, եռանդեանը, ու գերբնական զօրութեանը վրայ՝ որն որ Սուրբ Գրոց ամէն տեղուանքը յայտնի կ'երեւայ, կը զգացուի, բայց խօսքով չբացատրուիր։ Ա՛ս պատճառաւ՝ Պօղոս առաքեալ յարմար նմանութեամբ մը, Սուրբ Գիրքը "Հոգւոյն Սուրբը" անուանեց։ (Եփես. Բ. 18։) Վ. Երբան քեզի սորվեցուց աս սուրբին գեղեցկութեանը, մաքրութեանը

ու սրուելանը վրայ զարմանքով նայելու . Հիմա ով տիկին՝ ուրիշ բան չմնաց , բայց միայն զանիկայ քուկին սրտիդ մէջ թափանցել . ասիկայ Հոգւոյն Սրբոյ գործքն է : Հոգին Սուրբ միայն կրնայ գործաճառել աս «Աստուծոյ խօսքը որ կենդանի է ու զօրեղ՝ և ամէն երկսայրի սուրէ կտրուկ , որ կը թափանցէ մինչև շունչը ու ոգին՝ և յօդուածները ու ծուծը բաժնելու , և կը քննէ սրտին խորհուրդները և մտածմունքները : (Եբր . դ . 12 :) Սուրբ Գիրքը կը նմանի նաև մէկ մուրճի մը , որ խիստ կարծր սիրտերը կը կոտրէ . մէկ հացի մը , որ հոգինները յաւիտենական կեանքով կը սնուցանէ . մէկ ճրագի մը , որ մեր ճամբան կը լուսաւորէ . մէկ վահանի մը , որ մեզ կը պաշտպանէ . մէկ խիստ մաքուր և ընտիր արծաթի մը , ու մէկ կրակի մը , որ ամէն աղտեղութիւնները կը մաքրէ : Ընդհակառակն վրայ ան տպաւորութիւնը կ'ընէ , որն որ Յիսուսին ձայնը իրեն ունկնդրած վրայ կ'ընէր . ու ինչպէս որ անոնք կը բռնադատուէին ըսելու թէ «երբէք մէկը աս մարդուն պէս խօսած չէ". (Յովհ . է . 46 .) այսպէս ալ Սուրբ Գիրքը կարդալու առեններս՝ կ'աղաղակենք թէ Բնաւ մէկ գիրք մը աս գիրքին պէս չխօսեցաւ :

Ճշ չէ . ով տիկին , բնաւ մէկ գիրք մը աս գիրքին պէս չխօսեցաւ : Դուն պարապ տեղը կը մրամրտաս Սուրբ Գիրքին տեղը՝ մէկ ուրիշ հոգևոր գիրքի մը ընթերցմունքովը լեցնելու : Դուն ինծի՝ Սմանողութիւն Յիսուսի Քրիստոսի ըսուած գիրքը կը յիշես : Փոխեր ընելը կ'ըսէր թէ՝ աս գիրքը

«Մարդկային ձեռքէն ելած գիրքերուն խիստ դեղեցիկն է, որովհետեւ Աստրը Դիրքը մարդկային ձեռքէն ելած չէ»: Բայց ես միայն սա կ'ըսեմ, թէ ասգիրքը՝ մէկ գերապանծ գործք մըն է. ի՛նչու համար, վասն զի Աստրը Դիրքին խօսքերէն առնուած է: Սակայն անիկայ Աստրը Դիրքին տեղը չկրնար բռնել: Մարդկային ոգւոյն տրուած չէ բոլոր աստուածային խորհրդոցը կատարեալապէս տեղեակ ըլլալ, ու ամէն տեղ Աստրը Դիրքին պէս՝ զԱստուած իրեւ ստեղծող ցուցընել, ու ամէն բան ալ՝ Աստուծոյ հետ ունեցած իրենց յարաբերութիւնները: Աստի ձեզի համար, ու ձեզի պէս ճշմարտութիւնը փնտռող անձանց համար՝ Աստանողութիւն Յիսուսի Քրիստոսի ըսուած գիրքը՝ մէկ մեծ պակասութիւն մը ունի. վասն զի անիկայ աւելի կարող է մարդկային հոգւոյն մէջ հաւատքը աճեցընելու, քան թէ ծնանելու: Անիկայ քրիստոնէական վարուց ու կենաց վրայ խիստ շատ կը խօսի, բայց վերստին ծննդեան վրայ քիչ կը խօսի: Սակայն Աստրը Դիրքը հաւասարապէս օգտակար է գործքը սկսանելու, շարունակելու, և կատարելու համար:

Աստրը Դիրքէն քաղուած համառօտութիւնները, Քրիստոնէական վարդապետութիւնները, և հաւատոյ դաւանութիւնները, Աստրը Դիրքին հետ բաղդատելով՝ բնական պատմութեան գիրքերուն կը նմանին, որոնք բնաւ բնութեան տեղը չեն կրնար բռնել. ու նոյն ինքն բնութիւնը քննողներուն՝ միայն մէկ տկար գաղափար մը կրնան գծադրել: Քրիստոնէական վարդապետութեան լեզուն՝ Աստրը Դի-

ըոց լեզուին քովը՝ խիստ պաղ ու անհամ լեզու մըն է։ Երբոր ես Սուրբ Հաւատարանին մէջը Յիսուսին աս ազգուս խօսքերը կը կարդամ, "Նկէք ինձի բոլոր յոգնած ու բեռնաւորածներ, և ես ձեզ պիտի հանգչեցընեմ։ Իմ լուծս ձեր վրայ առէք, և ինձմէ սորվեցէք որ հեզ եմ ու սրտով խոնարհ, և ձեր անձերուն հանգստութիւն պիտի գտնէք։ Ինչու որ իմ լուծս քաղցր է, և իմին բեռս թեթեւ", (Մատ. ժա. 28—30,) ես ինծի կ'ըսեմ. Ասիկայ Յիսուսն է, ասիկայ իմ փրկիչս է, որ ինծի հետ կը խօսի. ու ես կը սեպեմ թէ նոյն ինքն Յիսուսին ձայնը կը լսեմ։ Ու անոր աս խօսքերը ինծի ուրչափ անուշ կու գայ "Նկէք ինծի. ես ձեզ կը հանգչեցընեմ. ես հեզ ու սրտով խոնարհ եմ, դուք ձեր անձերուն հանգստութիւն պիտի գտնէք իմ լուծս քաղցր է"։ Ասոնք շիտակ իմ սրտիս մէջ կը թափանցեն. ես կը տեսնամ՝ որ անիկայ իր խաչը վերցուցեր է, ու ինծի կ'օգնէ որ ես ալ իմինս վերցընեմ. ու ես համարձակութիւն ու սիրտ կ'առնեմ, և անոր ետևէն կ'երթամ։ Բայց երբ որ անոր տեղը Քրիստոնէական վարդապետութիւնը ինծի ըսելու ըլլայ, թէ "Յիսուս միայնորները իրեն կը կանչէ, ու նեղութիւն քաշողներուն հանգստութիւն կու տայ, և թէ իրեն բեռը՝ ամենևին ծանր չէ", իրաւցընէ ասիկայ ալ նոյն վարդապետութիւնն է, բայց արդեօք կրնա՞յ նոյն տպաւորութիւնը ընել։

Դուն կ'ըսես, թէ շատ բարեպաշտ անձինքներ կան, որ բնաւ Սուրբ Գիրքը չեն կարդացած։ Ո՛վ տիկին, ես ատոր վրայ շատ ապահով չեմ. բայց

աս կրնամ ըսել, թէ կարելի է որ շատ հոգիներ գտնուին՝ որ ծածկաբար Աստուծոյ խօսքովը կը սընանին. բայց անոնք որ Սուրբ Դրոց բոլորովին անտեղեակ են, ես այնպէս կը կարծեմ թէ՝ անոնք իւրեանց քրիստոնէութեան մէջը մեկ պակասութիւն մը պիտի ունենան: Անոնք կրնան մեկ Վարք դիտութեան ըսուած մարապետի վանքի մը մէջ եղող եղբայրի մը բարի նախանձը ու եռանդը ունենալ, որն որ կարելի է թէ օգտակար և պատուական ըլլայ. բայց քրիստոնէական կենաց հոգին, ու փրկչին հաղորդակցութիւնը անոնց քովը միշտ տկար պիտի ըլլայ: Աշխարհիս մէջը եղած ճշմարիտ աստուածպաշտութիւնը՝ ամէն կերպով Սուրբ Դրոց վրայ հաստատուած է. ու աս անյողդողդ ապաստանարանը՝ նաև խիստ շատ մոլորութեանց ու տկարութեանց մէջ եղողներուն զինքը կը ճանչցընէ:

Ո՛վ տիկին, ինձի հաւատա, որ ամէն դարուց սուրբ վարդապետները՝ համաձայն վկայութեամբ ու դողութեամբ Աստուծոյ խօսքը պատուեցին: Անոնք դարէներէն ու առաքեալներէն՝ ի զատ՝ (որոնց վկայութիւնը ամէն սուրբերուն վկայութիւններէն գերազանց է, որովհետև Աստուծոյ վկութիւնն է,) դուն եկեղեցիին մէջը կը գտնաս խել մը Աստուծոյ բարեպաշտ ծառաները՝ որոնք առաքեալներուն ժամանակէն ինչուան մեր ժամանակը, յաջորդական միաբանութեամբ, Սուրբ Դրոց ընթերցմունքը՝ իբրև պարտք մը մեզի կը պատուիրեն. ան ընթերցմունքը՝ որով որ քու քահանայդ քեզ վախցընելու կը չանայ:

«Մնուցանենք մեր Հոգին» կը գրէ Սուրբ Օգոստինոս, «աստուածային գրոց մտածութեամբը և ուսմամբը. կշտացընենք ու յագեցընենք մեր Հոգին՝ ան ուսեալքով, և ան երկնային ըմպելիքով, որն որ Սուրբ Գիրքը մեզի կը ցուցընէ: Կրթենք մեզ աս գպրոցին մէջը՝ որն որ խիստ պատուական, ու Աստուծոյ որդւոցը արժանի գպրոց մըն է»: (Հմմտ. իր օնքի վրայ, գլ. ծա:) «Սոյգ գիտցիր որ մեր մարմինը խիստ շատ օրեր մէկ հեղ մը կերակուր ուտելով ինչ վիճակի մէջ որ կ'իյնայ, մեր Հոգին ալ նոյն վիճակին մէջը կ'իյնայ, երբոր ամէն Աստուծոյ խօսքովը չկանանիր: Վասն զի ինչպէս որ անօթութիւնը ու կերակրոյ պակասութիւնը՝ մեր մարմինը կը վատուժցընէ, այնպէս ալ ան Հոգին՝ որ Աստուծոյ խօսքին հացովը ուժոյնալը զանց կ'ընէ՝ տկար ու չոր կը մնայ. ու ամենևին մէկ բարեգործութիւն մը չկրնար ընել: Ատոնա մէյմը, թէ արդեօք արժա՞ն է որ մեր երկրաստեղծ մարմինը՝ երբեմն օրը երկու հեղ ճաշ ընէ, ու մեր Հոգին որ Աստուծոյ պատկերն է, հազիւ թէ կենաց խօսքը ընդունի՝ շատ օրեր անկէ ղկուելէն առքը: Սուրբ Գրոց ընթերցմունքը շարունակաբար եկեղեցիին մէջը մտիկ ըրէք, ինչպէս որ սովորութիւն ըրեր էք. ու ձեր տուներուն մէջն ալ զանիկայ նոյնէն կարդացէք»: (Գաւ. ծե. ժամանակի վրայ:)

Տես թէ Սուրբ Կղեմէս Կղէքսանդրացին ո՞րպիսի աղդուութեամբ պատասխան կու տայ անոնց՝ որոնք որ ջերմեռանդնակ կը կարծեն Սուրբ Գիրքը կարդալու: «Դուք ինձի պիտի ըսէք, թէ մենք

ամէնքս ան աստուածային փիլիսոփայութեան ընդունակ չենք : Ուրեմն մենք ամէնքս ճշմարիտ կեանքին հասնելու ընդունակ չենք : Դուք ի՞նչպէս կը համարձակիք ասիլ խօսքը լսելու : Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ, որ դուք հաւատացեալ ըլլաք . ու ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ դուք Աստուած, ու ձեր ընկերը սիրէք, թէ որ իմ լսած փիլիսոփայութեանս բնաւ ընդունակ չէք : Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ որ դուք զիրար սիրէք, թէ որ մեկալ կեանքին համար սէր և փափաք չունենաք : Հայց դուք ինձի պիտի ըսէք, թէ մենք բնաւ կարգալ չենք սորված : Ամէ որ կարգալ չէք գիտեր, գոնէ պարտական էք մտիկ ընելու ան դիրքը՝ որ ձեզի կը կարդացուի" : *

Արդեօք՝ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքը ան բաներուն կարգը կը դասէ, որոնք մեր Հոգին կը սնուցանեն . ու ասոնց ընթերցմունքին զանցառութիւնը՝ ան մեծ վտանգներուն կարգը կը դնէ, որոնք մեր Հոգւոյն կրնան մեծ վնաս հասցընել : † Ամէ որ ասոնք կեանքին մէջը մեզի թոյլ տուած է զբօսանքներ փնտռելու, Նաշիանոս Սուրբ Գրիգորին խօսքին նայելով՝ ան զբօսանքը միայն Աստուծոյ խօսքին ընթերցմանը, ու անոր օրինացը մտածութեանը մէջ պիտի ըլլայ : ‡ "Երժան և Հարկաւոր է, կ'ըսէ Սուրբ Բարսեղ՝ որ իւրաքանչիւր մարդ օգտակար եղող բանը Սուրբ Գիրքէն սորվի, թէ իրեն աստուածպաշտութիւնը կատարելագործելու համար, և թէ

---

*Pedag. lib. III. c. 11.

†Homel. IX. in Lev; chap. XVI. in. Rom. lib. X.

‡Orat. 38.

*տարբերային ատանդու-ին-ենէրտա լսովսրելը հա-տար" : *

Բայց ամէն վարդապետներէն աւելի Սուրբ Իրըոց ընթերցմունքը ապացրօղը՝ Սուրբ Յովհան Ասկերեանն է : Դուք արդէն անոր աս նիւթին վրա-յօք ունեցած կարծիքը՝ իմին քանի մը վերոգրեալ տողերէս հասկցաք , զրոնք ես անոր գրուածքնե-րէն վկայութիւն բերի՝ վէր • Բերային դէմ ա-ւանդութեան վրայ տուած պատասխանիս մէջը : Ընիկայ շատ հեղ աս բանը յառաջ կը բերէ • ու ասիկայ յայտնապէս անոր խիստ սիրած նիւթն է • ես միայն անոր երկու կամ երեք կտոր խօսքը հոս յառաջ պիտի բերեմ : "Մտիկ րընէք , կ'աղաչեմ ձեզի , դուք՝ամէնքդ որ աս կեանքիս հոգերուվը զբա-ղած էք • ձեզի Սուրբ Իրիքեր առէք , որոնք հոգ-ւոյ դեղ են : Թէ որ ամբողջը առնել չէք ուզեր , գոնէ Նոր Կտակարանը : Կորնթ Առաքելոցը , ու Ըհետարանները առէք • անոնք ամէն վայրկեան ձեր վարժապետը ըլլան : Ամէն չարիքներուն պատճառը Սուրբ Իրիքը չճանչնալն է : Անոնք առանց ղէնքի պատերազմելու կ'երթանք : Ես միշտ ձեզի խրատ կու տամ աս բանիս համար , ու խրատ տալէնետ պիտի չվայնիմ • հոս լսած խօսքերնիդ ձեզի բաւա-կան մի սեպէք • Տապա երբոր ձեր տունը դառնաք , անդադար Սուրբ Իրոց ընթերցմանը պարապեցէք • ու ես՝ ինձի մասնաւոր այցելութիւն ընծաներուն ալ աս բանը ապացրելը բնաւ զանց չըրի : Ու ինձի բնաւ պատասխան չտան թէ՝ ես աշխարքիս մէջ կ'ապրիմ ,

*Reg. Brev. resp. 95, tom. II. p. 449.

Սուրբ Գիրք կարդալը ինձի չվայելեր • ասիկայ աշխարհս հրաժարուած ու լեռներու վրայ քաշուած մարդիկներուն գործքն է : Դուք կ'ըսէք, թէ Սուրբ Գիրքը կարդալը մեր գործքը չէ • վասն զի հաղաբաւոր հոգերով զբաղած ենք : Այնուամենայնիւ՝ ասոր համար աս բանը անոնցմէ աւելի ձեր գործքը ըլլալու է : Բայց կարելի է որ դուք ինձի ըսէք, թէ մենք Սուրբ Գրոց մէջ պարունակուած բաները չենք ճանչնար : Շատ աղէկ • թէ որ դուք զանոնք չէք ճանչնար, անոր միանակ ընթերցմունքէն ալ շատ պտուղներ կրնաք ստանալ : Սակայն անկարելի է որ դուք ամէն բան հաւասարապէս գիտնաք • վասն զի Հոգւոյն Սրբոյ շնորհքը՝ դիտմամբ աս գիրքերուն շարադրութիւնը անդրադէտ մարդիկներու յանձնեց, որպէս զի բնաւ մէկ մարդ մը չկարենայ տգիտութիւնը պատրուակ ընել • և իւրաքանչիւր մարդ՝ ինչուան խիստ սակաւակիրթը կարենայ Աստուծոյ խօսքը հասկնալ ու անկէ օգուտ քաղել : Որ կարօտ է վարժապետի՝ աս խօսքերը հասկնալու համար • «Աբրահամի հոգերուն • և բանի ողորմածներուն» • և ուրիշ ասոնց նման խօսքերը : Աղուհաց հրաշքները, ու պատմութիւնները ամէն մարդոց դիւրահասկանալի չեն : Սուրբ Գրոց ընթերցմունքը՝ մեղաց դէմ մէկ մեծ պահպանողական դեղ մըն է : Ու Սուրբ Գիրքը չճանչնալը՝ մէկ մեծ դահավէժ մը, ու մէկ խորին վիհ մըն է : Աստուածային օրէնքը բնաւ չգիտնալը՝ իրեն հոգւոյն փրկութիւնը մեծ վտանգի մէջ դնել է : Ահա աս տգիտութիւնն է, որ հերետիկոսութիւն-

ներու, մարդկային բարուց ապականութեանը, և ամէն անկարգութիւններու պատճառ եղաւ. վասն զի անկարելի է, այո՛, անկարելի է որ աս ընթերցմունքը անպտուղ ըլլայ ան մարդուն՝ որն որ յարատեւութեամբ և ուշադրութեամբ անոր կը պարապի»: * Ո՛վ տիկին, թէ որ դուն իրաւցընէ կաթննայիր աս նիւթին վրայօք Սուրբ Ոսկեբերանին խորհուրդ հարցնել, անիկայ քեզի պիտի չըսեր թէ Սուրբ Գրոց ընթերցմունքը վտանգաւոր է հասաստքի ու բարեկեանի համար. վասն զի թէ որ աներ հաւատալ արժան է, հերետիկոսութիւններու ու բարուց ապականութեանը՝ Սուրբ Գրոց տգիտութիւնը պատճառ եղաւ:

Ընդդէմ կը սեպեմ քեզի հոս վկայութիւն բերել Սուրբ Բեռնարդոսը, Սուրբ Ընսելմոսը, Թովմա Կեմբացին, Խաքալը և ուրիշ շատերը. սակայն կ՚ախորժիմ ասոնց ամենուն օգտակար վկայութիւնները՝ երկու փափերուն վկայութիւններովը կնքել ու վերջացնել: Ես յաս ամենայնիւ չեմ դիտեր, թէ արդեօք աս անունը Սուրբ Գրիգորին կրնանք տալ: Թէպէտ և անիկայ Հռոմէական եպիսկոպոս էր, բայց աս դերապատուութիւնը բնաւ չէր ուզեր պահանջել, որն որ անոր յաջորդները իրենց ընծայեցին. և անընդհատ համարձակութեամբ ծանուցում ըրաւ, թէ ով որ զինքը ընդհանրական եպիսկոպոս կանչել կու տայ, անիկայ «Նեռին կարապետն է»: «Ո՛վ սիրելի եղբարք իմ», կ՚ըսէր անիկայ, «յա-

*Բարոզ Գ. Վազարոսին վրայ:

նայէք Աստուծոյ խօսքերը աղէկ մտածելու։ Զանց մի՛ ընէք ան աստուածային գիրքերը, որոնք մեզի մեր ստեղծողէն խրկուած թուղթերու պէս են։ Ընտնցմէ մեծ օգուտ կը քաղուի. վասն զի անոնց ընթերցմունքովը մեր սիրտը նորէն կը տաքնայ. ու մենք թոյլ չենք տար, որ մեր սէրը անօրէնութեան ցրտովը մարի կամ պաղի"։ * Վեցերորդ Պիոս պապն ալ 1778 թուականին, Նուրինցի պարոն Ընտոնիոս Արթինիին այսպէս կը գրէր թուղթի մը մէջ. "Պէտք չատ իրաւունք ունիս մտածելու, թէ պէտք է հաւատացեալները յորդորել, որպէս զի Սուրբ Գիրքը կարդան. վասն զի անոնք առատաբուղխ աղբիւրներ են. ու պէտք է զանոնք բաց թողուլ, որպէս զի ամէնքը կարենան անոնց մօտենալ։ Աստի դուն խիստ զօրաւոր միջոց մը գտած կ'ըլլաս, թէ որ Սուրբ Գիրքը քու քաղքիդ ռամկական լեզուովը հրատարակես, որ ամէն մարդիկ զանիկայ կարենան հասկընալ"։

Բայց ո՛վ տիկին, հարկաւոր չէ որ մենք Սուրբ Գրոց ընթերցմանը օգուտներուն փորձը կամ օրինակը հետի տեղուանք փնտռենք։ Ա՛ս փորձը ամէն դարուց մէջ, ու ամէն ժամանակի մէջ կընորոգուի. ու ես ա՛ս ընթերցմունքին շատ աղգու օրինակները իմ աչքովս տեսեր եմ։ Ա՛ս քեզի միայն մէկ օրինակ մը վկայութիւն պիտի բերեմ, որն որ մանաւոր օգուտ մը պիտի ընէ քեզի։ Ընտանիքի մը մայր անհաւատ մարդու մը հետ կարդուած ըլլալով,

---

*Hom. XV. in. Ezek.

*աս մարդը բուն իր զաւակներուն առջևը՝ հա-
ւատքը ու կրօնը միշտ ծաղր կ'ընէր. 'ի վերայ այ-
սքը ամենայնի՝ ան բարեպաշտ կնիկը անոնց ամէն
ալ Աստուծոյ երկիւղին մէջը մեծցուց: Մէկ օր մը
մտերմաբար անոր հարցուցի թէ՝ դուն ի՞նչպէս կա-
րող եղար զանոնք իրենց հօրը չար ազդեցութենէն
ազատել, որուն միտքը ու բարքը քու մտացդ ու
բարուցդ բոլորովին ներհակ է: Ընիկայ ինծի այս-
պէս պատասխան տուաւ: "Պատճառը աս է որ՝ ես
անոր Հայրական իշխանութեանը՝ բնաւ իմ մայրական
իշխանութիւնս չխիմադրեցի. հապա միայն Աստու-
ծոյ հեղինակութիւնը ու իշխանութիւնը դիմադրեցի:
Իմ տղաքներս իրենց մատղաշ հասակէն 'ի վեր միշտ
Աստուածաշունչ Գիրքը իմ դրասեղանիս վրայ տե-
սան. անոնց կրօնական կրթութիւնը՝ ան Սուրբ
Գիրքը տուաւ. ես կը լռէի, ու թող կու տային
որ Սուրբ Գիրքը խօսի: Թէ որ անոնք ինծի բան մը
հարցընէին, թէ որ յանգոյնք մը գործէին, կամ
թէ բարի գործք մը ընէին, Սուրբ Գիրքը կը բա-
նայի. ու Սուրբ Գիրքը անոնց պատասխան կու
տար, Սուրբ Գիրքը զանոնք կը յանդիմանէր, ու
Սուրբ Գիրքը զանոնք կը քաջալերէր: Սուրբ Գրոց
շարունակ ընթերցմունքը՝ աս մեծ ու զարմանալի
հրաշքը գործեց":

Ես չեմ համարձակիր իմ տկար փորձառութիւնս
Աստուծոյ վերոյիշեալ մեծ ծառայից փորձառու-
թեան կարգը դասել. և ոչ իսկ ան խոնարհ և բա-
րեպաշտ մօրը փորձառութեանը հետ միացընել. սա-
կայն ես ալ իմ կողմանէս քեզի կը զուցեմ թէ՝

Սուրբ Գիրքը ընթերցմունքը մեծ ու փրկագործ օգուտ մը բրաւ. ուստի պէտք է որ ես իմ երախտագիտութեանս պարտքը վճարեմ:

Ո՛վ տիկին, կարելի է որ դուն տակաւին կը յիշես՝ թէ ես ան բարեպաշտ Ա)պերլինին այցելութիւն ընելէն առքը, Ո՛ր Կտակարանին ընթերցմունքովը սկսայ Հաւատքի գալ. ու ան ընթերցմունքէն ետ կայնելով, Հարկադրեցայ Հաւատքս կորնչցնելու: Այլ պարոն Ա. . . . ին հետ խօսակցութիւնները ընելէն առքը՝ երբոր Սուրբ Գիրքը նորէն ձեռքս առի, զանիկայ յարատեւութեամբ և ուշադրութեամբ կարդալու համար, ան առնոր բոլոր սրտանց Հաւատքի եկայ: Ահ որ ես ինչուան ան ժամանակը զիս մեղաւոր կարծեցի, ան կարծիքը ուրիշներուն Հաւատքին վրայ Հաստատուած էր անհիմն կերպով ու առանց հետեւութեան: Այլ երբոր ես իմ աչքովս աս Աստուածայ խօսքի պէս ընդունած գիրքիս մէջը կարդացի, թէ "մեղաց վարձքը մահ է". (Հռով. գ. 23.) "ու անիծեալ ըլլայ ամէն մարդ՝ որ օրէնքին գիրքը ամէն գրուածներուն մէջ չկենայ՝ որ զանոնք կատարէ", (Գաղ. գ. 10,) կարծեցի որ՝ դժոխքը իմ ոտքերուս տակը բացուած է: "Հոգւոյն Սուրբը" իմին մէկ կողմէս մէկալ կողմն անցնելով զիս խոցից: Ինձի մը շատ աս վիճակին մէջը մնացի՝ անհանգստութեամբ ապրելով ու մահէն վախնալով: Վերջապէս նոյն Աստուածային խօսքը՝ որ զիս այնչափ տանին ու վրայ ըրեր էր, ինձի ցուցուց ան փրկութիւնը՝ որն որ Աստուած ապաշխարող մեղաւորին համար պատ-

բաստեր է : Ընկկայ ինձի ցուցուց իմ Փրկիչս՝ խաչէ մը վրայ մեռած իմ մեղացս համար . այո՛ , ո՛վ տիկին իմ մեղացս համար . վասն զի ես հաստատաբար կը հաւատամ՝ որ անկկայ զիս այնչափ սիրեց , որ եթէ աշխարքիս վրայ միւնակ ես գտնուէի ալ , անկկայ աշխարհ պիտի գար զիս փրկելու համար : "Ըստ ուած անանկ սիրեց աշխարհը մինչև որ իր միածին Որդին տուաւ . որ ամէն ո՛վ որ անոր հաւատայ՝ չկորսուի , հապա յաւիտենական կեանք ունենայ" : (Յով . գ . 16 :) Ես աղէկ հասկըցայ , որ ես իմ գործքերովս կորսուած եմ . ու ինձի ուրիշ ճամբայ չկայ , բայց եթէ զիս Յիսուս Քրիստոսի յանձնել՝ իրեն ամենակարող շնորհքովը արդարանալու համար : Ո՛վ տիկին , աս ի՛նչ գեղեցիկ լոյս է : Ըն վայրկեանէն ինձի համար ամէն բան փոխուեցաւ : Խոլոր իմ արդեանցս ու առաքինութեանս հին գաղափարները անյայտ եղան : Ես այնուհետեւ ուրիշ բան չտեսայ , բայց միայն Աստուծոյ շնորհքը . ու ինչպէս Պօղոս առաքեալը կ'ըսէ մէկ բոլորովին ձրի շնորհք մը , որ ամէն կողմէն զիս կը շրջապատէ : Հայրը՝ զիս շնորհքով կը հրաւիրէ . Որդին շնորհքով զիս կը գնէ ու կը փրկէ . ու Հոգին Սուրբ շնորհքով զիս նորէն կը ծնանի : "Շնորհքով փրկուած էք դուք հաւատքի միջոցով . և աս չէ թէ ձեզմէ է , հապա Աստուծոյ պարգեւն է . Ո՛չ թէ գործքերէն , որ ըն՛ուէ մէկը չպարծի : Քանզու որ մենք անոր ձեռագործն ենք , Քրիստոս Յիսուսով ստեղծուած բարի գործքերու համար" : (Եփես . բ . 8—10 :) Ես՝ Յիսուս Քրիստոսով ստեղծած ըլ-

լալուն խօսքը՝ ըսել կ'ուզէ, թէ մէկ նոր ստեղծագործութիւն մը իսկապէս իմ հոգւոյս մէջը եղած է. ու Հոգին Սուրբ վկայութիւն կ'ընէ իմ հոգւոյս՝ որ ես Աստուծոյ որդի եղեր եմ: Չէ թէ գործքերէն, հապա՝ բարի գործքեր ընելու համար՝ եղեր եմ. վասն զի ինչպէս կրնանք զԱստուած չսիրել, երբոր շնորհքով փրկուած ենք: Ու երբոր մենք անիկայ սիրենք, ինչպէս պիտի չկատարենք իր կամքը: "Մենք զանիկայ կը սիրենք. ինչու որ առաջ անիկայ մեզ սիրեց" (ա Յովհ. դ. 19:) Ըն աւտնը զգայի՝ որ իմին փնտռած ապահով կանոնս, հաստատ յենարանս, ու անյողդողդ վէմս՝ Սուրբ Գիրքին մէջը գտած էի:

Սուրբ Գիրքը զիս այսպէս Աստուածային կեանքին մէջը ծնանելէն ետքը՝ ամէն օր իմ հոգիս կը սնուցանէ. ու իմին ամէն պիտոյքս կը հոգայ: Իմ բոլոր զօրութիւնս ասկից բառին վրայ հաստատուած է. որովհետև նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս անապատին մէջը Սատանային փորձութիւնները հերքեց: "Գրուած է" (Թէ որ նեղութեան ու վիշտ կրելու մէջ կը գտուիմ ու իյնալու մօտ եմ, գրուած է. "Տէրը իր սիրածը կը խրատէ" (Եբր. ժբ. 6:) Թէ որ տարակուսիմ, թէ ինչ ընելու եմ, գրուած է. "Տէրը մեղաւորներուն կը սորվեցնէ ճամբան" (Սաղ. իե. 8:) Թէ որ իմ հաւատքս ծաղը ընեն, ու իմ ծնողացս ու ազգականացս երեսէն իյնամ, գրուած է. "Ամէն անոնք՝ որ կ'ուզեն աստուածապաշտութեամբ ապրիլ Քրիստոս Յիսուսով հալածանք պիտի կրեն" (բ Տիմ. գ. 12:) Թէ որ փոր-

ձուխեան մէջ իյնամ, գրուած է. "Ըստուած պիտի չըծողու ձեր կարողութենէն աւելի փորձուելու" : (ա Կորն. Ժ. 13 :) Թէ որ Հիւանդանամ, գրուած է. "Երանելի են ան մեռելները՝ որոնք Տէրոջմով կը ննջեն" : (Յայտ. ԺԴ. 13 :) Թէ որ աղօթք ընեմ, գրուած է. "Ի՛նչ որ կը խնդրէ կ'առնէ" : (Ա Յով. Է. 8 :) Խելքս ալ կը հասնի՝ որ մարդկային պարապ խորհրդածութիւնները ու անստոյգ աւանդութիւնները կրնան խաբել զանոնք, որոնք որ Սուրբ Գիրքը բնաւ չեն կարդացեր : Բայց ես որ աս ընթերցմունքին եղբայրնիկ փորձը ըրեր եմ, թէ որ բոլոր քահանաները՝ բոլոր եպիսկոպոսները՝ ու աշխարքիս բոլոր ժողովքները միաբանին, ու ինծի ըսեն թէ անիկայ վտանգաւոր է, իմին անոնց տալու պատասխանս շատ պատրաստ է : Ինչպէս որ ան 'ի ծնէ կոյրը՝ որ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս բժշկեց, փարիսեցւոց կ'ըսէր. "Թէ որ մեղաւոր է, ես չեմ գիտեր. միայն աս գիտեմ որ կոյր էի, և հիմա կը տեսնեմ" : (Յովհ. Թ. 25 :) Ես ալ նմանապէս պիտի ըսեմ. "Թէ որ Սուրբ Գիրքը վտանգաւոր է, ես չեմ գիտեր. միայն աս գիտեմ որ իմ աչուընիս գոց էին, ու անիկայ իմ աչուընիս բացաւ" :

Բայց արդեօք աս վտանգը այնչափ դժուարահասկանալի է՝ որ նոյն ինքն Ըստուած զանիկայ չկրցաւ հասկնալ. որովհետև անիկայ շատ հեղ իր նօսքին ընթերցմունքը մեզի պատուիրեց : Ընտրակոյս անիկայ աս վտանգը չճանչցած պիտի ըլլար, երբոր առաջին Սաղմոսին խոստմունքը Դաւիթին կը ներշնչէր. "Երանելի է ան մարդը, որ ցորեկ ու

գիշեր Տէրոջը օրհնեքին վրայ կը մտածէ"։ Ընիկայ աս վտանգը չգիտցած պիտի ըլլար, երբոր Պօղոսին աս խօսքերը գրել կու տար. "Իմոլոր Գիրքը Աստուծոյ շունչն է, և օգտակար է սորվեցընելու, յանդիմանելու, շիտկելու ու արդարութեան խրատելու համար"։ (բ Տիմ. գ. 13—16։) Վերջապէս անիկայ աս վտանգը պիտի չգիտցած ըլլար, երբոր Եկեղեցիի երէցները աս խօսքերով կը գովէր. "Ասոնք Թեսաղոնիկէի մէջ եղողներէն աւելի ազնիւ մարդիկ էին, որ Աստուծոյ խօսքը կատարեալ յօժարութեամբ ընդունեցին, և ամէն օր գիրքերը կը քննէին՝ թէ աս բաները ասանկ է"։ (Գործ. ժէ. 11։)

Իրաւցընէ Սուրբ Գիրքը վտանգաւոր է. բայց որո՞ւն համար։ Ընիկայ վտանգաւոր է անհաւատներուն համար. վասն զի զանոնք կ'ամչցընէ. վտանգաւոր է մեղաց համար, վասն զի զանիկայ կ'անիծէ. վտանգաւոր է աշխարքիս համար, վասն զի զանիկայ կը դատապարտէ. վտանգաւոր է Սատանային համար, վասն զի զանիկայ իր աթոռէն վար կը ձգէ. վտանգաւոր է սուտ կրօնքներու համար, վասն զի զանոնք կը խայտառակէ. վերջապէս վտանգաւոր է, այո՛ շատ վտանգաւոր է անեկեղեցիին համար, որ զանիկայ ժողովուրդէն կը ծածկէ ու կը պահէ. ու անոր տեղը մէկ յանցաւոր խաբէութիւն մը, կամ մէկ աղէտալի յոյս մը երևան կը հանէ։

Ա՛վ տիկին, ես իմ խօսքս կը վերջացնեմ. ես այսուհետև քեզ չեմ բռնադատեր, որ Սուրբ Գիրքը կարդաս։ Ու քեզի տուած ապացոյցներէս ուրիշ ապացոյցներ չունիմ տալու. ու կը համարձակիմ ը-

սելու որ՝ եթէ ասոնք քեզ չհամոզեն, բնաւ մէկը քեզ չպիտի համոզէ: Ասոնք քուկինն քահանաներուդ առարկութեանը պէս անճոռնի խմաստակութիւններ չեն: Ասոնք նոյն ինքն Աստուծոյ խօսքէն առնուած պարզ ու բացայայտ փաստեր են: Այսուհետև դուն գիտես, թէ ասոնց որը ընտրելու է. այն ով տիկին, դուն անշուշտ գիտես: Այսուհետև խորհուրդ չտրցընելը աւելորդ բան է. քուկին բոլոր տարակոյսներդ արդէն լուծուած են, քեզի միայն մէկ հաստատ որոշում մը պէտք է: Աստուած քեզի կ'ըսէ. "Պարդա": Փասլիանոս Ըբան քեզի կ'ըսէ. "Մի՛ կարդար": Ա՛ ընտրութիւնը՝ քու ձեռքդ է: Քեզի ասկէ բանը աւելի դիւրացնելու համար, ասկէ նամակիս հետ Յակինին թարգմանած Նոր Կտակարանը կը խրկեմ: Ա՛վ տիկին, դուն ասկէ Աստուծոյ ձայնը դէ, քան թէ մարդիկներուն. ան է կարդալ: Բայց թէ որ դուն զանիկայ չես ուզեր, ես քեզի ինչ ըսեմ: Այն որ դուն այսօր զանիկայ չուզես, կը վախնամ՝ որ յետոյ թէ ինչուան ետքը չուզես: Կը վախնամ՝ որ յետոյ թէ մէկ երկարատև դիմադրութեամբ մը Տէրը սրդողցնես, ու զանիկայ քեզմէ հեռացընես: Կը վախնամ՝ որ յետոյ թէ դուն ալ շատ ուրիշներուն պէս ընես, որոնք Աստուծոյ շնորհքը իրեն հրաւիրեց, բայց անոնք անոր ազդեցութիւնները մերժելնուն համար՝ իրենց յաւուրդ սրտին ցանկութեանը յանձնուեցան: Ա՛վ տիկին՝ թէպէտ ես այսպէս կը խօսիմ, սակայն "Քու վայրկեանդ լաւագոյն և փրկութեան վերաբերեալ յոյսեր ունիմ" : (Եբր. ՚ի. 9:) Ուրեմն դուն

շուտով ինձի գրէ, թէ դուն Տէրոջը խօսքը ընտրեր ես "իբրև քուկին սրտիդ ըղձութիւնը ու քու յաւիտենական բաժինդ": (Սաղ. ՀԳ. 26:)

Յ. Ի. Ձեմ գիտեր, թէ արդեօք ինձի պէտք է իմ բռնած նոր ընթացքս քեզի հասկցընել: Ես Հռոմէական եկեղեցւոյն պաշտամունքէն ու պատարագէն հրաժարեցայ. ու Աիրակի օրը Յողդքականաց եկեղեցւոյն մէջը հաղորդուեցայ: Ես ասոր բանը ինչուան որ ըրի, շատ դժուարութիւն կրեցի. իմ ազգատոհմն վշտացուցի. ու հաւանակապէս պիտի կորսնցնեմ ան ժառանգութիւնը, որն որ կրնայի իմ մօրաքոյրէս սպասել: Հայց իմին վերջին նամակիս մէջը քեզի գրած խորհրդածութիւններս՝ իմ միտքս ու դիտաւորութիւնս որոշեցին: Ես այնուհետև չկրցայ հաւատքով բաժանորդ ըլլալ անանկ մէկ արարողութեան մը, որուն մէջ կը պահանջուի Տէրոջը Յիսուսի Քրիստոսի պատարագը նորոգել: Ես նորէն ասոնց հատուածը կարդացի "Որ ան կամքովը մենք ալ սրբուեցանք՝ Յիսուս Քրիստոսի մարմինին մէկ անգամ պատարագուելովը: Ինչու որ մէկ պատարագով մը մշանջենաւորապէս կատարեց սրբուածները": (Եբր. Ժ. 10—14:) Ես աղօթք ըրի. ու ամէն բանէն հրաժարեցայ Տէրոջը հետևելու համար, ու անոր խօսքը փառաւորելու համար: Ձեմ գիտեր թէ արդեօք ասոնց լուրը քեզ պիտի գայ թակղեցընէ՞: Հայց ես ուրախութեամբ լեցուեցայ ան ընտրեալին համար՝ որ ինձի տրուեցաւ, իմ վարքս ու միտքս ուղղելու ու ներդաշնակելու համար:

ՆԱՄԱԿ ՏԱՍՆԵՒԻՆՆԵՐՈՐԴ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ

ԼՈՒՍԻԼԸ ԵՒ ՊԵՐՈՆ ՄԻԵՐՍԻՆԻՐ

Ո՛վ սիրելի պարոն, արդեօք դուն ինչերը կը մոմոտաս իմին երկարատև լռութեանս վրայ: Կա՛մ ըսելիք է որ դուն ինծմէ յոյժ կարեցիր: Ոչ՛ չէ՛, չէ՛, դուն քնաւ չհաւատացիր, որ Աստուած բոլո՛րովին զիս երեսէ ձգէ: Ըն ցաւը՝ զոր դուն զգացիր իմ դանդաղութեանս համար, քուկինն սրտիդ մէջը այսպիսի մոմոտուկ կամ կասկած մը ձգեց: Ոչ՛ ոչ ես աղէկ հասկցայ, որ քուկինն ցաւդ՝ սիրոյ ցաւ էր, ու քուկինն սէրդ՝ ինծի յաղթեց: Ըն նա՛մակը՝ որ ես ամիս մը առաջ քեզմէ առի, մէկալ նա՛մակներէն աւելի ինծի ազդեցութիւն ըրաւ, ու քուկին վերջին տողերդ իմ սիրտս ձմլեցին:

Ո՛չ անոնք կարդալէն ետև՝ իսկոյն քուկին Նոր Կտակարանդ ձեռքս առի, որն որ նոյն թղթաբերը ինծի բերեր էր, ու կը կարծէի որ զանիկայ ինծի Աստուած խրկեր է: Ընոր առաջին երեսը բացի, ու ծունկ չոքելով՝ Աստուծոյ այսպէս աղօթք ըրի: Ո՛վ Տէր, աս դիրքը քուկին խօսքդ է: Ով որ դուն ինծառնչես, քուկին որդւոդդ պատուիրեր ես զանիկայ կարդալու, քու Հոգւովդ զիս լուսաւորէ: Ոչ՛ թէ ասոր վրայով դէշ ու ծուռ խրատներ տուեցան ինծի, զիս իմ մոլորութենէս ետ դարձուր, ու թող մի տար որ քեզմէ հեռանամ: Ոչ՛ բոլը անմիջապէս սկսայ զանիկայ կարդալ: Ոչ՛ միտքս

գրի ։ որ այնուհետև ոչ քեզի և ոչ Էրբային նամակ գրեմ ։ ու ամբողջ ամիս մը՝ միայն Ամաուծոյ առաջնորդութեամբը ապրիմ ։ Թէ որ ան բանին վախճանը՝ քուկին ըսած խօսքերուդ ներ- հակ ըլլար ։ ու թէ որ Սուրբ Վրթոց ընթերցմունքը իմ հոգիս պղտորեր ու գայթակղեցնէր ։ դուն մէյմն ալ ոչ իմ խօսքս և ոչ իմ անունս պիտի լսէիր ։ Հայց բոլորովին ան ըսածիս ներհակը եղաւ ։ ես ան ընթերցմունքէն այնչափ օգուտ և այնչափ միխիթարութիւն գտայ ։ որ երբեմն իմ դի- շերներուս մէկ մասը անով կ'անցնէի ։ Տանը հինգ օրուան մէջ Ն՚որ Կտակարանը մէկ ծայրէն ինչուան մէկալ ծայրը կարդալէն ետքը՝ իսկոյն զանիկայ նորէն սկսայ ։ ու մէյմն ալ լմնցուցի ։

Պարոն ։ ան ինչ զարմանալի գիրք է ։ բոլոր իմնդի գրած խօսքերդ իրաւ եղաւ ։ անիկայ զիս մի- անգամայն կը վախցընէ և կ'ապահովցընէ ։ զիս կը խռովէ և կ'ուրախացընէ ։ Վ կրնապէս քանի մը օր է որ ես սկսայ զանիկայ հասկնալու ։ Դուն Սուրբ Գիրքին մէջը ինչ որ գտար ։ ես ալ զանիկայ գտայ ։ ու ասիկայ նոր ապացոյց մըն է զգացմանց միու- թեանը ։ որն որ Հոգին Սուրբ զանիկայ հաւատքով կարգացողներուն մէջը կը կերպաւորէ ։ Ու իմին կար- ծեաւ փորձառութիւնս՝ քուկին նամակներէդ աւելի զիս կը համոզէ ։ և դուն պիտի չնախանձիս ։ թէ որ ես քեզի ան կերպով խօսիմ՝ ինչ կերպով որ Սա- մարացիք խօսեցան ան կնկանը հետ ։ որն որ Յիսուս Քրիստոսը անունց ճանչցուցեր էր ։ "Ըսկէետև չէ թէ քու խօսքիդ համար կը հաւատանք ։ ինչու

որ մենք մեզմէ լսեցինք , և գիտենք որ ատիկայ է Ճշմարտապէս աշխարհի Փրկիչը"։ (Յովհ. ի. 42։) Ես իմ որպիսութիւնս Ճանչնալը սորվեցայ. ու տեսայ որ ես մէկ ողորմելի մեղաւոր մըն եմ, որ զիս քնաւ չեմ Ճանչցեր. և զիս անմեղ կարծեր եմ, ու Աստուծոյ Սուրբ օրէնքը ոտքիս տակը առեր եմ. ու նաև սորվեցայ Ճանչնալ Յիսուս Քրիստոսը՝ իմ ողորմած Փրկիչս, որն որ մեռաւ զիս Աստուծոյ հետ հաշտեցընելու համար։ Ես չեմ համարձակիր իմ յուսոյս վրայ խօսիլ. վասն զի անիկայ դեռ խիստ նոր է. բայց որչափ ալ որ նոր է, ես կ'զգամ որ անիկայ խիստ հաստատուն է. ու կը զարմանամ այնոր այսչափ շուտով արմատանալուն վրայ։ Ընտարակոյս Աստուծոյ գործքը խել մը ժամանակէ՛ի վեր իմ սրտիս մէջը կը պատրաստուէր։ Ինձի աւելօք ներգործութիւն ըրաւ քուկին նամակիդ այն հատուածը՝ որուն մէջ դուն կը զարմանայիր, թէ ես ի՞նչպէս այնչափ եռանդով իմ հոգւոյս փրկութիւնը փնտռեր եմ առանց Սուրբ Գիրքը Ճանչնալու։ Պատճառը աս է որ՝ դուն քնաւ չես գիտեր, թէ ան ազգու տպաւորութիւնները՝ որոնք զիս ստիպեցին վ՚եր. Երբայրն թուղթ գրելու, յառաջ եկան Սուրբ Գիրքին մէկ քանի հատուածներէն՝ զորոնք ես իմ պզտիկ աղօթագիրքիս մէջը կարդացի։

Ես արդեօք Քաթօլի՞կ եմ, թէ Բրօթէսթանդ, աս բանին վրայ կը չփոթիմ։ Ես կ'զգամ որ քրիստոնեայ եղայ. ասիկայ ինձի բաւական է։ Մնացածը թող Աստուած կարգադրէ. ես իմ յոյսս միայն անոր վրայ դրեր եմ։ Ես իմ բոլոր տկարու-

թիւնս կը ճանչնամ. ու յարդուելեամբ և խոնարհութեամբ մէկ բարեպաշտ Հոմիւի մը խրատները կ'ընդունիմ. բայց Աստուծոյ և իմ մէջս մարդ մը խօթել չեմ ուզեր: Ես ատ խօսքը քեզի հետ կը զուրցեմ. ու զանիկայ այսօր կը զուրցեմ քուկին խորհրդածութեանդ բոլոր զօրութիւնը հասկընալով:

Ո՛վ սիրելի պարոն, դուն կրնաս խելքովդ մակաբերել՝ թէ ես ո՞րպիսի սիրով և հնորհակալութեամբ քեզ կը յիշեմ. վասն զի նոյն ինքն Աստուած քեզ ինձի ճանչցուց. որովհետև դուն մեծ երկայնմտութեամբ ինձի համբերեցիր. ու մեծափափաք սիրով ինձի սորվեցուցիր. և վերջապէս դուն ինձի առնել տուիր առաջին քայլը՝ ան ճամբուն մէջ, որուն ծայրը յաւիտենական կեանքը կը տեսնեմ:

Բայց պէտք չէ որ իմ երախտադիտութիւնս զիս ապերախտ ընէ. թէպէտ և դուն ինձի մէկ որոշ ու հաստատ քայլ մը ընել տուիր, սակայն անիկայ երկրորդ քայլն էր. առաջին քայլը առնելը՝ ինձի փաղիանոս Աբբան սորվեցուց: Պէտք է որ ատ բարեպաշտ Աբբային հետ ըրած վերջին խօսակցութիւնս քեզի պատմեմ. սակայն անոր վրայօք քեզի ինչ որ պիտի ըսեմ, անիկայ մեր մէջը պիտի մնայ: Իմին նոր եռանդս ու դիտաւորութիւնս շուտով պիտի հրատարակուի, բայց ամենևին չեմ ուզեր զանիկայ ատ բանին մէջը խառնել. վասն զի անիկայ արդէն իրեն եպիսկոպոսին հետ սիրով չէ:

Իմին դիտաւորութիւնս անոր նամակ գրել էր,

քեզի հետ ըրած թղթակցութեանս բովանդակութիւնը և օգուտը անոր հասկցնելու համար • բայց զանիկայ՝ իմին մէկ ամսուան աւետարանին պարապելս լմնցնելէս ետև պիտի գրէի : Անիկայ իմ նամակիս չսպասեց : Ինքը երեկ չէ առջի օր մեր գեղի ամրոցէն քիչ մը հեռու անցնելով՝ եկաւ մեղի այցելութիւն ըրաւ : Երբոր երկուքս միասին մնացինք՝ անիկայ քաղցրութեամբ մը ինծի գատգատ ըրաւ՝ իմ ընտրութիւնս և դիտաւորութիւնս չգիտնալուն համար : Ու ինծի ժամանակ չտալով որ իրեն պատասխան տամ՝ ինքը այսպէս հարցուց ինծի : "Պ՛ով տիկին • Սուրբ Գիրքը կը կարդա՞ս" : "Ըյո՛ • Կ՛ընը • Ըբայ" ըսի : "Աս ես բանիս շատոնց նախատես եղեր էի , գնա՛ բանդ , դուն մեզ թողուցիր" : Ես անոր խոժոռադէմ խստութենէն աւելօք վհատեցայ • բայց կամաց կամաց նորէն իմ առաջին հանդարտութիւնս ձեռք ձգելով , անոր ըսի : "Պ՛ով Կ՛ընը • Ըբայ • ասիկայ ձեզ թողուլ չէ , հապա Աստուծոյ խօսքին փակչիլ է" : "Արեւմն դուն Սուրբ Գիրքը կը կարդաս • կ՛աղաչեմ ըսէ ինծի , անոր ո՞ր թարգմանութիւնն է կարդացածդ" : "Այն հինին թարգմանութիւնը" : "Ըն թող ըլլայ • գոնէ քուհինն Սուրբ Գիրքդ կատարեալ ու ամբո՞ղջ է" : "Ես հինչուան հիմա միայն Նոր Կտակարանը կարդացի • սակայն փափաք ունիմ Հին Կտակարան մըն ալ ծախու առնելու" : "Ըյո՛ • ան Հին Կտակարանը , որն որ պարոն Ռոթհէսթանդները կրճատեր են" : Ես կարճատև խօսակցութեան մէջ անիկայ իր երեսին վրայ այնպիսի մէկ անսովոր բարկու-

թիւն մը կը ցուցընէր, որ ինչուան ան ատենը բըռնաւ չէի տեսած. սակայն ետքը ինքնիրմէն գալով, և իբր թէ իրեն անվայելուչ շարժմունքէն յանդիմանուելով, ծանրութեամբ մը ինծի ըսաւ. «Որդեակ իմ, մի կարծեր, որ ես քու հոգիդ պղտորել ու վհատցնել կ'ուզեմ. հապա կ'ուզեմ հասկընալ, թէ արդեօք դուն Աստուծոյ հետ հաշտուեցա՞ր»: «Ընչպէս կը յուսամ, ծէ Վ. Ը. Բբայ»: «Ուրեմն դուն խոստովանելու միտք ունի՞ս»: «Չէ»: «Ինչ որ անանկ է՝ դուն ի՞նչպէս կրնաս գիտնալ, որ շնորհքի մէջ ես»: «Ընիկայ ինծի Աստուած ըսաւ»: «Աստուած քեզի ըսա՞ւ. ի՞նչ կերպով». «Սրտին խօսքովը»: «Կ'աղաչեմ քեզի, ասիկայ ինծի բացատրէ»: «Պօղոս Ա.հետարանին մէջը գրուած է. Տէր Յիսուս Քրիստոսի հաւատացէք, ու պիտի փրկուիք: Ես անոր հաւատացի, ծէ Վ. Ը. Բբայ. այո՝ միայն անոր հաւատացի, ու ինչո՞ւ համար պիտի չփրկուիմ: Ըրդեօք ան բանը՝ որ Աստուած խոստացաւ, պիտի չկատարէ՞»:

Վ. Ը. Բբան մեծ տաղնապով մը՝ բայց առանց կիրքի իմ խօսքս մտիկ կ'ընէր: Կարծես թէ՝ երկու տեսակ մտմտուք անոր սիրտը ոտք հաներ էր՝ մէյ մը կը վախնար, որ չըլլայ թէ ես ուղիղ ճամբէն խոտորիմ. ու մէյ մըն ալ՝ (ինծի մեծամտութիւն չեկեսուի ըսածս) կը փափաքէր, որ ինքն ալ լուսաւորուի: Ո՛ւ տիկին ըսաւ, քուկինն խօսուածդ ինծի աւելօք զարմանք կը բերէ: Վ.եղի ինչ որ պատահեցաւ, բոլորն ալ ինծի մէկիկ մէկիկ պատմե. ու քեզի կ'աղաչեմ, որ ինծմէ բան մը չպահես:

Ըն ատենը ես մեր թղթակցութիւնը համառօտա-
բար անոր պատմեցի. ու ան թղթակցութենէն քա-
շած նեղութիւններս, ու դժուարութիւններս ալ
անոր հասկցուցի. ու անոր առաջարկեցի, որ քու-
կին նամակները՝ երբոր ուզէ, իրեն առջևը կարդամ:
Կարծեմ քու դժուարդ չափի գայ ատ բանը ընելս:
Ես քեզի չեմ կրնար հասկցնել, թէ իմ պատմե-
լու ատենս՝ անոր երեսին դէմադրութիւնը ինչ նշա-
նաւոր ցոյց մը ունէր: Կարծես թէ անիկայ մէկ
խորին քննութեան մը պարապեր էր: Երբոր ես
խօսքս լմնցուցի, անիկայ քանի մը վայրկեան մէկ
նորանշան խորհրդածութեան մը մէջ մնալէն ետև՝
ինծի հարցուց [անանկ մէկ նայուածքով մը, որ
կարծես թէ՝ իմ սիրտս ծակել կ՚ուզէր: "Ո՛վ տի-
կին, արդեօք դուն հիմա խաղաղութիւն ունի՞ս": "Ը-
յո՛ վերապատուելի. Աստուծոյ հետ խաղաղու-
թիւն ունիմ. ու անոր շատ շնորհակալ եմ": "Թէ
որ ասանկ է, ես քեզի ալ ըսելիք չունիմ. աղօթք
ընել գիտես. աղօթք ըրէ": Ըս խօսքը ըսելէն ետև
իսկոյն ոտք ելաւ, ու գնաց:

Ո՛վ սիրելի պարոն՝ արդեօք դուն չե՞ս հաւատար
որ աս բարեպաշտ Ըբրան իր մտքին մէջը ըսած ըլ-
լայ, թէ իմին աս օրուան բռնած ճամբաս՝ շիտակ ու
աղէկ ճամբայ է: Թէ որ անիկայ չհամարձակեցաւ
զիս յորդորել աս ճամբան շարունակելու, գոնէ
չաշխատեցաւ աս ճամբէն զիս ետ դարձնելու: Ու
կաթելի է որ անիկայ աս բանին մէջը յայտողութիւն
գտնար. վասն զի ես տակաւին շատ տկար եմ:

Իսայ Աստուած ինծի ողորմեցաւ, ու աս այցե-

լութիւնը՝ որմէ ես կը վախնայի, ինծի աւելօք հաս-
տատութիւն տուաւ: Սկսէ ետքը ես իսկոյն մէկ
դրքաճախէ մը ամբողջ Աստուածաշունչ գիրքը
ծախու առի, ու սկսայ Հին Կտակարանը կարդալ:
Ես աւելի Հին Կտակարանին մէջը դժուարութիւն-
ներ գտայ, քանիթէ Նոր Կտակարանին մէջը. բայց
անոնք անտարակոյս իմին երկրորդ ընթերցմունքիս
ատենը պիտի պակսին: Սակայն ես հիմա Տէրոջը
դպրոցին մէջն եմ. ու երբոր ժամանակը գայ, Տէ-
րը բոլոր ինծի հարկաւոր եղած գիտնալու բաները
պիտի ճանչցընէ ու սորվեցընէ:

Ես այսուհետև զիս աս ամենողորմ Աստուծոյն
ծառայութեանը կ'ուզեմ նուիրել. ու ես Յիսուս
Քրիստոսի արիւնովը գնուած ըլլալով, կը փափա-
քիմ որ՝ բոլորովին անոր համար ապրիմ, ու անոր
համար մեռնիմ. ու երջանիկ կը սեպուիմ, թէ որ
կարենամ տեսնալ՝ որ իմ էրիկս, ու իմ տղաքս ալ
ինծի հաւատակից եղեր են: Ու ես աս նիւթիս վե-
րայօք մէկ հատուած մը կարդացի, որ ինծի մեծ յոյս
տուաւ. այսինքն այն պատասխանը՝ որ Պօղոս ա-
ռաքեալ Փիլիպպեցի բանտապետին տուաւ. "Հա-
ւատա՛ Տէր Յիսուս Քրիստոսին, ու պիտի փրկուիս
դուն՝ և քու տունդ": Ո՛վ սիրելի, դուն ալ ինծի
հետ Տէրոջմէն շնորհք խնդրէ իմ տանս համար:

ԲԱՆ ԱՒ ԸՆԹԵՐՑՕՂՍ

Ըս գիրքիս նիւթը մտացածին պատմութիւն մըն է • բայց և այնպէս իրական դէպքերէ յօրինուած է : Ու աս գիրքիս մէջը յիշուած խօսքերուն ու գործերուն գրեթէ բոլորն ալ ճշմարիտ են : Լուսիլլան , Պարոն Արթսիերը , և նոյն ինքն Ըբրան իրենց անուններէն և քանի մը փոքրիկ պարագաներէն զատ՝ իրական անձինքներ են , ու տակաւին ողջ են : Թէպէտև ես մէկ անտոլոր ու նոր միջոց մը գործածեցի՝ ձեր ուշադրութիւնը ինծի քաշելու համար , սակայն իմին առաջադիր նպատակս շատ ծանր ու շատ օգտակար է • այսինքն՝ ձեզ յորդորել և համոզել Սուրբ Գիրքը կարդալու համար :

Կարելի է որ դուք Սուրբ Օգոստինոսին վարուցը ան զարմանալի պարագան միտքերնիդ բերէք : Ըստուած սկսեր էր անոր սրտին մէջը խօսելու Ըլնէին դարձոլը՝ որն որ իրեն հին բարեկամը , ու իրեն զբօսանացը ընկերն էր • սակայն ինքը տակաւին Յիսուս Քրիստոսի ծառայութեանը , ու մեղայ դերութեանը մէջ կը թափառէր • ու մէկ օր մը լսեց՝ կամ կարծեց լսել մէկ ձայն մը , որ իրեն կ'ըսէր • "Ը՛ռ և կարդա՛" : Ընիկայ Ղազանդեցաւ • Սուրբ Գիրքը առաւ կարդաց , ու հաւատաց : Ո՛վ սիրելի ընթերցող • ես կ'ուզեմ որ քեզի համար աս գեղեցիկ ու օգտակար ձայնին գործքը կատարեմ • ու իմին իղձս ու փափաքս լցուած ու կատարուած կ'ըլլայ , թէ որ դուն իմին պզտիկ գիրքս կարդալով՝ անոր աս Հոգեշահ պատուէրը ու ազդարա-

բութիւնը սրտիդ մէջը պահէս , "Ը՛ո և կարդա" :

Ա յս օրուան օրս ասկէ դիւրին բան չկայ • ասիկայ Սուրբ Գրոց դարն է • վասն զի Սուրբ Գիրքը՝ հա- բիւր չիսունէն աւելի լեզուներու թարգմանուած ըլլալով , ու աշխարքիս մէկ ծայրէն ինչուան մէկալ ծայրը տարածուելով , մեր ամէն քաղաքներուն ու գեղերուն մէջը կը մտնայ • և խնարհ գրքածախ- ները զանիկայ ամէն տեղ կը ծախեն : Ուրեմն օրէ՞նք մըն է արգիօք , որ աս մեր խեղճ աշ- խարքիս բարեգործութիւնը՝ միշտ մէկ դիմադրութիւն մը պիտի գտնայ : Ընշուշտ կը յուսացուէր որ՝ այսպիսի մէկ մաքուր , եղբայրսիրական , և անշա- հախնդիր գործողութիւն մը ամենուն հաճոյ և ըն- դունելի պիտի ըլլայ : Սակայն ո՛չ • անիկայ անանկ ողորմելի մարդիկներու հանդիպեցաւ՝ որոնք ուզե- լով Աստուծոյ խօսքը մարդիկներէն պահելու , ու անպատշաճ միջոցներ գործածելով՝ չվախցան սուտ խօսքեր զուրցել կրօնական ընկերութիւններուն դէմ , Սուրբ Գիրքը ծախողներուն դէմ , ու նաև անոնց գիրքերուն դէմ , ամբաստանութիւն ընելով՝ թէ անոնք խարդախուած ու փոփոխուած են : Ա՛ս ամ- բաստանութիւնը՝ մէկ գաղշելի զրպարտութիւն մըն է , որն որ բնաւ փորձ մը չըրին փաստով ա- պացուցանելու ու բնաւ չպիտի ապացուցանեն : Մ՛ենք աս խօսքը՝ բոլոր աս զրպարտութիւնը հա- ւատացողներուն , ու մտիկ ընել ուզողներուն ե- րեսին կը զուրցենք : Խիստ պատուաւոր եպիս- կոպոսներէն ոմանք՝ աս զրպարտութիւնը դատա- պարտեցին , ու աս բանիս վկայ ունինք Մ՛ոնթոպա-

նի Եպիսկոպոսը, որուն խօսքերը բառ առ բառ թղթակցութեան *ին մէջ վկայութիւն բերուած են: Ընոր ըրած գանգատը՝ միայն Սուրբ Գրոց գրքաձախներուն ձախած էին կտակարանին վրայ է. վասն զի անոր մէջէն քանի մը գիրք հանուած է, զորոնք Հռոմայ եկեղեցին՝ նախնական եկեղեցիին կանոնական սեպած գիրքերուն վրայ աւելցուցեր է: Ուրեմն դուն աս բարեպաշտ եպիսկոպոսին՝ իրեն թէմին մէջի ժողովրդոցը տուած պատուէրին համեմատ կատարէ: Նոր Կտակարանը, Մակիին Նոր Կտակարանը առ. ինչ միտս կ'ընես: Ընկէ սկսէ: Նոր Կտակարանը կարդալէն ետքը՝ դուն պիտի տեսնաս, թէ քեզի ինչ պէտք է ընել Հին Կտակարանին համար: Ըռ և կարդա՛:

Այէ որ դուն Սուրբ Գրոց աստուածային ներշնչութեանը վրայ տարակոյսներ ունենաս, բնաւ զարմանալու չես՝ անանկ մէկ քաղքի մը մէջ, որուն մէջ ամբարշտութիւնը կամ անաստուածութիւնը՝ փիլիսոփայութեան զեղծ անունովը խիստ երկար ժամանակ թագաւորեց. ու թերևս դուն հոն ամէն հեղինակներէն առաջ Վոլթէրը ու Ռուսսօն ձեռքդ առիր կարդալու համար: Այէ որ դուն տարակոյսներ ունենաս, պէտք չէ՞ որ զանոնք լուծես: Այն թէ դուն քուկին անհաւատութեանդ մէջը այնչափ լուսաւորուած ու համոզուա՞ծ ես, որ քրիստոնէութեան փաստերը և իրաւունքները լսելը քեզի անօգուտ սեպես. կամ թէ քաղելու օգուտդ՝ քաշելու աշ-

*Տես երես 133

խատութիւնէդ պղտիկ սեպես : Ու մենք Վ֊ը . Երբայեն հետ քեզի պիտի ըսենք . Թէ որ Սուրբ Դիրքը ճշմարտապէս Աստուծոյ խօսքն է , ինչպէս որ մեծիմաստ և երևելի մարգիկները՝ Հայոց Եպիսկոպոսները , Վարդապետները ու Քահանայապետները հաւատացին , ու դուն ինչուան ասօր զանիկայ չդիտցար . պէտք չէր որ քիչ մը ուշադրութիւն ընէիր , ասոր բանը աղէկ մը հասկնալու համար : Վ֊ի նըմանապէս թէ որ դուն կրօնը ու անոր ապացոյցները քննել կ'ուզես , ասոր քննութիւնը աղէկ ընելու համար՝ պէտք է որ դուն անոր սկզբնաղբիւրը ձեռք առնես . ու կարդաս ան գիրքը՝ որն որ բոլոր աշխարհիս վրայ թարգմանած , քրիստոնէական կրօնքին հիմն է : Ըռ և կարդայ :

Հայց թէ որ դուն հաւատալու շնորհքը ունիս , ու թէ որ Սուրբ Դիրքը քու աչքիդ Աստուծմէ ներշնչած գիրք մը կ'երևայ , ի՞նչ կրնայ քեզի արգելք ըլլալ՝ որ զանիկայ չկարդաս , ինքիրենդ հասկընալու համար թէ՝ ո՞ր ճամբուն մէջ քուկինն փրկութիւնդ կ'ելնաս գտնալ : Թէ որ դուն Աստուծմէ եկած մէկ հատիկ գիրքը չկարդաս ու չքննես , Աստուծոյ վարդապետութիւնը ու Աստուծոյ կամքը ի՞նչպէս պիտի ճանչնաս՝ ան ապահով ու անհերկբայ ստուգութեամբը , որն որ հարկաւոր է՝ թէ աղէկ ապրելու համար , և թէ աղէկ մեռնելու համար : Դուն թերևս պիտի ըսես թէ՝ զանիկայ ուրիշները պիտի կարդան , ու պիտի քննեն քեզի համար : Հայց դուն քուկին փրկութեանդ հոգը կրնա՞ս ուրիշներուն վրայ բեռնաւորել : Ասիկա՝ քու

կին քրիստոնէական արժանութիւնդ, ու քուկին մարդկային արժանապատուութիւնդ մոռնալ կամ չդիտնալ է. ասիկայ՝ քուկին սրբազան իրաւունքդ օտարացընել է. ասիկայ՝ քու պարտքդ չկատարել է: Ըն հաւատքը՝ որ քեզ պիտի փրկէ, ուրիշին ձեռքովը չընդունիր, և ուրիշին փոխանորդութեամբը՝ երկնից արքայութիւնը չերթըցուիր: Ու անունք, որոնց դուն քու հոգիդ յանձներ ես՝ թէ որ քեզ մոլորեցընեն, ու իրենք ալ մոլորին, անատենը դուն ի՞նչ պիտի ընես: Թէ որ պարտաւոր ես մտածել ան առաքեալը ու ան հրեշտակը՝ որն որ քեզի նոր աւետարան մը կը քարոզէ, դուն ի՞նչպէս պիտի ընդունիս արդեօք անանկ աւետարան մը՝ որ բոլորովին մարդկային առաջնորդի մը ապաւինելով, առանց Աստուծոյ կօսքին խորհուրդ հարցընելու հաստատուած է: Ո՛վ բարեկամք իմ. Աստուած գիտէ, որ ես չեմ ուզեր ձեզ վ՛բաւորել. բայց դուք ունակութեան ու նախապաշարման զօրութիւնը աղէկ գիտէք: Զգուշացէ՛ք աղայութեան նախապաշարմունքներէն. մէկ այլանդակ մոլութիւն մը կամ մոլորութիւն մը՝ որ կաթի հետ կը ծծուի, կրնայ մեզի երկրորդ բնութիւն ըլլալ: Լուրմն աղէկ մը հասկցէ՛ք, թէ ինչ համբոյր մէջ ձեզի կ՛առաջնորդեն. և մի՛ թողուք, որ ձեր յաւիտենական վիճակը՝ առանց ձեր գործակցութեանը ըլլայ: Ո՛ւ և կարդա՛:

Կարելի է որ դուք պախարակէք ան մարդը, որ ձեզի նորահաւատ քրիստոնէի հոգւով կը գրէ. և կ՛ուզէ որ դուք Հռոմէական եկեղեցին թողուք՝ Ռըթթէսթանդ ըլլալու համար: Այս ամէն բանէն առաջ

ձեր հոգւոյն փրկութիւնը կ'ուզեմ: Ես ձեր անուա-
նակոչութենէն աւելի, ձեր սրտին վճակը կը փնտր-
ուեմ "վասն զի Աստուած մարդուն սրտին կը նայի":
(Ը՜ա. թես. 2:) Երբոր դուք ու ես Յիսուս Քրիս-
տոսի առեանին առջեւը երեւնանք, անիկայ մեզի պի-
տի չհարցընէ թէ՝ մենք Քաղթօլիկ էինք, թէ Բրօ-
թեսթանդ. հապա անիկայ մեզի պիտի հարցընէ թէ՝
արդեօք մենք իրեն հաւատացի՞նք, զինքը սիրեցի՞նք,
ու երկրի վրայ իրեն ծառայութիւն ըրի՞նք: Ես շատ
դոհ կ'ըլլամ թէ որ դուք Տէրոջը հաւատարիմ ա-
շակերտ ըլլաք: Հայց անտարակոյս, եկեղեցի մը
ընտրելը՝ որուն որ դուք պիտի հետեւիք՝ չնչին և
թեթեւ բան մը չէ: Պէտք չէ ըսել թէ՝ մէկ մարդ
մը, իր ծնած եկեղեցիին Յիսուս Քրիստոսի ճշմա-
րիտ եկեղեցին չըլլալը որչափ ալ որ ճանչցեր է
պէտք է որ անոր մէջը մնայ, որովհետեւ անոր մէջը
ծնած է: Ասիկայ մէկ յաւելի նախապաշարմունք
մըն է, որ անհոգութենէ առաջ կու գայ. ու ասի-
կայ է որ Հրէաները իրենց Սինակոգներուն, ու
Հերձանոնները ալ իրենց Կաթուղիկներուն մէջ պիտի
պահէր: Մէկ ձեռ ու վտանգաւոր որոգայթ մըն է
դրսուանց փախչիլ՝ ան եկեղեցիին կամ պաշտա-
մունքին, որուն մէջ սրտին հաւատքը կը վիրաւորի:
Դուք սկսեցէք բարի քրիստոնեայ ըլլալու, ու
ճշմարտութիւնը՝ մնացածը կը կատարէ: Ը՛ռ և
կարգ:

Ով իմ հայրենակիցներս. դուք միայն Աստը
Գրոց կրօնը չէք փոխած: Դուք Յիսուս Քրիս-
տոսի պարզ վարդապետութիւնը՝ որ իրեն խօսքին

մէջը կը գտնուի, գեռ բնաւ չէք ճանչցած: Ընիկայ մեր մէջը խիստ քիչ աշակերտներ ունի, որոնք կը փափաքին ըլլալ ձեզի համար իբրև "ան պզտիկ խմորը, որ բոլոր զանգուածը կը խմորէ": Ի գաղտնիքները՝ զորոնք դուք շատ տարիներէ ի վեր պապար տեղը կ'աշխատիք գտնալու, այսինքն՝ աստուածաբնով մէկտեղ բարեկարգութեան գաղտնիքը, հաստատուն յաջողութեան գաղտնիքը, համարակայ առաքինութեան գաղտնիքը, ու ընտանեկան առաքինութեան գաղտնիքը, ասոնց ամենը Սուրբ Հոգւոյ մէջը կը գտնաք. վասն զի դուք հոն կը գտնաք առաջին գաղտնիքը՝ այսինքն փրկութեան գաղտնիքը, որ է անոնք կը կախուին: Ո՞չ որչափ աշխոյժ բան կ'ըլլար, թէ որ Սուրբ Հոգին կարենար առաջնորդել թէ մանաւանդ մարդոց՝ թէ գերդաստանաց և թէ ամբողջ ազգի: Ո՞րպիսի արշաւանիկ փոփոխութիւններ կ'ըլլար. որպիսի մաքրութիւն կ'ըլլար բարուց մէջ. որպիսի քաղցրութիւն հոգւոց մէջ. որպիսի խաղաղութիւն գերդաստանաց մէջ. որպիսի իմաստութիւն գաստիարակութեան մէջ. որպիսի արդարութիւն իշխանաց քով. և որպիսի ընդունելութիւն հպատակաց քով: Երուսաղէմին նախնական եկեղեցին՝ որուն մէջ մէկ անձան սէրմը կը թագաւորէր՝ Յաստուծոյ հոգւոյն ուրիշ կանոն մը չունէր: Երջանիկ պիտի ըլլայ ան օրը՝ որ աս Յաստուածային կանոնը, բոլոր Քաղքէայ կանոն պիտի ըլլայ: Ո՛ տեսնը անիկա բոլոր ազգաց մէջ մէկ նոր փառք մը պիտի ստանայ: Ընաւիկ մէկ փառք մը՝ որ գինուորական փառքէն, ազատութեան

փառքէն, ու արուեստագիտութեան փառքէն աւելի գեղեցիկ է. այսինքն է՝ աստուածպաշտութեան փառքը: Ասոր որովհետեւ «Աստուածպաշտութիւնը ամէն բանի օգտակար է, որ թէ ներկայ եւ թէ ապառնի կենաց խոստմունքը ունի»*, անոր համար աս աստուածպաշտութեան փառքը՝ բոլոր մարդկային խոհեմութեան չանքերէն աւելի ստոյգ կերպով պիտի փայլեցընէր Վաղղիան: Ո՛ւռ և կարդա:

Ո՛վ Հռոմէական եկեղեցւոյն քահանաները, աս միաբանութեանս մէջը ձեզի խօսք մը ունիմ ըսելու: Ինծի պիտի չդանգատիք, որ իբր թէ հս աս գիրքիս մէջը ձեզ անիրաւաբար բամբասեցի: Ըն քահանան՝ որ իբրև երեսփոխան ձեզ հոս կը նկարագրէ, մեկ բարեպաշտ, երկիւղած ու կատարեալ պատուելի անձ մըն է: Ու թէ որ անոր բերանը դրած փաստերս՝ ձեր տալու փաստերէն լաւ ալ չէ, գոնէ իմ դրած փաստերուս առենէն զօրաւորներն են: Ինչ եւ իցէ, Աստուծոյ սիրոյն համար, ձեզի յանձնուած հոգիներուն փրկութեանը եւ ձեր յաւուրի փրկութեանը համար ձեզի կ՚աղաչեմ, որ ժողովրդեան Սուրբ Գրոց ընթերցմունքը չարգիլէք: Ես աղէկ գիտեմ՝ որ ձեր մէջը այնպիսի բարեպաշտ քահանաներ կը գտնուին, որ իրենց ժողովրդոցը Սուրբ Գրոց ընթերցմունքը կը պատուիրեն. բայց կը վախնամ թէ այսպիսի քահանաները խիստ քիչ են: Շատ զարմանալու բան է որ Աստուծոյ խօսքը աշխարհիս մէջն է, ու դուք զանիկայ ժողովրդեան

---

* ա Տիմ. դ. 8:

ձեռքէն կը յափշտակէք. ու դուք ձեզ կը դնէք Ժողովրդեան ու Հոգւոյն Սրբոյ խրատներուն մէջ տեղը: Ու դուք չէք վախնար ան սոսկալի նզովքէն՝ զոր Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս տուաւ ան վարդապետներուն, որոնք պիտութեան բանալիքը կը պահեն՝ պիտութեան դուռը մարդկանց դոց բռնելու համար: Ես կ'ուզեմ հաւատալ թէ՝ ձեզմէ շատերը միամիտ և անկեղծ են. վասն զի անոր նեղհակը կարծելը՝ շատ անվայելուչ է. և թէ՝ նախապաշարման ոյժը այնչափ մեծ է, որ աս անթացատրելի մոլորութիւնը անգամ անով կրնայ լուծուիլ: Ասոր դուք ինչ փաստերով՝ կամ ինչ իմաստակութեամբ կրնաք դուք ձեզ համոզել, թէ դուք Հոգւոց փրկութեանը համար կ'աշխատիք՝ երբոր անոնց մէջ Աստուծոյ խօսքը կը հեռացընէք: Դուք՝ որ Սուրբ Գիրքը կը կարդաք, անշուշտ պիտի գիտնաք ան օրինութիւնները՝ զորոնք անիկայ ընծերցողաց կը խոստանայ, և ան գովիստը՝ որով Պօղոս առաքեալ Տիմոթէոսին գրած իր երկրորդ թուղթին մէջը, Եկեղեցի Հրեաները կը գովէ. արդեօք ինչ բան ընդհնուն համար, անշուշտ ան բանը՝ որն որ դուք ձեր ունկնդրացը կ'արգիլէք ընելու: Դուք ինչպէս կը համարձակիք այսպիսի որոշ յայտարարութիւններու դէմ դնել: Ինձի պատասխան տուէք: Երբոր դուք Յիսուս Քրիստոսին բեմը կ'հլլաք՝ ձեր հօտը յորդորելու համար, որպէս զի Յիսուս Քրիստոսին խօսքը ձեռնընին չառնեն. կամ երբոր մէկ տուն մը կը մտնաք՝ աս գանձը անկից վերցընելու համար, արդեօք ձեր սիրտը չ'նուաղիր,

ձեր ձայնը չ՚կտրիր , ու ձեր ձեռքը չ՚դողար : Ու երբոր իրիկունը պառկելու կ՚երթաք , աս յիշատակութիւնը՝ թէ ես այսօր քանի մը մարդու Սուրբ Իրոց ընթերցմունքը արգիլեցի , արդեօք ձեր խղճմտանքին բնաւ չ՚դպչիր : Թէ որ դուք ձեր հօտերուն վրայ չէք գթար , գոնէ ձեր վրայ գթացէք : Չաւատարիմ եղէք : Թէ որ բաւական համարձակութիւն և բաւական աստուածապաշտութիւն չունիք Սուրբ Իրոց ընթերցմունքը պատուիրելու , գոնէ անոր դիմադրութիւն մի՛ ընէք : Ու թող տուէք , որ Տէրը իր գործքը ընէ . և սպասելով որ դուք կարօղ ըլլաք "անոր գործակից" ըլլալու , զգոյշ եղէք , որ մեծ հակառակորդին գործքը չընէք :

Սակայն Տէրը պիտի թագաւորէ . ու գիտէ ինչպէս իր հօտքը փառաւորելու է : Թէ ուզէք , և թէ չուզէք՝ Հմմարտութիւնը իր գործքը պիտի կատարէ , յամօթ և ի նախատինս իւր տակաւ թշնամւոց . և ի պարծանս և ի մշտնջենաւոր ցնծութիւն բոլոր անոնց՝ որոնք իրեն յաղթանակին ձեռնտու պիտի ըլլան :

ՎԵՐՋ.

1208